

ZADARSKA SMOTRA

ČASOPIS ZA KULTURU, ZNANOST I UMJETNOST

GODIŠTE LXXV.
BROJ 1-2, 2026.

ZADAR, 2026.

Nakladnik
Ogranak Matice hrvatske u Zadru

ZS

Za nakladnika
Radomir Jurić

Tajnica Uredništva
Anica Serdarević

Glavni i odgovorni urednik
Ante Uglešić

Lektorica
Anđela Milinović Hrga

Uredništvo
Nedjeljka Balić-Nižić (Zadar)
Zlatko Begonja (Zadar)
Adnan Čirgić (Podgorica)
Boris Dželalija (Zadar)
Silvio Ferrari (Genova)
Luka Knez (Zadar)
Sanja Knežević (Zadar)
don Ante Sorić (Zadar)

Grafičko oblikovanje
Jakov M. Vežić

Slog
Meri Lozić

Tisak
Denona Zagreb

Tiskano u 500 primjeraka

Časopis se objavljuje uz financijsku potporu:

Zadarska smotra izlazi tromjesečno – Nakladnik: **Ogranak Matice hrvatske u Zadru** – Glavni i odgovorni urednik: **Ante Uglešić** – Uredništvo i uprava: **Don Ive Prodana 1, 23000 Zadar**, telefon: **023 211 891**, e-mail: **mh@zd.t-com.hr** – Mrežna stranica: **www.ogranakmaticehrvatskeuzadru.hr** – Cijena pojedinom primjerku: **6,64 €**, dvobroju: **9,29 €**, trobroju: **13,27 €**, godišnja pretplata: **19,91 €**, godišnja pretplata za inozemstvo: **50 €** – Pretplatu i narudžbe upućivati u korist žiroračuna Ogranka Matice hrvatske u Zadru, **IBAN HR8224070001100044634** (s naznakom: **za Zadarsku smotru**).

ZADARSKA SMOTRA

SADRŽAJ

Uvodna riječ	7
Uredništvo	

IVAN PAŠTAR

Govor na ispraćaju prof. Paštara	9
Radomir Jurić	

U sjećanje na profesora Paštara. Govor na komemoraciji za profesora Ivana Paštara održanoj 12. prosinca 2025.	11
Anica Serdarević	

Sjećanje na dragoga prijatelja Ivana Paštara	13
Mile Mamić	

STUDIJE, RASPRAVE, ESEJI

Tko je kriv što se Jakša Čedomil prestao baviti književnom kritikom? . . .	15
Vjekoslav Ćosić	

Giovanfrancesco Fortunio, renesansni gramatik iz Silbe	39
Slavomir Sambunjak	

Hrvatski jezik napokon u austrijskim školama	59
Romana Galović	

Tonči Marović Petrasov – pjesnik otajne zbilje, hermetik. Od izravne apelativnosti do poetike slutnje i naslućivanja	61
Miljenko Buljac	

Nešto o metkovskome govoru	79
Domagoj Vidović	

Onkraj ekumene (ususret izabranim pjesmama Diane Burazer)	87
Božica Zoko	

Zor Kniza Mikulaka. Pučka pjevanja o prvom krčkom knezu i njegovu rodu	91
Leonard Eleršek i Rado Žic Mikulin	

POEZIJA

„Restlovi” i druge ozbiljne pjesme	117
Boris Domagoj Biletić	

Poezija	127
Jadranka Fatur	

Pjesme	139
Andelo Begonja	

PROZA

Dvije priče	145
Rafaela Božić	
Jelovnik oblaporne bonkulovice	151
Zlata Bujan-Kovačević	
Sinan-begova stijena. <i>Ulomak iz romana</i>	161
Ivan Klarić	

OBLJETNICE

U opojnom dunjinu mirisu zavičajnih čežnja i nostalgija ili o pjesništvu Milana Begovića – uz 150. obljetnicu rođenja	175
Miljenko Buljac	
Giuseppe Sabalich. 170. obljetnica rođenja (1856. – 2026.)	191
Ivo Mišur	
Hamlet iz Nebitije (Povodom 55. obljetnice Sarajevske deklaracije o hrvatskom jeziku)	195
Igor Šipić	
Ivan Slamnig – dvadeset i peta godišnjica smrti	205
Ivo Mišur	

IN MEMORIAM

Nekrolog Vlatku Majiću	209
Ante Tičić	
Posljednji pozdrav Milku Brkoviću (1949. – 2026.), čovjeku kojega se nije moglo ignorirati	213
Domagoj Vidović	
Gržan je kapetan iz priča Hermana Melvillea, putopisac kojega je cijenio Joža Horvat i pjesnik Daleke obale	217
Tomislav Marijan Bilosnić	
Goroslav Oštrić (1935. – 2026.)	229
Jasenska Lulić Štorić	

OSVRTI I PRIKAZI

Saga o životnoj i ljubavnoj priči	231
Tomislav Marijan Bilosnić	
DUBRAVKA ORAIĆ TOLIĆ, <i>TVOJIM GLASOM / LJUBAV U SJENI POLITIKE</i>	

Antologijska ritmičnost, zavičajnost i blagozvučnost	234
Mirjana Smažil Kočan STIJEPO MIJOVIĆ KOČAN, <i>ZAVIČAJNI ZVONINI</i>	
Esej i promišljanja o novom romanu za djecu i mlade književnice	
Nade Mihaljević Mač sedam svjetova	237
Kristina Silaj NADA MIHALJEVIĆ, <i>MAČ SEDAM SVJETOVA</i>	
Vječna borba između svjetla i tame	241
Željka Lovrenčić IRIS CECILIA DE CORBAVIA, <i>KRALJEVI & ČAROBNJACI: VRIJEME PRIJE SVEGA VREMENA</i>	
Književnosti je dosta dosade (1)	244
Igor Šipić EMILIJA KOVAČ, <i>KAO HUIA KAO VODA KAO STABLO</i>	
Ishodište pjesme (i svijeta)	248
Tin Lemac NIKOLA ŠIMIĆ TONIN, ... I DRUGE PJESME	
Prikaz knjige Ivana Androvića	250
Vinko Grubišić IVAN ANDROVIĆ, <i>DNEVNIK JEDNOG ISELJENIKA</i>	
Prikaz knjige „Kršćanin na psihoterapiji” Roberta Perinčića.	254
Tomislav Šanko ROBERT PERINČIĆ, <i>KRŠĆANIN NA PSIHOTERAPIJI</i>	
Prikaz knjige Ante Sorića	258
Ante Gverić – Marko Trogrlić ANTE SORIĆ, <i>CENTRALNO BOGOSLOVNO SJEMENIŠTE U ZADRU (1826. – 1921.)</i>	
„Found poetry” u Znanstvenoj knjižnici Sveučilišta u Zadru	264
Zorica Antulov	

KRONIKA

Kronika kulturnih događanja u ogranku Matice hrvatske u Zadru	
od 19. rujna do 16. prosinca 2025.	267
Anica Serdarević	

Uvodna riječ

Poštovani i dragi suradnici, čitatelji i prijatelji *Zadarske smotre*!

Zadarska smotra, časopis za kulturu, znanost i umjetnost zadarskoga ogranka Matice hrvatske, baštini dugu tradiciju čuvanja i stvaranja civilizacijskih vrijednosti hrvatskoga naroda. Njezina pripadnost zadarskome ogranku Matice hrvatske, koja se nadovezuje na tradiciju časopisa *Zadarska revija*, čije je izlaženje započelo još 1952. godine, čini ju važnim i ozbiljnim promicateljem mediteranske dimenzije hrvatske kulture. Spoznaja o Zadru kao prijestolnici znanosti i umjetnosti primorske Hrvatske, od antike preko srednjega vijeka i renesanse, pa sve do suvremenoga doba, utkani su u gradski duh i njegovu energiju koja se nedvojbeno zrcali u svim sferama života – pa i u životu Matice hrvatske i njezina časopisa. Na sve se to nadovezuje i visokoškolski život Zadra kao grada u kojem je sveučilište, *Universitas Iadertina*, osnovano davne 1396. godine i najstarije je u ovom dijelu Europe.

Od ovog broja *Zadarska smotra* ima novo uredništvo. Niz godina *Zadarska smotra* vođena je pod uredničkom palicom izuzetno značajnoga hrvatskog jezikoslovca prof. dr. sc. Josipa Lisca, prof. emeritusa Sveučilišta u Zadru i člana suradnika Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti. Njemu veliko hvala na uspješnom obavljanju funkcije glavnog urednika u šesnaestogodišnjem razdoblju, od 2010. do 2025. godine. Također, takva zasluga pripada i svim drugim članovima uredništva u tom razdoblju, domaćim i stranim, koji su u pet različitih saziva obavljali tu funkciju. Zahvaljujući njihovoj nesebičnosti i upornosti, taj je časopis nastavio časnu tradiciju u stvaranju i prikazivanju značajnih prinoša iz područja kulture, znanosti i umjetnosti u Zadru i cijeloj Hrvatskoj.

Časopis *Zadarska smotra* nastavit će objavljivati radove iz područja umjetničke književnosti u užem smislu (poezije, kratke proze, ulomaka iz romana, drama i dr.) te esejistiku, feljtonistiku i rasprave iz humanističkoga i društvenog područja struke. U časopisu će se i nadalje objavljivati prigodni tekstovi tematski vezani uza značajne obljetnice te sjećanja na važne ljude i događaje iz hrvatske kulture, umjetnosti i znanosti, a osobito na one koji se životom i djelom vežu uza zadarski prostor. Književni časopisi nerijetko su bili posrednici među kulturama i jezicima, stoga su dobrodošli prepjevi i prijevodi iz stranih književnosti.

Umjetnost i kultura izrazito su dinamična područja građanskoga života pa je u tom smislu časopis otvoren i književnoj, kazališnoj i glazbenoj kritici, kao i prikazima djela iz različitih znanstvenih područja. Bogat znanstveni i kulturni život grada Zadra svoju kritičku afirmaciju nalazi u *Zadarskoj smotri*, danas rijetkom takvom periodičkom glasilu Matice hrvatske na širem području primorja – od Istre do Dubrovnika.

Na suradnju u *Zadarskoj smotri* pozvani su kao i dosad priznati i afirmirani književnici, kritičari i znanstvenici, međutim, naš časopis, slijedeći svoju dugu tradiciju otvorenosti, objavljuivat će i priloge drugih autora, među kojima i onih još neafirmiranih, osobito mladih, s napomenom da estetska i stručna vrijednost priloga zadovoljava kriterije struke. Želja nam je časopis podići i na višu stručnu i znanstvenu razinu, odnosno omogućiti znanstvenicima da njihovi objavljeni radovi budu adekvatno vrednovani za znanstvena napredovanja. U kontekstu toga znanstveni i stručni radovi tiskani u našem časopisu trebali bi biti dostupni u otvorenom pristupu, na najznačajnijim portalima kao što je Hrčak – hrvatski portal znanstvenih i stručnih časopisa. Neki od idućih brojeva *Zadarske smotre* bit će u potpunosti tematski oblikovani i vezani za pojedine obljetnice, kulturna ili društvena događanja, grad Zadar, gradove u Zadarskoj županiji i dr. Potrudit ćemo se i jače istaknuti vizualni identitet časopisa po kojem će on biti dodatno prepoznatljiv. Grafički ćemo djelomice promijeniti unutarnji izgled, a na korica-ma će biti jedinstven izgled koji će se u bojama mijenjati u svakom novom broju.

Uredništvo

Radomir Jurić

Govor na ispraćaju profesora Paštara

Poštovana rodbino, prijatelji i štovatelji života i djela prof. i diplomiranog ekonomista Ivana Paštara, tužni skupe. Odmah na početku svima vama izražavam najiskreniju sućut u ime Ogranka Matice hrvatske u Zadru, nazočnih članova Predsjedništva i osobno.

Ivan Paštar rođen je na izmaku 1944.g. u Oriovcu kamo su se roditelji doselili iz Južne Hrvatske. S nepuna četiri mjeseca ostao je bez oca u vrtlogu Drugoga svjetskoga rata. Nakon Križnog puta s majkom i sestrom vraća se u Gizdovac u župi Muć Gornji. Školovao se od Gizdavca do Rijeke. Bio je zaposlen u Gospiću, Splitu, Biogradu i u Zadru.

Godine 1992. postao je prvi ravnatelj novoosnovane Poljoprivredne škole u Zadru. Na čelu škole ostao je do umirovljenja 2012. godine. Prvo je škola radila u Perivoju Vladimira Nazora, a onda se 17. ožujka 1996. godine preselila u nekadašnju vojarnu, gdje se i sada nalazi. Škola je počela djelovati u teškim uvjetima hrvatskoga obrambenoga Domovinskog rata, bez tehničkih pomagala, literature i drugoga. Međutim, on se hrabro uhvatio u koštac sa svim problemima. Škola se razvijala u više smjerova. Njegovim dvadesetogodišnjim ravnanjem škola je dosegla visoke odgojne i obrazovne rezultate. Obavljao je predano svoje ravnateljske poslove, našao je načina, volje i vremena za izravne i neizravne dodire s učenicima i njihovim roditeljima te za čestitke u nekoliko prigoda. Prva knjiga priopćenja počela se voditi školske godine 1992./1993., a za 20 godina napisano je oko petsto priopćenja.

Treba naglasiti da je Ivan Paštar aktivno sudjelovao u političkom i kulturnom životu naše županije, ali i šire. Tako je primjerice bio vijećnik u Županijskoj skupštini Zadarske županije, te predsjednik Odbora za kulturu. Posebice je marno i nesebično svakodnevno, potpuno volonterski, djelovao u našem Ogranku, u kojemu je bio i dugogodišnji tajnik. Smrt ga je dočekala u svojstvu člana Predsjedništva. Godine 2011. ponosno i spremno preuzima funkciju predsjednika Organizacijskog odbora znanstveno-književne manifestacije *Domaća rič* i urednika pripadajućeg zbornika radova. Do zadnjih minuta ovozemaljskog života bdio je nad *Domaćom riči*. U Središnjici Matice hrvatske u Zagrebu višekratno je bio i član Nadzornog odbora, od čega je 12 godina bio predsjednik. Sudjelovao je u mnogim drugim aktivnostima Matice hrvatske. Bio je organizator i drugih

znanstvenih skupova, prikazivač knjiga, voditelj Ogrankove tribine, urednik i recenzent više knjiga i dr. U nakladi našeg Ogranka izišla mu je knjiga *Pisma srednjoškolskog ravnatelja*. U tom radu sabrao je pisma nastala u njegovoj školi od 1992. do 2012. Tako se pred nama pojavilo djelo jedinstveno u našim širokim hrvatskim prostorima. Često se obraćao roditeljima, 8 do 10 puta godišnje. Primjerice, na početku školske godine, zatim pred kraj polugodišta, za Božić, početkom drugog polugodišta, za Uskrs i dr. Ravnatelj je znao na roditeljski (očinski) način biti potpora roditeljima i učenicima. Iz tih pisama zrcalilo se domoljublje i duhovnost te veliko poštovanje onih kojima je upućeno. Bila je to poželjna interakcija među akterima. Bio je predani muž i otac, ponosni djed.

Iznimno smo surađivali.

Izražavamo zahvalu za učinjeno. Neka mu je laka hrvatska gruda koju je toliko volio.

Počivao u miru Božjem.

Ivan Paštar

Anica Serdarević

U sjećanje na profesora Paštara

Govor na komemoraciji za profesora Ivana Paštara održanoj 12. prosinca 2025.

Posebno je ozračje danas u ovoj matičarskoj dvorani palače Ghirardini, sjećanje na profesora Paštara u posebnom predbožićnom, adventskom vremenu, vremenu iščekivanja i velike nade. S profesorom Paštarom surađivala sam punih 17 godina. Suradnja je započela 1. listopada 2008. godine u Poljoprivrednoj, prehrambenoj i veterinarskoj školi Stanka Ožanića u Zadru, a nastavila se u Matici. Zadnji naš telefonski razgovor bio je 17. rujna, u trenutcima njegove osjetne slabosti zbog bolesti.

Profesor Paštar bio je ravnatelj Poljoprivredne škole 20 godina. Bilo je to 20 godina kontinuiranog zalaganja iza čega su ostali vidni rezultati. Vodio je računa o svojim učenicima. Znao je imena svojih učenika, znao je iz kojeg dijela županije dolaze. Učenici su znali i za svetog Nikolu i za svetu Luciju, radovali su se prigodnim darovima, malim znakovima pažnje u tim prigodama. Kao što smo čuli, prof. Paštar redovito je komunicirao s roditeljima učenika putem svojih pisama koje je objedinio u knjizi *Pisma srednjoškolskog ravnatelja*. U predgovoru knjige napisao je: *Istinski prosvjetni radnik je onaj koji je potpuno predan svojim učenicima sa željom da ga oni nadmaše. Roditeljske su želje iste, što znači da je svaki nastavnik i roditelj svojim učenicima*. Pisani sadržaj njegovih pisama otkriva samoga autora. Upozoravao je svoje učenike da razlikuju prave vrijednosti od onih koje im se nasilno nameću. *Učili smo ih da bez vjere i nacionalne svijesti nema napretka naše Domovine, bez obzira na novčane izvore i materijalna dobra. Opominjali smo ih na to da onaj koji krši nacionalnu granu, neće proći bez kazne*. Podcrtavao je vrijednosti obitelji, Domovine i katoličke vjere. U recenziji spomenute knjige don Ante Sorić piše da je Ivan Paštar tijekom dvaju desetljeća za vrijeme svoga ravnateljskog mandata nastojao promicati kršćanske vrijednosti konkretnog katoličkog svjetonazora pokušavajući ih svjedočiti i prenositi na povjerene mu mlade ljude. Biti katolikom ili se tako deklarirati ne znači biti bezgrješnim čovjekom, ali već sam taj trud i hrabro nastojanje da se bez obzira na trendove i pomodarstvo ostane vjeran evanđeoskim stavovima puno govori o važnosti ovakvih pojedinaca u novijoj povijesti na lokalnoj i državnoj razini.

U Matici je profesor Paštar radio neumorno.

Potpuno svjestan odgovornosti koju nosimo u očuvanju jezičnog bogatstva našega hrvatskog naroda, 2011. godine ponosno i spremno preuzima funkciju

predsjednika Organizacijskog odbora znanstveno-književne manifestacije *Domaća rič* te urednika pripadajućeg zbornika radova.

Njegov zadnji dolazak u ovu dvoranu bio je u srpnju ove godine. Bolest nije uspjela ugasiti trajno gorući matičarski žar. Profesor Paštar pokopan je 2. listopada na groblju svetoga Luke u Gizdavcu. Otišao je polako, u miru, u ranu jesen svoje rodne grude, svoga Gizdavca, gdje je na Badnjim večerima održavao plamen na ognjištu, i gdje su nastajali bogati plodovi njegovih ruku koje nam je i njegujući zemlju svojih predaka, nesebično i s ljubavlju darivao.

Vjerovao je da naši mladi moraju ostati u svojoj domovini, vjerovao je u budućnost hrvatskog društva u kojem ima mjesta za mlade obitelji, i gdje će se čuti dječji plač.

Hvala mu na svemu i neka mu je laka hrvatska zemlja koju je volio!

Mile Mamić

Sjećanje na dragoga prijatelja Ivana Paštara

(Na komemoraciji u čast Ivanu Paštaru u Ogranku Matice hrvatske u Zadru 12. prosinca 2025. u 12 sati)

Upoznao sam gospodina Ivana Paštara u Zadru u ožujku 1994. za Dane hrvatskoga jezika, malo nakon mogega dolaska na Filozofski fakultet u Zadru. Susretali smo se na raznim zadarskim kulturnim zbivanjima. Bio je poznat po tome da na takva zbivanja ne dođe sam nego da potakne i povede svoje profesore i učenike.

Mnoge istaknute ljude iz područja hrvatske kulture, hrvatske književnosti, hrvatskoga jezika i hrvatske povijesti koji bi imali u Zadru kakvu tribinu znao je zamoliti da i u njegovoj školi, za njegove učenike i djelatnike održe kakvo predavanje ili predstavljanje (npr. Vinko Nikolić, Nataša Bašić i drugi).

Nakon slavne hrvatske pobjede u Oluji 1995. i svečanog otvorenja nove Poljoprivredne škole (godine 1977.) Paštar se još snažnije zalagao za prave vrijednosti na svim područjima. Morao je razbijati razne predrasude ne samo kod običnoga hrvatskoga puka nego i predstavnika školskih vlasti. Prevladavalo je mišljenje: Što uopće treba poljoprivredna škola: dosta je da znaš kopati i orati, „a to sve mačke kod kuće nauče”.

I u tom smislu pisao je roditeljima u raznim prigodama pisma, što je nedavno objavio u znamenitoj knjizi *Pisma srednjoškolskog ravnatelja* (2022.). Dobivao je i vrlo zanimljive i zahvalne odgovore, kao npr. za Majčin dan, što je također objavljeno u spomenutoj knjizi, i što je don Ante Sorić s oduševljenjem čitao na mnogim predstavljanjima Paštarove knjige.

Paštar je često isticao da su hrvatski, povijest i vjeronauk najvažniji predmeti. On je i tada dobro znao da je važno znati što je bilo: pričao mi je da se poslije tzv. oslobođenja s majkom našao na Križnom putu tražeći oca, a i meni se događalo slično.

Sjećam se da je bio vrlo ljutit što mnogi mladi Hrvati pitaju: „Što mi Hrvatska nudi?” Zgrazio se je nad tim pitanjem i promišljao: „Jadna moja Hrvatska koja se mukotrpno oporavljaš od velikosrpske agresije! Što to ti možeš ponuditi svojoj djeci?” Znao bi ih uzdrmati protupitanjem: „A što ti, mladi prijatelju, nudiš svojoj napaćenoj domovini Hrvatskoj?!”

Dvije su nas stvari tada još više zbližile:

1. U Svetom Ivanu Zelini osnovali smo Ogranak Matice hrvatske. Objavili smo pretisak najstarije hrvatske knjige o vinogradarstvu na hrvatskome je-

ziku (*Vinogradarstvo*) svećenika Dragutina Stražimira, župnika u Donjoj Zelini, koji je dobivao mnoge nagrade za svoje vino i kukuruz na razini Monarhije. Zvao se Wachter, ali je promijenio prezime u Stražimir „da bih i prezimenom bio ono što sam dušom i srcem“, kako je sam zabilježio u kronici. Osnovali smo u Sv. Ivanu Zelini srednju školu u vrijeme Domovinskog rata koja nosi njegovo ime. Paštar i ja predstavljali smo pretisak Stražimirova *Vinogradara* u Ogranku Matice hrvatske u Čitluku.

2. Godine 1996. i 97. objavljeni su moji *Jezični savjeti*. Popularan stil za prošećan hrvatski puk silno mu se sviđao, osobito članak *Može li i čovjek zobati?*

Godine 1988. prof. Paštar mi je bio jamac kad sam kupovao jednu opustošenu kuću u Zadru. Čim sam je obnovio uz neizdržljivi kredit od 12 % kamata, odlučili smo moja žena i ja osnovati Školu hrvatskoga jezika. Svečano otvorenje bilo je u Paštarovoj Poljoprivrednoj školi, gdje smo uz vrlo umjerenu najamninu preko ljeta mogli dobiti koliko god nam treba učionica. Ravnatelj Paštar bio je na svakom početku i završetku tečaja i na svim proslavama koje smo organizirali. On je po cijelo ljeto štogod radio, popravljao, gradió, zalijevao vrt i drugo. Bila je to najuređenija škola u Zadru!

Godine 2006. dobio sam državnu nagradu za znanost, tj. za promidžbu hrvatskoga jezika. Tada sam obnavljao svoj maslinik na pradjedovskom tlu u Lišanima i napravio kućicu. Uz misu zahvalnicu u Lišanima organizirali smo svečano otvorenje kućice i maslinika. Vrpce je prerezao prof. Ivan Paštar. Sačuvani komadić te vrpce (hrvatske trobojnice) stavljen je na pogrebu na njegov grob.

Prof. Ivan Paštar izvrsno je organizirao Domaću rič. Uvijek se trudio da to bude na visokoj stručnoj razini i da bude reprezentativnih sudionika iz Hrvatske i svijeta. Bio je to priznati međunarodni skup!

Zdušno je radio u zadarskom Ogranku Matice hrvatske u raznim ulogama i u Središnjici u Zagrebu kao član Nadzornog odbora i drugo što mu se povjeravalo.

Znam da mu je bilo vrlo žao što zbog bolesti ne može biti u Zadru na predstavljanju knjige *In vino libertas* hrvatskoga haškog uznika Valentina Ćorića, ali se radovao da je to sve bilo izvrsno.

Tri dana prije nego je prof. Paštar umro, zastao sam u vožnji u svojem selu kao da sam nešto predosjećao i zvao ga na mobitel. Javila mi se njegova žena, rekla mu tko zove i prihvatio je razgovor. Jedva je govorio, ali nam je bilo drago da se čujemo. Osjećao sam njegovu slabost, ali me ipak iznenadila njegova smrt.

„Živio neuništivi duh hrvatskoga naroda!“ – uzviknuo je Nixon na Jelačićevu trgu u Zagrebu u početku Hrvatskoga proljeća. Neuništiv je i duh svakoga Hrvata i svakoga čovjeka koji časno radi i živi za svoje uzvišene ideale. Tako je živio i radio naš dragi Ivan Paštar! Neka ti, dragi Ivane, Gospodin daruje vječni pokoj! Volimo te i molimo za te.

Zadar, 12. prosinca 2025.

Vjekoslav Ćosić

Tko je kriv što se Jakša Čedomil prestao baviti književnom kritikom?

(Prilog povijesti književne kritike u Hrvatskoj)

Čitajući članke, studije, knjige i doktorate o Jakši Čedomilu kao književnom kritičaru, lako je primijetiti da se stalno ponavlja tema o uzrocima koji su ga naveli da se prestane baviti književnom kritikom. Taj se prestanak pretjerano dramatizira, pridaje mu se neprimjerena važnost, govori se o velikom gubitku za hrvatsku književnu kritiku, pretjeruje se do te mjere da se to naziva „njegovom prvom smrću”¹.

Uz temu o prestanku bavljenja književnom kritikom neodvojiva je u mnogim napisima vezana sumnja, čak i optužba, da je za taj prestanak kriv krčki biskup Antun Mahnić. Ta se optužba ponavlja iz napisa u napis, često prelazeći u prepričavanje i nagađanja lišena svakog osobnog istraživanja i dokumentiranja. Radi boljeg uvida u pitanje „Mahnićeve krivnje” u ovom tekstu donosimo obilne navode sudionika u predmetnoj raspravi uz kratke uvodne i zaključne komentare i dopunska objašnjenja, prepuštajući čitateljima i ocjenjivačima da donesu svoj zaključak. Iznijet ćemo izjave i napise novijih kritičara u kojima se nalaze i upute na starije sudionike u raspravi (između dvaju ratova) i njihove izjave.²

1. ŠTO SU O „MAHNIĆEVOJ KRIVNJI” REKLI HRVATSKI KNJIŽEVNI KRITIČARI?

O Mahnićevoj krivnji najviše se pisalo u okruglim obljetnicama Čukine smrti 1938., 1958. i 1968. godine, a prvi spomen bilježimo još za života Čukina, 1917. u Petravićevoj knjizi *Treće studije i portreti*. Autor je vrlo obazriv kad govori o uzrocima prestanka bavljenjem književnom kritikom. Čuka je još bio živ pa je

¹ Andrija Radoslav Glavaš, *Jakša Čedomil, utemeljitelj moderne hrvatske kritike*, 1942, str. 11. „Druga smrt”, po Glavašu, bila bi ona kad je odbio sve crkvene dužnosti 1907.

² Ovdje dajemo privremeno samo bibliografske podatke:

- Neurastenicus (Vicko Mihaljević), *Novi list*, 29. VII. 1901.
- Ante Petravić, *Treće studije i portreti*, Split, 1917. (str. 3).
- Nekrolog, *Država*, Split, 1928., br. 428.
- Ante Petravić, Tri neizdana hrvatska pisca iz Dalmacije, *Obzor*, 12. III. 1938.
- *Obzor*, 10. III. 1938. (Jagićevo pismo Jerku Jurinu).
- Mate Meštrović, Prva povijest naše književne kritike, *Jadranski dnevnik*, 27. i 28. IV. 1938.
- Antun Barac, *Hrvatska književna kritika*, 1938. (str. 178, 181).

bilo normalno da se sam o tome izjasni. O nagađanjima koja su tada kolala u javnosti Petravić kaže:

„Čulo se i takvih, kao da bi tome napuštanju književnosti bio uzrok službeno odlikovanje. Bilo bi to ružno i pomisliti, a kamo li da istinitim bude. Još ružnije bi bilo, kad bi se našao crkveni prelat, te bi svome svećeniku nametnuo zapovijed, da se odreče rada za svoj narod i time odriče nauke svoga božanstvenoga Rabi, koji plaćem nad rasućem svoga naroda pruži divan izgled, kako imamo ljubiti svoj narod.” (35–36)

Svoju studiju, prvu po vremenu i opsežnu pisanu o Jakši Čedomilu, Petravić zaključuje riječima:

„Valjda je bilo i drugih uzroka i razočaranja. Ovo su sve nagađanja. Jedno je istinito, da je za hrvatsku književnost, a napose za zdravi narodni smjer, velik gubitak, što je onijemila kritička riječ Čedomila Jakše.” (36)

U toj studiji Petravić već govori o (simboličnoj) Čedomilovoj smrti: „Od god. 1903. kao da umrije Čedomil Jakša, barem za hrvatsku književnost, i ako znamo, da još živi.” (35)

U ovoj studiji Petravić ne zna ili prešućuje neke činjenice, između ostalog i ono pismo koje mu je u travnju 1903. poslao Čuka, o kojem će kasnije biti riječi.

U svojoj „Autobiografiji” koju je napisao za almanah *Vedre hrvatske duše* posvećen don Frani Buliću 1922. Čuka ne spominje uzroke napuštanja književne kritike. Nakon nabiranja svojih radova i časopisa u kojima su objavljeni, on nastavlja:

„I time svršava moj javni kritički rad o našoj književnosti”, ali na istome mjestu nastavlja pisati o onom što su neki prenijeli samo kao informaciju, i to parcijalno. Dr. Jakov Čuka, kanonik u Zadru, kako stoji u naslovu, kaže:

„I iza te godine osobito od god. 1905. do 1911. ja sam mnogo toga još napisao i izdao većinom u *Narodnom listu* i u drugim raznim novinama, ali to su u opće članci kulturni i politički, a takvih članaka pak najviše sam napisao u tal. jeziku za naš zadarski ‘Il Popolo’ 1908. i 1909.” (333) Izričito tvrdi da od 1911. do 1921. nije ništa objavio osim jednog članka u časopisu „L’Adriatico Jugoslavo” (*La stampa italiana e l’Adriatico jugoslavo*).

Zanimljivo je da nikoga nisu zaintrigirali podatci koje je o svom radu nakon 1903. dao sam autor. Svi su se zadovoljavali samo ponoviti ono što su pročitali u gore navedenim redcima.

Tema prestanka načeta je i u samom nekrologu u listu *Država* (1928., br. 428) gdje se kaže:

„Otkad je postao kanonik stolne crkve u Zadru godine 1903, potpuno je pre-stao pisati, a javno iznesenu tvrdnju, da je to kao uslov tražila crkvena vlast, nije demantirao. Zadnjih se godina dr. Čuka javio samo par puta svojim putopisima po sjevernim evropskim gradovima. Bio je svugdje uvažavana i poštovana ličnost.”

Državu je izdavao Okružni odbor Narodne Radikalne stranke u Splitu pa je vjerojatno da je i nekrolog pisan u Splitu; bez obzira na to nekrolog sadrži nekoliko netočnosti: 1) Čuka nije postao kanonik 1903., nego 1904. pa bi otpala „javno iznesena tvrdnja” o uvjetu za unaprjeđenje. Nakon tvrdnje o „potpunom

prestanku pisanja” u sljedećoj rečenici čitamo da se je Čuka javio par „puta svojim putopisima” (dvije knjige!). Teško je vjerovati da splitski pisac nekrologa nije pročitao almanah posvećen don Frani Buliću.

Za razliku od nekrologa u *Državi*, nekrolog u *Obzoru* (1928., br. 299, 2) uopće ne spominje „vječnu temu” već korektno i jezgrovito iznosi glavne podatke iz života pokojnika.

Deseta obljetnica smrti Jakova Čuke posebno je zanimljiva po broju napisa o njemu i po tvrdnjama koje su u njima iznesene. Te će se tvrdnje i prosudbe kasnije ponavljati u sličnim napisima. Tako će Jerko Jurin u *Obzoru* od 10. veljače 1938. objaviti članak pod naslovom „Zašto Jakša Čedomil već u 35-toj godini života prestaje pisati o književnosti”. Već u prvom stavku svog napisa don Jerko Jurin nanizao je teme koje će se kasnije ponavljati.

„Najplodniji i najuvaženiji hrvatski kritičar svojeg doba, Jakša Čedomil (dr. Jakov Čuka) koncem travnja 1903. god. zahvaljuje se na tajništvu Matice Dalmatinske, napušta uredništvo njezinog ‘Glasnika’ i od tada, na veliku štetu hrv. književnosti, prestaje pisati književne kritike, iako mu je tek 35-ta godina života.”

Gotovo sve su teme tu: prestanak pisanja književnih kritika, životna dob, datum prestanka, šteta za hrvatsku književnost. Nedostaju jedino uzroci, razlozi. O njima već u sljedećem stavku Jurin iznosi dvije teze: zabrana od strane nadbiskupa Dvornika i status kanonika.

Obje teze autor odbacuje: nadbiskup Dvornik je čak želio da se Čuka ponovno počne baviti književnošću (što su potvrdila kasnija raspravljanja na temelju izjava don Ante Jagića), a kanonikom je postao godinu dana nakon što je prestao pisati književne kritike. Autor doista priznaje da su zabrane dolazile i od crkvenih vlasti, od strane nadbiskupa Rajčevića i splitskog biskupa Nakića. Građeci svoju tezu o uzrocima, Jurin se koristi povjerljivom informacijom svog školskog kolege dr. Šime Palčića koji je bio osobni kapelan nadbiskupa Dvornika. Palčić mu je povjerio (privatno pismo) da je Dvornik rekao „da se nije smjelo onako napadati Jakšu”, a zna da mu Dvornik nije zabranio, „već je sam Jakša u znak protesta umukao”.

Nakon što je Dvornika oslobodio krivnje, autor se pita „o kojim napadajima govori nadbiskup Dvornik i na što je Jakša htio protestirati?”. Tu počinje Jurinova priča o biskupu Mahniću i „njegovoj Hrvatskoj straži”.

„God. 1903. krčki biskup dr. Mahnić pokreće časopis: ‘Hrvatska straža’, koja već u prvom broju napada Č. Jakšu radi njegove studije u (!) Kranjčeviću, a kasnije u svakom broju, ili direktno ili indirektno, zadijeva se o Jakšu ili o ‘Glasnik Matice Dalmatinske’, kojemu je Jakša urednik (u bilj. stranice HS 1903: 98–139 – 278–390–392–395–439–457–458). ‘Hrvatska straža’ koja je radikalna u katoličkom pogledu – a u prvoj godini možda malko i pretjerano – predbacuje Jakši, da vuče jaram sa nevjernicima, da saradjuje ‘u kolu grobara kršćanske misli.’” – Jakša ne odgovara *Hrvatskoj straži*, ne reagira javno na napadaje, ali povrijeđen u svom svećeničkom karakteru, jada se prijatelju prof. Jagiću (privatno pismo):

„Eto, ja sam htio služiti ideji suzbijanja ekstremnih struja u književnosti, mi reći jedne s drugim. Mislio sam da služim dobroj stvari, a eto ‘ovi’ (Hrv. Str.) napadaju me.”

Ovdje pak nije potpuno jasno misli li Čuka na *Hrvatsku stražu* ili na ono što mu se dogodilo nakon izlaganja i deklaracije na Prvom hrvatskom katoličkom susretu u Zagrebu 1900. godine. Nije jasno ni pripadaju li Jagićeva pismu izrazi Čukine gorčine izneseni u navodnicima (iako bilješka upućuje na Jagića):

„Meni je sve to dodijalo, sav taj posao, to čitanje i praćenje sve te literature, a kad tako ovi ‘naši’ me napadaju. Ja ću ti lijepo jednog dana sve pustiti ‘in bando’ pa ćemo vidjeti hoće li onda biti bolje.”

Još jedna indiskrecija iz Jagićeva pisma odnosi se na Jakšino pismo Jagiću u Beč u kojem stoji:

„Nije ‘im’ bilo po volji, što smo ‘mi’ pisali o književnosti. Eto ‘im’ sad nek mirišu ‘Lovor’”

Bilo je to 1905. godine kad je Cihlar Nehajev, pripadnik „Mladih”, u Zadru pokrenuo časopis *Lovor*. I tu se autor zaustavlja u svom prigodnom napisu zaključkom: „Eto pravog razloga s kojeg je Č. Jakša toli rano prestao baviti se književnošću.”

Dva dana nakon Jurinova članka, u istom listu (*Obzor*) Ante Petravić, Čukin suradnik u *Glasniku Matice dalmatinske*, objavljuje članak „Tri neizdana hrvatska pisca iz Dalmacije”.

Mjesto koje bi se odnosilo na našu temu glasi:

„Članak o Strossmayeru i ono nekoliko strana ‘Uspomena’ dokazaše, da je Čedomil Jakša najprije sam htio da umre za književnost, a konačno je i umro u 35. godini života, makar je još živio 25 godina.” (*Obzor*, 12. ožujka 1938.)

Antun Barac je 1938. godine objavio svoju knjigu *Hrvatska književna kritika* vjerojatno ne isključivo prigodno, ali nije slučajno u toj knjizi Čuka našao posebno poglavlje (148–181). U odmjerenom, dobro dokumentiranom tekstu on odmah na početku Jakšu Čedomila smješta u kontekst hrvatske književne kritike riječima:

„Jakša Čedomil bio je prvi hrvatski kritik koji se nije zadovoljio ulogom referenta o novim knjigama, ni ulogom estetičara koji analizira djela prošlih vremena, nego je htio da sistematski, s određenog stajališta, promotri cjelokupnu hrvatsku književnost. Ujedno je on prvi hrvatski kritik koji svoj posao nije radio ni kao publicist, ni radi uredničkih dužnosti, ni zbog profesije, nego jedino iz ljubavi prema književnosti.” (148)

Ovaj polazni opisno-vrijednosni sud čini sa završnim vrijednosnim sudom:

„S obzirom na pozitivne strane njegova rada, Jakšu Čedomila možemo doista smatrati osnivačem *moderne* (istaknuto u tekstu, V. Č.) hrvatske književne kritike, kao što je to učinio Petravić”, okvir je Barčeve rasprave u kojoj će se autor samo usput osvrnuti na razloge prestanka bavljenja njome. On će to učiniti na dvama mjestima pri kraju poglavlja. Pišući o odjecima i reakcijama na njegovo izlaganje na Prvom hrvatskom katoličkom susretu u Zagrebu 1900. godine i rezoluciju (koja je jednoglasno prihvaćena), kojom prigodom je pokušao pomiriti

teško zavađene „Mlade” i „Stare” u književnosti i katolike i liberale na ideološko-političkom polju, Barac zaključuje:

„Nije uspio, nego je radi svoga istupa stekao neprijatelje i na jednoj i na drugoj strani: zamjerio se književnicima koji su stajali uz ‘Mlade’ (Gjalski), a navukao je na se sumnju crkvenih poglavara (Mahnić).” (178)

Ovdje se prvi i jedini put pojavljuje izričito ime biskupa Mahnića u Barčevu tekstu!

U daljnjem tekstu Barac u kratkim crtama navodi napade na Čedomila od strane književnika („čim je on u hrvatskom književnom životu nastupio samostalnije” (180)) i daje nekoliko bibliografskih natuknica (*Sujetlo*, 1900, br. 43), *Vijenac*, 1901, br. 25, *Hrvatsko pravo*, 1901, br. 1678), da bi odmah potom iznio i protutežu, suprotni pol koji tvori okvir procjepa u kojem se Čedomil našao:

„Nakon toga dolazile su i neprilike sa strane njegovih crkvenih poglavara. Čedomil Jakša ostajao je uvijek dobar katolički svećenik, držeći da se njegovo zvanje nimalo ne kosi s njegovim književničkim radom, ni s onim što je on tim radom htio da izvrši. U svome kritičarskom radu htio je da spoji dvoje: svoje vjerske i moralne nazore i svoju težnju da što više pomogne razvitku hrvatskoga književnog života. Zamjerio se međutim i crkvenim poglavarima i književnicima. To ga je skršilo, i on je prestao da piše. Taj unutarnji razlog odlučio je, te se on prestao baviti kritikom, a nikakav pritisak od strane crkvenih vlasti.” (181)

Pod pretpostavkom da je Barac pod „crkvenim vlastima” podrazumijevao i biskupa Mahnića i „njegovu” *Hrvatsku stražu*, ovaj bi se navod odnosio i na našu temu (Mahnićevu krivnju). No kako autor isključuje „pritisak od strane crkvenih vlasti” kao razlog, to i nije relevantno za nas ovom prilikom. Time se isključuju sve kasnije upute na Barca kao jednog od zastupnika teze da su crkvene vlasti i crkveni krugovi (Mahnić i njegovi) krivi za prestanak pisanja književnih kritika.

U splitskom listu *Jadranski dnevnik* (27. i 28. travnja 1938.) prikazana je Barčeva knjiga pod naslovom „Prva povijest naše književne kritike” iz pera Mate Meštrovića, u dvama nastavcima. Drugi nastavak, od 28. travnja, sadrži stavak o Jakši Čedomilu. Evo tog stavka *in extenso*:

„U razbistrivanju Čedomilovog bolnog slučaja mi bismo bili rekli odlučniju i stvarniju riječ nego je to učinio g. Barac. Čedomilov nenadani prekid bavljenja kritikom on objašnjava psihološki. To je sasvim ispravno. Ali nije ispravno kada kaže, da tome nije uzrok ‘nikakav pritisak sa strane crkvene vlasti’. Kada bi to stajalo, ne bi se dala psihološki obrazložiti Čedomilovu čvrstu odluku. Jakša je Čedomil surađivao u časopisima, u kojima su radili i neki kulturni liberalci, pa i neki izraziti protivnici kršćanskih načela, itd., i da krčki ordinarij u više navrata poradi kod njegova nadbiskupa, da mu zabrani rad na kritici. Čedomilov nadbiskup Dvornik toga nije formalno učinio, ali mu je prijaznim riječima iznio situaciju i zamolio ga, da se ostavi književnosti, jer je to jedini način, da Hrvatska straža prestane napadajima, a on će ga za to nagraditi kanonikatom. Stvar stoji ovako, iako u detaljima javnosti nije poznata. Pritisak je postojao, pa bilo komu drago ili ne, a što mu je nadbiskup Dvornik dao nešto uglađeniji oblik, tj. što ga

nije pretvorio u formalnu zabranu, nego ovio lijepim riječima i promaknućem, to ne mijenja toliko stvar, da bismo trebali reći, da pritisaka nije bilo.”

U svom osvrtu na Čedomilov „bolni” slučaj Meštrović unosi dva nova elementa: intervencije Mahnića kod nadbiskupa Dvornika i korupciju koja se sastojala u unaprjeđenju u čast kanonika. Ni za jednu tvrdnju ne pruža dokaze. Nitko – koliko znamo – nije govorio o Mahničevim intervencijama kod Dvornika, iako postoje drugi pisani dokazi da su ga Rajčević i Borzatti odvrćali od bavljenja književnom kritikom. Što se tiče kanonikata, već je netko prigovorio da tvrdnja ne stoji jer je Čuka postao kanonik godinu dana nakon što je prestao baviti se kritikom. Meštrović je mogao (do)znati da su svi „napadi” na Čuku od strane Mahnića i *Hrvatske straže* uslijedili nakon što je napisao svoj zadnji književno-kritički tekst u *Glaskniku Matice dalmatinske* i da su se odnosili na njegove tekstove objavljene prethodnih godina.

Nije isključeno da su se svećenici kao Jurin preko Čuke obračunavali s biskupom Mahničem koji nije štedio liberalne svećenike u jeku jedne od najvećih kampanja protiv Katoličke Crkve u Hrvatskoj, koja je na neki način najavila progon katolika u Hrvatskoj od 1945. do 1990. godine. Nije bez razloga Mahnić još prije I. svjetskog rata napisao da je komunizam dijete liberalizma. Ne treba zaboraviti da je *Magnum crimen* (pamflet protiv KC) napisan najvećim dijelom prije II. svjetskog rata. Manje je važno što je njegov autor, Viktor Novak, „renegat iz Zagorja”, plakao „kao malo dijete” kad je njegova knjiga „skinuta” s Indexa librorum prohibitorum, što se dogodilo kad je Crkva ukinula taj Index. O tome imam osobno svjedočenje jednog njegova kolege i prijatelja. Čudni su duhovni i duševni putevi renegata.

U svojoj doktorskoj disertaciji koju je branio upravo jubilarne 1938. godine fra Andrija Radoslav Glavaš najopširnije se bavi pitanjem Mahnićeve „krivnje”, zato su i citati iz njegove knjige najobilniji.³

„Don Jerko Jurin misli, da je našao pravi razlog, zašto je Čedomil prestao pisati, u napadajima od strane biskupa Mahnića i njegova lista Hrvatske Straže. Profesor don Ante Katalinić također tvrdi, da mu je Čedomil jednom priznao, kako se odrekao pisanja zbog Mahnićeve napadaja, jer se smatrao, da je zapao u nejednaku borbu: Mahnić biskup, a on svećenik...”

Spomenuti pisci u glavnom se slažu u tom, da je Jakša Čedomil bio prisiljen zašutjeti zbog pritiska od strane crkve. Dr. Antun Barac ispravno je nagovijestio, premda to ne tumači dalje, da je bilo i drugih razloga psihološke naravi, koji su Čedomila skršili u njegovu književnom djelovanju.

Ni jedan od razloga, koji su dosada spomenuti, nije takve naravi, da bi Jakša Čedomil prestao pisati samo zbog njega. Drugim riječima, mnogo je čimbenika djelovalo, da je prestao pisati. Bez sumnje su za nj bili najteži napadaji Mahnićeve Hrvatske Straže, jer mu je u tom listu neuvijeno rečeno, da svojim kritičar-

³ Andrija Radoslav Glavaš, *Jakša Čedomil, osnivač moderne hrvatske kritike*, Zagreb, Hrvatska državna tiskara, 1942. Budući da je knjiga kojom smo se služili objavljena 1942. godine, u njoj nalazimo i podatke koji sigurno nisu u disertaciji, kao na primjer uputa na posebni članak o razlozima prestanka bavljenja književnom kritikom objavljen u *Hrvatskoj reviji* 1942, br. 3., o kojem ćemo govoriti malo kasnije.

skim radom ide u stopu s liberalcima i vuče jaram s nevjernicima. Pogotovu mu je bilo teško, kad je doživio napadaj od strane Mahnića iz katoličkog kongresa 1900., na kom je on održao predavanje s toliko opreza prema književnim strujama i ljudima, da su učesnici na kongresnom zasjedanju uglavnom bili zadovoljni s njegovim predavanjem. Boljelo ga je i to, što ga je Hrvatska Straža osuđivala zbog nekih propusta. Tako je on ocjenjivao Kranjčevića i Tresića, ne ulazeći u raspre o vrijednosti sadržaja njihovih pjesama, a Hrvatska Straža je ocjenjivala samo sadržaj pjesama. No i prije napadaja Hrvatske Straže Čedomilu su prigovarali,”

Dalje Glavaš piše o pritiscima na Čedomila od strane njegova ordinarija, zadarskog nadbiskupa Rajčevića i njegova vikara Borzattija. (7–8)

„Ipak ovo sve nije bilo odlučno, nastavlja Glavaš, da je Čedomil prestao pisati, jer vidimo, da on piše iz zabrane Rajčevića i Borzattija, a Mahnićeva Hrvatska Straža napadala je i druge svećenike osim Čedomila: Kerubina Šegvića, Jovana Hranilovića, Stjepka Ilijića. Stoga trebamo tražiti razloge i drugdje.” (8)

„Međutim, poslije toga govora /na PHKS, 1900/ doživio je napadaje od strane Mladih i Starih, napokon od biskupa Mahnića. Do tada je nekako snosio napadaje Starih i Mladih, a kad se ovima priključise pristaše radikalne katoličke struje, koja se kasnije okupila oko Hrvatske Straže, Čedomil je pao u neko očajanje.” (8)

„Sve je to /Gjalski, anketa, .../ kao fatalna sudbina pritiskalo Čedomila i pospešavalo suton njegova književnog djelovanja, a bliži povod, da je prekinuo s književnim radom, dade Hrvatska Straža s tvrdnjom, da vuče jaram s nevjernicima. Neki od spomenutih uzroka lomili su Jakšu Čedomila kroz četiri-pet godina i konačno ga skršiše koncem travnja 1903.

Utvrdivši, da je mnogo čimbenika utjecalo na prestanak Čedomilova književnog djelovanja, a Mahnićev napadaj bijaše samo bliži povod, ne treba smetnuti s uma i drugu činjenicu, svojstvenu upravo književnicima. (Mažuranić napustio književnost u naponu snage.)...

To bi vrijedilo i u slučaju, da je Čedomil u svojim Uspomenama protumačio, zašto je prestao pisati i naveo razlog; recimo biskupa Mahnića.” (9)

Mahnić, očividno, ostaje najzanimljiviji čimbenik u razmatranom pitanju bez obzira na pokušaj šireg sagledavanja od strane autora, koji zaključuje svoja razmatranja simptomatičnom rečenicom: „Čedomil je na sve gledao kao skeptik.” (12) Da, upravo je skepticizam kao svjetonazor i filozofski pravac (Schopenhauer) bio točka oko koje su se kretale polemike o Kranjčevićevoj poeziji.

Pod pseudonimom A. R. Buerov objavio je Glavaš u *Hrvatskoj reviji*, 1942, br. 3, 118–128 članak pod naslovom „Zašto je Jakša Čedomil prestao pisati o književnosti u tridesetpetoj godini života (1903)?”, što je samo neznatno retuširan naslov Jurinova priloga iz 1938. godine. U odnosu na ono što je napisao u knjizi i što se obično pripisuje Mahniću pod pseudonimom Criticus „Buerov” Mahniću pripisuje i članak „Nije lijepo, što nije moralno i istinito”, potpisan „Kalifron” (a ne Kalifon kako prenosi Buerov) u kojem razgovaraju Kalifron (za autora Mahnić) i Ljepoje (za autora Čuka) o ljepoti, moralu i istini, a u povodu Schopenhauera, Kranjčevića i – Jakše Čedomila.

Posebno je vrijedan prilog ovom članku izvorni talijanski tekst pisama nadbiskupa Rajčevića (1898.) i njegova zamjenika Borzattija (1900.) Čuki. Autor članka ne zaobilazi ni ostale Čukine kritičare i protivnike, među njima osobito Milivoja Dežmana, donosi jednu pikanteriju koja se tiče legendarnog splitskoga gradonačelnika dr. Vicka Mihaljevića koji je u *Novom listu* (a gdje drugdje) 29. VII. 1901. objavio „makaronsku satiru” protiv Čuke i navodi nekoliko stihova:

„... Jer ja znadem, da ti kudiš
i što nijesi štio...
Zahman Jakšo, oponašaš
kritičare znane,
Ti ostaješ sved kurjalac
uz odnosne mane...”

Ovi stihovi, makar satirički, lijepo ocrtavaju razinu polemika Čukinih protivnika. Pri kraju se autor još jednom vraća na pitanje Mahnićeve krivnje:

„Da je prema Mahniću sačuvao neko neraspoloženje, može se razabrati iz članka ‘Svetosavska beseda i Strossmayerov dan’ od god. 1928., u kom se osjeća žalac u njegovim riječima, kako se u Zagrebu manje slavi Strossmayer: ...podigli su u novije doba Mahnića kao jedinog velikog biskupa.” (127) Riječi u navodnicima uzete su iz „bilježnice u ostavštini”, a ne iz objavljenog članka. Njegov zaključak o Mahniću ostao je neodređen:

„Utvrdivši, da je mnogo faktora utjecalo na prestanak pisanja, a Mahnićev napadaj bio samo bliži povod, ne treba smetnuti s uma i druge činjenice psihološke naravi, svojstvene upravo književnicima.” (127)

Trideseta obljetnica smrti dr. Jakova Čuke (1958.) bila je povod za nekoliko napisa o njemu u *Riječkoj reviji* i *Zadarskoj reviji*. U *Riječkoj reviji* pisali su Berislav Lukić i Marin Čuka, sinovac i oporučni nasljednik dr. Jakova Čuke, u čijem se posjedu u to vrijeme nalazila osobna knjižnica koja se danas čuva u Znanstvenoj knjižnici u Zadru u posebnom fondu.

Lukić uz svoj tekst objavljuje i Čedomilove *Uspomene* u kojima traži uzroke prestanka bavljenja književnom kritikom.⁴

„Godine 1900. držao se u Zagrebu prvi Katolički Kongres. Ja sam bio umoljen ne bi li držao predavanje o hrvatskoj knjizi. Rado se odazvah, jedno, jer sam se bojao da inače ne bude to ponuđeno čovjeku koji bi ostrim navalama izazvao gori razdor među hrvatskim književnicima i očito ih odijelio na dva polja: na klerikalce i liberalce, a drugo, jer bijah uvjeren da ću o tom bolje govoriti nego drugi, pošto uvijek u svojem radu ostah vjeran kršćanskim načelima i kršćanskom pravcu, koji se za me najbolje pokazivao u Bruneteireovoj kritici, čiji sam gorljivi pristaša bio, ali to me nije priećilo da hvalim što je lijepo, ma gdje bilo, i da više gledam samilošću negoli gnjevom na gdje koje bludnje pisaca najskoli kad se vidjelo da ne pišu iz namjere već od srca, da i oni trpe i krvare u duši od nestašice ili od preloma vjere. Moj je govor bio tiskan u Aktima Kongresa, koji se održao 4., 5. i 6. rujna 1900. u Zagrebu.

⁴ Berislav Lukić, U povodu 30. godišnjice smrti Jakše Čedomila, *Riječka revija*, 1958, 6, 369–391, dodatak: *Uspomene Jakše Čedomila*.

Jedini koji mi se tada nije na Kongresu radovao radi govora bijaše Biskup Mahnić, kojeg tu prvi put vidjeh. Nijesam tad ni slutio, da on mene smatra pogibeljnim a kamo li braniocem katoličke stvari. Ali o tom ću kasnije.” (388)

„I nakon trećeg godišnjaka *Glasnika* ja ostavih uredništvo i tajništvo Matice /Dalmatinske/ i povukoh se sa književnog hrvatskog polja, a kako je do toga došlo u kratko ću ispričati.” (390)

Ali nikada nije ispričao tu priču. Zato će drugi pokušavati odgovoriti na tu enigmu.

Cf. J. J. (Jerko Jurin), „Zašto Jakša Čedomil već u 35-toj godini života prestaje pisati o književnosti?“, *Obzor*, 10. II. 1938. (Lukić, 391)

Pod posebnim povećalom Lukićeve kritike našla se opet *Hrvatska straža*.⁵

„J. Čedomil je prestao da piše književne kritike kada ga je počela da napada Mahnićeva ‘Hrvatska straža’ zbog njegove studije o Kranjčeviću: napadali su ga što surađuje u ‘kolu grobara kršćanske misli’. J. Čedomil nije odgovarao na te napade, ali se jadao prijatelju prof. Anti Jagiću u pismu: da je htio služiti ideji suzbijanja ekstremnih struja u književnosti mireći jedne s drugima i da je mislio služiti dobroj stvari, a ‘ovi’ (tj. ‘Hrvatska straža’) ga napadaju. J. Čedomil se također žalio kako mu je ‘dodijao sav taj posao, to čitanje i praćenje sve te literature’, dok ga napadaju, pa se prijeti da će jednog dana sve to napustiti ‘pa ćemo vidjeti hoće li onda biti bolje.’” (39)

Marin Čuka je u svojem kratkom prilogu iznio podatke iz obiteljskih razgovora sa svojim stricem o njegovim vezama i pogledima s hrvatskim književnicima. Ovdje donosimo ono što je rekao o crkvenim ljudima u vezi sa svojim književno-kritičkim djelovanjima.⁶

„Oni – pod tim je mislio na crkvene ljude – napadali su me radi mog pisanja i govorili, da ja svojim pisanjem samo štetim crkvi i književnosti. Oni me smatraju ateistom, a ja sam mislio, kada ja samo štetim, a vi tražite drugoga, koji će koristiti i pisati, kako vi hoćete i želite. Međutim poslije, kada su uvidjeli što su uradili, nastojali su da me preko nekih mojih prijatelja nagovore, da bih ponovo počeo pisati. Ali ja nijesam htio. Jednom sam rekao ne, i kod toga sam ostao, a onda i zbog zdravlja nijesam mogao više podnijeti toliki trud i napor. Liberali su me pak napadali, jer sam pop, i nijesu mi vjerovali, a bilo im je i krivo, što sam to i ostao. Ja pak nijesam mogao, jer mi nije dozvoljavao moj ponos ni karakter, da učinim nešto takva, da se o meni kojekako govori i blati moje ime. Tu sam i tu ostajem, ja drukčije nijesam mogao. Matoš me nije napadao, premda je on napadao sve, iako mu nijesam poslao novaca, kada me jednom tražio.” (392)

„Iz navedenih razloga Jakša Čedomil prestaje pisati književne kritike u 35. godini života, dakle u vrijeme kada bi istom mogao dati najzrelije sudove o pojavama i ličnostima u našoj književnosti. On je doduše i dalje pisao, ali samo političke članke i putopise, koje je objavljivao u hrvatskim listovima i u zadarskom listu ‘Il Popolo’, hrvatskom glasilu na talijanskom jeziku” (395), zaključuje Marin Čuka, sinovac don Jakova Čuke, inače službenik pomorskih vlasti u

⁵ Berislav Lukić, “Uspomene” Jakše Čedomila, *Riječka revija*, 1958, 6, 391.

⁶ Marin Čuka, Iz života Jakše Čedomila. Sjećanja, *Riječka revija*, 1958, 6, 392–395.

Splitu. Marin je dakle znao za stričeve napise u listu *Il Popolo*, ali ih nije temeljito proučio jer tvrdi da su to bili „samo politički članci”. (Vjerojatno je to pročitao u Autobiografiji (Vedre hrvatske duše) ili u bilježnici u koju je Čuka upisao sve svoje naslove 1924. godine.) Ipak, njegova je zasluga što upućuje na taj list u kojem ćemo (neizravno) doznati mnogo podataka važnih za našu temu.

Zadarska revija te jubilarne 1958. godine objavljuje članak Jakše Ravlića, dugogodišnjeg predsjednika Matice hrvatske. U tom članku nije zaobiđena tema koja nas zanima u ovom radu.⁷

Čukin imenjak Ravlić jedan je od žešćih, ako ne i najžešći kritičar Mahnića. Iako fingira da pojavu obuhvaća široko, on sudi dosta usko i svu krivnju svaljuje na Mahnića i njegovu *Stražu*. Nije valjda tomu razlog što je Mahnić upravo u *Straži* polemizirao s Maticom hrvatskom kojoj je Ravlić poslije bio dugogodišnji predsjednik. Teško je vjerovati da je Ravlić čitao njegovu kritiku Matice, jer bi tada vidio da je *Straža* u konkretnom slučaju bila ono janje iz La Fontaine-ove basne: nije se bila ni rodila kad je Čuka odlučio baciti u trnje koplje kojim je vojevao u „najvažnijoj (sporednoj) stvari na svijetu – književnoj kritici”. Evo nekoliko izvoda iz Ravličeva priloga *Zadarskoj reviji*, kojima on zaključuje svoja prigodna razmišljanja o Čedomilu u povodu 30. obljetnice smrti:

„Na temelju tih istraživanja i *mojih pogleda* (istakao: V. Č.) dat ćemo odgovor. Bilo je više razloga, zbog kojih je Čuka prestao pisati književne kritike. Među manje, neznatnije, pa čak i one razloge, koji Čuku sami, pa ni svi zajedno, nisu prisilili da se prestane baviti književnom kritikom, mogli bi se ubrojiti: razočaranje u pojedine ljude (Đalski), osamljenost, što je u borbi između ‘starih’ i ‘mladih’ doživio, napadaji pojedinaca (Vicko Milić) i t.d. Sve su to bili mali razlozi za Čuku, koji je visok i ravan, kakav je tada bio, navikao da bude nerazumijevan, sumnjičen, pa čak i napadan, te ga to ne bi moglo otuđiti književnoj kritici. Bue-rov (Glavaš) navodi, da je ‘bliži povod’ dala Mahnićeva ‘Hrvatska straža’ svojim napadajima i teškom ocjenom Čukina rada, ‘da vuče jaram s nevjernicima’. Ova borba crkvenih krugova protiv Čuke počela se prije, a pojačala se 1898. (poziv nadbiskupa Rajčevića 1898, da prestane surađivati u ‘Novom vijeku’; pismo zadarskoga kapitul. vikara Ivana Borzattija, da ne surađuje u Zagrebačkom ‘Životu’, iz 1900., kazuju, kako su nekoliko godina prije pokušali da odvrate Čuku od tog posla), preuzevši odmah ‘Hrvatska straža’ s Mahnićem na čelu, da najprije zamjerkama, polunaredbama prisile na prestanak pisanja. Kad to nije uspjelo, ona ga je nazvala piscem, koji vuče jaram s nevjernicima, iza čega je slijedila tvrdnja: ‘Kako nas se žalosno doimlje, kad u kolu *grobara kršćanske misli* (podcrtao J. R.), što se okupljaju oko sarajevske *Nade*, nalazimo imena tako vrsnih i učenih muževa svećenika, kakav je na pr. Jakša Čedomil (Dr. Čuka)...’ Prema tome, osuđeni su časopisi ‘Novi vijek’, ‘Život’, ‘Nada’ i svi koji nisu pisali u duhu ‘Hrvatske straže’, a javno je citiran svećenik Čuka (s pseudonimom i pravim prezimenom!) i nazvan ‘grobarom kršćanske misli’. Ma kako bio liberalan, Čuka nije bio nikakav revolucionar, pa su prema tome napadaji ‘Hrvatske straže’ ne samo ‘bliži povod’, već po mom sudu glavni razlog, zbog kojega je Čuka prestao pisati književne kritike. Znajući vrijednost toga Čukina rada, vjerujem da je hrvatska

⁷ Jakša Ravlić, Jakša Čedomil (1868-1928), *Zadarska revija*, 4, 1958, 299–304.

književna kritika spomenutom njegovom odlukom mnogo izgubila” (304), zaključuje Ravlić svoj kratki prilog, uz obveznu napomenu o gubitku i šteti koja je nanesena hrvatskoj kulturi, a sve se izravno ili neizravno imputira „grozomornoj” HS. Kao nadoknadu za to nečuveno nedjelo konzervativne (zaboravio je: klerikalne) HS, Ravlić predlaže „sakupiti *sve kritike* Jakova Čuke, pa ih izdati s potrebitom studijom o njemu”. A sve s ciljem najljepšeg priznanja „njegovim nastojanjima, a u isto vrijeme i svjedočanstvo vječne štete, što je prisilno dignuto pero iz ruku čovjeka, koji je u svoje vrijeme imao nešto reći, svakako na korist hrvatske književnosti”. (304)

Koliko znamo, ništa od toga „imenjak Ravlić” nije učinio, iako je bio na položaju i u mogućnosti da to učini. Bio je tako dugo predsjednik Matice hrvatske da mu je ona postavila poprsje u dvorištu svoje palače. Nije, međutim, propustio priliku da zataji da je nešto slično već u doba rata u NDH napravio Mate Ujević.⁸

Deset godina kasnije, prigodom 40. obljetnice smrti Jakše Čedomila, *Zadarska revija* objavila je dva priloga o njemu. Jedan govori o njegovoj osobnoj knjižnici: Nada Beritić, „Čukina biblioteka”, a druga govori o Jakšu Čedomilu, naravno kao o književnom kritičaru jer je taj pseudonim najuže vezan uz književnu kritiku.⁹

Nakon pohvala Čedomilu i njegovoj kritici, Franić zaključuje:

„Imajući sve to na umu, mora se ustvrditi sa žaljenjem da je neprocjenjiva šteta za hrvatsku književnost što se Čedomil u naponu svojih intelektualnih snaga prestao baviti kritikom. To tim više što je sve do smrti u dubini svoje intime čeznuo da piše i objavljuje kritike a ipak je – šutio od 1903. Zašutio je zbog pritiska svojih crkvenih poglavara... Još od 1898. imao je neprilika zbog pisanja kritika. U ‘Uspomenama’ navodi kako radnju o Kranjčeviću, koja je, kako kaže, otkrila ‘publici u pravoj veličini’ tog pjesnika, nije smio potpisati ni svojim pseudonimom, jer: ‘biskup Nakić, a valjda i drugi krugovi, tužili me bili biskupu Rajčeviću što pišem u Novom Vieku i u Fanfulli’ itd. /Citat iz Uspomena, pismo Rajčevića iz Graza/ ...Kad je na katoličkom kongresu 1900., piše dalje Franić, održao predavanje, biskup Mahnič (sic!), poznat po svom konzervatizmu, bio je nezadovoljan.” (363)

Nakon navođenja zadnje rečenice iz Uspomena, Franić nastavlja:

„Ali ni to nije ispričao, odnosno možda i je i ispričao ali se taj dio rukopisa izgubio.... Pod pritiskom konzervativnih vlasti, u prvom redu pod dojmom pisanja Mahničeve (sic!) *Hrvatske straže* da je ateist, ‘da vuče jaram s nevjernicima’, da se dao ‘u kolo grobara kršćanske misli’, koje se kolo okupilo navodno oko sarajevske, Kranjčevićeve *Nade*, Čuka je prestao biti kritičar, ostao je samo svećenik..... /cf. Marinova priča o razgovoru sa stricem iz Riječke revije, V. Č./ Tako je taj beskompromisni karakter morao kompromisno zašutjeti kao kritičar: Jakov Čuka skršio je Jakšu Čedomila.” (464)

Osim što se u Franićevu pisanju vidi utjecaj Jakše Ravlića, ovdje se Čedomil predstavlja kao neko mitsko biće. Čedomil je bio sve samo ne beskompromisan,

⁸ Mate Ujević je objavio dvije zbirke Čukinih radova: *Prikazi i rasprave* (1943) i *O književnosti* (1944). Nažalost, bez komentara i popratne studije.

⁹ Ante Franić, Jakša Čedomil (1868 – 1928), *Zadarska revija*, 1968, 6, 286–298.

njegovi su tekstovi puni obzira prema promatranom autoru kao i prema njegovim književno-kritičkim oponentima. Zanimljivo je da Franić sumnja da se je nastavak Uspomena „izgubio”, što je teško vjerovati jer su Uspomene objavljene još za autorova života (1922.) u Splitu.

U Zadru je objavljena još jedna studija izvan jubilarnog okvira, a možda i kao najava idućeg jubileja¹⁰ (koji nije obilježen?).

Košutić-Brozović je rezervirana prema tvrdnjama o „Mahnićevoj krivnji” i traži drugamo moguće razloge.

„O razlozima Jakšina povlačenja pisalo se i nagađalo mnogo, no sigurna odgovora nema, jer on sam svoje ‘Uspomene’ prekida upravo na mjestu gdje namjera-va ispričati kako je do toga došlo. Ako je neposredan povod najvjerojatnije i bio u njegovu svećeničkom pozivu (17) i učestalim napadajima biskupa Mahnića u Hrvatskoj straži, uzroci su svakako bili dublji.” (276)

„Naša književnost ima biti hrvatska književnost, a to joj neće smetati, da bude velika i svjetska.” (Čuka u Viencu, 1900, 76, 78, Košutić, 276) Takav ideološki stav, po kojem je on postao najžešćim pobornikom Brunetićeva preporoda idealizma i tzv. romanske reakcije u nas, a da se ipak nije upustio u bezobzirne napadaje na Mlade....” (276–277)

„.....taj tolerantan stav koji je on zastupao i na katoličkom kongresu 1900, izazvao je protiv njega i Mlade i Stare, pa se J. Čedomil obreo između dvije unakrsne vatre kojima su ga obasipali i modernistički Život i reakcionarna Mahnićeva *Hrvatska straža*. Kad je na napadaje Života koncilijantno odgovorio, a prema Mahniću zadržao šutnju, sav se predaje uređivanju Glasnika, koji je po njegovoj zamisli, kako kaže u ‘Uspomenama’, trebao biti ‘revija za ozbiljne studije sa pretežitim dalmatinskim karakterom, da ne bude drugima na štetu, a svima na korist kao nešto novo.’” (277)

N.B. U bilješci (!7) samo navodi Rajčevića i Borzattija.

Temu prestanka pisanja književnih kritika nije mogao zaobići ni Talijan Sante Graciotti u svojoj knjizi *La critica di Jakša Čedomil* (Società Editrice Vita e Pensiero – Milano, 1959; Pubblicazioni dell’Università Cattolica del S. Cuore, v. LXXV). On to čini odmah na početku spominjući Mahnića samo jednom usput bez ikakvog epiteta i biografskog podatka. Evo jedan širi navod u kojem se spominje Mahnić:

„... un fatto da notare e che non solo nel ‘900 egli /Jakša Čedomil/ si guasto coi ‘Giovani’, ma nel ‘901 entrava in polemica con i conservatori di ‘Vijenac’ e di ‘Hrvatsko Pravo’, e nel ‘903 veniva fatto oggetto di violenti attacchi da parte degli intransigenti cattolici capo a ‘Hrvatska Straža’. Nessuna seria valutazione della critica di Čedomil ci viene dagli articoli polemici dei ‘Vecchi’ e dei cattolici di Mahnić. I primi lo attaccano per motivi personali, e con tanto più velemo si accaniscono contro la transandatezza della sua forma, il vanno sfoggio di citazioni straniere, la superficialità e la tendenziosità dei giudizi, quanto più si indignano che da certa parte egli venga proclamato ‘il primo critico croato’. E la prima testimonianza che abbiamo su una tale fama goduta dal critico ai suoi

¹⁰ Nevenka Košutić-Brozović, Uloga Zadra u Književnom životu Hrvatske moderne, *Radovi FFZd*, 1975/1976, Razdio filoloških znanosti 9, 271–287.

tempi ed è interessante che ci venga proprio dai suoi nemici. 'Hrvatska Straža' invece dichiaratamente si disinteressa di arte per considerare i fatti culturali e artistici dal solo punto di vista della ortodossia cattolica. Non era il migliore atteggiamento per capire la poesia e per giudicare i giudizi di un critico; e difatti basto che Čedomil avesse lodato Kranjčević e Tresić (oltre a Rosmini, Gioberti, Carducci) per essere accusato di far combutta con i miscredenti. Fu questa una delle tragiche esperienze di Čedomil, sincero credente ma sincero ammiratore dell'arte anche dove questa prendesse a materia di canto idee non ortodosse, e in essa riconosciamo uno degli elementi più responsabili del suo ritiro dal campo della critica."

Autorov sud sadržan je u zadnjoj rečenici, točnije u sintagmi „elementi più responsabili del suo ritiro”. Odnoseći se na navodnu Mahnićevu kritiku, on se savršeno uklapa u stajališta i tvrdnje osoba bliskih katoličkoj vjeri i krugovima bliskih njoj. U njima se posebno ističe osjetljivost na (nategnutu) optužbu za ateizam: riječ je bila o suradnji s liberalima, koji su u to doba žestoko napadali Katoličku Crkvu u Hrvatskoj. Nitko nije Čuki predbacio nekolegijalnost i nesolidariziranje sa svojom matičnom organizacijom!? Početkom XX. stoljeća hrvatsko je društvo bilo duboko podijeljeno, ali i Katolička Crkva unutar same sebe. Tad se već govorilo o liberalnom kleru kome se Mahnić teško zamjerio, ali i izazvao zavist zbog svojih uspješnih društvenih akcija, nadasve zbog svoga ugleda među mladeži.

Ne treba zaboraviti da je već tada Mahnić upozoravao da je „komunizam dijet liberalizma"! To bi danas Hrvati morali najbolje shvatiti. No i dr. Jakov Čuka bio je iznad i izvan „gužve” – *au-dessus de la mêlée*, rekli bi Francuzi.

Cvjetko Milanja dao je do sada najjasnije objašnjenje Čukina prestanka bavljenjem književnom kritikom, koliko svojim opisom općih prilika u hrvatskoj književnosti početka XX. stoljeća toliko relevantnim podacima iz života Jakše Čedomila.¹¹ Pogledajmo najprije njegov opis književnih prilika:

„Eto nas napokon i na toj presudnoj 1900. godini, godini borba, konfrontacija, sukoba sa 'starima' i 'mladima', godini razočaranja, godini koja će unatoč Čedomilovoj aktivnosti oko 'Glasnika Matice Dalmatinske' (1901-1902) predstavljati svojevrсни početak uzmaka, sve manjeg praćenja strane kritičke produkcije, sve manjeg pisanja, da bi se početkom travnja 1903. to pisanje definitivno ugasilo; (195) godina je to dakle njegove borbe protiv borbe 'starih' i 'mladih' koja je urodila poraznom činjenicom: odbacili su ga narogušeni i beskompromisni 'mladi', koji su ga dugo vremena smatrali svojim i s kojima je imao više zajedničkog nego sa 'starima', odbacili su ga i 'stari' jer im se već prije toga dosta pozamjerao, a – što je bilo vrlo presudno – počeli su huliti na njega po zvanju mu pretpostavljeni optužujući ga za ateizam.” (196) (Milanja, 71)

A u bilj. 195) Milanja iznosi vrlo važan podatak iz Čukina života kad piše:

„O tome najbolje svjedoči pismo upućeno Petraviću 4.4.1903. u kome uz ostalo stoji: 'Vaš rukopis ne pročitah, nu dat ću ga novom uredniku kad bude naskoro izabran, jer ja se odrekoh tajništva i uredništva. (...). Ja sam se ostavio

¹¹ Milanja, Cvjetko, *Jakša Čedomil*. Zavod za znanost o književnosti, Sveučilišna naklada Liber, Zagreb, 1985.

rada jedino rad privatnih osobnih razloga, a inače žao mi ostaviti Glasnik i želim mu svaku sreću, pa ga i Vama preporučam.” (H. Morović, Nekoliko pisama književnog kritičara Jakše Čedomila, *Mogućnosti*, Split, 1966, br. 3, str. 318 i 319.)

Treba dobro zapamtiti da je već 4. travnja 1903. Čuka bio odlučio više se ne baviti književnom kritikom. Taj je podatak važan ne toliko zbog pitanja je li se Čuka prestao baviti književnom kritikom koliko je važan za raspravu o uzrocima toga prestanka. (Vidi dalje.)

Njegova je važnost dakle samo kronologijska.

Milanja potom pokušava, kao i Glavaš, pokazati složenost razloga prestanka pisanja književnih kritika pa mu posvećuje cijelo posljednje poglavlje: *Prestanak pisanja*.

„Postoje različita tumačenja o uzroku Čedomilova prestanka pisanja u trideset petoj godini života, od eksplicitnih tvrdnji kako su mu to crkvene vlasti jednostavno naredile, tvrdnje da su ga naprotiv podmitili promaknućem (M. Meštrović), do tvrdnje da je kao nejednak takmac protiv napada biskupa Mahnića i ‘Hrvatske straže’ bio primoran na šutnju jer je izravno bio optužen za ateizam i liberalizam što mu je kao svećeniku moralo teško pasti, do Glavašova pokušaja šire i kompleksnije prosudbe razloga njegova literarna ubojstva i zanimljivoga i svakako ne nevažnoga Graciottijeva obrazloženja nutarnjih razloga njegove šutnje.” (94–95)

Milanja donosi još jedno Čukino pismo Petraviću iz Morovićeva članka u *Mogućnostima*. Pismo je datirano 2. 12. 1912.

„Jedno samo htio bih ispraviti. Ako sam ja prestao pisati o novijoj hrvatskoj knjizi, to je bila moja slobodna odluka. Niti mi je starješina niti itko drugi to naložio, neg sam ja svojevotjno to učinio iz razloga koje ću možda sam jednom priopćiti.” (97)¹²

Kao posebno svjedočanstvo navodimo izjavu Čukina sinovca Marina koji je naslijedio njegovu osobnu knjižnicu (danas Fond Čuka u Znanstvenoj knjižnici u Zadru), koji je bio njegov štićenik i proveo s njim jako mnogo vremena.

Cf. Marin Čuka, Iz života Jakše Čedomila. Sjećanja, *Riječka revija*, 1958, 6, 392–395.

N. B. U ovim tekstovima ima previše govora o Mahniću, previše svećeničkih usmenih i pismenih indiskrecija, a malo izjava i napisa, najčešće uvrjeda od strane samih književnika i književnih kritičara. Glavaš i Milanja samo površno nabrajaju neke od njihovih „epiteta”. Rijetki su ulomci kao onaj što ga Glavaš donosi u svom članku u HR 1942. iz Mihaljevićeva teksta u *Novom listu*.

2. ŠTO SU O ČUKI PISALI MAHNIĆ I HRVATSKA STRAŽA?

Katolički časopis *Hrvatska straža* spominjan je redovito u vezi s Čukinim prestankom bavljenja književnom kritikom kao mjesto brutalnih napada na njega.

¹² Treba posebno napomenuti da je ovo pismo pisano nakon što je Čuka napisao ono što znamo kao njegove “Uspomene” i možemo ga smatrati barem dijelom odgovora na pitanje koje je postalo opće mjesto u Čukinoj biografiji.

Naravno uvijek uz ime Mahnić (neki sustavno pišu Mahnič (Franić) htijući valjda time naglasiti njegovo slovensko podrijetlo ne znajući da se on sam, kao krčki biskup, potpisivao Antun Mahnić, a ne Anton Mahnič, što je njegovo rođeno ime i prezime, upisano u matičnu knjigu rođenih dana 14. rujna 1850. koja se čuva u župnom uredu Kobja Glava nedaleko od njegova rodnog mjesta Kobdilja u Vipavskoj dolini u Sloveniji). Povod tome pisanju i spominjanju bio je uvijek Silvije Strahimir Kranjčević, kamen spoticanja u odnosima Jakova Čuke i njegovih oponenta iz redova katoličke književne kritike i crkvenih vlasti onoga vremena.

Još jedna napomena, napadi HS-a dovode se u izravnu uzročno-posljedičnu vezu s Čukinom odlukom da se više ne bavi književnom kritikom. Kod malo suptilnijih kritičara navodi se kao posljednja kap i neposredni povod.

Ako pogledamo malo kronologiju događanja i vrijeme te odluke, jedino je 1. svezak 1. broja HS-a koji se pojavio 1903. godine mogao djelovati na Čukinu odluku. Pitanje je još kada se on pojavio u javnosti: prije ili poslije konca ožujka te godine (Vidi pismo Petraviću). Ovdje se postavlja pitanje, je li Čuka čitao prvi broj *Hrvatske straže* prije nego je konačno odlučio prestati pisati književne kritike. Ako nije, onda otpada sve ono što smo dosad iznijeli.

Uvidom u impresum 1. broja *Hrvatske straže* doznajemo da je urednik bio o. Ante Alfirević koji je živio u Splitu jer je tamo trebalo slati rukopise. Odgovorni urednik bio je o. Stanko Dujmović, Uprava je bila u Krku (Veglia), Istra. Časopis je tiskan u tiskari „Kurykta” u Krku. Pretplata se slala upravi u Krk ili Knjižari Sjemeništa u Splitu (iz Dalmacije). Hrvatska straža izlazila je „koncem veljače, svibnja, kolovoza i studenog”. Prodavala se u Krku (Uprava), Splitu (Knjižara Sjemeništa), Zagrebu (Knjižara Lav. Hartman), Rijeci (Knjižara Polonio Balbi) i Ljubljani (Katoliška Bukvarna). Nije se dakle prodavala u Zadru. U impresumu 2. broja *Hrvatske straže* doznajemo da je 1. broj već razgrabljen i da se razmišlja o dotiskivanju 1. i 2. broja ako se javi još „bar dvijesta novih pretplatnika”. Nemamo podataka je li se dotiskivanje dogodilo. U svakom slučaju preostaje vrlo kratki vremenski rok (tek mjesec dana) u kojem je Čuka mogao pročitati kritike u *Hrvatskoj straži* i donijeti „fatalnu” odluku o prestanku bavljenjem književnom kritikom.

Posljednji Čukini prilozi u *Glasniku Matice dalmatinske* bili su članak „Novija Hrvatska lirika” i, u rubrici „Književna pisma”, pismo iz Hrvatske. (GMD, sveska četvrta (veljača 1903). Za uredništvo te sveske odgovarao je Petar Bilan, a tajnik i član uredništva bio je Čuka. U sljedećem broju GMD-a (god. III, knj. III, sv. I (1. svibnja 1903. – 30. travnja 1904.) nema spomena Jakše Čedomila.

Bez obzira na to, dobro je vidjeti što je dalo povoda zastupnicima Mahnićeve „krivice”, a može se pročitati u *Hrvatskoj straži*, s Mahnićevim potpisom (punim imenom ili pseudonimom) ili bez njega.

Programski tekst 1. broja *Hrvatske straže* nosi jednostavan naslov „Hrvatska straža”. U njemu se izlaže koncepcija časopisa o raznim područjima života u Hrvatskoj: vjerskom, društvenom, političkom, filozofskom, umjetničkom, književ-

nom. Tako već na 2. stranici nalazimo jednu svjetonazorsku napomenu o dominantnoj nastupajućoj ideologiji početka XX. stoljeća:

„Propovijeda se novi moral, po kojemu čovjek postizava ideal savršenosti time, da se sasvim oslobodi božjih i ljudskih zakona, da po Nietzscheovom evanđelju prevale granicu ‘des Guten u. des Bösen’. Drugi opet traže veličinu i čovječje blaženstvo u opojnosti, u – ‘seksusu i pijanstvu’.

Što trebaju raditi katolici u takvom svjetonazornom ozračju, a što ne trebaju, raspravljalo se na stranicama ovog časopisa već od prvog broja. U nabrajanju zadaća i zabrana nalazimo i osvrt na književnost.

Doista je neshvatljivo, kako ljudi našeg uvjerenja, ocjenjujući razne pisce i pjesnike, zdušno ističu sve nedostatke, sve pogreške glede sloga, jezika, metra, povjesti, dok one glede vjerskih istina, osnovnih zakona zdravog umovanja i moral mimoilaze šuteć ili ponajviše dadu izraza svojem negodovanju nejasno i plašljivo, a i za to se odmah ispričavaju. Stide se na atenskim ulicama, pred filosofima i književnicima, prekrstiti se i moliti katoličko vjerovanje! Sjeni mrtvog slova žrtvuju istinu!

Jedan primjer: Učeni svećenik uzeo, da ocijeni Kranjčevićeve ‘Trzaje’. Ne može ne priznati, kako je Kranjčevićeva lirika ‘puna skepse, beznagja i očaja, neobasjavana svijetlom vjere, ljubavi i nade’, kako je puna Schopenhauerova pesimizma. Nu uza sve to zaključuje naš kritičar: *‘Ne pitajmo, jeli pravo ili ne, da se pjevaju ovakve pjesme očajnice; već prosugjujući te pjesme, treba da razabiremo, je li nam pjesnik, kad je već zaplovio tom strujom, podao zbirku pjesama po umjetničkom obliku i pjesničkoj vrijednosti takovih, kakovih imademo pravo od Kranjčevićeva talenta očekivati.’* Tim riječima naš kritičar uzvisuje pjesme, koje po svojoj sadržini sačinjavaju najrgjaviji pamflet protiv Boga i njegove providnosti, što je ikada kod nas napisan u pjesničkom slogu.” (3–4)

U ovom navodu ne spominje se ime kritičara, identitet se njegov može nazreti iz dvaju podataka: „učeni svećenik” i „književni kritičar”.

U tom broju nalazimo dva osvrta na S. S. Kranjčevića: Silvije Strahimir Kranjčević, Izabrane pjesme (97–117) i „Trzaji”. Silvije Strahimir Kranjčević (389–413). Treći osvrt nosi naslov: Portret Kranjčevića, Iz ateliera „hr. Književnika”. Glavaš, HS, I, str. 250 (Kalifon i Ljepoje); str. 4; II, 522.)

Prva dva teksta potpisuje Criticus, a treći je nepotpisani kolaž kratko komentiranih napisa prenesenih iz *Savremenika* (br. 12, 1908!) i objavljen u HS VII (1909) nakon Kranjčevićeve smrti. Tamo se ne spominje Čedomil pa ga ne ćemo ovdje ni prikazati. Antun Bozanić uvrštava i taj nepotpisani članak Mahniću, uvrstivši ga u njegovu bibliografiju.

U prvom osvrtu, objavljenom u prvom svesku HS-a, Čedomil se spominje samo na jednome mjestu, nakon što je autor (Criticus) iznio nekoliko misli o Kranjčeviću iz pera M. Marjanovića objavljenih u *Hrvatskoj misli* (god. I, br. 14–21). Evo cjelovitog stavka o Čedomilu:

„Zbilja, malo nijesmo prešutili još jednu ‘studiju’ o Kranjčeviću. Ovu donio je g. 1890. ‘Novi vijek’ od nekoga Jakše Čedomila (kako se čini, psevdonim.) On drži, da je publika pogodila, što si je Kranjčevića izabrala svojim ‘miljenikom’ i ‘kumirom’. On sam, ma kako pripoznae njegov ‘pesimistični skepticizam’, ne

može mu se nadiviti. Dapače, upravo radi pesimizma on pribraja Kranjčevića Jouffroy-ovim 'grands poètes', jer 'bol i jad' da su 'najsvetije stvari na svijetu' i 'la vraie poésie, n'exprime qu'une chose, les tourmens de l'âme humaine'. Kranjčević njemu je '*mio*', '*velik*', stoga mu je pri koncu žao odijeliti se od '*ljubljenog pjesnika*'.

Istu himnu Kranjčeviću ponavlja Jakša Čedomil u 'Glasniku Mat. dalm.' (god II., str. 319 s.). Kranjčević istina 'ne vjeruje u ništa, ni u ljubav, i dvoji o svemu', ipak 'to je za pjesnika *lijepo* i može biti izvor *divnih* pjesama!' Premda Kranjčević 'u ništa ne vjeruje', ipak 'on mora da ušćuva pravu Krstovu nauku' proti 'Judama' u 'tamjanu'. Stoga se Čedomil veseli, što je mladeži hrvatskoj 'veliki pesimista' Kranjčević postao 'miljenikom', kao nekad Leopardi talijanskoj, te joj čestita, što je, povodiv se za Kranjčevićem, sretno 'nastupila **novi stadij**', u kojem je 'jača vjera...' (HS, I (1903), 98)

Lako je zaključiti da u ovim redcima nema ništa zbog čega bi se netko zauvijek morao odreći književne kritike, čak kad bi i znao da se iza pseudonima Criticus krije „Veliki Inkvizitor”. Tim više ako je pročitao uvodnu metodološku napomenu:

„Mi prepuštamo drugim, da raspravljaju o umjetničkom obliku, o pjesničkoj vrijednosti Kranjčevića. Mi drage volje priznajemo, da se Kranjčević u tom pogledu ističe izmegju svih živućih hrvatskih pjesnika. Stoga si i usvajamo misao M. Marjanovića, da je Kranjčević, 'upravo radi toga, vršio i još uvijek vrši, a i dugo će vršiti upliv na mlagje pjesnike, na književnike i one naše inteligente, koji ga bar nekako mogu shvaćati' ('Hrv. misao' I., str. 434) Da, Kranjčević je jedan od onih umjetničkih veleuma, koji su podobni udariti temelj novoj školi, te čitavoj jednoj dobi utisnuti biljeg svog duha.” (HS, I (1903), 97)

Lijepo, umjetnički vrijedno kao jedna od estetskih dimenzija nije predmet Criticusove rasprave, njega zanima ona druga dimenzija umjetničkog djela – istina. Zato on nastavlja:

„Nama je u prvom redu i jedino do toga, da dopunimo nedostatak, što ga zapazismo u dosadašnjim ocjenama. Mi ćemo /učiniti/, što drugi – izuzevši ocjenu 'Ser. periv.', koja pak nije iscrpiva – nijesu učinili: Kranjčeviću muzu pozvati pred sud kršćanske istine.”

U drugom osvrtu na Kranjčevićevu poeziju i njezin svjetonazor pod naslovom „Trzaji”. Silvije Strahimir Kranjčević” isti Criticus nekoliko puta spominje Jakšu Čedomila u kontekstu (panteističkog) pesimizma. Prije nego što iznesemo njegovo mišljenje o Čedomilu, navedimo jedno od njegovih (poznatih) kritičarskih načela, koje se u konkretnom slučaju odnosi na Kranjčevića, ali se primjenjuje i u svim drugim slučajevima, pa tako i na Čedomila. Poznato je naime da je Mahnić, recimo to ime otvoreno, uvijek polemizirao s idejama, a da je pritom uvijek štedio osobu. To jasno proizlazi iz ove metodološke napomene:

„Kritičar kod ocjenjivanja ima pred sobom *knjigu*, a ne *ličnost* piščevu. On hoće, da izloži, koji se nazori u knjizi iznose, te da ove nazore prosudi sa stajališta, što ga drži objektivno pravim. Pronagje li, da su nazori krivi, on time još ne osugljuje pisca kanoti zla ili neblaga čovjeka; jer *intelektualna* zabluda ne lišava čovjeka moralne vrijednosti ili plemenitosti, koja potječe iz *volje i srca*. I Kranjčević, uza sve zablude i protukršćanske nazore, *voljom i srcem* može da je

zaista vjeran kršćanin, katolik. Ta nedavno, kako čitasmu, on je u društvu nekolicine drugih, iznio u svijet izjavu proti svojem nadbiskupu Stadleru, i to u ime sarajevskih katolika! No ovo, t.j. katolik, Kranjčević u svojoj poeziji svakako nije.” (389–390)

Prvi put u drugom osvrtu Criticus spominje Čedomila u vezi s Marjanovićevim mišljenjem o Kranjčeviću kao revolucionaru, itd., a tiče se gore navedenog miješanja djela i autora, te o pokušajima da se umanju Kranjčevićovo zastranjivanje u odnosu na kršćanske dogme.

„Najosnovniju a, po našem sudu, i najistinitiju riječ o Kranjčeviću je dosada progovorio M. Marjanović; no ta je rieč, dakako u obliku povlagjivanja, mnogo oštija od naše. (uputa na prvi osvrt u HS, 97–117) Kritika Marjanovićeve ne svigja se g. Jakši Čedomilu. Osvrćuć se na nju veli on: ‘Kritičar se više divi kod pjesnika onomu, što on sam meće u pjesme, nego li onomu, što u njega imade.’ (uputa na Glasnik MD, II, 410) Što je htio time da reče g. Jakša Čedomil? Je li htio da svog miljenika brani? da ga u ime ljubavi kršćanske brani proti Marjanovića, koji nam ga je tako klasično prikazao kao revolucionarca kršćanske misli, kao novog Prometeja?” (390)

„Zbilja, što se tiče pitanja, da li Kranjčević vjeruje u Isusa Krista t.j. u božanstvo Njegovo, po onome što piše Jakša Čedomil, to stoji neoborivo; ta Kranjčević, čini se, njemu je ‘pravi Hristov apostol.’” (uputa na Glasnik MD, II. str. 320)

Još jednom se spominje Jakša Čedomil u povodu rasprave o prirodi pesimizma kod pojedinca: urođeni ili naučeni?

„Što se tiče Kranjčevića, to drži naš Jakša Čedomil, da valja genezu pesimizma tumačiti na prvi način. ‘Zaludu ćeš u njegovim pjesmama tražiti metodični i sistematični kakav razvoj Schopenhauerove nauke...’ Kranjčević, rekao bih, da se rodio pesimista. Njegov pesimizam ima svoj korijen i izvor u njegovoj duši i u dobi i u narodu, u kom se rodio, a ne u knjigama” (395), navodi Criticus Čedomila prema njegovim napisima u *Glasniku* i *Novom vijeku* i ne slaže se s njim:

„Mi naprotiv, puštajući s vida pitanje, da li i u koliko Kranjčevićev pesimizam ima izvor u njegovoj duši – tvrdimo, da je on Schopenhauerova filozofska djela temeljito proučio i uprav odatle tako crpao svoj pesimizam, te nije usvojio samo nauke njemačkog filozofa, već i njegovu filozofsku dikciju i fraze, u koliko se daju oponašati u obliku poezije. Mi nalazimo srodnost ideja i dikcije izmegju Schopenhauera i Kranjčevića upravo – frapantnom!” (395)

I to bi bilo sve što je Criticus (pot)pisao o Jakši Čedomilu u *Hrvatskoj straži*, ljevičarima, liberalima i komunistima omraženom časopisu. Nigdje se ne spominje pravo ime Jakše Čedomila, nigdje spomena njegova svećeničkog zvanja ni njegova ateizma.

Preostaje nam još vidjeti što je časopis *Hrvatska straža* pisao o Čedomilu.

U stalnoj rubrici FIAT LUX (Neka bude svijetlost) posvećenoj polemičkim osvrtima na neka mišljenja i pojave objavljen je nepotpisani članak pod naslovom „Molimo razjasnite nam!” (*Hrvatska straža*, 1903) u kojem se doista izravno ne spominje Čedomil, nego časopis kojem je on bio urednikom – *Glasnik Matice dalmatinske*. U članku piše:

„Glasnik Matice Dalmatinske (God. I, knj. 1 svez. 2, str. 206. s.) piše: ‘...U Italiji velikih muževa nije nikad manjkalo, pa ni sada. A u ove spadaju bez dvojbe Gioberti i Carducci...’

‘Zasluzio je i Carducci, da ga Italija počasti i proslavi... Chiarini je izdao.... broj posvećen u cjelini vrlo mlomu pjesniku ... Carducci kao profesor stekao je velike zasluge, jer je ulio u srca mladeži ljubav prema književnosti ... kao pjesnik, on je cijelom narodu probudio želju slave i veličine. Carducci je pjesnik ujedinjene Italije, on je pjevao i slavio najnovije tal. junake, najnoviju tal. slavu. Italija nagje u njem pjesnika, kojega trebaše. Moći će se prigovoriti njegovoj mržnji, strasti i poganskom bezvjerstvu, ali ne može se poreći veliko pjesničko nadahnuće, lirski polet ... Cijela ga Italija priznaje svojim najvećim pjesnikom, a mučno bi bilo naći i megju drugim narodima danas većega pjesnika.’ (HS, 1903: 140)

Tako dakle o Rosminiju, Giobertiju i Carducciju ‘Glasnik Matice Dalmatinske’.

Mi se pak usugujemo tome primijetiti, odnosno pitati:

.....

9. Je li za pravu slavu i veličinu pjesnika sasma indiferentno, da li je on pun ‘mržnje (na Boga, na Isukrsta, na crkvu, na svećenike), strasti i poganskoga bezvjerstva’?

10. Kakve vrste je Carducci-evo veliko pjesničko nadahnuće i lirski polet? Kojim je duhom nadahnut on i njegov polet?

11. Jeste li već čuli himnu ‘A Satana?’ Eto vam nekoliko kitica: (HS 1903: 141)

(između ostalog: Via l’aspersorio/Prete, e il tuo metro!/No, prete, Satana/non torna in dietro!)

U istoj rubrici isto tako nepotpisan članak nosi naslov „Nemojte jaram vući s nevjernicima!” (Hrvatska straža, 1903) koji se često spominje u raspravama. U njemu se katoličke svećenike upozorava da ne surađuju „s nevjernicima”, kao što je sveti Pavao opominjao svoje sljedbenike u Korintu.

„Ova opomena apostola Pavla /II. Kor. 6, 14-17/ vrijedi za sve vjernike bez iznimke, osobito pak za svećenike. Ima u nas, na žalost listova izrazito protukršćanskog pravca. Kako neugodno udara u oči u ovakvim listovima ime – svećenika suradnika.

Na primjer:” (277)

.....

3. – Kako nas se žalosno doimlje, kad u kolu grobara kršćanske misli, što se skupljaju oko sarajevske ‘Nade’, nalazimo imena tako vrsnih i učenih muževa-svećenika, kakav je n. pr. Jakša Čedomil (dr. Čuka), koji n. pr. u 4. i 5. broju g. 1901, raspravljajući o ‘novijem pjesništvu u Franceskoj’, pruža ruku L. Dvornikoviću, što na istim stranama, slijedeć Spencera i Wundta, iznosi nauku o ‘psihološkim osnovima estetskoga osjećaja’, plemenitu nauku, prema kojoj bi ishodiš-

na psihološka točka' svim pojavama estetskih osjećaja bila – seksualnost!" (HS 1903: 278)¹³.

Na istoj stranici stoji i ova napomena:

„Molimo pak one, kojima se ne bi svigjalo, što smo ovdje iznijeli, neka ne misle, da to ističemo iz mržnje do koje mu drago ličnosti, već samo iz ljubavi do svete stvari, kojoj služimo i da branimo svećenički ugled.” (278)

U tom godištu nalazi se i članak na koji upućuje Buerov, „Nije lijepo, što nije moralno i istinito” (245–251). Uz ogradu o autorstvu napisa, s obzirom na potpis „Kalifron” a ne Criticus, kako se Mahnić potpisivao i potpisao prilog koji neposredno prethodi članku o kojem je ovdje riječ, ovdje donosimo ulomke u kojima se spominje Čedomil. Prilog ima oblik dijaloga (imitacija Platonovih djela) o trijadi lijepo – istinito – moralno, u trokutu Schopenhauer – Kranjčević – Čedomil, što predstavlja svojevrsno geometrijsko ustrojstvo cijelog dijaloga. Rasprava se smješta vremenski na prijelomu stoljeća kad se u estetici (filozofskoj disciplini o lijepom) lijepo izdvaja iz trijade i traži za sebe potpunu samostalnost, postaje samo sebi svrha. Napomenimo da je to još i vrijeme tzv. Fin de sièclea. Književni predložak na početku rasprave je Vidrićeva pjesma „Grijež”, da bi se kasnije prešlo na Čedomilove kritike Kranjčevićevih pjesama. Dilema glasi: može li književno (umjetničko) djelo biti lijepo ako nije moralno i istinito? Sugovornici su Ljepoje, koji zastupa novija stremljenja u književnosti i mogli bismo ga u konkretnom kontekstu držati za predstavnika tzv. Mladih, i Kalifron, predstavnik svjetonazora koji je zastupala *Hrvatska straža*. Obojica se ne slažu sa Schopenhauerovom filozofijom i moralkom, ali se slažu kad je riječ o odnosu filozofije i književnosti, književnosti i života. Evo nekoliko ulomaka u kojima je riječ o Čedomilu.

„Ljepoje: Iz onoga, što već rekoh, razabрати možete, da ja nijesam pristaša ni Schopenhauerove ni koje druge pesimističke škole. No o tome se niti ne pita. Jedno je teorija, drugo je poezija. Ma otkuda pjesnik crpao svoje poimanje o svijetu, to je za njegovu često umjetnost indiferentno! Jakša Čedomil, prvi naš estetičar, naš najdublji sadašnji kritičar, sav zanesen za Kranjčevićevu muzu, premda očito priznaje njezin pesimizam. Evo njegovih riječi: ‘Krasno, uzvišeno čuvstvo provijava pjesmu ‘Andjeo bola’. Kranjčević pjeva ‘vrlo lijepo’. U njega je ‘duboka misao i velik um’, u malo redaka naći ćeš često misao veličanstvenu...’ ‘Gorki pesimizam pjesnikov iz gorkog očaja diže se na krilima ljubavi do nebeske visine.’ (Novi Vijek, IV, br. 7) Evo pesimizma dakle, ali ipak – lijepa, veličanstvena, nebeska poezija! Vi ne ćete valjda kazati, da Jakša Čedomil ne zna, što je lijepo i estetično?” (248–249)

Svoje uvjerenje izneseno u ovom ulomku Ljepoje kratko definira u kraćoj, ali jasnijoj formi.

„A ne treba da pjesnik crpa iz filozofskog vrela. On može biti pesimista i bez Schopenhauera. I sam Kranjčević pesimizam, piše Jakša Čedomil, nema svog izvora u nijednoj filozofskoj nauci.” (249)

Na Ljepojeve teze potvrđene uputom na Jakšu Čedomila Kalifron odgovara:

¹³ U tekstu se spominju još neki katolički svećenici, kao Kerubin Šegvić i Jovan Hranilović.

„Naš Čedomil, koji eto na rečeni način označuje muzu Kranjčevićevu, drži doduše, da je ‘to za pjesnika lijepo i može biti izvor divnih pjesama ... ali kod ljudi da to ne valja, to ubija volju i svaku inicijativu rada’ (Glasnik Matice dalmatinske II. sv. 3, str. 319). Ja se sasma slažem s Jakšom Čedomilom, da to za ljude ne valja, jer ubija volju; ali ne razumijem, s kakvim pravom može isti Jakša Čedomil ustvrditi, da ono, što ubija volju, može biti izvorom divnih (lijepih) pjesama? Stvar sudi se po učinku, što ga proizvodi”, i zaključuje:

„Što ne valja kod ljudi, što ‘ubija volju i svaku inicijativu rada’, to nije lijepo, pa radi toga ne može biti izvorom lijepe poezije niti uopće predmetom lijepe umjetnosti. Pesimistička poezija nije lijepa, makar rekao Jakša Čedomil štomu drago! Što ne odgovara istini, nije lijepo.” (250)

Ovaj platonovski i platonski razgovor najbolje oslikava spor između Mahnića i Čuke, između etičke i estetičke književne kritike, ali i sažima dramu umjetnosti u cijelom XX. i našem XXI. stoljeću. Danas smo svjedoci, sasvim u stilu ničean-skog obrata, estetike ružnog i morala lijepog, a u svijetlu toga maksime „što nije lijepo, nije moralno” i apsurdna da su današnji „umjetnici” najveći moralisti, kad su se i pripadnici Mahnićeve Crkve odrekli moraliziranja i „prodika”!?

Još jednom, po treći put, *Glasnik Matice dalmatinske* bio je meta kritike iste rubrike u *Hrvatskoj straži*. Naslov mu je opet: „Nemojte jaram vući s nevjernicima!” (*Hrvatska straža*, 1904), a upućuje na opomenu od prethodne godine objavljenu pod istim naslovom.

Povod ove opetovane opomene bili su članci u istom časopisu: „Milan Marjanović – evolucionizam u estetici i biologiji” i „V. Novak i njegova novela ‘Vlahinja.’”

„Na ovu zlatnu opomenu sv. Pavla podsjetili smo već opetovano gg. svećenike. Radilo se o tome, kako nekoja časna gg. svećenici dopisuju u liberalne listove i tako davaju gg. liberalcima vrlo slastan užitak: da mogu pred katoličkom publikom popove iznositi za svoje suradnike, koji s njima isto misle!” (HS 1904: 392)

„No u društvu ovih ‘nevjernika’ i ‘vlahi’ vidimo, a to na prvom mjestu, upregnuta jednog doktora i profesora – teologije tamo negdje u Dalmaciji. Istina, on ne uči evolucionizma niti se oduševljuje za kršćanstvo vlaške ljubavi – ali, ali, nije li i to ‘iugum ducere cum infidelibus’? A što opet znače riječi: ‘Nolite eum recipere in domum’? Ako je ‘Glasnik’ vaš, čemu primati pod krov ‘nevjernike’? Ako pak nije vaš, šta opet tražite u njega? ‘Nec Ave ei dixeritis’, a kamo li u prijateljske pohode i na zajednički rad s ‘nevjernicima?’” (HS 1904: 393)

Aluzija na urednika jedva je prikrivena. Nepotpisanost gornjih članaka upućuje na uredništvo, a time i na urednika – Antu Alfrevića? No ne može se otkloniti prešutno odobrenje biskupa Mahnića. Njega nalazimo iza potpisa Criticus ispod članka „Kršćanstvo hrvatskog pjesnika-filozofa” (*Hrvatska straža*, 1904, 510–523) u odjeljku „Apoteoza Marka Aurelija. – Stoicizam. – Krepost”. Povod je bio dr. Ante Tresić Pavičić, koji na prvo mjesto stavlja stoicizam Marka Aurelija po uzoru na francuskog apostata Renana.

„Kakav će dakle biti naš sud? Dr. Tresić je nešto od onoga, što se obično zove ‘filosof’; on je i ‘pjesnik’. No dr. Tresić svakako nije filosof, koji bi zaslužio, da mu

se divi i da ga bezuvjetno hvali Hrvat-katolik, a kamo li hrvatski svećenik, kako je to u svoje doba učinio dr. Čedomil.” (HS 1904: 522)

To je sve što smo našli u prva dva godišta *Hrvatske straže*, a tiče se izričito ili neizravno Jakše Čedomila i njegove književne kritike. Napominjemo da smo sve ove navode našli u brojevima navedenog časopisa koji su deponirani u Fondu Čuka Znanstvene knjižnice u Zadru. Jakov Čuka je posjedovao sve brojeve tog časopisa od 1903. do 1909. godine. To je vjerojatno najpotpunija zbirka tog časopisa, nedostaju brojevi od 1910. do 1918., koliko je časopis izlazio. U jednom od tih brojeva nalazi se čak jedna pjesma potpisana „Čedomil”.

Završna napomena:

Ne stoji tvrdnja da se Čuka prestao baviti književnom kritikom 1903. godine. I nakon te godine on je ostao „u književnosti”. Od 1903. do 1910. objavio je nekoliko priloga koji se mogu podvesti pod poglavlje književne kritike, književne povijesti i čak (putopisne) književnosti.

a) Književna kritika: Eugénie de Guérin (*Fanfulla della Domenica*, 1905), Il Santo (*Smotra dalmatinska*, 1905);

b) Književna povijest: La letteratura croata di Dalmazia, Zara nelle opere di un poeta coato zaratino, Polemika s Brunellijem (sve u *Il Popolo*, 1909);

c) Putopisna književnost: Atraverso la Scandinavia i Impressioni del Belgio e del'Olanda.

(Tekstovi pod a) i b) objavljeni su u *Sabranim radovima dr. Jakova Čuke* 1905. – 1928. Matica hrvatska, Zadar, 2020.)

Toliko o Čedomilu i hrvatskim književnim kritičarima i njihovoj površnosti i samodostatnosti i njihovu uvjerenju da su književnost i književna kritika najvažnije stvari na svijetu. Čedomil je pokazao i dokazao da ima i važnijih stvari u životu jednog naroda, jedne države, jednog čovjeka od književne kritike. Da bismo se u to uvjerali, treba samo pročitati njegove priloge u zadarskim listovima *Narodni list* i *Il Popolo* nakon 1903. godine.

Time naše pitanje iz naslova postaje suvišno: Čedomil se nije prestao baviti književnom kritikom, ali je uz to obavio neprocjenjiv posao u borbi za hrvatski jezik i hrvatsku kulturu u Zadru i Dalmaciji. Odgovor na navedeno pitanje postao je jasniji kad su objavljeni sabrani radovi dr. Jakova Čuke objavljeni od 1905. do 1928. godine.

Ono što je više nego očito iz gornjih navoda jest činjenica da su autori precijenili važnost književne kritike, a potpuno podcijenili – ili čak ignorirali – njegovo djelovanje i njegov opus od 1905. pa do kraja života. Oni tobože nisu bili kompetentni za te teme, kao da su bili kompetentni za ono o čemu su pisali?!

A što se „ozloglašnog” biskupa Mahnića tiče u kontekstu književnosti i književne kritike i svega što je o njemu rečeno tim povodom, treba samo napomenuti da je on uspio obraniti glagoljicu u svojoj biskupiji, uporabu hrvatskog jezika barem u vjeronauku, da je osnivao „posujilnice”, gradio hrvatsku gimnaziju u Pazinu, otvarao parobrodsku liniju Rijeka – Punat dok je Polić-Kamov rigao svoje psovke i „sušio močvare” (čije?). Usporedite danas ugled Kamova i Mah-

nića među našim književnim kritičarima i povjesničarima pa usporedite njihove zasluge za zajednicu! O tempora, o mores!

Stoji i činjenica da Mahnić nije imao razumijevanja za pesimistični „fin de siècle”. Vrijeme je bilo za Katoličku akciju! Nažalost, povijesni razvoj bio je protiv njega, ali ne i protiv njegova proročanstva da će uskoro novi rat koji će biti gori od onog prvog. Ne znamo je li što rekao o budućnosti zapadne civilizacije, ali znamo da ju je „liberalna demokracija” dovela ovaj put na moralno dno, što misiju „nevihte s Krasa” čini još aktualnijom.

Napomenimo na kraju kao kuriozitet da je Jakov Čuka bio tajnik Mahnićeva tajnika Kvirina Klementa Bonefačića. Mahnićev biskupski križ, koji je on povjerio Bonefačiću prije nego su ga Talijani oveli i odveli u Italiju, još se i danas čuva u Splitskoj nadbiskupiji. K tome, zanimljivo bi bilo vidjeti je li p. Ante Alfrević, prvi urednik *Hrvatske straže* (1903. – 1906., 1914. – 1918.), živio u Splitu dok je tamo službovao Čuka. Čuka je polemizirao s *Danom*, časopisom koji je 1903. godine u Splitu pokrenuo Kaštelanin dr. don Ante Alfrević. Iz knjige uspomena don Nikole Moscatella doznajemo da su Kvirin Klement Bonefačić i Ivan Butković bili najgorljiviji zagovornici Čuke kao kandidata za ravnatelja Zavoda sv. Jeronima u Rimu. Butković je bio onaj mladi svećenik Krčke biskupije kojeg je Mahnić poslao na školovanje u Beč sa zadaćom da tamo organizira hrvatsku studentsku mladež (utemeljitelj Domagoja). Bonefačić je bio uz Čukinu samrtničku postelju u Rimu kao njegov biskup.¹⁴ Naime, papa Pio XI. imenovao je Kvirina Klementa Bonefačića splitskim i makarskim biskupom 6. lipnja 1923. godine, a 30. rujna iste godine ustoličen je u Splitu nakon što je u Zagrebu zaređen za biskupa po nadbiskupu Antunu Baueru. U času imenovanja Bonefačić je bio vjeroučitelj u osnovnoj školi u Baški, gdje je doživio i preživio „krvavi Božić 1920.”, kad su mu u crkvu upali D’Annunzijevi arditi i tražili da misu služi na latinskom, a ne na staroslavenskom. Nakon što je odbio, došlo je do sukoba župljana i ardita. Poslije toga sklonio se u Senj, a vratio se kad se vratio i župnik Mato Milovčić iz svog zarobljeništva u Trstu. U isto vrijeme, Jakov Čuka živio je u svom rodnom Zaglavu s neizvjesnim statusom zadarskog kanonika i člana komisije za konkordat (u Beogradu). Usred ljeta 1924., Čuka dobiva u Zaglavu pismo koje mu javlja da preuzme dužnost prepozita kaptola Splitske biskupije. U njegovoj bilježnici putovanja stoji:

„1923-1924: Zemun, hotel Central, 28. XI. 1923. – 15. II. 1924. Kolovoz 1924. preko Sušaka parobrodom u Preko (13. VIII), iz Preka za Žman parobrodom, pa u Zaglav.

28. kolovoza Zaglav – Zadar – Split ‘da zauzmem novu službu Prepozita Kaptola na koju me Papa imenovao bio već u svibnju 24/g’. (Nastanio se u ‘privatnoj sobi’ kod obitelji zlatara Sasso u Marmontovoj 9/II.)

1925: Na brzopjavni poziv ministra vanjskih poslova u Beogradu od 29. IX. – 5. XI. vratio se u Split.”

Međutim, to nisu jedine teme iz života Jakova Čuke koje još nisu istražene. Jedna je od takvih i njegov odnos (i suradnja) s don Markom Sikirićem, pozna-

¹⁴ Veraja, Fabijan, *Nikola Moscatello: „Uspomene” u svjetlu dokumenata: doprinos povijesti katolicizma u Jugoslaviji (1922. - 1946.)*, Papinski hrvatski zavod svetog Jeronima, Rim, 2014.

tim bibinjskim župnikom i pravaškim prvakom. I još jedna sitnica: u Fondu Čuka u Znanstvenoj knjižnici u Zadru nalaze se primjerci *Hrvatske straže*, prvog filozofskog časopisa u Hrvata, od 1903. do 1909. godine. Tu je debeli fascikl dokumenata o radu na konkordatu, neobjavljeni najveći dio njegove studije o Tolstoju, korespondencija urednika i s urednicima, njegov rad u ordinarijatu Zadarske nadbiskupije i Splitske nadbiskupije zaslužuje posebnu pozornost istraživača. I na koncu, njegova rasprava s Brunellijem o pitanju čija je Dalmacija zaslužuje posebno izdanje jer je to pitanje (nažalost) i danas aktualno. Stota obljetnica Čukine smrti bila bi dobra prigoda da se osvijetle ove još nedovoljno poznate stranice Čukina života i rada.

Umro je 1. studenog 1928. godine u Rimu, pokopan je, na državni trošak, u svom rodnom Zaglavu. Godine 2013. Krčka biskupija pokrenula je postupak beatifikacije sluga Božjega Antuna Mahnića. Obojica naših crkvenih dostojanstvenika i djelatnika koja su obilježila početak 20. stoljeća zaslužuju ozbiljno i temeljito vrjednovanje.

Slavomir Sambunjak

Giovanfrancesco Fortunio, renesansni gramatik iz Silbe

Uz spoznaje da je na Silbi još u 15. stoljeću živjela bogata porodica Furtunić te da je prvi gramatik talijanskoga jezika Giovanfrancesco Fortunio iz Zadra, u članku se iznose dodatni razlozi za sud da je potekao s otoka Silbe. Ponajprije, to je silbenska predaja o Silbenjaninu velikom gramatiku, potom ime tipa *Frane* učestalo tijekom stoljeća u porodici Furtunić na Silbi, pa možda i neka imena netipična za talijansku književnost a pronađena u jedinom sačuvanom njegovu pjesmotvoru, eklogi *Amonio et Egialo*. Također, zbog toga što je stanovništvo Silbe hrvatsko, premda dijelom i dvojezično, otklanjaju se sumnje u Fortunijevo slavenstvo i pretpostavlja se da je na njegov intelektualni i duhovni razvoj utjecalo silbensko narodno književno stvaralaštvo.

Diskutabilan je sud da je autor prve tiskane gramatike talijanskoga jezika Giovanfrancesco Fortunio (oko 1460. – 1517.) Silbenjanin, da je rođen u Silbi i djetinjstvo proveo na tom otoku. Dok su neki suvremenici Venecijanci Fortunija smatrali Slavenom i Dalmatincem, talijanska je povijesna znanost sklona tvrdnjama venecijanskih izvora o njegovu porijeklu iz Pordenonea.¹ Naprotiv, znanost u Hrvatskoj rado prihvaća tvrdnju druge skupine izvora, ankonskih, da je Fortunio Zadranin, ali ignorira mogućnost da je Silbenjanin.

Neki talijanski istraživači koji nemaju nacionalistički pristup problemima, pa i kad se pomire s tvrdnjom da je Fortunio rođen na Silbi, rado i olako napišu da je Fortunio Talijan.² Hrvatski će se pak učenjaci truditi da iznađu što uvjerljiviji hrvatski oblik prezimena Fortunio i imena Giovanfrancesco, ne bi li tako dokazali da je Fortunio Hrvat. A Fortunio je zapravo pripadao dvama svjetovima i (najmanje) dvama jezicima zato što je, uvjereni smo, Silbenjanin rođen kao Furtunić.

Dokaze da Giovanfrancesco Fortunio nije samo Talijan, već da je i Hrvat rođen na Silbi, iznijet ćemo pošto najprije ukratko pogledamo tko je G. F. Fortunio, kakav je život imao, što je stvarao te što je dosad poznato o njegovu porijeklu, narodnosti i mjestu rođenja. Uvjereni smo da zbog nedostatka i proturječnosti

¹ Andrea Benedetti, Gian Francesco Fortunio umanista e primo grammatico della lingua italiana *Noncello*, numero 27, 1966., str. 109–111.

² Anna Bellio, *Letteratura italiana in Dalmazia dalle origini al Settecento*, str. 97. <https://www.openstarts.units.it>; Giovanni Stelli, *La questione dalmata e gli internati di Nocera Umbra*, str. 19.

povijesnih izvora odgovor na pitanja o Fortunijevu porijeklu valja tražiti u silbenskoj usmenoj predaji i u razmatranju odnosa slavenstva i romanstva na Silbi.

* * *

Giovanfrancesco Fortunio imao je buran život, nažalost kratak i tragičan.³ Njegovo i bratovo prezime kao da je odredilo njihovu sudbinu i najavilo nasilne smrti. To prezime etimološki najvjerojatnije dolazi iz venecijanskoga dijalekta, odnosno mornarske mediteranske *lingue franke*, gdje se veliko nevrijeme s jakim vjetrom naziva *fortuna*, *fortunal*, tj. *temporal*, *burrasca*.⁴ Nije bio bolje sreće ni sa ženama ni u politici. Iz Trsta je, ostavivši ženu Pasutu, pobjegao u Anconu gdje je savjesno obavljao svoju dužnost sudca, ali kada je nesretno preminuo, ankonsko je vijeće odbilo njegovu sinu dodijeliti sumu novca koju je zatražio za sprovod, već je potrošilo tek polovicu od traženoga.⁵

Za svoga aktivnog života, u zadnjim decenijima 15. i prvim 16. stoljeća, Fortunio će pretežito djelovati u sjevernim jadranskim gradovima Pordenoneu, Veneciji i Trstu. Intelektualno i stvaralački, pjesnički, afirmirat će se u Pordenoneu, u krugu humanista Princivalla Mantice,⁶ gdje će se upoznati s toskanskim piscem i učiteljem Sabellicom, tada angažiranim u Udinama. Postat će njegovim učenikom i prijateljem.⁷ Ta će dvojica surađivati poslije u Veneciji gdje će G. B. Egnazio optužiti Sabellica da loše predstavlja stare pisce, a u polemiku među dvojicom uključit će se Fortunio da bi branio svoga prijatelja i učitelja.⁸

Fortunija je napao kardinal, gramatik i historik Pietro Bembo – optužio ga za plagiranje i odricao mu prvenstvo u sastavljanju prve gramatike talijanskoga/toskanskoga jezika. Bembo piše da je on bio napravio nacrt takve gramatike prije negoli je Fortunio objavio svoju, čak prije negoli je taj naučio govoriti i pisati talijanski,⁹ očito aludirajući na njegovo slavensko, netalijansko porijeklo. Nekoliko podataka o Fortuniju dobivamo i od Alda Manuzija, pisca i slavnoga nakladnika koji će objaviti jedno od brojnih renesansnih izdanja Fortunijevih *Regola*.¹⁰

Fortunio se često nalazi u Trstu, čiji postaje građanin i u kojem će vršiti službu sudca u građanskim i krivičnim parnicama. Bavi se i politikom, no ponekad boravi i u unutrašnjosti Istre i uzduž Slovenskoga primorja. Kao vojnik dragovoljac pridružiti će se bratu Matteu i uključiti u obranu Trevisa u ratu protiv njemačko-

³ U pregledu života i djela te pitanju Fortunijeva porijekla služit ćemo se uglavnom lako dostupnim elektroničkim izvorima – enciklopedijskim člancima i novijom knjigom *Storia della letteratura dalmata italiana*, a cura di Giorgio Baroni.

⁴ Vitaliano Brunelli, *Atti*, str. 20.

⁵ Vitaliano Brunelli, *Atti*, prilog na str. 31.

⁶ Gino Pistilli: Fortunio, Giovanni Francesco, *Dizionario Biografico degli italiani*, Enciclopedia Treccani.

⁷ Pisma koja Fortuniju upućuje Sabellico, v. u: V. Brunelli, *Atti*, prilog, str. 33 i dalje.

⁸ Gino Pistilli: Fortunio, *op. cit.*; usp. i Guglielmo Barucci, il Fortunio, un dalmata pioniere, u: G. Baroni, *Storia*, str. 100.

⁹ Matteo Venier, Fortunio Giovan Francesco, *Dizionario Biografico dei Friulani*.

¹⁰ Matteo Venier, Fortunio Giovan Francesco, *Dizionario Biografico dei Friulani*; usp. i Guglielmo Barucci, Il Fortunio, un dalmata pioniere, u: G. Baroni, *Storia*, str. 102–103.

ga cara Maksimilijana I. Habsburškog. U Trstu se i prvi put oženio, ali mu žena umire rano.¹¹

Francesco je imao brata Mattea, sina Marcantonija i više žena,¹² a je li imao još koje dijete, braće i sestara, nije poznato. Nepoznato je i to tko su mu bili roditelji, je li tko od njegove najbliže rodbine živio na Silbi dok je on djelovao u Italiji te je li on, ili njegov brat, posjetio Silbu za svojega života. O tome se valja pitati s obzirom na to da su obojica avanturističke braće boravila i živjela u gradovima koji su sa Silbom povezani pomorskim putovima. Uz to, Matteo je ratovao po Dalmaciji i istočnoj talijanskoj obali,¹³ a Anconu je otišao braniti iz Zadra.¹⁴ Također, ne zna se ništa o tome gdje je Fortunio boravio od 1514. godine, kad je nestao iz Trsta, do 1516. kad je prispio u Anconu.¹⁵ Skrivao se na Silbi ili u Zadru?

* * *

Giovanfrancesco Fortunio bio je pravnik, ali tada to nije moralo značiti da ima visoku pravnu školu i da posjeduje diplomu, već ga je sudcem imenovao car jer je imao stanovito iskustvo u toj vrsti poslova,¹⁶ što je bilo uobičajeno.¹⁷ Svakako, bio je osoba odgovorna za normalno funkcioniranje grada Trsta i kao jurist djelovao u Trstu i Veneciji. Bio je i tajnikom bratovštine Corpus Christi ili Battuti, a Erasmo Brasca, tršćanski prefekt, zadužio ga je da riješi neke svađe s Venecijancima. U Trstu je uključen u društvo gradskih plemića, kao i njegov brat Matteo i sin Marcantonio.¹⁸

Iz dokumenata je poznato da je branio jednu ženu, Mariju, od optužbe slikara Lorenza Lotta da je ubila svoga muža, slikarova brata, a ta je bila jedna od Giovanfrancescovih žena.¹⁹ Kad ne bi bio angažiran službeno, pravničkim se i notarskim poslom bavio privatno. Konačno, kad mu je sumnjičavost vlasti Venecije postala riskantna i opasna, prešao je u Anconu gdje je njegov brat Matteo već bio angažiran u ratu s gradom Iesi, a on sam izabran u gradsko vijeće i imenovan sudcem i upravnim namjesnikom. U Anconi će krajem ljeta 1516. godine tiskati svoje *Regole*, ali u gradu Fano i poginuti u siječnju 1517. pod sumnjivim okolnostima.²⁰

¹¹ Matteo Venier, Fortunio Giovan Francesco, *Dizionario Biografico dei Friulani*.

¹² Gino Pistilli, *op. cit.*

¹³ *Condottieri di ventura*, s. v. Matteo di Zara, <https://condottieridiventura.it/matteo-da-zara/>

¹⁴ Vitaliano Brunelli, *Atti*, prilog na str. 31.

¹⁵ Gino Pistilli, *op. cit.*

¹⁶ Matteo Venier, Fortunio Giovan Francesco, *Dizionario Biografico dei Friulani*.

¹⁷ Ta je praksa slična onoj silbenskoga seoskog „kralja” koji je u doba svoje godišnje vladavine imao obvezu pomirivati posvađene seljane i presuđivati o pravdi i obrani.

¹⁸ Gino Pistilli, *op. cit.*; Matteo Venier, Fortunio Giovan Francesco, *Dizionario Biografico dei Friulani*.

¹⁹ Giuseppe Gullino, *Giovan Francesco Fortunio, giurista, poeta, grammatico, soldato. Due patrie e tre mogli*.

²⁰ Vitaliano Brunelli, *Atti*, prilog, str. 19, nap. 3.

Fortunio je hvaljen od suvremenika kao pjesnik prigodnih pjesama u slavu pojedinih ličnosti. Pisao je mnogo, naročito u čast i slavu Venecije,²¹ no od toga njegova stvaranja nije preostalo ništa. Posvećena mu je jedna pjesma u kojoj je cijenjen kao dobar stilist i pjesnički uzor, ali od svega što je napisao kao pjesnik sačuvala se tek jedna ekloga u jedanaestercima s trosložnom rimom, *Amonio et Egialo*. Pisana je zacijelo u njegovim mladim godinama jer je talijanski jezik kojim je ostvarena pun dijalektizama i latinizama, suprotno onom što je zastupao u *Regolama*, svojem gramatičkom radu.²² Pa ipak, jedno ime nalazi se u obama Fortunijevim djelima: *Danubbio*.

Ako je ekloga, pjesma je alegorijsko djelo pa se pretpostavlja da su dva pastirska lika stvarne osobe a jedan od njih da je sam Fortunio – u pjesmi ima i autobiografskih elemenata.²³ U njoj se spominje, kao i u Fortunijevim *Regolama*,²⁴ rijeka *Dunav/Danubbio* u *Alemaniji*, Njemačkoj, kaže se – zemlji neukih poljodjelaca. Ali *Dunav* nije motiv uobičajen u dotadašnjoj talijanskoj književnosti i geografski je predaleko da bi pastir odlazio na njegove obale, a pripovijedanje bilo uvjerljivo. Svakako, Egialov je odlazak do Dunava rezultirao time da ga je draga,²⁵ *Darija*, ostavila i prouzročila mu bol koja je tema Fortunijeve ekloge.

Kako ni ime *Daria* nije uobičajeno u tadašnjoj talijanskoj književnosti,²⁶ perzijskoga je porijekla i značenje mu je „Suzbijačica“²⁷ (u eklogi ime toga značenja djeluje smisljeno), moglo bi biti da upotreba tih dvaju imena, *Danubbio* i *Daria*, predstavlja Fortunijevu reminiscenciju i tumačenje stvarnosti doživljene među Slavenima,²⁸ moguće i u djetinjstvu na Silbi. Tamo se, na čakavskom Jadranu, pjevaju narodne pjesme s motivom *Dunava, Dunaja*,²⁹ kobnoga mjesta propasti, nesreće i smrti,³⁰ kao npr. u pjesmi *Sijala Mare murtilu*.³¹ Tamo je, među Slavenima, ime *Darija* lakše nego u Italiju moglo prispjeti iz grčke povijesti i kulture s

²¹ Vitaliano Brunelli, *Atti*, str. 18, gdje je prikazan Fortunijev zahtjev vlastima da mu se odobri tiskarski i nakladnički projekt.

²² Carlo Dionisotti, *Ancora del Fortunio*, *Scritti di storia della letteratura italiana*, str. 86.

²³ C. Dionisotti, *op. cit.*, str. 93.

²⁴ C. Dionisotti, *loc. cit.*

²⁵ Ime Egialo i Amonio upućuju na grčki jezik kao izvor, a zanimljiv je i motiv putovanja u daleki kraj.

²⁶ C. Dionisotti, *op. cit.*, str. 92–93.

²⁷ *Prosvjetin imenoslov*, priredio prof. dr. Milan Bosanac, Prosvjeta, Zagreb; Delo, Ljubljana, 1984., s. v. *Darija* i *Darije*. Usp. i etimologiju riječi *dar*.

²⁸ C. Dionisotti, *op. cit.*, str. 93, pretpostavlja da je ime *Daria* Fortunio preuzeo iz jedne latinske pjesme svojega prijatelja pjesnika Castaldija.

²⁹ Čini se da Fortunio kao stranac ne razlikuje pisanje *Dannubio* od *Danubbio*, ta mu je razlika beznačajna.

³⁰ Damir Zorić, *Hrvatsko bajoslovlje, Kolo*, 2. 2018., <https://www.matica.hr/kolo/550/hrvatsko-bajoslovlje-28175/>

³¹ Olinko Delorko, *Ljuba Ivanova*, str. 300, gdje su listom jadranske varijante te silbenske pjesme uglavnom nesrodne; str. 127: „a oni moji facoli, / nek ih ponese (mati, S. S.) na Dunaj, / neka ih Dunaj odnese, / kako i mene odnje je“.

glagoljicom i s narodima iz stepa u okolici Crnoga i Azovskoga mora,³² odnosno s Osmanlijama koji već prodiru uz Jadran do Istre i dalje.³³

Već smo rekli da je Fortunio sudjelovao u ratovima kao vojnik, možda zato što je bio blizak sa svojim bratom profesionalnim vojnikom, htjeli su sudbinu u ratnim opasnostima dijeliti zajedno, osjećali se izdvojenima u svijetu njima kao Dalmatincima ipak stranome. Zato su obojica sudjelovala u obrani Trevisa, jedan od njih po dužnosti, Matteo, drugi dobrovoljno, Giovanfrancesco.³⁴

Međutim, taj je njihov izbor izazvao kako pjesničke pohvale nekih³⁵ tako i nezadovoljstvo u plemićkom krugu kojem su pripadali. Plemići su iz članstva isključili Mattea, a Fortunio je pozvan na ispitivanje i odgovornost, pod izgovorom da zna nešto o nekim stvarima u Istri.³⁶ Mletačkoj je vlasti mogla smetati Fortunijeva veza s Trstom, imperijalnim gradom, i s tršćanskim biskupom Pietrom Bonomom, prvakom carske, neprijateljske stranke.³⁷ Taj je zahtjev vlasti da se odazove na ispitivanje rezultirao time da se u Veneciji i Trstu počeo osjećati nesigurno pa se pritajio, a poslije prešao u Anconu.³⁸

U knjizi *Regole grammaticali della volgar lingua*, čuvenom lingvističkom djelu, prvoj gramatici talijanskoga narodnog jezika kako je zasvjedočeno u djelima trojice velikih toskanskih pisaca, zalagao se da toskanski govor postane općim talijanskim jezikom, zastupajući pritom gotovo puristički stav.³⁹ Gramatiku je zamislio tiskati u pet knjiga, ali se požurio objaviti prve dvije: morfologiju i pravopis. Ostale – sintaksa, leksik i metrika, nisu nikad tiskane, ubrzo je stradao, a građa koju je prikupio propala je.

Od mladih se dana oduševljavao Danteom, Petrarcom i Boccacciom pa je, vjerojatno za svoga boravka u Trstu, i sastavio gramatiku pisanoga jezika uglavnom na temelju najvažnijih talijanskih djela Danteovih i Petrarcinih. Primjećuje da se većina obrazovanih ljudi, ma gdje da u Italiji žive, najradije služi toskanskim jezikom i svoj govor želi prilagoditi jeziku navedenih pjesnika.⁴⁰ Zasigurno se tim radom na talijanskoj gramatici prisjećao i svoga silbenskoga govora, makar samo uspoređujući ga sa slavenskim govorima u Trstu i Istri.

Fortunio želi da njegova gramatička pravila omoguće filozofima da u tekstovima otkriju skrivena značenja, kako i kaže u drugoj knjizi *Regola*: „Vjerujem, čitatelji moji, da vam u ovoj knjizi o pravopisu neće biti teže negoli vam je bilo u onoj gramatičkoj, pod uobičajenim riječima pronaći poneku novu informaciju uz razotkrivanje mnogo još uvijek prikrivenih značenja u djelima naših pjesni-

³² Ime Darija najzastupljenije je u Rusiji, Ukrajini i Poljskoj.

³³ Ferdo Hauptmann, *Rijeka od rimske Tarsatike do Hrvatsko-ugarske nagodbe*, str. 51

³⁴ Matteo Venier, Fortunio Giovan Francesco, *Dizionario Biografico dei Friulani*.

³⁵ Npr. Filippo Orioli, v. G. Pistilli, *op. cit.*

³⁶ G. Pistilli, *op. cit.*

³⁷ O tadanjim političkim i vojnim prilikama u Istri, Slovenskom primorju i Furlaniji v. *Istra i Slov. Primorje*, str. 56–61.

³⁸ Matteo Venier, Fortunio Giovan Francesco, *Dizionario Biografico dei Friulani*.

³⁹ Sanja Roić, Fortunio, Giovanfrancesco, <https://hbl.lzmk.hr/clanak/fortunio-giovanfrancesco>

⁴⁰ G. F. Fortunio, *Regole*, predgovor.

ka.” (c. 25v). Čuveno je i mnogo razmatrano njegovo pravilo da u talijanskom jeziku ne bi trebala dolaziti tri suglasnika u nizu.⁴¹

* * *

Ankonski izvori svjedoče da je Fortunio *de Hyadra*, „iz Zadra”,⁴² a njih će vjerodostojnijima smatrati zadarski historik Vitaliano Brunelli. No, zbog prezimena koje gramatik nosi, *Fortunio*, počelo se pretpostavljati da je on i iz Splita te Dubrovnika. Naime, Milivoj Šrepel i V. Brunelli znaju za tamošnja prezimena *Fortunich* i *Srića*.

Na ideji da bi Fortunio mogao biti Splitsanin ili Dubrovčanin Brunelli ne inzistira zbog formulacije *de Hyadra* ankonskih izvora. Također, Brunelli zna da prezime *Fortunio* nije kalk iz hrvatskoga prezimena *Srića*, kako hoće M. Šrepel,⁴³ premda prezime *Srića* u to doba postoji u Splitu.⁴⁴ Naprotiv, u obliku *Fortunich* i *Fortunichio* Brunelli prezime *Fortunio* nalazi naročito u Zadru i Silbi: zna za trojicu mornara *selvana* toga prezimena, pa zaključuje da je ipak vjerojatnije da Fortunio potječe iz Zadra ili iz Silbe.

Ideju o Dubrovniku, pa ni o Splitu/Braču (prezime je *Fortunich*, naime, u relevantno doba zasvjedočeno i u Postirima) kao mjestu Fortunijeva porijekla danas nitko više ne uzima zaozbiljno, a ideja da je Zadrnin ne pokazuje se dovoljno plodnom. Preostaje, dakle, da potanje razmotrimo ideju o Silbi kao mjestu Giovanfrancescova rođenja, mjestu porijekla toga Dalmatinca. Ustvari, zanima nas zapravo što je još Brunelli trebao napisati da bi moglo učiniti vjerodostojnima učestale i uvjerene tvrdnje nekih historika o Fortuniju kao Silbenjaninu.

Brunelli se ponajprije trudi dokazati da je Fortunio Talijan, a nipošto Slaven. Da bi svoje uvjerenje opravdao, on se poziva na to da je Zadar u svakom pogledu romanski grad. Tako zacijelo i Silba. Brunelli dopušta mogućnost da *de Hyadra* ankonskih izvora znači i to da je Fortunio iz Silbe jer, 1. Silba je zadarski/venecijanski teritorij i, 2. neki zadarski arhivski dokumenti pokazuju da na Silbi postoji porodica *Fortunich*,⁴⁵ a to je jedan od oblika prezimena *Fortunio*.

Ako Fortunio ipak potječe iz Silbe, nastavlja Brunelli, tamo mora da je živio jako kratko jer je trebao prijeći u Zadar na školovanje. Također, ako je u Silbi rođen, malo je vjerojatno da je izravno iz Silbe otišao na venecijansko područje zaobilazeći Zadar. Bit će, dakle, misli Brunelli, da je *Fortunio* Zadrnin *Fortunich*,⁴⁶ bez obzira na to što se to prezime tada nalazilo u Dubrovniku i na Braču. Mi ćemo stoga najprije potanje razmotriti spomenutu silbensku predaju o gramatiku *Furtunjevu*.

* * *

⁴¹ Gino Pistilli, *op. cit.*

⁴² Matteo Venier, Fortunio Giovan Francesco, *Dizionario Biografico dei Friulani*.

⁴³ Milivoj Šrepel, *Rad JAZU*, 140, 1899, str. 5, gdje se Šrepel poziva na Kukuljevića.

⁴⁴ Milivoj Šrepel, *Rad JAZU*, loc. cit.

⁴⁵ Vitaliano Brunelli, *Atti*, str. 16–17.

⁴⁶ Vitaliano Brunelli, *Atti*, str. 17.

Povremeno se pojavljivao poneki tekst, u znanstvenim radovima, ili drugdje, u dnevnom ili tjednom tisku npr., da je Fortunio, ne samo porijeklom sa Silbe već da je i rođen na Silbi.⁴⁷ Ta se spoznaja o silbenskom porijeklu Fortunija na otoku i prije nekako slutila: potvrdila je tamošnju predaju o velikom Silbenjaninu talijanskome gramatiku. Prenijela nam ju je gospođa Veronika Dvornik (1909. – 1993.), a potvrda joj se nalazi i u knjižici *Silva – Selve – Silba* koju je sastavio i osamdesetih godina 20. stoljeća objavio Antonio Samboni.⁴⁸ U njoj želi Silbenjanima priopćiti što je o prošlosti Silbe čuo od starih, naročito od svojega djeda.⁴⁹

Naša informatorica Veronika Dvornik smatrala se Silbenkom, Dalmatinkom i Hrvaticom i vjerovala je da je govor Silbe mješavina talijanskoga i hrvatskoga/čakavskoga. U prilog je tom uvjerenju citirala i tumačila staru i zagonetnu silbensku koledarsku pjesmu s romanskim, venecijanskim ili dalmatskim, stihovima *Ronca fjafo sajo / ijamo ijamo / ija lese sajo* ovako: „Runcaj (nosi), sine Sajo, vuci, / hajde, idemo, Sajo”. U tom se pogledu njezino mnijenje uskladilo s egzemplarnim rečenicama iz silbenskoga govora iznesenima u Sambonijevoj knjižici: *Apena kapita doma, čapati će jedan levaršun.; Vapor se kuščiva, a ni ligacime ki će mu cimu čapati.; Arivali su niki furešti, mepar da se tedeški, po deškuršu.; Krida j' pasala, siguro su arivali Čozoti z manulami na Pjaju.; Ki j' kapac indovinati zač leroj od kampanela ne kuri? Jerbo mu manka korda, ako ni gvašt.*⁵⁰

Naravno, zbog mnoštva talijanskih riječi preuzetih u nj, silbenski govor nije postao talijanskim ni venecijanskim, već je čakavski i slavenski, danas hrvatski. Doduše, znatno je, ako ne i snažno romaniziran, pretežito rječnički, ali njegova je gramatika čakavska, što je presudno u pitanjima jezičnoga karaktera i određenja. U 15. i 16. stoljeću, valja naglasiti, silbenski je govor bio slavenski i u većoj mjeri negoli u doba kad je Veronika Matešić (udana Dvornik) živjela na Silbi, jer je utjecaj talijanskoga/venecijanskoga bio sve duži i sve jači.

To se odrazilo i na silbenska prezimena koja su s vremenom stvarno i sve više prevođena na talijanski, pa od *Čok* imamo *Merlo*, od *Starešina* *Vechiardo*, od *Sambunjak* *Samboni*, itd., a od *Silvestrić* *Silvestri* i *Paulina* *Paulina*. Proces prilagođavanja te vrste zahvatio je i prezime *Fortunio*. Ali ono nije romanizirano, već je vjerojatnije da je pohrvaćeno. Prvotna je forma bila *Fortunio*, *Fortunich* < *fortuna*, a ne glagoljičko *Frtunić*, no svakako, romansko *o* u Slavena daje *u*, a umjesto talijanskoga dočetka *-io*, odnosno *-a*, imamo tipični hrvatski patronimski nastavak *-ić* – *Furtunić*, tada grafijski ostvarivan u latinici *-ich*.⁵¹ Također je vjerojatno da je ime *Giovanfrancesco* na Silbi, uz *Jivan*, glasilo *Zane* te *Frančeško*, *Frane*, *Franić* (a ne ni *Ivan* ni *Franjo*), ili se pak svodilo na treću svoju sastavnicu pa glasilo *Češko*.

⁴⁷ Giorgio Baroni, (a cura di), *Storia della letteratura dalmata italiana*, Fabrizio Serra, Pisa, 2022., str. 21; Piccoala enciclopedia giuliana, u: *L'Arena di Pola*, settimanale dell'iredentismo giuliano e dalmato. Anno XV, N. 618, N. Serie (N. 1196), str. 3.

⁴⁸ Antonio Samboni, *Silva – Silba – Selve*, Rijeka, s. a., str. 4–5.

⁴⁹ Antonio Samboni, *op. cit.*, str. 3 i 11.

⁵⁰ Antonio Samboni, *op. cit.*, str. 10.

⁵¹ Valja ipak upozoriti na mogućnost da to silbensko *-ić* nije štokavski patronimski sufiks, ili nije samo to, već bi mogao biti i talijanski sufiks *-ichio*, npr. *Fortunalichio* : *Fortunić*

U predgovoru svoje gramatike *Regole*, Fortunio objašnjava čitatelju kako je uopće moguće da on sastavlja gramatiku toskanskoga jezika, a materinski mu je govor toliko različit od jezika Dantea, Petrarce i Boccaccia. Opravdava se tako što ukazuje na brojne slavne pisce gramatikā latinskoga jezika koji nisu bili Latini, već stranci.⁵² Pritom zacijelo ne aludira na to da je pisac njemu konkurentne gramatike toskanskoga govora, Pietro Bembo, također Venecijanac pa mu se jezik stoga razlikuje od toskanskoga iz Firence, već naznačuje da je on, Fortunio, stranac, Dalmatinac i Slaven, da dolazi iz kraja, doduše venecijanskoga, ali mu je materinski govor znatno različit od govora grada Venecije, a kamoli Firence. Da nije samo Talijan, zna Girolamo Muzio pa utvrđuje o talijanskom jeziku i Fortuniju: „svakako, ovaj je jezik prihvatljiv i drugim nacijama, kad ga je Fortunio koji je Slaven, ne samo naučio, već je bio prvi koji mu je sastavio pravila i o njem podučavao Toskance i Firentince.”⁵³

Međutim, Fortunio želi da ga Talijani doživljavaju kao autora iz Pordenonea.⁵⁴ Dapače, priželjkuje da misle kako je u tome gradu i rođen pa dvosmisleno govori o mjestu boravka kao o mjestu rođenja.⁵⁵ On je „de Portunaone”, a njegov je brat „Matteo da Zara”, ali ni jedna od tih formulacija nije u potpunosti točna. G. F. Fortunio je živio u Pordenoneu i u tom je smislu iz Pordenonea; Matteo nije rođen u Zadru, nego u Silbi pa je samo uvjetno iz Zadra – točnije, on nije „iz Zadra”, već je „od Zadra”, kako se precizira u Dalmaciji. Fortunio je, dakle, porijeklom Hrvat iz Silbe kod Zadra, a izborom Talijan. Pripadao je dvjema kulturama, no susjednima i upućenima jedna na drugu, sukobljenima, a povijesno povezanim.

Naime, sudbina Dalmacije, Istre i Kvarnera u doba Fortunijeva rođenja i stasanja, u drugoj polovici 15. stoljeća, već je stoljećima, od otprilike tisućite godine, određena venecijanskom ekspanzijom u Sredozemlju, prvenstveno pak na istočnoj obali Jadrana. Istodobno, Trst, Slovenija i Istra, krajevi u susjedstvu Venecijanske Republike, u njemačkoj su državi i vlasti, granično su područje na kojem Habsburgovci s Venecijom ponekad i ratuju za prevlast.

Pokušaji Zadra da se oslobodi i zbaci vlast Venecije već su više puta skršeni. Godine 1480. *Serenissima* konačno osvaja i posljednji neosvojeni prostor, otok Krk, označivši potpuno, sveopće i konačno gospodstvo Mletačke Republike na hrvatskom Jadranu. Premda će među Dalmatincima i Hrvatima imati mnogo žestokih neprijatelja, Mletačka će Republika prevladati i,⁵⁶ naravno, njezina će se

⁵² Giovan Francesco Fortunio, Proemio de l'Avtore, str. 2, u: *Regole grammaticali della volgar lingua, di messer Francesco Fortunio nouellamente reuiste, et con somma diligentia emendate*, Francesco Bindoni et Maffeo Pasini, 1539. archive.org/details/bub_gb_NBNXYA2wfQC/mode/2up

⁵³ Cit. u: Matteo Venier, Fortunio Giovan Francesco, *Dizionario Biografico dei Friulani*.

⁵⁴ Matteo Venier, Fortunio Giovan Francesco, *Dizionario Biografico dei Friulani*, donosi sažetak polemike koja se vodila oko tumačenja značenja jedne Fortunijeve formulacije.

⁵⁵ Matteo Venier, Fortunio Giovan Francesco, *Dizionario Biografico dei Friulani*.

⁵⁶ Grga Novak, *Prošlost Dalmacije*, I., str. 175–177.

prevlast snažno odraziti na kulturu,⁵⁷ umjetnost i jezik ovdašnjih krajeva.⁵⁸ Venecija je jedno od dvaju najsnažnijih talijanskih preporodnih kulturnih i umjetničkih žarišta, a Fortunio će svojim stvaralaštvom sudjelovati i utjecati u obama, i venecijanske i firentinskom.

Venecija, Pordenone, Trst i Ancona gradovi su, ili barem tri od njih, koji prostorno kao da zaokružuju Zadar, da ne kažemo: njemu teže. Na moru su, slavne su stare luke na važnim još prethistorijskim putovima, ponajprije na antičkome jantarnom, poslije i na putu svile, središta su trgovačka, upravna i privredna na objema obalama sjevernoga Jadrana još i prije nastanka Venecije na močvarnim otocima Lagune u doba barbarskih provala i propasti staroga Rima. U tim je gradovima u srednjem vijeku snažan utjecaj kulture Bizantskoga Carstva, one koja će naročito odrediti i venecijansku kulturu jer su Venecijanci s križarima osvojili i opljačkali Carigrad pošto je sličnu sudbinu doživio i Zadar 1202. godine.

I za Fortunijeva života odvija se na Jadranu živi pomorski promet. Venecijanski brodovi pristaju u istočne jadranske luke na svojim trgovačkim putovanjima na Levant noseći dragocjene tkanine i Europi još nepoznate miomirise, dok manzere i bracere, kastrere i trabakuli, marcilijane i fregadoni s otoka i iz dalmatinskoga zaleđa u Veneciju i Italiju prevoze stoku, vino, ulje, drvo, sol, kamen i ostale materijale toliko potrebne za razvoj gradova u doba procvata buržoaske privrede. Split i Bari, Zadar i Ancona u bliskim su odnosima – za lijepa vremena golim je okom vidljivo kopno preko Jadrana, a po dobrom vjetru trgovački jedrenjak prelazi šezdesetak NM s jedne obale na drugu u tijeku samo jednoga dana. Ali ne putuju samo trgovci.

Među jadranskim gradovima živa je i razmjena umjetnika, slikara, kipara, arhitekata i pisaca te vojnika i glumaca, i drugih. Tako će, primjerice, talijanski umjetnici, učitelji, medicinari i dr. dolaziti u slavenske krajeve, a Juraj Dalmatinac radit će u Anconi; Zadrani Andrija Medulić u Veneciji; Slovenci, Istrani i Dalmatinci gradit će Trst, Veneciju i Padovu, a venecijanskoga *condottijera* Zadrana Mattea Fortunija usmrtit će netko otrovom u Anconi dok je vojevao na čelu 600 Zadrana malo pred bratovljevu, Giovanfrancescovu, tamošnju smrt,⁵⁹ itd.

Ukratko, svi su ti krajevi povezani užurbanim kretanjem i suradnjom, umreženi srodstvom i neprijateljstvom, suprotstavljeni interesima i konkurencijama, i sl. Uskoro će svoju prisutnost na Jadranu obznaniti već drugi muslimanski navalni val, Turci, što će rezultirati značajnim promjenama stanovništva, migracijama, uskocima i piratstvom, čineći život Dalmatinaca i težim negoli je dotad bio. No, modernoga nacionalizma u doba vlasti Mletačke Republike, a onda ni u drugoj polovici 15. stoljeća kad se Fortunio rodio, još nije bilo.

⁵⁷ Matteo Venier, I prodromi veneziani: ordini mendicanti, scriptoria e cronache, u: Giorgio Baroni, (a cura di), *Storia della letteratura dalmata italiana*, str. 25–31.

⁵⁸ Matteo Venier, La questione linguistica, u: G. Baroni, *Storia della letteratura dalmata italiana*, str. 30–31.

⁵⁹ Vitaliano Brunelli, *Atti*, prilog na str. 31.

Porodica *Fortunio*, *Furtunić*, *Fortunić* ili *Frtunić* zasyjedočena je na Silbi vrlo rano, toliko da možemo biti sigurni da je tamo bilo njezinih pripadnika i u doba Fortunijevo. Prezime se susreće u najstarijim silbenskim matičnim knjigama. Štoviše, jedan je Frtunić silbenski svećenik ispunjavao te knjige u 17. stoljeću glagoljicom,⁶⁰ a jedan je drugi Furtunić stradao u moru u 18. stoljeću. Stara su i bogata silbenska porodica.

Fortunichi sa Silbe, koje Brunelli nalazi u zadarskoj bratovštini sv. Andrije i sv. Nikole, a smatra ih mornarima,⁶¹ ustvari su silbenski brodovlasnici/*paruni* i kapetani s početka 17. stoljeća.⁶² Jedan od njih, Gargur Fortunić, od oca je naslijedio *kuću palac*,⁶³ a u crkvi Blažene Djevice Marije od Karmela taj je Gregorio Fortunich naručio da se izgradi grob s pločom na kojoj je uklesan krasan reljef broda tipa marcilijana.⁶⁴ Rijetko se u dokumentima dodatno kuća naziva još i palačom, osim ako se ne odlikuje vrijednošću, ljepotom, veličinom i bogatstvom ukrasa i pokušava. Mogla je imati i malenu biblioteku.⁶⁵

I Gregorijev/Gargurov tj. Fortunjev grob svjedoči o ugledu i bogatstvu te stare silbenske porodice. Grob se ističe svojim položajem u prvome redu do glavnoga oltara crkve Blažene Djevice Marije od Karmela (Mostir) te ljepotom, skupocinom i kvalitetom umjetničke obradbe. I natpis i, naročito, reljef jedrenjaka na nadgrobnoj ploči svojim su skladom zaslužili da budu uvršteni među reprezentativna likovna ostvarenja hrvatske kulture.⁶⁶ Furtunićevu kuću palaču i dvor s vrtovima/okućnicom na Silbi su zvali *Fortunica*,⁶⁷ ali nismo uspjeli doznati koji je to konkretno dvor i gdje se točno nalazi.⁶⁸ Svakako, *Fortunica* se morala nalaziti u blizini Majaškina i biti položena u pravcu SZ – JI jer je imala *burnji* i *garbinji* (zapadni) vrt. Slično vrijedi i za zemlju koju su Fortunići posjedovali na Silbi, a imali su je podosta.⁶⁹ Sve to skupa pokazuje kako se uvećavalo bogatstvo jedne porodice, a ona ni u srednjem vijeku nije morala biti siromašna.⁷⁰

⁶⁰ Ivica Vigato, *Jezik i pismo*, str. 159–162.

⁶¹ Vitaliano Brunelli, *Atti*, str. 17.

⁶² Petar Starešina, *Povijest*, str. 15.

⁶³ Ivica Vigato, Dvije silbenske glagoljske oporuke, *Otok Silba. Prirodno i kulturno blago*. Urednici Jasmina Mužinić i Jenö J. Purger, Sveučilište u Zadru, 1913., str. 205, gdje je tekst oporuke.

⁶⁴ Petar Starešina, *Povijest*, str. 23 i nap. 78; usp. Zvane Črnja, *Kulturna povijest Hrvatske*, slika na str. 343, gdje je tip broda nazvan kastrerom.

⁶⁵ U Tominjovu je dvoru nađeno prvo izdanje Kašićeva *Rituala*, a u Matešićevu je Kaštelu bilo rukom pisanih knjiga. Je li se u kojoj silbenskoj privatnoj biblioteci mogao naći i koji primjerak iz jednoga od brojnih izdanja Fortunijevih *Regola* iz 16. stoljeća? Snažno bi podupro predaju o Fortuniju, gramatiku sa Silbe.

⁶⁶ Usp. Zvane Črnja, *Kulturna povijest Hrvatske*, slika na str. 343.

⁶⁷ Antonio Samboni, *op. cit.*, str. 4.

⁶⁸ Vrlo je vjerojatno da se tu ne radi samo o jednoj kući već o nekoliko njih, skupini kuća izgrađenih oko prve.

⁶⁹ Ivica Vigato, Dvije, *Otok Silba*, str. 205, donosi tekst oporuke iz 1658. godine.

⁷⁰ Andrija Petrov, *Bilježnički zapisi*. Kakvo je moglo biti bogatstvo pojedinih Silbenjana u prvoj polovici 14. stoljeća, ilustrirat će bilježnička isprava nastala u Zadru 1355. godine. U njoj se silbenski pastir Radoš obvezuje da plati Šibenčaninu Luki 14 dukata pored 9 zlatnih i 25 solda malih mletačkih denara kako bi ga taj zamijenio u službi na mletačkoj galiji.

* * *

Međutim, problem je s Fortunijevom nacionalnošću to što je natpis na grobu u spomenutoj silbenskoj crkvi talijanski: *SEPOLTURA DI P(ARO)N GREGORIO FORTUNICH, 1676*. Slično je stanje i na ostalim grobovima u toj crkvi. Ona je jedno od starijih sačuvanih silbenskih grobišta, iz početka 17. stoljeća (drugo je u crkvi sv. Marka na silbenskom groblju), no grobovi tamo nisu stariji od 16. stoljeća. Nama koji istražujemo pitanje Fortunijeva silbenskoga porijekla i njegove nacionalne pripadnosti važno je naglasiti da gotovo svi sačuvani stari silbenški grobovi imaju talijanske ili latinske natpise, a tek jedan, ali čini se najstariji, Bilušićev iz 1530. god., dvojezični je, latinski i čakavski, a ostvaren je na dvama pismima, latiničkome i glagoljici. Antonio Samboni navodi i ove epitafe: *Oh tu che guardi in su, io ero come tu.; Tu verai come io, pensa questo e va con Dio.; La morte è la più bella consorte.; Onta chi ossa sposta.*⁷¹

Znači li to da je jezik kojim se Silbenjani služe od srednjega vijeka nadalje romanski, ne nužno dalmatski ili talijanski, ali barem dalmatinski venecijanski i neslavenski? Odgovarajući, najprije razmotrimo pitanje čakavskoga izgovora prezimena Furtunić i po čemu se razlikuje od oblika talijanskoga. Romanskoga je postanja, ali naglasak na prezimenu *Furtunić*, kad se na Silbi izgovara, na zadnjem je slogu, čakavski je, kratki silazni, za razliku od akcenta na drugom slogu u riječi *Fortunio*. Čak je i glas *ć* različit od štokavskoga i talijanskoga, mekan je, čakavski – *ʔ*. Zanimljivo, slavenski je izgovor i govor, a pismo i jezik nadgrobnihi natpisa romanski su. Romansko je pismo i jezik nadgrobnihi natpisa, pa i dio natpisa na silbenskim kućama, cisternama i dvorovima, ali ne i svih pisanih silbenskih spomenika.

Crkvene obredne knjige pisane su glagoljičkim pismom i slavenskim jezikom, (staro)crkvenoslavenskim i/ili čakavskim, pa i onda kada su zapisi o vlasništvu i nabavci u njima na latinskome ili talijanskom. Neki su pravni i službeni dokumenti pisani latinskim, neki talijanskim jezikom,⁷² neki, prevedeni na čakavski s venecijanskoga napisani su glagoljicom, dok su neki, primjerice *Libar kapitulov skule svetoga Sakramenta*, pisani latinicom u silbenskoj čakavštini. Neki su čakavski tekstovi naprosto pisani glagoljicom, poput silbenskih matičnih knjiga i oporuka. Među njima su i one knjige rođenih, vjenčanihi i umrlih koje je dijelom ispunjavao i pop glagoljaš don Franić Furtunić.⁷³

To nipošto ne znači da je nekako pola ondašnjih Silbenjana govorilo čakavskim govorom, a pola latinskim i talijanskim/venecijanskim, već je tada jezik silbenske crkve bio slavenski pa su i svećenici pisali glagoljicom i govorili čakavski. Vrlo rano, još za života Metodijeva, ili ubrzo po njegovoj smrti, na Silbu je, kao i na Žirje, u Nin ili na otoke Cres i Krk, dospjela glagoljica, pismo koje je sačinio Ćiril Solunski, Metodijev brat. Stići će na Silbu s utjecajem grčkoga i, poglavito, staroslavenskoga, jezika slavenske kršćanske vjere i knjige. Taj će jezik do rođenja

⁷¹ Antonio Samboni, *op. cit.*, str. 7.

⁷² Petar Starešina, *Pomorstvo*, str. 60: don Franić Furtunić potpisuje se glagoljicom na oporuku napisanu talijanskim jezikom.

⁷³ Ivica Vigato, *Jezik*, str. 159.

Fortunijeva opstojati kao hrvatsko-crkvenoslavenski i čakavski slavenske pismenosti i kulture.⁷⁴

Ali glagoljaši su, ako su pripadali vladajućem sloju, bili školovani i poznavatelji latinskoga i talijanskoga jezika, ponekad bi boravili mjesecima u Veneciji,⁷⁵ ili drugdje po Italiji, pa su na nadgrobnim spomenicima u pravilu imali latinske natpise. Time su iskazivali svoju pripadnost eliti. Tako i glagoljaš don *Anton Garofalo aliti Bakalar*, na čijem grobu u crkvi Blažene Djevice Marije od Karmela vidimo natpis SIBI RT CLERO SILVANO/ HANC PARAVIT DOMUM/ VSQVE IN DIEM IVDITIII/ PRESBITER ANTONIUS GAR-/OFFOLO ANNO D(OMINI) MDCCLXV.

Dakle, katolički svećenici i rijetki imućniji građani/*paruni* svoju besmrtnost osiguravaju latinskim tekstovima, dok većina ostalih građana ima grobne natpise ispisane latiničkim slovima na talijanskom jeziku. Vjerojatno su Silbenjani još od dolaska Hrvata/Slavena na otok, u 9. – 10. stoljeću, ili nekoliko desetljeća iza doseljenja, bili bilingvalni, služili su se romanskim i slavenskim jezikom. Najprije dalmatskim, a poslije venecijanskim i latinskim, kad je riječ o romanskom, odnosno najprije starohrvatskim, a poslije čakavskim, kad je riječ o slavenskom. U doba Fortunijeva rođenja već je na Silbi vjerojatno izumirao dalmatski, a zamjenjivao ga je venecijanski. Tima su se jezicima tada služili Silbenjani, pa i Furtunići, u javnoj komunikaciji, posebice sa strancima, dok su u obitelji, a naročito djeca i ženski svijet, normalno govorili svoj narodni, čakavski jezik s rječnikom dijelom romanskim.

Tijekom stoljeća na osnovnu strukturu hrvatskoga jezika naslagat će se slojevi pretežito venecijanskoga vokabulara, naročito civilizacijski i kulturni termini, zanatska terminologija, kuhinjska, stambena, medicinska, uz pomorsku i brodersku već od slavenskih početka postojeću, pa će i svakodnevna komunikacija sve više poprimati romanski karakter. Toliko su jaki ti strani rječnički utjecaji na slavenski govor Silbe da je na kraju sa stanovitim razlogom bilo moguće amaterski tvrditi da je to miješani romansko-slavenski jezik. Romansko-slavenski susret vidljiv je i u antroponimiji.

* * *

Giovanfrancesco Fortunio zvan je još i Zuan/Johannes Franciscus Fortunius i sl., ovisno o mjestu, vremenu i socijalnim uvjetima. Što se pak tiče lika *Fortunić*, otkad je prvi put zapisano u glagoljskim matičnim knjigama Silbe 1615. godine,⁷⁶ i u njem, u slavenskim likovima prezimena uočavaju se promjene koje ga zahvaćaju pa glasi *Furtunić*, *Frtunić*, *Fortunić* i sl.⁷⁷

Vidjeli smo gore, neke je hrvatske znanstvenike privukla Šrepelova ideja o prezimenu *Fortunio* kao o prijevodu prezimena *Srića* pa su se domišljali i drugim mogućim oblicima, poput *Sričić*, *Sričković* i sl. Takav bi proces kroatiziranja bilo

⁷⁴ Slavomir Sambunjak, Silbenska glagoljska baština, *Otok Silba*, passim.

⁷⁵ Ivica Vigato, predavanje o medicinskoj terminologiji u silbenskim matičnim knjigama, održano u kolovozu 2025. godine u Silbi.

⁷⁶ Ivica Vigato, Prezimena, *Folia onomastica croatica*, 14 (2005), str. 181.

⁷⁷ Ivica Vigato, Silbenska povijesna antroponimija, *Otok Silba*, tablice na str. 187 i 189.

moguće proširiti i na *Jakšić* ili *Jakić* (od *fortus, forte*), uvjerljivo koliko i na *Srića*. No nije poznato da je na otoku Silbi ikada, pa ni u doba Fortunijeva rođenja i mladosti, bilo osoba s prezimenom *Srića*, *Sričković* ili *Jakić*, *Jakšić* i sl. Znamo samo da je bilo više *Fortunicha* koji su nosili ime *Frane* ili neko slično.

Tako je *parohijan* Franić Furtunić zapisao glagoljicom jednu oporuku 1659. godine, a don Frane Furtunić bio prokurator svojem stricu (ili djedu, bio mu je *neput*) Franiću Furtuniću kad je taj sastavljao oporuku 1658. godine.⁷⁸ Bez obzira na to jesu li ista osoba don Frane Furtunić i *parohijan* Franić Furtunić, bilo bi zanimljivo znati koliko je godina imao oporučitelj Franić Furtunić ako je parohijan Franić Furtunić umro 1663. u šezdesetoj godini života.⁷⁹ Jer, kada je 1527. godine napravljen popis stanovnika Silbe, tu su u dvjema kućama živjeli Francesco Fortunich i Margarita Fortuninca,⁸⁰ Fortunijevi najbliži rođaci.

Dakle, nesumnjivo su tijekom više stoljeća pojedinci iz te familije, i muškarci i žene, nosili ime *Frane*, *Franić*, *Franola*, *Franica* i sl.,⁸¹ što nas, zbog silbenskoga i općega običaja da se imena prenose na sljednike, uvjerava da je *Giovanfrancesco Fortunio* Silbenjanin i rođen na Silbi. Tako nam, uz *Giovanfrancescovo* prezime koje upućuje na Silbu, i Fortunijevo ime svjedoči o njegovu silbenskom porijeklu.

Kako nije vjerojatno da će se isto ime, *Frane* i sl., ponavljati s tolikom učestalošću i tijekom toliko dugačkoga razdoblja u bilo kojoj silbenskoj porodici osim u onoj u kojoj je još u srednjem vijeku tim imenom nazvan budući pisac prve gramatike talijanskoga jezika,⁸² tako, uvjereni smo, ni izvan Silbe u brojnim porodicama Fortunio nećemo naći toliku zastupljenost istoga toga imena. I statistika će dakle potvrditi istinu da je Fortunio Silbenjanin. Silbenško ime *Frane* ili *Franić* ide uz silbenško prezime *Furtunić*. To dvoje, ime tipa *Frane* i prezime tipa *Fortunio* u silbenskim dokumentima smatramo novim dokazima za pretpostavku da je Giovanfrancesco Fortunio Silbenjanin. Dokaz o porodičnom prijenosu imena tipa *Frane* ima snagu dokaza koji je *Fortunija de Hyadra* ankonskoga dokumenta povezao s *Furtunićima* u Silbi, No, Fortunio je još u djetinjstvu na Silbi mogao biti i Talijanom.

* * *

Ne treba se previše zgražati kad V. Brunelli, znalac prilika u Zadru i na zadarskim otocima u doba renesanse, s podsmijehom i prezirom odbacuje ideju da je Fortunio bio Hrvat. Hrvati tada još nisu bili nacija u modernom smislu, ali je kraj iz kojega se narodno hrvatsko ime od doba dolaska na Jadransko more širilo

⁷⁸ Ivica Vigato, Dvije, *Otok Silba*, tekstovi oporuka na str. 206.

⁷⁹ Ivica Vigato, *Jezik najstarije silbenske matične knjige umrljih*, Zadar, rkp., str. 159.

⁸⁰ Stanovništvo zadarske komune: Villa de Selve, cit. Peter Hawlina, <https://silbenske.blogspot.com/2016/?view=sidebar>

⁸¹ Ivica Vigato, Silbenska povijesna antroponimija, *Otok Silba*, str. 182 i 184.

⁸² Vidi: Ivica Vigato, Dvije, *Otok Silba*, tekst oporuke na str. 206. te zapis u matičnoj knjizi krštenih: .C.H.L.3. (=1658) miseca seteba na d A (=1) ě do Franići Frtunić/ viceparohiěa Sibe/ karstih Usu hěe/re Ivana Šimiěe/va Jurineva i nego/ve prave žene E/le biše kum Frani/ěi sini Franića Fr/tunića kuma Ma/tiěa Frtunića/

po Balkanu upravo okolica Zadra. Odatle Hrvati naravno prelaze i na zadarske otoke. No, kako hrvatske, tada nije bilo ni moderne talijanske nacije.

U 15. stoljeću u Zadru još postoje govornici staroga romanskoga dalmatskog jezika, Romani,⁸³ premda već i u gradu prevladava stanovništvo iz okolice, a ono je slavensko i govori hrvatskim jezikom.⁸⁴ Brunelli je stoga donekle u pravu kad Dalmatinca Fortunija ne želi prihvatiti kao Slavena, ali griješi kad mu negira hrvatstvo/slavenstvo i smatra ga isključivo Talijanom. Fortunio i njegovi rođaci Furtunići na Silbi govorili su slavenskim jezikom pa je on i rođen kao Hrvat. No slavenski jezik, silbenska čakavština kojim je u djetinjstvu progovorio i u mladosti, pa i s rođacima poslije, recimo s bratom, među Talijanima razgovarao, ta je čakavština toliko rječnički romanizirana da ne treba strogo suditi Brunellija kad, zanemarujući slavensku bazu, gramatiku – fonologiju, morfologiju i sintaksu Fortunijeva silbenskoga govora – naglašava romanstvo/talijanstvo njegova rječnika.

No, pogotovo ne treba zamjerati hrvatskima učenjacima kad žele pokazati da je Fortunio Hrvat, jer je naravno da je takav trebao biti rođen i jer bi Fortunići, kad bi koji još živio na Silbi, danas zacijelo bili Hrvati kao i većina Silbenjana poslije pobjede narodnjaka nad autonomašima krajem 19. stoljeća. No sve dotad odnos je slavenstva i romanstva na Silbi složen.

Silba je 28 nm. udaljena od Zadra u pravcu SZ. I postavljena je u pravcu SZ – JI, a ima oblik osmice. Na središnjem, najužem dijelu otoka smjestila su se nova povijesna naselja, Pocukmarak i Majaškine/Lopar a između njih Selo, dok je pretpostavljeno najstarije, liburnsko, bilo na Velim Stenama, odatle udaljeno nekoliko kilometara u pravcu JZ. Kad su na otok u srednjem vijeku dospjele tri ovčarske slavenske obitelji, *Magan*, *Mirvan* i *Čuplija*, zatekle su preostale romanizirane Liburne, smjestile se nedaleko od njih na zapadnom dijelu kopnenoga suženja i osnovale naselje Majaškine. Kamenje, što govori i ime romanskoga postanja: *jacent machine*.⁸⁵

Kao Majaškine, i neki su drugi toponimi romanskoga ili mediteranskoga porijekla. Tako *Škar*, *Šprogun*, *Pocukmarak* i *Pernastica*, odnosno *Garma*, *Kandija* i *Karf*, itd., ali prevladavaju hrvatski. Slavensko/hrvatsko naselje širilo se u 14. i 15. st. od Majaškina prema crkvi sv. Marka na JI najprije uz Veli put, ali su kuće tada već zidane i malterom, pa je poneka i katnica, prava palača, poput Petitove i Marinjeve, zasigurno i Furtunjeve. Kuda se granalo selo počevši od Majaškina, početkom će 16. stoljeća lijepo pokazivati osnovni obrambeni sustav, tj. izgradnja kaštelâ, zatim mjesta kopanja studenaca i gradnje crkava.

Na Silbi je tijekom povijesti crkava bilo više no što bi se očekivalo s obzirom na veličinu naselja i broj stanovnika. Početkom 16. stoljeća, 1527., bilo je 175

⁸³ Nikola Vuletić, Neka jezična pitanja, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, passim.

⁸⁴ Vesna Jakić-Cestarić, Etnički odnosi, *Radovi Instituta JAZU*, 19 (1972), passim, naročito str. 106 i dalje.

⁸⁵ Susjedni mu je toponim gotovo pa sinoniman: Podgomiline, gdje je kamenje nakupljeno u velike hrpe. Usp. Petar Skok, *Slavenstvo i romanstvo*, str. 69, o toponimu Maknare.

stanovnika.⁸⁶ Prve crkve iz slavenskoga razdoblja silbenske povijesti podignute su u gotičko doba na liniji koja prati središnji prostor otoka u pravcu SZ – JI počevši od Sv. Jivana na zapadu Sela prema Sv. Marku. Tu je ponajprije srednjovjekovna crkva Blažene Djevice Marije, izgrađena s trijemom na način tipičan za sjevernije krajeve Kvarnera i Istru.⁸⁷ Uz navedene crkve, samostan franjevac trećoredaca, tzv. Mostir, koji je bio izgrađen uz spomenutu crkvu Blažene Djevice Marije od Karmela, ili uz Popove dvore, ako ne i uz nastambu pustinjaka sv. Antuna Opata, bit će još u srednjem vijeku otvorena prva silbenska škola i skriptorij. Tu će se prepisivati glagoljične i latinične knjige, pa i slikati minijature.⁸⁸

* * *

Kako je lako moguće da je silbenska porodica *Furtunić* talijanskoga porijekla, tako je vjerojatno da je i porodica *Garofalo* na Silbu došla iz Italije. Najvjerojatnije su pristizali iz Venecije, poput porodice *Moro*, o dolasku koje se na Silbu kazuje da je dospjela tako što je jedan Čozot u 16. stoljeću doživio na Silbi brodolom pa je tu ostao i oženio se.⁸⁹ Mnogo je na Silbi prezimena neslavenskoga postanja, najčešće talijanskoga, a nisu sva naknadno romanizirana. Silbenjani s prezimenima romanskoga karaktera naseljavali su se i iz Puglie i drugih uglavnom jadranskih talijanskih pokrajina. No ti pridošlice ubrzo postaju Silbenjani i govore i pišu silbenskim govorom, hrvatskom čakavštinom, kao što se, uostalom, većina starosjedilaca služi talijanskim/venecijanskim.

Romanskoga su porijekla i prezimena *Agusti*, *Baćilo*, *Boduleto*, *Čambarlo*, *Deloria*, *Luna*, *Palerma*, *Puliz*, *Ventura*, *Zaniberti*, ali i druga. Bilo je, naravno, i primjera da se Silbenjanin ženi s Talijankom, a ne znamo je li djevojka do udaje znala govoriti slavenskim kojim govorom. Tipičan je slučaj *Teodora de Bartulo kći šior Duminika de Frančeško*,⁹⁰ venecijanska plemkinja koja se udala u Silbu.⁹¹ Talijanke su se prirodno udavale za Silbenjane, naročito parune jer ti bogatiji silbenški pomorci često borave u Mlecima i Trstu, kao što se Fortunio u Italiji ženio Talijankama. No, bilo bi zanimljivo znati kako su odgajali mušku djecu, pogotovo prije no što bi stupila u silbensku glagoljašku školu? Kako je odgojen mladi Fortunio?

Moguće je da je Fortunio završio studij prava u Padovi, moguće je da je pohađao neku od zadarskih škola, možda Sveučilište, moguće je da je pohađao silbensku glagoljsku školu, ne znamo mnogo o tome, ali je sigurno to da prije polaska u bilo koju školu – silbensku djecu ponajprije odgajaju i duhovno oblikuju žene. Tako je vjerojatno Fortunio u svome djetinjstvu slušao pjesme i priče koje su ga usrećivale i plašile, ali i određivale njegov karakter, usmjeravale njegov život prema onome što će poslije postati.

⁸⁶ Amos Rube Filipi, Kretanje broja stanovnika, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, str. 148.

⁸⁷ Eugen Motušić, Porušena crkva, *Ars Adriatica*, 4 / 2014, str. 358.

⁸⁸ Petar Starešina, *Pomorstvo*, str. 69.

⁸⁹ Usmeni podatak, Sven Moro.

⁹⁰ Ivica Vigato, Stranci, *Folia onomastica Croatica*, 18, 2009, str. 244.

⁹¹ Obiteljska predaja Tominjovih.

Na Silbi taj starinski obrazovni i odgojni učinak imaju pjevane i recitirane stare pjesme o svetcima, kakva je npr. arhaična sedmeračka *Mikula kapitan*,⁹² ili ona o *Jorju ubojici zmaja*,⁹³ odnosno, balade i romanse poput one o otmici Mare što je sudbinski sijala *murtilu* i,⁹⁴ naravno, pjesme ljubavne,⁹⁵ one o čežnji i moru kakve su *Oj, more duboko* i *Marice divojko*, pa stare crkvene,⁹⁶ bratinske pogrebne i božićne pjesme,⁹⁷ komične o bitci insekata i frataru,⁹⁸ itd.

Pričane su priče o mudrosti pučana,⁹⁹ i one biblijskoga porijekla, poput poneke o Mojsijevu i Josipovu boravku kod faraona,¹⁰⁰ o Noi i potopu te o Kristovu rođenju i smrti. Bilo je i jezivih poučnih, onih koje su upozoravale na nadnaravne opasnosti, npr. o pojavi pokojnika u selu, o Pankogulu,¹⁰¹ o začaranoj djevojčici,¹⁰² o smrti od straha mladića koji se noću junačio na groblju; ili magijske o zakopanom blagu i vješticama,¹⁰³ i sl. Kao i na Hvaru,¹⁰⁴ u Pugli,¹⁰⁵ ili u Španjolskoj,¹⁰⁶ vrlo se brzo saznalo za legende o balkanskim junacima u borbi s Turcima, a i tu je bila omiljena glagoljaška priča o djevojci bez ruku.¹⁰⁷

Mudrost se prenosila poslovicama poput ove deseteračke: *Nemoj, orle, visoko letiti / jer će tebe krelut prevariti*, a inteligencija vježbala postavljanjem zagonetki poput ove:¹⁰⁸ *Ajme meni va domu mojemu, kad ga niman porodu svojemu*, ili ove: *Otac me j' rodi, / na jelvu posadi, / krajeva žena bih, / a sad prašća čobanica, / je to čudo ili ni?*¹⁰⁹ Usporedno se i rano započinjalo s učenjem talijanskoga ovako: *Reka mi je brat „fratelo” / da ja vazmen nož „kortelo” / i ubijen mašku „gatu” / ka j' pojila ribu „peše” / i pobigla pod postiju, / pod postiju „šoto leto”*. No ta je metoda

⁹² Mirjana Ljubković i Slavomir Sambunjak, Što znamo (a što ne) o Silbi, *Zadarska smotra*, 1-3/2022., str. 443.

⁹³ Vjekoslav Štefanić, *Hrvatska knjiž. srednjega vijeka*, str. 364–367.

⁹⁴ Olinko Delorko, *Ljuba Ivanova*, str. 126–127. i indeksi.

⁹⁵ Olinko Delorko, *Ljuba Ivanova*, str. 133. i indeksi.

⁹⁶ Glagoljaško pjevanje.

⁹⁷ Vjekoslav Štefanić, *Hrvatska*, str. 388–390: Va se vrime godišća; 421–426, npr. Bratja, brata sprovodimo.

⁹⁸ Komarac udri buhu / sikiron po tarbuhu; Jedan, dva, tri, / potukli se fratri.

⁹⁹ Petar Šimunović, *Čakavska čitanka*, str. 179–181.: Od jednoga barbijera.

¹⁰⁰ Vjekoslav Štefanić, *Hrvatska*, str. 174–179, O prekrasnom Josipu.

¹⁰¹ Zaneta Sambunjak, *Književna Rijeka*, str. 71–77.

¹⁰² Ispričala Ruža Sambunjak r. Matešić.

¹⁰³ Zaneta Sambunjak, *Književna Rijeka*, str. 70–71 i 77–80.

¹⁰⁴ Petar Hektorović, *Ribanje*, Dan parvi, pjesme o Siverincu i Marku i Andrijašu

¹⁰⁵ Zaneta Sambunjak, *Fontana, Letteratura, arte, cultura tra le due sponde dell'Adriatico ed oltre*, Zadar, 2016., str. 63–76.

¹⁰⁶ Martorellov *Tirant lo Blanc*, v. Slavomir i Zaneta Sambunjak, *Pod koprenom, Queste Petra Zoranića i Wolframa von Eschenbacha*, Demetra, Filološka biblioteka Dimitrija Savića, Zagreb, 2013., str. 446–448.

¹⁰⁷ Vjekoslav Štefanić, *Hrvatska književnost srednjega vijeka*, str. 235–241.

¹⁰⁸ O važnosti zagonetaka i poslovice u slavenskoj okolici venecijanskoga Zadra Fortunijeva doba usp. zastupljenost tih žanrova u *Planinama* Petra Zoranića Ninjanina.

¹⁰⁹ Te zagonetke zapamtio je i prenio nam Ante/Tonči Paulina.

proširena posvuda po Dalmaciji, kao uostalom i pjesmica *Tancaj, tancaj, čarni kos, / ja bin tanca ma san bos, / neka tanca mi žena / ka j' dobro obuvēna*.¹¹⁰

Usmeno se prenosilo znanje o geološkim i drugim fizičkim svojstvima otoka,¹¹¹ o zbivanjima na susjednim otocima,¹¹² o porazima u bitkama s Turcima te padu Bosne, no naročito o povijesti, običajima i kulturi Silbe: doseljenu triju familija; napadima, regrutacijama, otmicama i pljačkama,¹¹³ sustavu obrane,¹¹⁴ istaknutim pojedincima, značajnijim građevinama i umjetninama, značajnim zbivanjima i ličnostima iz porodične povijesti, o seoskim kraljevima, karnevalu, i sl. Možda je netko pismen čitao pastirske romane i ekloge, talijanske, latinske ili čakavske. Za dugih zimskih večeri, uz komin se još i igralo neke društvene igre: domino, karte, ili podizanje štapića s hrpe bez pomicanja ostalih, i sl., a na zidu se pokazivalo likove iz teatra sjenā itd. Tako se u obitelji utjecalo na formiranje ličnosti, pa i Fortunijeve.

* * *

U zaključku valja istaknuti: Glavni dokazi za tvrdnju da je *Giovanfrancesco* Fortunio Silbenjanin jesu: 1. nesumnjivo i dobro dokumentirano izjednačavanje prezimena *Fortunio* s prezimenom *Furtunić, Fortunić* i sl.; 2. Giovanfrancescov je brat Matteo znao boraviti u Zadru i Dalmaciji i u onodobnim je izvorima zvan *Zadraninom*; 3. još srednjovjekovna *prisutnost porodice Fortunio na Silbi* i njezino bogatstvo zasvjedočeno u izvorima s početka 17. stoljeća; 4. činjenica da se na Silbi u porodici *Fortunićevih* iz generacije u generaciju prenosilo ime *Frane, Franić, Franola* i sl., a na to se svodi ime *Giovanfrancesco*; 5. silbenski je narodni život i jezik postupno poprimao *osobine venecijanske kulture*, a Silba je ekonomski i prometno ovisila o Zadru i Veneciji pa je Fortunio lako mogao napustiti Silbu i dospjeti u Veneciju da bi postao Talijanom; 6. Imena *Dunav (Danubio)* i *Daria* vjerojatno su dospjela u Fortunijevu eklogu kao sjećanje na silbenske i slavenske narodne pjesme i imena te, konačno, 7. postojanje *silbenske predaje* o piscu prve talijanske gramatike: sjećanje na gramatika Giovanfrancesca Fortunija sačuvano je na Silbi poput sjećanja na *Fortuniće* i njihov dom *Fortunicu*.

Literatura

1. BARONI, Giorgio (a cura di): *Storia della letteratura dalmata italiana*, Fabrizio Serra, Pisa, 2022.
2. BELLIO, Anna: *Letteratura italiana in Dalmazia dalle origini al Settecento*, <https://www.openstarts.units.it>

¹¹⁰ Recitirala Marija Sambunjak r. Petito.

¹¹¹ Primjerice, na Silbi se neobično snažno čuje hućanje mora, a to je zato, govori se, što je otok šupalj, pun je pećina i podzemnih hodnika (Marija Sambunjak r. Petito).

¹¹² Zasigurno o bitkama sa Saracenima jer se priča da su na Susku ostali živjeti neki od njih kada su jednom pobijedili Mlečane u nedalekim vodama.

¹¹³ Zna se da su Venecijanci opljačkali mnogo stoke, odnijeli žito i brašno i napravili štetu od 200 dukata, kako se 1364. u Veneciju žalio hrvatski ban Nikola Seč.

¹¹⁴ Za zbjeg i skrivanje služila je spilja Kandija, a za zaštitu od pirata i zaraznih bolesti čuvala se straža.

3. BENEDETTI, Andrea, Gian Francesco Fortunio umanista e primo grammatico della lingua italiana, *Noncello*, numero 27, 1966., str. 83–120.
4. BRUNELLI, Vitaliano: Gian Francesco Fortunio primo grammatico italiano. *Atti e memorie della Società dalmata di storia patria*, Volume 2, Zadar, 1927., str. 5–30.
5. CVITANOVIĆ, Vladislav: Prilog proučavanju pomorstva otoka Silbe i Premude, *Radovi Instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Zadru*, sv. 2., 1962. <https://dizbi.hazu.hr/d17b118n/main/g/j5/69f/gj569fzm43or.pdf>
6. CRNJA Zvane, *Kulturna povijest Hrvatske. Ideje – Ličnosti – djela*. Epoha, Zagreb, 1964.
7. DIONISOTTI, Carlo: Ancora del Fortunio, *Scritti di storia della letteratura italiana*, 2008., str. 73–104.
8. FILIPI, Amos Rube: Kretanje broja stanovnika zadarskih otoka, II., Ostali otoci, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 1960., sv. VI – VII, str. 137–179.
9. FORTUNIO, Giovan Francesco: *Regole grammaticali della volgar lingua, di messer Francesco Fortunio nouellamente reuiste, et con somma diligentia emendate*, Francesco Bindoni et Maffeo Pasini, 1539. archive.org/details/bub_gb_NBNXYA2wfQC/mode/2up
10. GULLINO, Giuseppe: *Giovan Francesco Fortunio, giurista, poeta, grammatico, soldato. Due patrie e tre mogli*, <https://www.italinemo.it/fascicolo/giornale-storico-della-letteratura-italiana-2021-n-661-2/#:~:text=named%20Pasuta%20and%20shortly%20thereafter%2C,having%20murdered%20her%20first%20husband.>
11. HAUPTMANN, Ferdo: *Rijeka od rimske Tarsatike do Hrvatsko-ugarske nagodbe*, MH, Zagreb, 1951.
12. HAWLINA, Peter, Štetje prebivalstva na Silbi leta 1527., <https://silbenske.blogspot.com/2016/12/stetje-prebivalstva-na-silbi-leta-1527.html?view=siddebar>
13. *Hrvatska književnost srednjega vijeka*. Priredio Vjekoslav ŠTEFANIĆ i suradnici: Biserka Grabar, Anica Nazor i Marija Pantelić, PSHK, knj. 1.
14. *Istra i Slovensko Primorje. Borba za slobodu kroz vjekove*. Rad, Beograd, 1952.
15. JAKIĆ-CESTARIĆ, Vesna: Etnički odnosi u srednjovjekovnom Zadru prema analizi osobnih imena, *Radovi Instituta JAZU u Zadru*, 19, Zadar, 1972., str. 99–166.
16. *Ljuba Ivanova. Hrvatske starinske narodne pjesme sakupljene u naše dane po Dalmaciji*. Zapisao i uredio Olinko DELORKO. M H, Split, 1969.
17. LJUBKOVIĆ, Mirjana, SAMBUNJAK, Slavomir: Što znamo (a što ne) o Silbi, *Zadarska smotra*, god. LXXI, br. 1 – 3. Zadar, 2022., str. 438–444.
18. MOTUŠIĆ, Eugen: Porušena crkva Rođenja Blažene Djevice Marije u Silbi, *Ars Adriatica*, N. 4, 2014, str. 347–368.
19. NOVAK, Grga: *Prošlost Dalmacije*, I., Od najstarijih vremena do kandijskoga rata, Marjan tisak, Split, 2004.

20. PETROV, Andrija iz Cantúa. *Bilježnički zapisi 1355 – 1356*. Svezak II. Za tisak pripremili Josip Kolanović i Robert Leljak. Državni arhiv u Zadru, 2003.
21. Piccola enciclopedia giuliana: *L'Arena di Pola*, settimanale dell'iredentismo giuliano e dalmato. Anno XV, N. 618, N. Serie (N. 1196).
22. PISTILLI, Gino: Fortunio, Giovanni Francesco, *Dizionario Biografico degli italiani*, Volume 49, 1997., *Enciclopedia Treccani*, [https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-francesco-fortunio_\(Dizionario-Biografico\)/](https://www.treccani.it/enciclopedia/giovanni-francesco-fortunio_(Dizionario-Biografico)/)
23. *Prosvjetin imenoslov*, priredio prof. dr. Milan Bosanac, Prosvjeta, Zagreb; Delo, Ljubljana, 1984
24. ROIĆ, Sanja: Fortunio, Giovanfrancesco, <https://hbl.lzmk.hr/clanak/fortunio-giovanfrancesco>
25. SAMBONI, Antonio: *Silva – Silba – Selve*, Rijeka, s. a.
26. SAMBUNJAK, Slavomir: Silbenska glagoljska baština, *Otok Silba. Prirodno i kulturno blago*, Urednici Jasmina Mužinić i Jenö J. Purger, Sveučilište u Zadru, 2013., str. 197–203.
27. SAMBUNJAK, Slavomir i Zaneta, *Pod koprenom, Queste Petra Zoranića i Wolframa von Eschenbacha*, Demetra, Filološka biblioteka Dimitrija Savića, Zagreb, 2013.
28. SAMBUNJAK, Slavomir i Zaneta: *Tragalac za smislom. Zbiljsko i mitsko u djelu Petra Hektorovića*, Demetra, Filološka biblioteka Dimitrija Savića, Zagreb, 2008.
29. SAMBUNJAK, Zaneta: Silbenske usmene predaje, *Književna Rijeka, časopis za književnost i književne prosudbe*, br. 1, godište XXVI, proljeće 2011., str. 70–83.
30. SAMBUNJAK, Zaneta: Fontana nell'opera di Petar Zoranić e di Rogeri de Pacienza di Nardò // *Letteratura, arte, cultura tra le due sponde dell'Adriatico ed oltre* / Balić Nižić, Nedjeljka ; Borsetto, Luciana ; Jusup Magazin, Andriana ; (ur.). Zadar: Sveučilište u Zadru, 2016., str. 63–76.
31. SKOK, Petar, *Slavenstvo i romanstvo na jadranskim otocima. Toponomastička ispitivanja*, I. i II., JAZU, Zagreb, 1950.
32. STAREŠINA, Petar: *Pomorstvo Silbe*, Institut JAZU u Zadru, Zadar, 1971.
33. STELLI, Giovanni: *La questione dalmata e gli internati di Nocera Umbra*, str. 19. [academia.edu/36597265/Stelli:La_questione_dalmata_e_gli_internati_di_Nocera_Umbra_pdf](https://www.academia.edu/36597265/Stelli:La_questione_dalmata_e_gli_internati_di_Nocera_Umbra_pdf)
34. ŠREPEL, Milivoj: Hrvat prvi gramatik talijanskoga jezika, *Rad JAZU*, 149, 1899., str. 1–16.
35. VENIER, Matteo: Fortunio, Giovan Francesco, u: *Dizionario Biografico dei Friulani*, <https://www.dizionariobiograficodeifriulani.it/fortunio-giovan-francesco>
36. VIGATO, Ivica: Dvije silbenske glagoljske oporuke, *Otok Silba. Prirodno i kulturno blago*, Urednici Jasmina Mužinić i Jenö J. Purger, Sveučilište u Zadru, 2013., str. 204–209.
37. VIGATO, Ivica: *Jezik i pismo najstarije sačuvane silbenske glagoljske matice krštenih*, Zadar, 2013. (rukopis)

38. VIGATO, Ivica: Prezimena u glagoljskim matičnim knjigama umrlih i krštenih otoka Silbe, *Folia onomastica croatica*, 14 (2005), str. 179–200.
39. VIGATO, Ivica: Silbenska povijesna antroponimija, *Otok Silba. Prirodno i kulturno blago*, Urednici Jasmina Mužinić i Jenö J. Purger, Sveučilište u Zadru, 2013., str. 180–196.
40. VIGATO, Ivica: Stranci u silbenskim matičnim knjigama iz 17., 18. i prve polovice 19. stoljeća, *Folia onomastica croatica*, 18 (2009), str. 223–265.
41. VULETIĆ, Nikola: Neka jezična pitanja autohtonoga zadarskog romanstva u XIV. stoljeću, *Rasprave Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje*, 35 (2009), str. 411–427.

Romana Galović

Hrvatski jezik napokon u austrijskim školama

U ožujku ove godine za hrvatske iseljenike u Austriji dogodila se značajna promjena u školskom sustavu učenja materinskoga jezika. Hrvatski jezik nakon trideset i pet godina hrvatske samostalnosti i trinaest godina od priznavanja Hrvatske kao punopravne članice Europske unije, napokon će u austrijske škole ući kao samostalan jezik. Do sada se hrvatski jezik u austrijskim osnovnim i srednjim školama učio po modelu bosanski/hrvatski/srpski. Ovaj model u kojem postoji lingvistička bliskost spomenutih jezika, ne može biti matrica za ozbiljno bavljenje kroatistikom jer hrvatski jezik ima vlastitu standardizaciju, leksik, pravopis i dugu tradiciju samostalne jezične norme, ali i vlastitu bogatu književnost.

Austrijska ministrica vanjskih poslova Beate Meinl-Reisinger nedavno je najavila odvajanje hrvatskoga jezika od modela B/H/S, što nas jako raduje. Ministarstvo znanosti, obrazovanja i mladih, koje šalje lektore za učenje hrvatskoga jezika u zemlje gdje žive naši iseljenici s Austrijom, odradit će potrebno, a program će se provoditi po modelu po kojem se radi i u drugim zemljama s hrvatskim iseljeništvom, kazala nam je Vanda Babić Galić, posebna savjetnica Ministarstva vanjskih i europskih poslova RH.

Hrvatski se jezik prema preporuci, koja je na snazi od 1996. godine i koja je ponovno bila potvrđena 2000. godine, u austrijskim osnovnim i srednjim školama uči po modelu B/H/S jer se nije željelo razdvajati djecu prema etničkim pripadnostima. U praksi se to pokazalo kao loše rješenje jer se iseljenička djeca upravo zbog takvoga modela nisu htjela upisivati na nastavu materinskoga jezika, smatrajući takvu nastavu umjetnom tvorevinom jezika koji ne postoji, i s kojim niti u jednoj državi nastaloj iz bivše Jugoslavije ne možete zadovoljiti potrebne jezične kompetencije ako se želite ozbiljnije baviti jednim od triju postojećih jezika. Treba također podsjetiti da je Hrvatska članica Europske unije i da se radi o službenom jeziku zemlje članice. Suradnja i povijesna spona između Austrije i Hrvatske postoji dugi niz godina, stoga bi dvojezične kompetencije njemačkoga i hrvatskoga jezika trebale biti u interesu obiju zemalja. Osim toga, u Austriji od 16. stoljeća živi hrvatska manjina poznatija kao gradišćanski Hrvati, a naziv potječe od imena austrijske pokrajine u koju su se doselili bježeći pred Turcima iz Like, Slavonije i Bosne. Ovo razdoblje spominje se kao prvi iseljenički val Hrvata u Austriju, drugi veliki val dogodio se šezdesetih i sedamdesetih

godina 20. st., a treći u vrijeme Domovinskog rata kada se velik broj Hrvata iz Bosne doselio u Austriju. Prema posljednjem popisu u austrijskom Gradišću ili Burgenlandu živi oko 30 tisuća gradišćanskih Hrvata, a u cijeloj Austriji službeno hrvatsko iseljništvo prema podacima središnjeg ureda broji oko 73 tisuće. Prema podacima dušobrižničkih ureda za Hrvate u Austriji ta je brojka duplo veća, ali zbog strogog austrijskog zakona koji ne dopušta dvojno državljanstvo, službena brojka Hrvata prema državljanstvu upola je manja. Sigurno je da oko 140 tisuća Hrvata iz Gradišća, Hrvatske i Bosne u Austriji govori hrvatski jezik, stoga je ovaj potez kojim se hrvatski priznaje kao jezik bez dodataka drugih južnoslavenskih jezika značajan datum za Hrvate u Austriji.

Najveći broj Hrvata u Austriji živi u Beču i Gornjoj Austriji, stoga Ministarstvo znanosti i obrazovanja RH financira hrvatske dječje škole u Beču i Linzu, dok razmjena lektorata hrvatskoga jezika i književnosti postoji sa Sveučilištem u Grazu i Pedagoškom visokom školom Burgenland. Međutim, velik broj Hrvata živi izvan glavnih gradova pokrajina i često djeca nemaju izbor za učenje materinskoga jezika. I tu valja istaknuti da je jezik prvenstveno ono što čovjeka veže za određenu zajednicu, korijene i identitet, zato ovu odluku austrijskog ministarstva treba pozdraviti, ali i potaknuti hrvatsku diplomaciju da nastavi dalje promicati hrvatski jezik u Austriji.

Hrvatski se jezik u Austriji može za sada studirati samo na Pedagoškoj visokoj školi Burgenland – Gradišće odnosno Pädagogische Hochschule Burgenland, koja je otvorena 2017. godine, a na sveučilištima u Beču, Grazu, Innsbrucku i Klagenfurtu još se uvijek studira po modelu B/H/S.

S obzirom na to da je Pedagoška visoka škola Burgenland – Gradišće u Željeznom odnosno Eisenstadtu, jedina visokoškolska ustanova u Austriji na kojoj se može izučavati hrvatski jezik, onaj gradišćanskohrvatski, koji je ujedno u pokrajini Gradišće i drugi službeni jezik u naseljima s većinskim hrvatskim stanovništvom, ali i standardni književni jezik, koji se danas upotrebljava u Hrvatskoj, uvođenje nastave hrvatskoga jezika u austrijske osnovne i srednje škole sasvim će sigurno povećati interes za ovaj studij među hrvatskim iseljništvom mlađe generacije, kao i među onima kojima hrvatski nije materinski jezik. Ova odluka Austrije otvorit će ponudu hrvatskoga jezika kao materinskoga, što će omogućiti i zapošljavanje mladih kroatista, ujedno i popularizaciju hrvatskoga jezika u Austriji. Studij hrvatskoga jezika u Gradišću ostvario je izuzetno uspješnu suradnju sa sveučilištima u Zadru i Zagrebu i postao još jedan pozitivni primjer uspješne suradnje između iseljenika i matične domovine, ali i austrijske i hrvatske države.

Ova reforma, ako bi se realizirala već iduće školske godine u austrijskim školama, značila bi mnogo ne samo za gradišćansku hrvatsku manjinu već i za brojnu populaciju hrvatskih useljenika u očuvanju hrvatskoga identiteta budućih generacija hrvatskih korijena. Zbog nedostatka profesorskoga kadra u mnogim školama u Austriji u manjim gradovima ne postoji mogućnost učenja materinskoga hrvatskoga jezika ni po kojem modelu. Zato je ova reforma velik uspjeh za hrvatsku diplomaciju, suverenitet hrvatskoga jezika u Austriji i bolji položaj hrvatskoga jezika u austrijskom obrazovnom sustavu.

Miljenko Buljac

Tonči Marović Petrasov – pjesnik otajne zbilje, hermetik

Od izravne apelativnosti do poetike slutnje i naslućivanja

Kako bismo izbjegli negdašnji modni hir, ubuduće ćemo pisati ime, prezime i patronim u duhu hrvatske tradicije **Tonči Marović Petrasov** (29. listopada 1934., Mravinci pokraj Splita – 22. travnja 1991., Split). U rodnom mjestu pohađao je osnovnu školu, a klasičnu gimnaziju i pedagošku akademiju završio je u Splitu. Radio je kao novinar i urednik kulturnih radijskih programa na Radiopostaji Split i RTV centru u Splitu. Sa svoga kreveta u Mravincima, Tonči Marović Petrasov vidio je rt Brača i Stomorsku na Šolti, a s pergula još i Kućine, Žrnovnicu i Srinjine s istočne, Solin, Kaštela i Klis sa sjeverozapadne strane. U dječastvu se sinjskom feratom vozio sve do splitske Rive, šezdesetih godina solinskim trolejbusom, a kad su ukinuli i to prijevozno sredstvo, uvedene su autobusne veze, koje su postupno sve češće vozile prema Sukoiašanskoj.

Umro je relativno mlad, u pedeset i sedmoj. Marović je hrvatski književnik druge polovice 20. stoljeća, autor 13 pjesničkih zbirka, prozni je, dramski te pisac za djecu i mladež. Cjelokupno njegovo pjesništvo oslabljeno je silabičnosti, a dijelom se uobličuje i u pjesničku prozu. Ranija njegova poema *Sonata za Staro groblje na Sustipanu* jasni je, izravni apelativni govor s namjerom utjecaja na stav i djelovanje društvene zajednice. Stihove je počeo objavljivati u časopisima *Vidiku* i *Poletu*, poemu *Sonatu za staro groblje na Sustipanu* objavio je u *Krugovima* 1957. godine; u *Mogućnostima* pak poemu *Plać boga*. Obje poeme uvrstio je 1958. godine u pjesničku zbirku, prvu u nizu njegovih naslova:

Asfaltirano nebo, Split 1958., *Knjiga vode*, Split 1962., *Riječ u zemlji*, Split 1963., *Putanje*, Split 1967., *Ciklus o cilju*, Split 1968., *Ljudski kusun*, Split 1969., *Premještanja*, Zagreb 1972., *Ča triba govorit*, Zagreb 1975., *Hembra*, Zagreb 1976., *Eros i Anter*, Zagreb 1976., *Demokritov kruh*, Split 1978., *Suprotiva*, Zagreb 1982., *Lastavica od 1000 ljeta*, Zagreb 1982., *Osamnica*, Zagreb 1984., *Temistoklo*, Split 1984., *Moći ne govoriti*, Zagreb 1988., *Oče naš*, Zagreb 1990., *Job u bolnici*, Zagreb 1992., postumno, *Sabrana djela, I-II.*, Split 1997.

Poema *Sonata za Staro groblje na Sustipanu*

Iako rječnici svrstavaju sonatu u glazbeno djelo sastavljeno od tri do četiri stavka, Tonči Marović Petrasov svoju je trodijelnu poemu nazvao stručnim glazbenim nazivom. Tom gestom poemi je dao semantički kôd, važno dodatno zna-

čenje. Zagrabio je u gradivo iz same zbilje time što je pedesetih godina prošlog stoljeća pjesmom prosvjedovao protiv devastacije svetišta i groblja. Marović je pjesnik snažnih poruka i opomena zasnovanih na seciranju zbilje, što držimo važnom sastavnicom. Sličan primjer teško je u literaturi pronaći. Poema je nastala samo u nekoliko dana. Progovorio je kad su svi drugi šutjeli, kad još nitko nije nazirao grozote arhitekata smrti niti je imao hrabrosti suprotstaviti se političkoj vrhušci. Stihovima s ozvučenim metonimijama pjesnik je otvoreno upozorio javnost da je oskrvnuto sveto tlo (na kojem je pokopano pedeset tisuća starih Splićana), da je krajolik opustošen, a da su potonule ljudske moralne vrijednosti.

Struktura *Sonate za Staro groblje na Sustipanu* raznolika je, a kompozicija trodijelna. U prvom dijelu odulja je priprema, razmatranje, reminiscencija, a temu tek naslućujemo. Pogled je iz neobičnog kuta: prostor pamti tko je prolazio, hodao, bio i htio da u svojoj memoriji sačuva čovjeka. Prostor pamti i ostavlja tajne poruke, uljuljkuje nas i opija. Objavljuje nam se u snu prije buđenja, kad otvorimo prozor, ne zamjećujemo ga i u hipu pospani preskočimo. Pojavi nam se slika, zatreperi i htjela bi pobjeći. Povlašteni smo u toj igri, ali pred kušnjom, pred očima 'zlog' koji nas je prepoznao i zapamtio. Taj netko svjesno mijenja sliku, okreće zrcalo, mora nas upregnuti u svoja kola. Nad ponorom smo, u čudesnu pričinu. Stižemo iz povijesti i trajanja, bez predodžbe o vremenu, zatečeni našim sada. Podne je, na litici, na rubu hridi ponad mora, u grobljanskoj tišini, pokraj agava koje podnose bol od imenā ljubavnikā urezanih na listovima. Učini se kao da vidimo svoj kraj, svoju budućnost. Mi smo posljedica trenutka koji je pred nama. Mogli bismo ga nazvati svojim konačnim svršetkom, svojim odlaskom, strpani u vlastite kofere, ali zauvijek zakašnjeli, ostavljeni u vlaku koji na nas čeka. Pogled na more rađa strah: glavu utopljenika more je iznijelo na površinu. Onome koji od sebe nije ostao spašen, nitko drugi ne može pomoći. Križevi su nagnuti nad liticom, a busen je podrovan. Smrti glasno viču iz grobova. Lirski subjekt je ploča koja ne uspijeva zatvoriti grob, ne sjeda, ne uglavljuje se u svoje žljebove.

U drugom dijelu poeme lirski subjekt promišlja o svom mjestu u svijetu, razmatra put od svoga rođenja do smrti. Ljudske vrijednosti su mu postale upitnim, ulazi i izlazi iz sebe, razmatra filozofem sklopljen od više riječi u jednoj: „Sebe-uskladnostima”. Mi smo tu, tvrdi pjesnik, i nazire aleju crnih zvonika, čempresa. Važno je imati svoje tragove u pijesku, potvrdu bitka. Kako dobaciti 'kamen svjetla' u noć? Moramo sačuvati prisutnost, neispisanu šutnju vječnosti. *Ja sam svoja bît*, tvrdi pjesnik. Nema mauzoleja koji ne bi mogao promijeniti vlasnika, postati tuđi. Pravednik progovara u njemu: „*Nitko ne bi smio iskapati mrtve, oni jesu samo da ih nemamo*”. Zaboljelo ga je bezdušno otimanje onih koji to zovu oslobađanjem! Središnji dio poeme dovršava se strašnim snoviđenjem: „Svatko ulazi u svačiji vrt smrti”. Oltari otetih drumova bježe.

Treći dio poeme snažni je prosvjed jasno artikuliran: „*Nitko ne bi smio iskapati mrtve / Nitko i ni za što // S korijenjem muka u dubokom dnu / može li prolstat govor na stablu tišine / kad ga nemam reći jer sam mrtvac / koji je izgubio smrt pa joj traži ukopišta*”. Drugi su lako zaboravljali, bacali bol u košare za otpatke, a on, lirski subjekt, govorio je glasno, vikao i izgubio glas. Poistovjetio se s onima

koji su izgubili svoju smrt. Opomena je razgovijetna: „/ *ne dirajte moja mirna groblja, jer kamo ću s tolikim smetovima kosturā / kojima me opterećujete*”. Dijelovi poeme komponirani su u malim obrocima: „/ *Koliko samoubojica koliko grobova je poglelo u našem smijehu / (Nitko nema pravo na tuđe smrti)*”. Potresne slike snoviđenja s urušenim, razmravljenim stvarima čitav su svemir: „/ *Uokolo nas noć, / mrak podno čempresā / mladi žišci u fenjerima drhte / pod dahom tišine: bijela staza u poniranje / ulazimo u svoje mukove po mrtva krila anđela*”. Rađa se novo snoviđenje: „/ *Ples dječaka u dvorištu mrtvih* /”. Groblje je bez križeva, odneseni su, uništeni, bačeni, pobjegli u potrazi za svojom sigurnosti. Završetak treće pjesme najavljen je prazninom: „/ *Slike je nestalo / i mi smo daleko negdje pali / Trčimo pred zaboravom da nam sve ne otme* /”. Nestanak, praznina, tišina nikada ne šuti, čekanje, iščekivanje. Lirski je subjekt zagledan u mutni okvir, treba odahnuti između plačeva i biti muk, neotisnut i čist. Snagom poetske riječi pjesnik je glasno upozorio bezdušne i bezbrižne ljude, poglavare i političke komesare, koji su donijeli odluku o rušenju i premještanju najljepšeg groblja na Sredozemlju te o prijenosu posmrtnih ostataka sa Sustipana na Lovrinac. Započela je devastacija grobova, grobnica i ostataka svetišta, a na njihovu mjestu gradnja novih gradskih sadržaja, betoniranje i asfaltiranje puteljaka i staza. Tada je sustipanska ljepota počela odumirati. Mnogima ni danas nije jasno zbog čega, a razlog je jednostavan: kvadrati na splitskim Mejama, elitnoj četvrti, pedesetih su godina silno poskupjeli, a na Lovrincu bili su još u besćenje. Prolazeći na posao prema Radiopostaji, prvotno smještenoj na Mejama, Tonči Marović Petrasov iznenadio se, zanijemio i zaprepastio kad je ugledao rovokopače i katepilare uz ostatke stare bazilike i samo groblje. Uskoro su dinamitom rušili zidove i sknavili grobove. Na sjeverozapadnoj strani, gdje je bila pokopana splitska sirotinja, gradske su vlasti na Zvončacu sagradile Jadranov bazen i kupalište, a na jugoistočnoj bescarinsku zonu i ACY marinu. U planovima bio je i Muzej hrvatskih arheoloških spomenika, ali su ga ipak izmjestili 500 do 600 metara dalje, uz marjanske padine, sjeverozapadno.

U lokalnom se dnevniku 2. veljače 1994. godine pojavila novinska vijest: „Bura otkopala kosti predaka”. O tome je u *Forumu*, kulturnom prilogu *Slobodne Dalmacije*, pisao Josip Danolić, naslovivši članak pjesnikovim stihom „Sustipane, Judina ledino!”, također je i u knjizi *Crveno na crnom* ostavio zapis: „Groblje su rušili dinamitom, skulpture su vučene konopom, radnici (većinom pijani ljudi) čupali su zlatne zube iz ljudskih čeljusti, kao onoj svetoj ženi Apoloniji, prije 600 godina. Među kulturocidom našle su se tri skulpture Ivana Rendića, rad Ivana Meštrovića, reljef Tome Rosandića, alegorijske skulpture Carrare i Ferraronija” (Danolić, 2007: 27). Nastradale su ograde od kovanog željeza, radovi splitskih kovača u neoklasicističkom i secesijskom slogu, poslije bačenih u ‘staro željezo’. Najtužnije od svega bile su hrpe kostiju, isplivale iz gornjeg zemljanog sloja, a s njima i skršeni križevi. Pamtio je Sustipan kad su vlasti obznanile zatvaranje i premještanje groblja, drugi put kad je premještan, treći kad su sagrađeni kupalište na Zvončacu i čuvena Skalina, četvrti, kad je izgrađena ACY marina i bescarinska zona, peti, u siječnju 1994. kad je bura na površinu iznijela kosti predaka. Sustipan, sredozemni dragulj, plakao je i kad se na njemu pjevalo. Tu

su se odvijale: *Melodije Jadrana*, odnedavno i *Sustipanski dani soli*, na koje su se odazvale turbo-folk 'zvijezde' kojima imena i nazive ne želimo ni izgovoriti. Iako je splitski gradonačelnik pokušao spriječiti uznemiravanje građana učestalim noćnim koncertima i seansama s posve novim sadržajima, zabave su trajale i dalje, sve do jutarnjih sati. Na primjedbe i pritužbe stanara 'elitne' četvrti više se nitko nije obazirao. Promocija *Fotomonografije o Skalini* na Sedmom Mediteranskom festivalu knjige 23. rujna 2024. na Gripama, osmišljen je novi program brisanja memorije, time i potpore devastaciji.¹ Da bismo stigli do srži apelativne jeke i shvatili kako je poema Tonča Marovića Petrasova vezana za zbiljske poticaje navodili smo popratne okolnosti, koje se nekom mogu učiniti nevažnim, ali su u njima potvrde koliko je njegov poetski govor glasan i aktualan, štoviše, kao da svakim danom postaje glasnijim. Time je pjesništvom uronio u zbilju s namjerom da utječe na zbivanja, upozori suvremenike na nehumane, neljudske postupke, a pjesničkoj riječi dade snagu i moć, prkosnu gestu, a ne larpurlaristički ples.

Maestro Šime Marović je na predlošku poeme i drugih stihova Tonča Marovića Petrasova napisao oratorij, koncertno glazbeno djelo za zbor i orkestar te soliste pjevače, i nazvao ga *Sonata za Staro groblje na Sustipanu*. Oratorij je izveden na pravom mjestu, solističke dijelove otpjevali su Ivanka Boljkovac i Janez Lotrič. Osobito je odjeknuo napjev: Čujem eolsku liru grobnih čempresa. Možda šapuću o raju.

Tonči Marović Petrasov sklon je istraživanju u jeziku i promjenama poetskog sloga. Početkom sedamdesetih iskušavao je sažete, izbrušene stihove britke misaonosti, novi poetski diskurs. Poema *Sustipan opet* sastoji se od 14 pjesama: *Bura u borima*, *Na dva koraka*, *Zagrej neuzajmljen*, *Tu gdje je staza*, *Zemlja više ne sjedinjuje*, *Između*, *Blaženo gledanje odozdo*, *Blaženo pjevanje*, *Brnistra na stijeni*, *Riječ*, *Večer stoljeća*, *Toče se vina*, *Spominješ li se*, i *Nemaš više vratnica*.

¹ Potrebno se vratiti u povijest kako bismo mogli shvatiti važnost Sustipana u životu grada Splita, a u tome su nam od pomoći prinosi Danolića, Šimundže i Ostojića. Već od vladavine starohrvatskih knezova i kraljeva na Sustipanu bila je opatija sv. Stjepana Prvomučnika, koju su pomagali kraljevi Zvonimir, Krešimir i Stjepan Trpimirović, tvrdi Ivan Ostojić u trosveščanoj monografiji *Benediktinci u Hrvatskoj*. U opatiji se početkom XI. stoljeća odvijao dinamičan redovnički život, sadržajan život sljedbenika sv. Benedikta, što je potrajalo do XVII. stoljeća, kad se opatija i ugasila. Nakon pada Bosne u osmanlijske ruke, niz bosanskih velikaša sklonio se na Sustipanu, a među njima bila je i Mara, udovica posljednjeg bosanskog kralja Stjepana Tomaševića, te Ivaniš Vlatković, humski vojvoda. Imućni ljudi i visoki dostojanstvenici darivali su bogate posjede i pomagali gradnje crkava sv. Mihovila u gradu, sv. Marije u Poljudu, sv. Nikole na Marjanu, a na Sustipanu, na zapadnoj strani prvobitne bazilike, zaslugama Nikole Didoša, rektora Sjemeništa, 1814. izgrađena je crkva. Sjemenište na Sustipanu bilo je samo privremeno smješteno, a od 1826. otvoreno je Staro splitsko groblje, na kojem je tijekom stotinu godina u 400 zidanih grobnica i u četiri tisuće grobova pokopano oko pedeset tisuća građana. Među njima su pisci, kipari, političari i drugi uglednici, a svoje mjesto na groblju našla je i splitska sirotinja, beskućnici, prosjaci i oni umrli od kuge, španjole i drugih zaraznih bolesti. Vicko Andrić, poznati splitski arhitekt, osmislio je njegov izgled, šetnice i hortikulturu, a Općina je nastavila skrbiti o groblju. Prije stotinu godina bilo je to opjevano groblje: „*Na hridi su crne ciprese / i veter si z vali šumi, / tu groblje muči i počiva, / tu slatko i dugo se spi* /”, stihovi su koje potpisuje Dragutin Domjanić, a još su o njemu nadahnuto svjedočili Tin Ujević i Vladimir Čerina, a od slikara njegove su motive kistom ovjekovječili Emanuel Vidović i Jeronim Miše.

Donosimo uvid u IX. pjesmu rukoveti *Sustipan opet*: „// Brnistra na stijeni / smokva uz raku i brnistra / sagnjilo slovo // kosturi su / iskrenuti iz grobnica / ko igračke iz kutijā // što ostā / postā // rda ustiju / rda idejā gnjilež ruže / križ i nož //”² Odabiri fonema ‘ž’ uz fonostilističko zasićenje donose eufonične učinke zvučne slikovitosti kako izričaju tako i cijeloj sintaksi. Izravnim obraćanjem Sustipanu u XIV. pjesmi, napisanoj zimi 1977., Marović upozorava recipijenta na oskvrnuće ugodnog mjesta, *locus amoenus*, devastaciju svetoga tla, mirnog počivališta naših umrlih, prostora koji im je donosio mir, a sad je to Judina ledina, prazna zemlja, koja je našim nemarom i nebrigom, a interesima moćnih upravljača to postala: „// Nemaš više vratnica / ni psa ni natpisa / moj Sustipane // nema više križeva / ni našeg živog Zagreja nema / nema ni tvojih mrtvih // ti si sada prazna zemlja / ledina Judina / moj Sustipane //” (*Sustipan opet*). Poema se dovršila Kranjčevićem upitnikom: „/ što će sa mnom / što će s tobom učiniti / moj Sustipane //”.

Izravni govor u Sustipanskoj rukoveti i jasnoća izraza potisnuli su simboliku koju je prema raznolikim modelima istraživao Dean Slavić (2010: 243–266), tragajući za bojom poetskih značenja i njihovim vezama i povezanosti. Razumljiv je pjesnikov govor, jasno upravljen onima koji bi ga trebali čuti o Starom groblju na Sustipanu: o planskoj pustoši, razvaljenu ulazu, uništenim natpisima, nestalim pokojnicima, kosturima iskrenutim iz grobnica kao igračkama iz kutija, razbacanim i nestalim križevima, povijenim čempresima, lastavicama koje izlijeću iz još nedovršena gnijezda...

Knjiga vode, Split 1962.

Knjiga vode druga je Marovićeva zbirka tiskana 1962., koju je Zvonimir Mrkonjić obilježio podnaslovom *Povodanj privida*. Pjesnik odvodi recipijenta davnim povijesnim vremenima: potopu, Jobu, potom nespomenutom Michelangelu, na kojeg upućuje stih „/ naglo skinut s kožom u ritama /”, a to je asocijacija na sliku *Posljednji sud*, na kojoj naslikani čupa, dere kožu sa svojeg tijela. Istina o svemu leži u blatu, a doba je strašne utihe, mûka, dovedena do usijanja s prizorima završne apokalipse, koja je usud svima nama, a ne samo slikarev usud. Pjesme su to raznolike strukture: od onih u kojima su riječi prosijane da bi u isjeckanoj sintaksi nosile teret stiha, kakvi su poetski uradci: *Epitalamij*, *Kor zadnje prašine raspada se*, djelomice i *O da ovdašnjosti te More koje leti*, u kojoj se stihovi čudesno dvostupčano račvaju. U svadbenoj pjesmi *Epitalamij* nema ni spomena o svadbi, niti slutnje očekivanih raspoloženja. Pjev je to o kostima, Heraklitovim počelima, nebu, vodi, vatri, paljenicama, rađanju, vješanju, ljepoti namreškana mora, potomcima, a sve u sugestiji disonantnog stila s dojmom nesređenosti.

Izravnim obraćanjem „ženosestro dijete”, ovom sklopljenom „sebesvojstvu”, nazire se sugestija o nerađanju, ruglu, vješanju o klavir, potomcima istucanima od cigle...

² Dužinu na zadnjem slogu, koja nije naglasak nego suprasegmentni znak za Gmn, obilježili smo: â, a ne â, kapicom Vuka S. Karadžića, koju su nažalost u uporabi zadržali mnogi hrvatski jezikoslovci.

U *Dva clowna popisuju inventar* predstava je završena, ali zastor se još nije spustio. Maskara s krinkom na licu, podrugljivi smijeh, mrtvi obraz s osmijehom vezanim žicom koji se samo strugalicom može strgnuti s lica... Psihička napetost odjekuje u emocionalnom sloju: udes nije lako podnijeti, nešto treba učiniti da se nelagode riješimo, treba uroniti u glib, blatom umazati lice, plesati usudom ubojice ili samoubojice. Semiotika je to ljudskog pada na dno, poniženje, zlo i ništavilo, kakvi se prelijevaju i u pjesmu *Orem vodu*. Noć je u mom jarmu, orma je volova svemirskih, zvečke i nakiti su po licu i obući, bose su ceste i bose brazde, usta, sagnjila riječ, rug, tma mrtvacu... I veliki Jordan(o) Bruno našao se u pjesmi *Kor zadnje prašine raspada se*: „/njegovo veličanstvo zvjezdani izmet / on je izračunao gravitaciju brabonjaka / produkt masā”, pjesma je o poniženom dostojanstvu, jetkom ironijom ismijana povijest. Sa zgražanjem nižu se zapovijedi moćnih: baci u „voduvatu”, užgi, zgasi, ubij, na lomaču, svrgni, raspni, a dovršava se zaključnim upitom: „/tko nas vōdā /”, što je asocijacija na *Vodu* Radoja Domanovića, satiru u kojoj je narod konačno otkrio da je vođa slijep, onaj koji ih je u sedmom stoljeću doveo na Egejsko more. Ovu književnu konvenciju pjesnik je vješto skrio u surječju.

Lirski subjekt u *Besjedi uz more* govori mnoštvu okupljenu u kršu i goleti, posjedanu na kamenju. U obraćanju slutimo Kristove i riječi evanđelista Ivana, usmjerene na savjete da ih ne zavedu stare zablude o boljoj budućnosti, dobrohotno iznesene: Množite se poput predjela i kao žetve. Nikada nemojte sami protiv sebe, ni sa svima protiv ikad ikog! Neka vam se nikad ne iscrpe zalihe kajanja, tecite kao podmornice. Ako vidite kako iscjeljuje i kako hoda po valovima i po klasju, idite i učinite ga čudesnim. On hoda ozaren, ali i krvareći poput ogleđala koje je primilo veliku bol. Završni okvir pjesme je u poruci koja je prethodila otpustu mnoštva: „/a sad uzimajte sandwiche /”, ironično intoniranoj, poruci o propadljivoj hrani, običnoj, ljudskoj, u polovično usvojenoj engleskoj riječi. Pjesma ima dva nastavka, dodatka, dvije osamostaljene pjesme: *Konac besjede uz more* te *Kraj konca besjede uz more*. U pjesmi *Hodanje stari gaj* lirski subjekt suočen je s devedeset vrsta strahova, nanizanih na poetskoj vješalici. Da bi interpretacija zbirke *Knjiga vode* bila cjelovita, doziva nas tumačenje stilskih obilježja ‘simbolike vode’ već spomenutog Deana Slavića (2010: 243–266), koje podsjeća na biblijski potop, pjesnikov hermetizam i slomljenu sintaksu na jednoj, te na čvršće stihovne strukture, jasnoću izraza i sugestivne veze među simbolima. ‘More’ je pjesniku ‘majka’, kao što je Eugénie Montale ‘ocem’ nazivao ‘Sredozemlje’ (Slavić, 2010: 246). Književni teoretičar je na planu simbolike i stilskih disonancija gradio Marovićeve bliskosti i veze s Rimbaudom, Bachelardom, Eliotom.

Riječ u zemlji, Split 1963.

Iz *Zbornika za narodni život i običaje Južnih Slavena* (sv. 3, str. 261) pjesnik ispisuje zgodu iz životopisa svetog Ilije s ubojicom, čudesnim zgodama s njim, kaznama, ljestvama od zemlje do neba kojima se sveti Ilija popeo u nebo i tako i danas živi u oblaku.

Pjesma *Samospaljivanje* priprema je čina Jordana Bruna. *Dalmatinčevo bičevanje* peta je pjesma u rukoveti *Peristil*. Zbirka *Putanje*, Split 1967., donosi nekoliko rukoveti: *Otkinuće*, *Pritisci*, *Pjesma među pjesmama* i *Meso koje svijetli*. Iz 1968. pjesnička je rukovet *Marsija* s uradcima: *Izazov*, *Takmaci*, *Presuda*, *Egzekucija i kraj*, *Pjesma Asterisu*, *Ludwig Wittgenstein*, *Smrtna kazna jezikom*, *Tempus edax rerum*, *Ispuni tu ruku*, *Smrt*, i *Stihovi nalik*.

Poema Marsija

U poemi *Marsija* pjesnik se poistovjetio s mitološkim likom, poznatim iz jednog od mitova o Apolonu, koji se s njim natjecao u svirci i pjesmi. Marsija je svirao na fruli i bio je nenadmašan, Apolon pak, videći da spretnog i darovitog natjecatelja ne će moći nadsvirati, predložio mu je da glazbalo okrene naopak, kao što je on okrenuo svoju liru i s lakoćom svirao i pjevao. Okrenutom frulom Marsija nije mogao svirati pa je priznao poraz. Apolon ga je kaznio, oderaо mu je kožu, o čemu donosimo Mrkonjićevo obrazloženje: „Riječ pjesništva, očigledno jednosmjerna, ne može se ‘okrenuti naopak’, kako to hoće autoritet, niti dopušta usporednog komentara koji nedvosmisleno ‘angažira’ njezinu poruku, do slijedeće izmjene polova. Autoritet kažnjava jezik uskraćujući mu uporabu simbola i znaka, da bi ga vratio u dimenziju tijela, pomiješanosti njegovih ‘karakternih’ i ‘nekarakternih’ tvari, mesa, krvi, mlijeka, mezgare, žuči, sperme, govna, mokraće. U mitu, Apolon je Marsiji oderaо kožu, čime je od mračne mase organa i nagona odvojio taktilni dio tjelesnosti koji iskušava jezik i služi jeziku kao tijelo” (Mrkonjić, 1981: 195). Znalac svekolikih znanja, Zvonimir Mrkonjić prepoznao je kamo je usmjerena Marovićeva misao: Marsijin usud obilježila je misao koja mu se zabija u tijelo, u kožu, koju će oderati neka viša pravda. Koža je slojevitа zato da bi se mogla parati, odnosno oderati, govori pjesma: „/ Zadani ponorima naše ih meso polako presađuje naša / misao prekopava naše kosti zatiskuju /” (*Pred točnim očima*). Čvršćom simbiozom misli i mesa, bliskih hormonima, ostvaruje se Marsijin usud: „/ počev od nokata što rastu za prostorima tvoja se misao / mesom zalijeće da potom propadne makar i najbolje / ostvarena /” (*Vješalice vječnosti*). Misao se dovršava u mesu, u ponoru, u stupici, koju se do prošlog puta moglo svladati, a ovog, moglo ga je stajati života. Asocira to na *Posljednji sud*, Michelangelovu sliku, kaznu i agoniju, kroz koje će svatko od nas proći i ispaštati, kao što lirski subjekt u pjesmi o kojoj smo već pisali, prolazi kalvariju: „/ Evo ti strugalicu / on je obojen korjenit poput disanja / Zderi ga / to je udes moram ga podnijeti /” (*Dva clowna popisuju inventar*). Izrazitiji primjer potištenosti viđen je iz vanjske uporišne točke izvršitelja kazne: „/ Nagi smo vjetar skidanja još traje i jača / i pred njim mi smo bez obrane kao da dolazi iz / kostiju / naša se koža skutrla na nama i otpada polako / poput primjedaba što više ne važe / odasvud prijetе oguljeni plodovi... /” (*Život bez naslova*).

Pedesetih godina prošlog stoljeća socrealizam je propisao deskripciju, uglade, uljepšane prijeipse stvarnosti, tzv. *lakirovku*, kako u umjetnosti, tako i njezinu poetskom, pjesničkom ovitku. Od umjetnosti tražio je sluškinju, a novi naraštaj iznjedrio je pobunu, bunt, prkos. Pjesnik Marović već je pripremio recipijente na ono što će uslijediti, najavio je *nemoć pjesničkog govora pred zbiljom*. Obraća se

pjesmi i naziva je pjesmom u svim pravcima. On je s njom čitavim svojim bićem, samo nju ima, drugi posjeduju neke dragocjenosti, bližnje, svoje obitelji, drage i bliske osobe, on je pak skučen i sklupčan s pjesmom, svojim jedinim istinskim vlasništvom. Pjesma ga odmata, kao da njome skida sa sebe zavoje, odbacuje ih nakon rođenja, skida istine o sebi i svijetu i vješa ih visoko, htio bi biti izvoran, neponovljiv, svoj, udomitelj istini, vrhunac umu, prsten svijetu... Nesiguran je i zabrinut za sebe, drugi mu o glavi rade (stoga je neuredan i nepočešljan), na vlastitoj koži osjeća ugroze, psihičke traume, prijetnje, nesigurnosti... Pobuna je u njemu. Htio bi pjevati, htio bi izravno govoriti, a jezik mu je nedotjeran. Upravo jezikom mora skrivati ono što želi reći, a u njemu se osjeća kao tuđinac. Stalo mu je biti takmac, a bio je ravnodušan tko će pobijediti. U svojoj svirci vidio je suzu „koja se kotrlja kroz zvuk” i „na božjem mjestu bilo bi me stid” (*Takmaci*). Pravorijek glasi: „/ životom bez kože – da me i uzduh zlijedi /” (*Presuda*). Čeka ga kazna, obješen je za ruke: „/ a zatim su došli slugani Apolonovi / i vezana me stali rezati / skidati kožu s moga malog mesa / kožu što još uvijek pleše / u pećini kod Kelena / čim čuje zvuke frule frigijske / trščanu svirku boje brzaca / čim čuje ona pleše / moja koža božji majmun” (*Ėgzekucija i kraj*).

Odjek je i u pjesmi *Smrtna kazna jezikom*. Za nemoć govora samome sebi izgovara pravorijek – smrtnu kaznu: „/ ej ti što svakako nisi / ali na način kako ništa jest / budi mi i ostani / i materinski muk navijeke / i smrtna kazna jezikom //”. Lirski subjekt je poput zamršenog klupka. On je „skučenim sklupčan”. Jezik, pjesništvo će ga razmrsiti. U slobodi svoga duha on je s pjesmom u svim pravcima, vođen ljubavi postavljenom visoko, tamo gdje je istina, iznad *sitniža svakodnevlja*. Sam sebi je svirka, dom, prsten svijeta, ali i ono što nije materinski muk i smrtna kazna jezikom. Jezik je taj koji razotkriva i razmršuje nejasnoće, slabosti i nedostatke, i kad je „skučenim sklupčan”, lirski subjekt je u njemu s pjesmom (u svim pravcima), spreman odmatanjem izvlačiti se iz klupka, banuti na drum vremena, zagaziti u predvorje svijeta za istinom, makar morao biti smrtno kažnjen jezikom, šutnjom.

Moći ne govoriti pjesma je iz kasnijeg razdoblja, datirana u 1987. godinu. Stihove: „/ Moći govoriti ne /” i „/ moći ne govoriti /” možemo višestruko pročitati u skali, cijelom spektru novih značenja, od sinonimnih do antonimnih izraza, od imati hrabrosti i drugima prkosno reći, govoriti „ne” do moći prešutjeti, iskušati vlastite steg, skrivati svoje misli, htijenja i porive. Puno je okolnosti u čovjekovu životu u kojima je bolje ne govoriti, bolje je šutjeti, zašutjeti zauvijek kad zatreba ako govorom drugoga sablažnjavamo. Najviša, najuzvišenija moć ljudska jest ne govoriti, moći ne govoriti pred onima koji su vas već unaprijed osudili: „/ ništa ne izustiti ne dati da te išta izusti /”. Nije to tek igra riječima. Izostanak interpunkcijskih znakova ostavlja upitnim smisao; njime se još više otvara višeznačnost: „/ Moći govoriti ne / moći ne govoriti / biti ne Hamlet, nego Silence and the Rest / ne biti izgovor, riječi, snaga iskana izvan nas samih /”. Aluzija je usmjerena i na šutnju hrvatskih intelektualaca, na boravak u Sieni (asocijacija na Držića, na sukob Umbrije i Toskane, Siene i Firence), a o onom najvažnijem za nas: „/ ništa ne izustiti ne dati da te išta izusti /”, „/... da se smrt sjedi šuti / o moći ne govoriti! / (a ne tek moći govoriti ne) / nijednu moć toliko ne žudah cio život / biti a moći

ne govor... / bar / odsad mi Boževažnijegživota / daj // (Moći ne govoriti). Izgovorena uz vapaj, poruka postaje još jasnijom i razumljivijom u ispisu triju riječi kršenjem pravopisnih pravila, bez razgodaka, razmaka među njima, tzv. bjelina.

Trogirski triptih

Trogirski triptih pjesnička je rukovet koja obuhvaća pjesme: *Trogir*, *Njezin razgovor*, *Pjesma od spolija*, Emanuel Vidović, *Osin pjesnika D. I.*, *Mala slika*, *Santa Maria della Salute*, *Riva degli Schiavoni*, te *Suprotiva*. Posvete Jakovu Pačiću, Emanuelu Vidoviću, D. I., Ljubi Ivančiću, Vjeri, Sašenku i Mirkui.

Pjesma od spolija može poslužiti kao primjer pjesnikovu hermetizmu. Započinje stihom na francuskom jeziku, a prijevod je naslova romana Marcela Prousta: *A la recherche du temps perdu* (U potrazi za izgubljenim vremenom). U najavi je skriveni govor o našem bijednom stanju, o hrvatskoj povijesti i nevoljama: „/ cijec tolicijeh najezdah / stoke od Istoči / gada od Zapada / kraj tolikijeh tuzemnih pijejdah / ni nas mogla škapulat ni Judita”, spominje se benediktinaca, doziva Santa Martu i Santa Barbaru, slavi njihovu djevičansku ljepotu („*mia virgo bellezza e stricta*”), obraća se Blažu Jurjevu i Radovanu, potom govori i o onom što nas nakon smrti čeka: „/ kad nas bidnu ukopati / vâs nan spomin / i sav osin / i baščina / i taščina / i vaščina / staće na jednoj lopati / adio / parbleu //”. Pjesnik je zaokupljen onime što će se dogoditi tijelu, a o duhu ni spomena.

Trostih iz *Pjesme od spolija* „/ iz jazika ditinstva / u ditinstvo jazika / o Marule!” poprima status krilatice, mudre izreke u kojoj je ključ kojim se objašnjava pjesnikov odnos prema „*ditinstvu jezika*”, Marulićevu, čakavskom u njegovu rađanju i u svim povijesnim potvrdama, u Poljičkom statutu iz 1444. i poslije, prepoznatu u povijesnim zapisima, u svim govorima i u njegovu osobnom, zavičajnom „*ditinstvu jezika*”. Uz zavičajne fraktale i fraze (Kaštila – raštila) Marović je unosima latinskih, talijanskih i francuskih riječi iskušavao semantičke i retoričke posebnosti tih natruha.

Osin pjesnika D. I.

Naslov je upravljen sjeni pjesnika, u kojemu prepoznavamo Dragu Ivaniševića. Pjesma se sastoji od šest distiha, ovećeg strofoida, četiri dvostiha i zaključnog terceta. Nema ničeg u Marovića što bi upućivalo na neku Ivaniševićevu pjesmu ili stih, npr. njegove težake koji hode „za takjastin nogan o’ tovara”. Pjesma je datirana u 1971. godinu. Prva je pjesnikova misao o smrti. Ivanišević je preminuo deset godina poslije, Marović dvadeset. Upravo je nekamo stigao, živim ga mortom polijevaju, htjeli bi da je mrtav. Htio bi da prestane čarkanje i barkanje o njemu onih koji upravljaju zbivanjima. Asocijacija je to na ’71., na Hrvatsko proljeće. Oni, to su „*siti Srbi i masno plaćeni Ervati*”, „*meštri o’ ništa*”, oni koji namiguju preko ruba novina dok ih čitaju po kavanama. Prestanite me progoniti u pjeni ili u soli jezika što boli, svjedoči pjesnik koji je već dugo u grču. Doba je nepovoljno, udavljen je duh puka, vezan, kao što vežu osramoćenu ženu, kojoj su usta u pijesku, u pržunu. Asocijacija na morske valove u srušenu groblju, pod borovim iglicama i svjetlom čempresa... Osjeća da mu je tu mjesto, kao na crtežu umirućeg s plahte, koji se oprašta sa svijetom. Pjesnik hrvatski, začinjavac zadrta,

ni zadnji, ni prvi, crvi će mu uskoro postati prijatelji. Od grubih riječi čovjek se bičem odvraća. A i što je on? Komadić papira kojim vjetar vitla, obazriv, oprezan, briše se maramicom, naučio je misao zadržati u sebi, da se ne ovjeri onim što se događa i o čemu se govori. Pjesma je sjena, sjena je samoj sebi svjedok i sudac, ali i pravorijek. Govor je to o pjesniku, poznaniku.

Riva degli Schiavoni

Na početku pjesme *Riva degli Schiavoni*, datiranoj: Venezia, 5. rujna 1970., nizom sinegdoha oživljene su povijesne asocijacije o hrvatskim ljudima (kosti, zubi schiava, žnjuti galiota, sinovi naših strana), koji su u Mletcima iskrcavali brački kamen, viško vino, hvarsko maslinovo ulje i žito iz Splita te 'divno pljačkano' zadarsko srebro i zlato. Što su proživljavali Schiavi u tom svijetu trebalo bi pitati, 'telefonom nazvati' Nazora, Lazu ili „kakva inog bljutavca slavjanskog”. Etimon *schiavi* znači rob, sluga, onaj koji podnosi nevolje, poniženja. Patnje svih naših stradalnika su zaboravljene, nestale, osjećaji se ohladnjeli, zanijemjeli. Ironijskim kodom prozvana je Prečasna (Serenissima) Europa, u ime nečega zločina okićena. U stoljećima naših stradanja podizala je zdanja kojima se divimo dok ih obilazimo i posjećujemo, dok ih u iznurenim podnevima razgledavamo, kupujemo 'kartoline', a trebali bismo se zapitati tko smo, što smo i jesmo li, damo li se istresti iz povijesne vreće, koju na svojem ramenu držimo, a u kojoj smo pri samom dnu: „zamanj, zamanj, suprotiva” (zalud, uzalud, usprotivno). *Riva degli Schiavoni* djelić je mletačke obale, a perom Tonča Marovića Petrasova dobila je svoju poetsku inačicu u kojoj je utkana memorija ljudi koje je usud doveo u zapadne krajeve.

Suprotiva

S litice sustipanske gledao je, doticao svijet, spominjao se ugroza i Marula („spomin na te sine jazik da prosvitli”), prijetnji od gusara („*ča nan sve ne priti (...) / grst gusa i priti prirok pritač muče*”), nesigurnosti („*dokla iščeš kjuče ostaneš prez kuće*”). Sam spomen Marulića značio je okretanje domoljubnoj tradiciji, a u leksemu „suprotiva” čvrst stav. Snagom Marulićeve riječi obraća se hrvatskom puku suprotiva tuđinstvu, putima Istine, makar nam donijeli nove nevolje. Zastava nam je oduvijek bila crvena na jarbolu s daškom povjetarca, a borili smo se za stvar tisuću ljeta staru iako nam je grb dosad bio samo *greb*, grob. Zar ćemo isparati vez kojim se dičimo za staru slavu, sebeljublje, za sve što nas tuđin na našem tlu želi proždrijeti. Marulićevim mislima, *sve dokol budu svitit zvizde, teći vode*, spremni smo ščitima od kamenja braniti baščinu, naš brod.

Pjesmama *Oče naš*, *Molitva*, *Tako zahvalni*, *Bože moj milostiv budi* te *Klinika na zelenom brijegu* pjesme su duhovnog, religijskog nadahnuća, duboko proživljena vjerskog zanosa i povjerenja, znaci potpunog obraćenja i predanosti Svevišnjemu, koji se naslanjaju na moralna načela donesena iz djetinjstva i mladosti, na skrušenu predaju poštovanja ljudskog dostojanstva zasnovana na obiteljskom i vjerskom odgoju.

Ultima epistula ex Ponto – *Posljednja poslanica s Crnog mora*, elegija je po ugledu na rimskog prognanog poeta Ovidija koji je ostao u nemilosti cara Augusta

(Imperator caesar Augustus divi filius pontifex maximus pater patriae). Zbog pjesme i grješke progan je u tuđinu, tamo na sami kraj Carstva, a da pravi razlog ne uspijeva ni odgonetnuti: „/ o već sam umro a slinim na se kričim u mač a pisaljka sam / ruka što se smrkava i mlak vosak suzno ispisan ex Ponto ex Ponto/”. Koketiranje s antičkom tradicijom, ovdje s rimskom književnosti, Ovidijem, poslužilo je pjesniku Maroviću proširiti poetsku podlogu, a samu umjetninu sasvim neznatno približiti elegijskom distihu blisku silabičnu hrvatskom, a ne kvantitativnom pjesništvu na klasičnom grčkom ili latinskom jeziku.

Hembra, Zagreb 1976.

Vrhunac postmodernističke poetike Tonči Marović Petrasov dostigao je zbirkom *Hembra*, koja je plod istraživanja a ne samo eksperimentiranja. Prije svih ostalih hrvatskih pjesnika, potvrdio se postmodernistom, njihovim predšasnikom. Uz sami naslov zbirke ostavio je bilješku o *Hembri*, riječi nejasna podrijetla i značenja, preuzetoj iz Poljičkog statuta. Tomo Matić i Vatroslav Jagić držali su to nekakvom ispravom, listinom, Ivan Mažuranić pak pamćenjem. Pjesnik je ispjevao poemu o nečem imaginarnom, a da ni sam nije znao što je, ni što bi moglo značiti. Jednim klikom danas je lako utvrditi da uz stilistički neutralnu *mujer* [muher] u španjolskom jeziku, *hembra* znači posebnu ženu, mužaticu, a *hembras* pak ženku.

Poema *Hembra* sastoji se od trinaest nejednakih odlomaka označenih ovčim brojkama raznoliko položenim: uspravno, prema dolje, prema gore ili pak naopako. Tekst je anarhičan, miscelanea, u jezičnom smislu arhaičan, s raznolikim diskursima i raznolikim poetskim svašticama, štivo s čakavskom jezičnom osnovicom i izgovorom, s odjecima uličnih govora, razgovora, intertekstualnih unosa, dosjetkâ, poslovice i mudrih izreka, rečenica na latinskom i na nekim živim jezicima, unosom zapamćenih stihova, ponekim vulgarnim izrazima, umiljatim dječjim izrekama, također i rubnim bilješkama te njihovim izvorima, itsl. Struktura poeme podsjeća na mapu: počinje dvostisima, nastavlja se proznim oblicima ili pak sasvim oslabljenim silabičnim stihovima popraćenima znakovima, umetcima s isticanim rečenicama i mislima, ponavljanjima riječi, rečenica ili pak slova, stavljanjem slova, riječi i sintagma u zgrade, ispisom rastavljenih riječi i onih čija se slova prosipaju u novim redcima i kolonama, rukopis je satkan od neobičnih veličina i tipova slova, crta i crtovlja. Marovićev jezik obogaćen je starinskim izrazima, djelomice nerazumljiv, vjerojatno i njemu samom.

Kolikogod bismo se trudili, otežano nam je ući u taj svijet, hermetički zatvoren: „*Sih sat drobnih kruh naš dobri boje ruk koje / ni nakon toli stoljet zagorile nisu / u našem jaziku pričistom na stolu / vistima lomljeni za kim blagovasmo / paršut vino vično domaću sardelu / ulje vikuvično ribu na gradelu / dok u straju bismo skušumani godir / stavljani pod stinu*”. Naslućujemo govor o gozbi, stolu punu namirnica, barci i barjacima, maslini i galebima, pticama i kamenju, o društvenom talogu, ološu. Nemoguće je poemu svesti na fabulu, sižee, na priču, jer u njoj misli naviru u svim smjerovima.

Semantički sloj poeme ostaje nedorečen: „/ *O božja gomilo, / feco juckog roda / ti da bistriš naše nebo / ti da putiman i piljke zapovidaš / a tamo gdi držiš čelo*

je / *čižma se greza ceri.../*". Protjecanje vremena otkrivamo u sintagmi „krakun s ruzinon” te „u gvozdanim postiljama”, „pod crnin bijciman”, pokriveni „kaputinan rasparanin”. Sugestija je to okruženja u kakvu odgojnom zavodu, studentskom domu ili na fronti, govori se o „nadvorju”, „novščini i mejusobiščini”, „mistu molitve”, a u obraćanju otkrivamo sklonost svećeničkog reda: „nadbiskupi mejusobci koji prama škrinji / iz Ravene gravitirate”^{*} (Toma Arhiđakon). Prema Tomi Arhiđakonu autor navodi Marulićeva pretka iz 1180. godine: „*klerik niki po imenu Rade Marulov / te neki svećenik po imenu Miha*”; navodimo i njegovu ironičnu primjedbu: „/ *dok vi nadbiskupi mejusobci prama škrinji / iz Ravene gravitirate*” (Toma Arhiđakon). Intertekstualni unosi važne su kompozicijske točke u strukturi poeme.

Marović ostvaruje neobične poetske oblike u kojima se tekst račva u dvije kolone, unosi grafičke znakove, raznolike fontove i tipove slova, u zagradama ispisuje puno važnije informacije nego u izravnom tekstu, iskušava njihove vizualne učinke. Odupire se jasnoći izrečenog, odbacuje sklad, bira egzaltirane, stilistički obojene izraze, riječi i fraze uz poneki vulgarizam, ispisuje ih posve drukčijim, neočekivanim redoslijedom i raznolikim veličinama.

U drugom je odlomku Marović prilagodio tekst iz 101. članka *Poljičkog statuta* koji glasi: „/ *Uzničar ljubazni / oslonjen o vrata zatvora oli lazareta / ne znam / zaključa i reče: / Puti općeni imaju biti slobodni svakomu / kako je zakon / I da nitkor ne ima puta stiskovati / ali ga inamo odtisnuti / Tako (101.) hoće zakon stari. / U ime naroda amen. / Ovo neka se zna. /*” Izvorni administrativni tekst u prijevodu na suvremeni hrvatski glasi: „Općinski putovi moraju biti slobodni za svakoga, kako određuje zakon, a veliki općinski put kroz župu mora biti širok jednu rozgu. A seoski put gonik, taj mora biti toliko širok da mogu njime hodati dva vola u jarmu” (*Poljički statut*, 1995: 46).

U petom odlomku unos je iz Zoranićevih *Planina*: „/ *mâ gospojo bog ti prosti / boje uzdaha boje kosti / poya moga*” (P. Zoranić) te iz Jurja Barakovića: „/ *Žvalo mi jazik dre, njim hoteć zgoditi, / Črn povoj obraz tre ki će mi doditi*” (Baraković). „*Znaš li zacić česa?*” pitanje otkano povijesnim ruhom posuđeno je od Hektorovića. S lakoćom Marović niže psovke i druge izraze: „pse jedan izdeni!” (Marin Držić), „*Izjebana ribo! Mrtva štacijo! Mâ! Kroacijo!*” (A. G. Matoš). Kreпки, živi držićevski jezik: „*Pometeni Pomete / za post-umni posal oka sporo spravan / ležeći prežeći*” (Marin Držić); također: „*trijeba obraz od kurve učinit*” (Držić), potom ispisuje velikim tiskanim slovima: „/ MA / PARVO RAZORIVŠI ČA JE GOVORIO”, frazu koju je posudio od Hektorovića. Od naših humanista Marović posuđuje latinske mudre izreke: „*Si mea cartha procax, mens sine labe mea est*”, tj. „*Ako su moje karte podebljane, moj um je pouzdan*” (Ianus Pannonius), zatim „*Memento homo quod cinis est / et parvo momento u lug se razliješ*”, tj. „*Zapamti, čovječe, da si prah i pepeo, i u prvom trenutku u lug ćeš se razliti*” (Marul). „/ (*Lajdenac u Louvreu / et / Pietà / d'AVIGNON / p-oderan / narod /*)” izreka je kojoj smisao ne uspijevamo dohvatiti unatoč tome što bismo svim riječima mogli odrediti značenje.

Sklon eksperimentu izvlačio je Tonči Marović Petrasov iz šešira papiriće s riječima ili sintagmama, koje bi unosio u neuglađenu sintaksu, a tako sirove bez

veće stilizacije unosio i u tekst. Pratimo li misli lirskog subjekta, stječemo uvid u sveopće okolnosti u kojem smo se zatekli. Svatko vlastitu volju drži za pravdu, a ona je daleko. Opačine su na djelu, čitav grad obuzela je mržnja, grabež, lihva, krivokletstva, zločini. Poniznost je podlijegala *'oholasti'*. Bilo je puno gospodara, onih koji zapovijedahu, a malo podanika spremnih slušati. Ljudi nisu voljeli domovinu, nastojali su grabežljivo pljačkati svoju zemlju, koju su čak nazivali dušmanskom. Javne službe siromasima su nametale čitav teret troškova za javne izdatke. Bez ikakve koprene stida Venera je sramotna prljala sve ljude, svaki spol, dob, svaki stalež. Tekst se nastavlja opisima raspuštenih sladostrašća mladića, tvrdokorne lakomosti staraca, opčinjavanja žena, sve ogrezle u opačinama i srozavanja u dubinu, spašavanju i bijegu pred okupatorima, ukrcavanju na brodove koji će ih odvesti na sigurnije mjesto, da bi ojađeni jadnici prosili kruh i počeli plesti svoje kolibe od lišća i pruća. Narod je oslikan u progonu, prtljažnicama naprčeni bogataši i siromasi su u trci, posvud je vika i vriska „kurava i djevica“, žurili su se uvući u lađe, drugi skočiti u čamce, treći doplivati do brodova, četvrti su se u valima davili.

Neprijatelji, provalivši u grad, nisu prestajali s leđa ubijati bjegunce, pljačkati, vatru u kuće podmetati, ognjem paliti zgrade i palače koje su se učas pretvorile u prah i pepeo. Koliko li su samo građana, nesretnih djevojčica i dječaka odveli u ropstvo? Mnoge od njih proždoro je mač, uništio požar ili pak progutalo more.

Jadno je stanje u kojem se zatekao narod: „/ *po zakonu starih poet / sram se s nama ponosi /*“. Pjesnik unosi narodnu izreku za sve napore kojima se u životu nosio: „/ *di si bija nigdi / šta si radija / ništa /*“. U tekst poeme unosi ulične razgovore: „*Anemiga mile-lale*“, „*Sve u svemu, kako ste? – Fala na priupitanju, / more stat. Crnin na suncu, modrin u moru; / piturajen stare stine, tuju sriću, svoje rane...*“. „*Bože moj / a / zimi samon, za grubi' vrimen, je li van dodije? Ča činite, povazdan, čimen se zabavjate, bome, / ? a ? / Gledan more i vapore: slušan buru u rebriman: / nosan dane oko sebe.*“ Marulićeva izreka „/ *po zakonu starih poet /*“ ima i Tončovu inačicu: „*po navadi naših začinjavac*“.

„*NE NIMATE PRAV*“ te „*PATEĆI PROSTORUČNO*“ ispisao je velikim tiskanim slovima, rastavljao riječi kako bi iskušavao druga njihova značenja: p-oderan, /m/učeći/, medio-kraci-ja, princip-podneblje, „*strovaljivanja / s onu stranu / pri-Bivanja*“... Riječi bi kadšto grafički oblikovao: „/ *Pogreb uzbrig / podigni i nosi / podigni i nosi / Istinu i njih / obrnute na oposun po zakonu ovog svita / zar zauvik / KO^{NO}ba /*“. Unosio je dječji izgovor: „*ka' se jide, ne golovi se*“ te „*Otvoli!*“, a to su potvrde njegovoj sklonosti dadaizmu. Nabranjem: „*ležim ja¹ ja² ja³ ja*“ (ja na entu), napisao je aritmetički niz u kojem je „*ležeći prežeći*“ naveo sve pojavne oblike svojstvene sebi – njegovu „ja“.

Marović je vrsni znalac, onaj koji je dubokim mislima popratio pročitane literature, ali svojom erudicijom ne narušava poetsko. Čudesna zagonетка o *Malinaru vremena* na kraju Zoranićevih *Planina*, ima svoj odjek u njegovoj poemi. I dan sv. Mikule na komiškom počivalištu Musteru obilježen je našim, ljudskim dogorijevanjem: „*ča plav svoju / dna probužana / ložimo /*“.

RASPRAVA U ZAČETCIMA

Ovoj studijskoj raspravi nedostaje osvrt na prinose iz Zbornika radova sa znanstvenog skupa priređena u listopadu 1996. godine, na kojem je Zoran Kravar govorio i pisao o strukturi pjesnikova slobodnog stiha, što se metodološki ne podudara s koncepcijom oslabljene silabičnosti koju podupiremo; također ne prihvaćamo stavove onih koji upućuju na metriku pjesništva Tonča Marovića Petrasova. S njima zaista nemamo o čemu raspravljati. Drago Šimundža, hrvatski književnik, znanstvenik i katolički teolog, prepoznao je dva religiozna Marovićeva razdoblja s razdjelnicom početkom osamdesetih, čime su početne zbirke metafizički refleksivno i religiozno nedorečene, a četiri-pet posljednjih naglašeno ističu izravni vjerski motivi i religiozna povjerenja (Šimundža, 2005: 678).

Duhovnost Tonča Marovića Petrasova uglavnom se temelji na kršćanskim načelima, a iskoraci, kakvih je bilo, mogli su se tek nazrijeti, ali i objasniti. Opiranje komunističkim vlastima, također i građanskom establišmentu, koji je šutke prihvatio suludu odluku o preseljenju Starog sustipanskog groblja na Lovrinac, ima svoje religiozne korijene u obiteljskom odgoju i vjekovnoj hrvatskoj vjeri i kulturi. Prvotno, buntovni glasi, upućeni suludoj praksi komunističkih vlasti, nešto su kasnije usmjereni protiv svih autoriteta, odgojnih, čak i vjerskih. Na sreću, Marovićeva blasfemično opiranje i hrvanje s Bogom bilo je kratkog daha (*Samoubojstvo boga, Marsija*), a religiozni motivi i asocijacije otvorit će otajne dveri njegove hermeneutike: vjetar će od bolnog ugriza izdahnuti i srušiti se (*Zmija uspevši se uz gležanj vjetra*). Već naslov pjesme *Otrovana hostija* svojom simbolikom, ako bismo pomislili na euharistijsku, mogla bi nas zavesti, potaknuti na sablazan: „... ako je doživimo u pjesnikovoj percepciji istočnoga grijeha i čovjekova pada, onda nam upravo naslov otkriva bît stvari. Iako ga na prvi mah nije lako raspoznati, sadržajan je i zanimljiv kako ćemo skoro vidjeti. Neizravno pokazuje da se suprotnosti i izazovi u poeziji postmoderne konfliktno dopunjuju. Za Marovića je to normalno. Stilski, vizualno i sadržajno pristupa kao metaforičan pjesnik, a ne skolastički logičar. Namjerno se povlači u svoju alogičnost kako bi mu i poetski svijet, misao i osjećaj, što snažnije progovorili” (Šimundža, 2005: 680).

U Šimundžinoj prosudbi vidimo puno razumijevanja za lutanja mladog poeta koji je osamdesetih javno iskazivao vjerske osjećaje. Ima u Marovića i onog što upućuje na poremećene čudoredne prakse novijeg datuma, a obuhvaća poneku psovku, kakvih ima osobito u *Hembri*, zatim vulgarnih izraza kakvih smo našli u 3. pjesmi ciklusa *Trogirski triptih*, te u *Groblju na Glavičinama* ili pak bogohulnih izraza i stavova: „u najvišu ruševinu / što se negda zvaše / Bog /!” (*Piljak s Akropole*), te u pjesmi *Tempus edax rerum* (Stvari koje oduzimaju vrijeme) u kojoj iskazuje promašenost svojeg života, razočaranje i potpuno beznađe: Vrijeme sve proždire i probavlja, svijet nije za pjesnika, bit će progutan, svaren „/ u izmetu besmrtnosti, / zajedno s tolikima /!”. Izvorišta Marovićевой erudiciji treba tražiti u pretkršćanskim naslagama antičke književnosti, osobito starogrčkoj tragediji, grčkoj i rimskoj mitologiji, starozavjetnim i novozavjetnim tekstovi-

ma, u Maruliću, Kranjčeviću, Matošu, Ujeviću i Šimiću, također u Ezri Poundu i Thomasu Stearnsu Eliotu.

U zaključnom stvaralačkom razdoblju Marović je postao sklon kraćim poetskim formama, najranijoj potvrdi haiku kod nas, a promicao je onaj sažetiji oblik s rasporedom slogova 5:7:5. Navodimo samo nekoliko uspješnijih: „/ *Uz mrak čempresov / penjem se: kroz moj strah i / šiške prhnuše!* /” (Noćni lov na vrapce), „/ *Kako se vrabac / baca u buru što ga / mete u letu!* /” (Način), „/ *Dračje rogači / barka među bodljama / djetetov taban!* /” (Bosi obzor), „/ *Zdravomarija / na moru u bonaci / čamci i starci!* /” (Otočki angelus).

Važni su, raznoliki i raznovrsni Marovićevi intertekstualni unosi, u kojima osim hrvatskih znamenitih povijesnih osoba, književnika, povjesničara, biskupa i nadbiskupa, navodi i misli svjetskih znalaca, a u jednoj prigodi potpisuje ih i pečati otiskom rimskog cara „*Imperator caesar augustus divi filius pontifex maximus pater patriae*” (Car Cezar August, sin pape, najveći otac zemlje). Po ugledu pak na rimskog pjesnika Ovidija piše: *Ultima epistula ex ponto* (*Posljednje pismo s Crnoga mora*), tužaljku iz pustoši i daljine, okružen šumskim ljudima, barbarima, s nebosklonom nalik jetri isključivanoj dokraja. Važan je detalj: kažiprst uperen k Rimu: August je krivac našim nevoljama. Ni traga Prometeju, vatri, kraguju, Kavkazu... Pjesnik Marović opjevao je vlastito progonstvo.

Tonko Maroević precizno je sažeo četiri desetljeća Marovićeva stvaralaštva: „...u pedesetim godinama prevladava morbidna meditacija, u šezdesetim je temperamentno osporavanje, u sedamdesetim dijalektalno kalemljenje i prevladavanje antike, a u osamdesetim prepoznavanje najmanjega zajedničkog nazivnika i pročišćenje u oblikovnom i moralnom smislu” (Tonko Maroević, Predgovor, *Odabrana djela*). Neznatno bismo promijenili Maroevićevu prosudbu vezanu uz pedesete godine, najranije razdoblje u kojem je pjesnik Marović, ističemo to, duboko zarezaio u zbilju i moćnom apelativnom snagom upozoravao na zlo koje je ovladalo čovjekom.

Prema zaključku

Tonči Marović Petrasov (kojeg ćemo od danas tako oslovljavati, a drugima ostavljamo da sami izaberu svoj način), apartna je pojava u hrvatskoj književnosti druge polovice XX. stoljeća, prvak u nekoliko kategorija u svojem naraštaju. Prije svih potvrdio se ranom postmodernističkom poemom, zbirkom *Hembra* koja je nastala od siječnja do rujna 1972., a tiskana četiri godine poslije. Iako je tek neformalno pripadao naraštajima *krugovaša* i *razlogovaca*, svojom je poetikom usmjeravao književne tokove i odabire suvremenici, utjecao na njihovu poetsku formaciju. Navedenu prosudbu književna kritika mu je uglavnom osporavala samo zato što je živio u Splitu i njegovoj okolini, gradu u kojem je sedamdesetih godina nastupio naraštaj oko časopisa *Vidik*. Ako pjesnik svojim javnim djelovanjem nije predvodio nekim književnim naraštajem, ne znači da njegovo književno djelo nije moglo biti putokazom ostalima. Od samog početka razvijao je pjesništvo oslabljene silabičnosti s čestim izletima u pjesničku prozu. Pravopisna pravila prilagodio je nekim svojim načelima, istraživao je grafičke učinke, odbacio uzorke izosilabičnih i silabičnih stihova, poetiku je obogatio retoričkim

sredstvima, osnažio izražajne funkcije apelativnog sloja lirske pjesme. Pjesničkim poemama *Sonata za Staro groblje na Sustipanu* te *Sustipan opet*, alatima lirske pjesme progovorio je protiv kulturocida, devastacije starog gradskog groblja, prkosno, buntovno, s moralnom osudom počinitelja. Ima u njegovim pjesmama i odjeka Marulićeva stihovnog ritma. Posve slobodno Marović istražuje u jeziku, uvodi nova tvorbeni, morfološka i sintaktička pravila, eksperimentira, unosi svojstva bliskog mu idiolektu, postaje gotovo nerazumljiv i neshvatljiv. Ovladao je jezikom iz starinskih kartulara, zakonika i statuta, govorom nalik molitvama iz starih molitvenika, unosima živih dijaloških replika, dadaističkih dječjih izgovora, nadrealističkih nizova, uličnih govora bliskih staroj splitskoj čakavštini. Marović je neformalno pripadao naraštajima hrvatskih pjesnika okupljenih oko časopisa *Krugovi* i *Razlog*. Njegovu stilsku raznolikost primjereno je nazivati postmodernom. Ostvario je neobične poetske oblike u kojima se tekst račva u dvije kolone, unosio je grafičke znakove, raznolike fontove i tipove slova, iskustavao njihove vizualne učinke. U zrelijem pjesništvu odupirao se jasnoći izrečenog, odbacivao sklad, birao egzaltirane, stilistički obojene izraze, riječi i fraze uz poneki vulgarizam, pisao ih neočekivanim redoslijedom i raznolikim veličinama slova. Svoje intimne planove drugima je zatvarao, poezijom se otimao, uzmicao svima. U nekim je pjesmama namjerno slabio komunikativne vještine, poigravao se riječima do nerazumnih razmjera. Istražujući sažeti izraz i britkost jezika u kraćim formama, osobito u haiku, toga se sasvim oslobodio.

Odbacujemo ocjenu Zvezdane Rados (2000: 459b), koja je Marovića nazvala „avangardnim pjesnikom”, pri čemu nas prva pomisao odnosi onom pokretu kojem su na čelu bili Blok i Majakovski. Pojam avangarde odnosi se na sveopće pokrete, društvena previranja i zbivanja, na programe radikalnih promjena svijeta iz temelja, što za samozatajnog pjesnika ne bismo mogli reći. Sklon istraživanju, Marović je prevladao brojne *-izme* i stvarao nove sinteze. Njegovo pjesništvo nije prevratničko. Marović se zauzimao samo za promjene stanja duha, a ne za sveopća društvena gibanja. Uz moderni poetski ustroj gradio je stihove oslabljene silabičnosti, da bi prije svih poemom *Hembra* (1976.) ne samo najavio nego i dostignuo poetski vrhunac postmoderne, u doba kad je druga moderna bila tek u zametcima. Trgao je riječi iz surječja, unosio ih u raznolike suodnose i spojeve, razbijao granice stihovima, pomicao ih, rezao i od njih stvarao novi stih. Unosio je nova gradbena načela: tvorbeni, morfološka, sintaktička i prostorna pravila, raznolike veličine i tipove slova, okomite, prelomljene i zakrivljene grafičke znakove, ispise u zgradama i u arbitrarnom crtovlju. U zrelijem razdoblju Marović se odupirao jasnoći izrečenog, odbacivao sklad, upadao u letrizam iz kojeg se s lakoćom izbavljao. Unatoč čvrstu hermetizmu, razumljive i shvatljive su njegove ključne poruke, a poetikom slutnje i naslućivanja dohvatljiv je smisao njegove poezije. Iako se u nas uvriježila ocjena kako je samo neformalno pripadao naraštajima *krugovaša* i *razlogovaca*, svojom poetikom usmjeravao je suvremenike i utjecao na njihovu poetsku formaciju, književne tokove i odabire.

Poeziju Tonča Marovića Petrasova možemo cjelovitim uvidom razvrstati na povijesno-nacionalne teme, metafizičke, egzistencijalne i religiozno-filozofske. Poezija mu je zatvorena, zakučasta, zaštićena okovima, hermetična, slabije razu-

mljiva onima koji svoju poetsku senzibilnost nisu gradili na čakavskom narječju i njegovim govorima.

Tonči Marović Petrasov sa svojih 13 pjesničkih zbirka utjecao je na formaciju novih naraštaja hrvatskih pjesnika, na stvaralaštvo u duhu postmodernizma, također i na prve potvrde sažetih stihova, hrvatski haiku, na poetiku apelativnosti, naslućivanja, i na široku skalu diskurzivnosti od molitvenih kadenca i duhovnih izljeva do stihova punih prkosa i pobune, i tako zaslužio počasno mjesto u našem pjesničkom kanonu.

Uz dominantne kršćanske istine, kadence najstarijih molitava te jasne, etički naglašene životne istine i poglede čovjeka iz male primorske sredine, u nekima se pjesmama mogu nazrijeti tragovi pretkršćanstva i antičkih pogleda, istočnjačke širine i dubine, rani susreti i najranije potvrde kraćeg haiku u hrvatskom pjesništvu.

Literatura

1. Danolić, Josip. 2007. *Crveno na crnom*. Split: Majumi.
2. Mrkonjić, Zvonimir. 1981. Smrtna kazna jezikom. Pogovor u: *Tonči Petrasov Marović. Suprotiva*. Izabrane pjesme. Biblioteka Školjka. Zagreb: NZ MH, 195–208.
3. Ostojić, Ivan. 1963. *Benediktinci u Hrvatskoj*. Split: Benediktinski priorat Tkon, I.-III.
4. Slavić, Dean. 2010. Interpretacija simbola vode u poeziji Tončija Petrasova Marovića. U: *Crkva u svijetu*, vol 45, No. 2, str. 243–266.
5. Sorel, Sanjin. 2003. *Mediteranizam tijela*. Zagreb: Algoritam, str. 124–125.
6. Šimundža, Drago. 2005. *Bog u djelima hrvatskih pisaca. Vjera i nevjera u hrvatskoj književnosti*. Svezak drugi. Redovita izdanja, knj. 9, Zagreb: Matica hrvatska.
7. Šimundža, Drago. 1997. Glavna obilježja Marovićeve religiozne poezije. U: *Zbornik radova sa znanstvenoga skupa održanog 2. listopada 1996. godine u Splitu*. Split: Književni krug, 36.

Domagoj Vidović

Nešto o metkovskome govoru

Metković je središte Neretvanske krajine, kojemu gravitiraju okolna neretvanska i hercegovačka sela s lijeve i desne obale rijeke Neretve. Prvi se put u povijesnim vrelima spominje 1422., a do konačnoga oslobođenja od Osmanlija u Malome ratu (1714. – 1718.) bio je neznatno naselje. Nakon oslobođenja od Osmanlija Metković se počeo napuštivati uglavnom hrvatskim i u manjem dijelu srpskim pukom iz istočne Hercegovine, tj. govornicima novoštokavskoga (i) jekavskog dijalekta. Od XIX. stoljeća naselje se ubrzano urbanizira te se u njega počinju u većoj mjeri doseljavati stanovnici iz okolnih neretvanskih i hercegovačkih sela, ali i iz udaljenijih krajeva (Imotske i Vrgorske krajine, Makarskoga primorja, Pelješca, središnje Hercegovine i Bosne, a početkom XXI. stoljeća u grad je na službu došao velik broj pograničnih policajaca iz Slavonije). Položaj tranzitnoga grada uvjetovao je da se sastav stanovništva grada svakih nekoliko desetljeća stubokom mijenja (primjerice, najčešće je prezime u gradu 1948. bilo Gabrić, a 2001. to je prezime bilo tek 47. po brojnosti; 1948. je od deset najčešćih prezimena 7 potjecalo iz istočnoga, a tri iz zapadnoga dijela Neretvanske krajine, dok je 2001. od deset najčešćih prezimena 7 potjecalo iz zapadnoga dijela Neretvanske krajine, 2 iz Hercegovine, a tek jedno iz istočnoga dijela Neretvanske krajine; Vidović 2014: 12–16). Za razumijevanje metkovske jezične slike ujedno je važna činjenica da se grad nakon Drugoga svjetskog rata počeo širiti na desnu obalu rijeke Neretve. Taj je dio grada naseljen uglavnom iz okolnih sela u zapadnome dijelu Neretvanske krajine. Rijeka Neretva bila je i jest izrazita dijalektna razdjelnica jer su govori istočno od Neretve (uz iznimku opuzenskoga govora) po odrazu *jata* (i)jekavski, a zapadno od nje ikavski. Tako je i u samome Metkoviću u kojemu je dio grada na desnoj obali Neretve ikavski, a na lijevoj (i)jekavski. Ujedno treba napomenuti da je udio ikavizama u starijem dijelu grada postupno rastao upravo s porastom udjela stanovništva doseljenoga iz ikavskih krajeva (o čemu u svojem autobiografskom zapisu *Kismet* piše i rođeni Metkovac Ivan Slamnig), a nakon 1990. ikavica se na lijevoj obali Neretve širi i iz sociolingvističkih razloga, zato što se smatra „dalmatinskijom”¹. U ovome se radu iznose značajke metkovskoga jekavskog govora kojim govori oko 2/3

¹ Iako novoštokavski ikavski govori prevladavaju u zapadnoj Hercegovini, Metkovci ih drže „dalmatinskijim” od istočnohercegovačkih (i)jekavskih govora.

metkovskoga stanovništva. Pritom treba imati na umu da se metkovski idiolekti i „kućni” govori uvelike razlikuju, što ovisi o podrijetlu roditelja svakoga pojedinog Metkovca i podrijetlu stanovnika četvrti koju nastanjuje.

U odnosu na okolne (i)jekavske govore metkovski se gradski govor, osim znatnijim udjelom ikavizama, odlikuje dosljednim jekavizmom, izostankom fonema *ś* i *ž* (fonem *ś* bilježim tek rubno u nekih starijih govornika u primjerima kao što su *śekira* i *śes*) te rjeđom provedbom treće jotacije (izostaju primjeri tipa *đevōjka*, *viđet* ili *đed* svojstveni susjednim zažapskim i nekim slivanjskim govorima, ali se bilježi lik *čerat*, zabilježen i među ikavcima). Ujedno je samo u starome dijelu grada (četvrtima Krnjesavac i Orašina) došlo do neutralizacije dvaju parova afrikata u jedan *č* i *ž* slično kao u Opuzenu i u novije vrijeme u Podgradini (Vukša Nahod 2018: 189). Na naglasnome je, morfološkome i leksičkome planu metkovski gradski govor bliži standardu nego okolni govori, tako da izostaju naglasni arhaizmi kao što je *mōre* (u Metkoviću *mōre*), nastavak *-ōn* umjesto *-ōj* (npr. u *Dubokōn* u Slivnu, ali u *Dubokōj* u Metkoviću) te leksemi kao što su *krijēšva* (u Metkoviću *trēšnja* rjeđe *trīšnja*) ili *krtōla* (u Metkoviću najčešće *kūmpīr*). U mladih se govornika pod utjecajem susjednih hercegovačkih govora proširio naglasni tip B (npr. *rādovi*, *vālovi*, *kljūčevi*) dok su u starijih govornika potvrđeni likovi *rādovi*, *vālovi*, *kljūčevi*, a analogijom i *krālevi*) te naglasci tipa *argumēnt* i *dokumēnt* (u starijih su govornika potvrđeni likovi *argūmēnt* i *dokūmēnt* uz likove *argūmenat* i *dokūmenat*). Neke se morfološke promjene uočavaju i u susjednim govorima. Tako u obližnjemu Vidu dočeto -*l* sve češće prelazi u *-ja* iako su i danas sporadično potvrđeni primjeri *čūjo*, *ūdarijo* i *sidijo*, koje su Ankica Čilaš Šimpraga i Ivana Kurtović Budja (2007: 111) u Vidu zabilježile prije dvadesetak godina, a primjeri su na *-o* donedavna bili zabilježeni i južnije, u Kominu.

Gradu u radu prikupio je sam autor², a za usporedbu s ostalim neretvanskim govorima poslužili su ponajprije knjige i radovi Senahida Halilovića (1996), Perine Vukše Nahod (2017 i 2018) te Ankice Čilaš Šimprage i Ivane Kurtović Budje (2007). Pritom treba istaknuti kako je Senahid Halilović (1996: 40) Metković označio kao ikavski punkt iako on to, barem na lijevoj obali Neretve, i to barem u posljednjih tristotinjak godina, nije bio niti jest. Nadalje, u gradu je, poglavito otkad se naselje urbaniziralo, živio i živi znatan udio govornika novoštokavskoga ikavskog dijalekta, koji izrazito prevladavaju u metkovskim četvrtima na desnoj obali rijeke Neretve te treba imati na umu da postoje povijesnojezični dokazi da se u razdoblju prije osmanlijskih osvajanja ikavski novoštokavski dijalekt prostirao i znatno istočnije od Neretve, o čemu u samome Metkoviću svjedoče toponimi *Brīg* i *Pīsak* (opširnije u Vidović 2009).

Ime naselja: *Mētković* (u prigradskim naseljima te u užoj i široj okolici *Mētkovići*) (iz *Metkov'ća*, iz *Metkōv'ća*, u prigradskim naseljima i okolici iz *Metkov'ća*, u *Metkov'ću*, u *Metkōv'ću*, u prigradskim naseljima i okolici u *Metkov'cima*, u *Metkovičin*, rijetko u istočnoj Hercegovini u *Metkovići*)

² Na ovome mjestu zahvaljujem Ivi Veraji na podacima i pomoći tijekom istraživanja.

Etnik: *Mètkovac* (u dijelovima grada na desnoj obali i u dijelu okolice *Mètkovčanin*), *Mètkōvka* (u dijelovima grada na desnoj obali i u dijelu okolice *Mètkovčanka*)

Ktetik: *mètkovski* (u dijelovima grada na desnoj obali i u dijelu okolice *mètkovački*)

VOKALIZAM

Metkovski mjesni govor ima uobičajenih 5 štokavskih vokala i slogotvorni *r*. Svi vokali mogu biti dugi i kratki. U metkovskome govoru postoje redukcije, potpune u početnome (*vākī, vākō, vāmo*) i završnome položaju (*něk, pòzvat, svāk*) te potpune (*čètri, kòlkō, šenca*) ili djelomične u središnjemu položaju (*rād'le* gl. pr. r. ž. r. jd., *nòst*; usp. Vukša Nahod 2018: 186). Dugi se slogotvorni *r* dobro čuva u starijih govornika, ali se i kod njih pojavljuju sporadična kraćenja, npr. *črnac, crkva, gr̃m* i *čtvr̃ti* (usp. Lisac 2003 i Kapović 2015: 762). Odras je *jata* jekavski (za razliku od zažapskih i dijela slivanjskih govora u kojima prevladava dvosložni odraz) uz velik udio ikavizama (mogu se čuti rečenice kao što su *Đe si bio prošli m̃sēc?*³), a udio ikavizama vrlo često ovisi o podrijetlu oca ili majke svakoga pojedinog govornika. *Jat* očekivano izostaje u *óde, únde* (ali je često potvrđeno i *núde* i *něde*). Zapadni odraz **ę* ovjeren je, primjerice, u *jāmit* (zabilježeno i *nāmit*) 'uzeti'. Prijelaz *ra > re* vidi se u *rēbac* (među jekavcima je u Metkoviću zabilježeno *rās*, ali je među ikavcima zabilježeno i *rēst* 'rasti'). U literaturi je i u mjesnoj toponimiji zabilježen lik i *grēb* umjesto *grōb*, no to je danas arhaizam. Uz prilog se *pr̃je* među ikavcima na desnoj obali Neretvi čuje i *pr̃ja*. Do stezanja je vokala u svim istraženim govorima došlo u brojevima od jedanaest do devetnaest (*ae > ē*): *jedānēs, dvānēs, osāmnēs, devētnēs* itd., nakon promjene *-l > -o* u N jd. imenica: *órō, pòsō* te u gl. pr. r. m. r. jd.: *br̃ijō, išō, kōpō, k̃upovō, mōgō, pòznō, pròšō, rēkō, spāvō, zapis̃ivō* (ali *dāo* osim u *Bōg ti dō, znāo*). Zabilježeni su primjeri *sō tīn* i *sū pēt* kad se prijedlog *s(a)* nađe uz zamjenice ili brojeve. Izgovor je *jata* jednosložan za razliku od susjednih zažapskih govora u kojima je uglavnom dvosložan.

KONSONANTIZAM

Metkovski je jekavski govor štakavski (npr. *gòdište, gūšter, gūšter'ca, púštajū* 3. l. jd. prez., *štāp, vr̃išti* 3. l. jd. prez., a rijetko se šćakavski odrazi ostvaruju među ikavskim doseljenicima). Fonemi *ś* i *ž* (osim iznimno rijetko *ś* u starijih govornika i doseljenika iz Zažablja i istočne Hercegovine) i delateralizacija *ǰ > j* (u Metkoviću *pōlje, zēmlja*), za razliku od susjednih zažapskih i slivanjskih (i)jekavskih govora, nisu zabilježeni. U Krnjesavcu i Orašini, starim dijelovima grada, došlo je do neutralizacije dvaju parova afrikata (npr. *bōr̃ič, čāča, čēkič, čīčak, čūdo, čūcat; žēp, žigerica, nāžū*). Fonem se *h* čuva samo iznimno u starijem sloju lek-

³ Takvo je stanje i u Brotnju u zapadnoj Hercegovini gdje prevladava ikavski odraz *jata*, ali je lik *de* temeljni. U samome je Metkoviću među govornicima srednje generacije češće u uporabi lik *di*.

sika (npr. turcizam *hām* 'dio opreme za uprezanje konja') i u novijim riječima (npr. *hōtel*), a inače ispada u početnome položaju (npr. *ājdūk*, *īljada*, *ōčemo*) te središnjemu (*čāura*, *prelādit se*) i dočetnomu položaju (*ōdmā*, *strā*; u G mn. pridjeva i zamjenica: *mālī*, *prāvi*, *vēlikī*; *ī*, *nī*, *ōvī*; rjeđe u nekih starijih ispitanika i u *ōnije*, *vāšije*). Fonem *h* otpada i u slijedu *hv-*: *svāčāt*, *ūvatit*, *vātāt* (rjeđe *fātāt*). U središnjemu položaju, radi uklanjanja zijeve nastala gubitkom fonema *h*, iza vokala stražnjega niza dolazi do zamjene *h > v* (*būva*, *dūvān*, *kūvāt*, *pūvat*, *ūvo*), a iza vokala prednjega niza do zamjene *h > j*: *grīj* (uz *grijēh*), *grijōta*, *Mijōvil/Mījo*, *mijūr*. Katkad se *h* zamjenjuje fonemom *k*: *špāker* 'štednjak'. U završnome položaju, analoški prema kosim padežima, nakon gubitka *h* dolazi fonem *v*: *krūv*, *sūv* ili fonem *s*: *ōras* (usto je lik *ōrav* potvrđen u toponimiji, tj. u imenu zaseoka sela Glušci). Fonem *f* razmjerno često zabilježen u riječima stranoga postanja (npr. *fājercak* 'upaljač', *fāžol* 'grah', *fēbra* 'groznica', *fēta* 'kriška', *frēza* 'motorna kopačica') te u primjerima u kojima je *hv* zamijenjeno *s f* (*fāla* i rjeđe *ūfatit*). Zamjena fonema *f* fonemom *p* izrazito je rijetka (npr. *prīgāt*, *pōprigāt*), ali je zabilježena u antroponimiji (npr. *Pīle*). Delabijalizacija dočetnoga *-m* nije zabilježena u leksičkim morfemima (*dōm*, *kūm*, *nājam* itd.), ali je uglavnom dosljedna u nastavcima i nepromjenjivim riječima: a) u 1. l. jd. prezenta glagola: *īgrān*, *komēntīrān*, *māšēn*, *pēčen*, *plīvān*, *rādīn*, *slūšān*, *znān*; b) u I jd. imenica m., s. i ž. r.: *maštrālon*, *plōdon*, *rogāčōn*; *brvnon*, *vrēlon*, *zvōnon*; *nēdiljōn*, *rībōn*, *vřšōn*; c) u DLI mn. imenica m., s. i ž. r.: *maštrāliman*; *brvniman*; *rībaman*; u I jd. m., s. i ž. r. pridjeva i zamjenica: *nōvīn*; *lōvorovīn*; *dōnjōn*; *sā mnōn*, *nāšīn*; d) u D/L/I mn. m., s. i ž. r. pridjeva: *plāvīn*, *dūgīn*, *mētkovskīn*; e) u brojevima: *sēdan*, *ōsan*; f) u priložima: *ūglavnōn*. Dočetni se *l*, osim u stranim riječima (npr. *kānāl*, *pāl*), čuva u nekim pridjevima (*māl*, *tōpal*), a u novije se vrijeme pod utjecajem standarda širi i na neke apelative gdje prije nije bio potvrđen (npr. *stōl*, *vōl*). Rotacizam je zabilježen u nekim licima prezenta glagola *mōc* (*mōreš*, *mōrete*, *mōremo*, *mōrete*) i *kāzat* (*kāre*) te u imperativu glagola *bjēžāt* (*bjēri*). Ujedno se (dosljedno u starijih govornika, a manje dosljedno u mlađih) pojednostavnjuju početne suglasničke skupine (npr. *kō*, *sōvat*), završni skupovi *-st* (*mōs*, *mlādōs*), *-št* (*gūš*, *prīš*) i *-zd* (*grōz*), ali i druge suglasničke skupine (*blāgosōv*, *pānēn* 'padnem', *prēsjednīk*). Lik *čōek* nastao je ispadanjem *v*. Infinitiv dolazi u krnjemu obliku (npr. *lēžāt*). U glagola koji se u hrvatskome standardnom jeziku tvore na *-nuti* prevladava tip *dignit* (*māknit*, *gānit*, ali i *mētīt*).

MORFOLOGIJA I SINTAKSA

Pridjevska je sklonidba zabilježena u lokativu nekih imenica ženskoga roda *e*-sklonidbe (*kāsārñōj*, *ljekārñōj*, *pēkārñōj*) te u toponimiji (*ū Plīñōj*) i antroponimiji (*Īvanōj*, *Mirjanōj*). Vrlo je česta (poglavito kod starijih govornika) kratka množina (npr. *břci*, *mřši*). U imeničkoj se sklonidbi i imenice čija osnova završava na palatal sklanjaju kao one čija osnova završava na nepalatal (npr. *lēšōn*, *kōnjon*, *mūžōn*). Nastavak se *-ama* u DLI mn. često nazalizira (npr. *kōnjiman*, *rūkaman*). Aorist je razmjerno dobro potvrđen iako u manjoj mjeri nego u susjednoj Hercegovini gdje je aorist najčešće upotrebljavano prošlo vrijeme. Ana-

logijom se prema 3. l. mn. š proširilo i na druga lica u množini (*dódošmo, rádište, svrátište, upóznašmo*). Imperfekt je rijetko potvrđen, uglavnom u starijih govornika. Futur II. se katkad (a u susjednome Zažablju gotovo isključivo) tvori od svršenoga prezenta glagola *biti* i infinitiva (*kàd ti bŭdēn govòrit; ako bŭdēš'ić*). Slično kao u Zažablju i Slivnu živo je i tzv. prebduće vrijeme koje označuje „vjerojatnu radnju u prošlosti” (Menac-Mihalić 1989: 101): *bŭt će sŭgŭro čŭo zà sprovòd sŭtrŭ dān* (‘bit će da je sigurno čuo za sutrašnji sprovod’). Tzv. imperativ prošli, koji „izražava nešto što je subjekt po mišljenju govornika trebao izvršiti u prošlosti, a nije” (Menac-Mihalić 1989: 102) također je ušćuvan u Metkoviću (zabilježio sam ga na predjelu Klada) i tvori se od 3. l. imperfekta glagola *biti* i infinitiva: *bŭjāše to učini(t)* (‘trebao si bio to učiniti’).

PROZODIJA

Naglasni je sustav tipični novoštokavski, s četirima naglascima te dobro ušćuvanim zanaglasnim dužinama u svim očekivanim pozicijama (u susjednim su hercegovačkim selima zabilježene i sekundarne zanaglasne dužine i u zamjeničkome obliku *nŭgā* i osobnomu imenu *Ĭvanā*, a ti su primjeri rubno potvrđeni i u Metkoviću). Silazni su naglasci u nepočetnome slogu razmjerno rijetko potvrđeni osim u novijim višesložnim riječima stranoga podrijetla (npr. *akumulātor, komentātor*, u mlađih *dokumēnt*, ali *vŭbrātor*) te sustavno u genitivu množine ženskoga roda u primjerima tipa *udŭvīcā* (što je često u štokavskim govorima u južnoj Dalmaciji i Hercegovini) te u mlađih govornika u genitivu množine u primjerima tipa *Bosānācā* (u starijih je običnije *Bōsānācā*), koji su također česti u mjesnim govorima (poglavito u južnoj Dalmaciji i Hercegovini). Praslavensko preskakanje se dobro čuva: npr. *bēz glāsa, dŭ neba, ĩz polja, nā panj, pŭ zlāto, pŭd rūku, sà srca, ŭ širinu, ŭz tijēlo; dān ĩ nŭč; nē donese*. Preskakanje se pojavljuje i u uobičajenim sekundarnim C-primjerima kao *nā kamēn, ĩza brda* te analoški *nā Hvār, pŭ klŭč, ŭ križ, zà nŭž, nā sŭd, ŭ cvijēce* i sl. I novoštokavsko prenošenje je dobro potvrđeno: npr. *bēz vezē, dŭ kruva, ispŭd mene, ĩz Metkovića, ĩzā štalē, ĩznād kućē, kŭd smokvē, krŭz šumu, međŭ braćŭn, mimŭ tebe, nā Stāru Nērētvu, nād Glŭšcima(n), nŭz vjetar, ō mājki, ōd voljē, ōko zgradē, ōkolo kućē, pŭ guštu, pŭd veštŭn, pokrāj brata, porēd nŭj, pramā sŭncu, prēd kišu, prekŭ nekē stvāri, pri općini, sà skālā, ŭ stomāk, ŭz vatru, zà uru; jedān metar, dvā danā, trŭ kuće, stŭ kilā; pŭ godinē, kŭs ĩ koža, nŭ mjesēca, ā tŭ, kŭ stŭ vragŭvā; dobār večē; nē počmē*. Uz navedene primjere supostoje (poglavito u mlađih govornika) primjeri u kojima naglasak ne preskače ili se ne prenosi.

Kad je riječ o naglasku, razvidna je generacijska raslojenost – kod starijih su i danas zabilježeni naglasci kao što je *krajēvā* i *sinŭvā*, a u mlađih *krājēvā* i *šinŭvā*. Te naglaske mlađi još izgovaraju pri čitanju crkvenih tekstova (*ŭ sve vijēke vjekŭvā*), a navedeni su naglasci češće potvrđeni kod mlađih govornika u okolnim selima (usp. Vidović 2007 i 2009). Većina govornikā dobro čuva C-paradigmu u primjerima kao *bŭla – bŭlo*, ali se, uglavnom u najmlađim generacijama i pod utjecajem dijela hercegovačkih govora, može čuti i ujednačeno *bŭlo* (toga u okolnim selima gotovo da nema). Stari je naglasak tipa *izabrāla, počēla, prodāla*,

uzéla zabilježen samo u najstarijih govornika dok se u okolnim selima još može čuti i u mladih. B-paradigma dosta se dobro čuva u neodređenih pridjeva (npr. *žút* – *žúta* – *žúto*, *zèlen* – *zelèna* – *zelèno*, *bijèl* – *bijèla* – *bijèlo*, *visok* – *visòka* – *visòko*, *vrùc* – *vrúca* – *vrúce*, *kráta* – *krátka* – *krátko*; sekundarno *pjàn* – *pjàna* – *pjàno*). Razlikovna se uloga naglasaka ogleda, među ostalim, u tvorbi umanjena (npr. *nòga* : *nóga*, *bòca* : *bóca*, *njűška* : *njúška*, *kěsa* : *késa*, *kűca* : *kúca*, *kriška* : *kriška*), a promjenom naglasaka tvore se i hipokoristična osobna imena (*Ána* < *Àna*, *Péra* < *Pèra*, *Véra* < *Vèra*). Prefiksadni imenski kanovački naglasak gotovo u potpunosti izostaje osim u primjerima kao što su *pónos*, *póziv*, *prózor*, a iskonski se kratki naglasak produljuje i u glagola *sjećat* i *trébat*. U osobnih imena potvrđen je naglasni tip *Miròslav*, *Tomìslav*, *Radòslav*, *Stanìslav* te *Danìjel*, *Domìnik*, *Gabrijel*, *Rafàel*, a u prezimenâ čeonu naglasak u prezimenima kao što su *Jòvano-viç*, *Màrtinoviç*, *Òbradoviç* (usp. i tip *Ìliç*), no on se dosljednije čuva u okolnim selima (npr. *Àntunoviç*; usp. i tip *Domìnikoviç*, *Krìstičeviç*). U složenicama je čest naglasak na spojniku (npr. *domázet*, *kratkòkos*, *polùbrat*). U starijih je govornika zabilježen i naglasak *òn* te *sèdmĩ* i *òsmĩ*.

LEKSIK

Iz domaćega hrvatskog leksika izdvajam riječi: *blinja* 'vodoplavno područje s povremenim vrelom obično u podnožju brda', *brez* (zast.; i *brezòbrazan*) 'bez', *búbak* 'batine', *cípac* 'potkoljenična kost', *krúpa* 'grad', *čambrljat* 'grepsti', *ćúko* 'pas', *díña* 'lubenica', *dròb* 'trbulj', *dúb* 'hrast', *glúvo* 'gluha osoba', *gònik* 'uski poljski put', *gòžđa* 'zamka', *gòžđe* 'željezo', *gűce* 'mlada svinja', *gűda* 'ženka svinje', *gűdin* 'svinja', *ispòraviti se* 'ispraviti se', *izba* 'konoba', *jàmít/nàmít* 'uzeti', *kěna* 'magarica', *kénac* 'magarac', *kòčák* 'svinjac', *krèk* 'panj', *krúpa* 'grad', *kvàsina* 'ocat', *lò-čika* 'vrtina salata', *lűg* 'pepeo', *mànít* (usp. *mahnit*) 'lud', *młinica* 'vodenica', *móba* 'skupina ljudi koja organizirano ide na posao u polju (pomoći kome ili za dnevnicu)', *naprdívati* 'govoriti gluposti', *návrcati* 'kalemiti voćke', *nòžice* 'škar', *òdr-na* 'sjenica od vinove loze', *píva* (ž. r.) 'pivo', *pòd* 'komad zemlje', *pramasunčac* i *prànčičok* 'mjesto u zavjetrini okrenuto suncu', *pòjata* 'poljska kućica', *prđoklačit* 'govoriti gluposti', *prístupak* 'manje pristanište', *prűga* 'autobusna linija', *slűno* i *smòto* 'nespretna osoba', *smjèrit* 'pogoditi koga kamenom', *sočivica* 'leća', *spűrine* 'ostatci hrane za svinje', *spűž* 'puž', *sűšèn* 'stršljen', *strűga* 'prokop', *svétac* 'blagdan', *svítac* 'krijesnica', *šetka* 'lisica', *škàkavac* 'skakavac', *trgànje* 'berba grožđa', *űžina* 'ručak', *tàrigűz* 'toaletni papir', *vàričák* 'vrsta posude; mjera za površinu, 500 kvadratnih metara', *vűjor* 'dašak', *vűc* 'vršiti (žito)', *vűž* 'čvor na dasci', *zàva* 'zaova', *zòva* 'bazga', *zgudinjat se* 'nadebljati se', *žèsta* 'žestoko piće', *žèstica* 'vrsta teško obradiva zemljišta', *žicār* 'radnik koji je održavao poštanske linije' te *žmàre* 'čvarci'. Supstratni je romanski sloj zastupljen u dalmatoromanizmima i balkanskim romanizmima *bekĩna* 'oderana životinjska koža', *bűčve* 'čarape', *cípól* 'cipal', *čàtr-nja* 'zdenac', *grűpa* 'kamen veličine šake', *kápula* 'crveni luk', *klàčina* 'vapnenica', *kòmaštre* 'lanac iznad ognjišta', *màraç* 'ožujak', *mrgűnj* 'kamen međaš', *pěča* 'komad', *pěškely* 'vrsta riječne ribe', *Scardinus plotizza*, *plòkàta* 'popločani gradski trg', *sòvrnja* 'građevinski otpad', *škűp* 'drvena posuda koja se stavlja pred bačvu kako

bi se u nju usulo vino koje curi iz nje', *žŭdija* 'vojnici na Kristovu grobu' i *žŭka* 'brnistra'. Mlađi je romanski sloj zastupljen u toponimima kao što su *balāncāna* 'patlidžan', *bānak* 'drvena klupa; prodajni stol na tržnici', *bēštija* 'zvijer, životinja; jaka osoba', *brŭjet* 'brodet', *bŭka* 'drveni ili kovinski lončić' (usp. i *igrat na bŭku* 'igrati na faktor iznenađenja dok se protivnik ne postavi'), *bŭkara* 'drveni sud s ručkom za vino', *cimenat* 'cement', *dŭžina* 'dvanaest komada čega (najčešće žaba i u žargonu zgoditaka)', *gānce* 'vile', *grāncav* 'užegnut', *kācōla* 'zaimača', *kāin* 'lavor', *kariōla* 'tačke', *krpātŭr* 'jorgan', *kŭkumār* 'krastavac', *kŭpa* 'crijep', *kŭžina* 'kuhinja', *lābrŭna* 'njuška, gubica', *lāncŭn* 'plahta', *māča* 'mrlja; prljava kiša', *mŭstrijā* 'zidarska lopatica', *pēskat* 'uzeti, pokupiti, dobiti', *petrŭsŭmul* 'peršin', *pjāca* (usp. hodonime *Mālā pjāca* i *Vēlikā pjāca* te nadimak *pjācār* koji nose metkovski mangupi) i *pijaca* (mlađe) 'tržnica', *pjāt* 'tanjur', *piñŭr* (rjeđe *pirŭn*) 'vilica', *pomidōra* 'rajčica', *pōnta* 'rt, prevlaka; pristanište', *rēcina* (uz *minduša*) 'naušnica', *sakramēntat* 'udariti', *sŭc* 'bunarsko vjedro', *sōrit* 'srušiti', *šugōmān* (često i turcizam *pēškŭr*) 'ručnik', *tāraca* 'terasa' te *žŭnta* 'privaga, priložak mesa'. Znatno je i udio turcizama: *āblecina* 'pijanac, budala', *ācif* 'slastičar', *āvlija* 'dvorište ograđeno visokom ogradom', *bājer* 'nasip', *bōstan* 'dinja', *degēnek* 'batine', *dērnek* 'sajam; zabava', *džēnerika* 'vrsta šljive', *džigerica* 'jetrica', *džŭdžan* 'tvor', *jēndek* 'jarak', *kāš'ka* 'žlica', *klāgija* 'rasukač', *sarānsek* 'bijeli luk', *sindžŭr* 'lanac', *spānjāk* 'špinat', *tāslačit* 'obraditi, otesati; tući', *vākat* 'vrijeme'. Od germanizama su zastupljeni *brēnza* 'kočnica', *cŭkar* 'šećer', *cvŭke* 'naočale', *fāngla* 'zidarska zdjelica', *frēza* (često i *āgrija* po imenu tvrtke) 'motokultivator', *klēma* 'zavrtanj za stezanje na akumulatoru', *šālŭng* 'oplata za betoniranje', *štāla* 'staja' (u toponimiji isključivo staja). Dio je aktivnoga leksika i apelativ albanskoga postanja *tŭrŭn* 'njuška'.

Općenito bi se moglo reći da su u metkovskome govoru romanizmi zastupljeniji nego u Hercegovini, a manje zastupljeni nego u priobalnome dijelu Dalmacije, a turcizmi češći nego u priobalnome dijelu Dalmacije, a rjeđi nego u Hercegovini. Germanizmi su novijega postanja te su, osim tijekom austrijske uprave, u metkovski govor ušli preko strojarskoga nazivlja.

Literatura

1. Čilaš Šimpraga, Ankica; Kurtović Budja, Ivana. 2007. Suglasničke značajke štokavskih i čakavskih govora između Krke i Neretve. *Čakavska rič* 35/1. 105–120.
2. Halilović, Senahid. 1996. *Govorni tipovi u međuriječju Neretve i Rijeke dubrovačke. Bosanskohercegovački zbornik* 7. Institut za jezik. Sarajevo.
3. Kapović, Mate. 2015. *Povijest hrvatske akcentuacije*. Matica hrvatska. Zagreb.
4. Lisac, Josip. 2003. *Hrvatska dijalektologija 1. Hrvatski dijalekti i govori štokavskoga narječja i hrvatski govori torlačkoga narječja*. Golden marketing – Tehnička knjiga. Zagreb.
5. Menac-Mihalić, Mira. 1989. Glagolski oblici u čakavskom narječju i u hrvatskom književnom jeziku. *Filologija* 17. 81–109.
6. Vidović, Domagoj. 2007. Accentual Alternations in Neo-Štokavian Ijekavian Dialects of Neretvanska krajina. *Tones and Theories: Proceedings of the*

- International Workshop on Balto-Slavic Accentuation*. Ur. Kapović, Mate; Matasović, Ranko. Posebna izdanja Instituta. Institut za hrvatski jezik. Zagreb. 199–211.
7. Vidović, Domagoj. 2009. Utjecaj migracija na novoštokavske ijekavske govore u Neretvanskoj krajini i Donjoj Hercegovini. *Hrvatski dijalektološki zbornik* 15. 283–304.
 8. Vidović, Domagoj. 2013. Naglasci u govorima i toponimiji Zažablja i Popova. *Rasprave: Časopis Instituta za hrvatski jezik i jezikoslovlje* 39/1. 155–173.
 9. Vidović, Domagoj. 2014. *Metkovski prezimenski mozaik*. Gradsko kulturno središte. Metković.
 10. Vukša Nahod, Perina. 2017. *Slivanjski govori: fonologija i morfologija*. Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje. Zagreb.
 11. Vukša Nahod, Perina. 2018. Dijalektna slika Doline Neretve. *Hrvatski prilozi* 16. *međunarodnom slavističkom kongresu*. Ur. Botica, Stipe i dr. HFD. Zagreb. 183–196.

Božica Zoko

Onkraj ekumene

(ususret izabranim pjesmama Diane Burazer)

Fernando Pessoa, bilježnik iz Lisabona, kako možemo čitati u njegovim sabranim pjesmama, razvio je sedam različitih pjesničkih osobnosti. Svaki od tih pjesnika pisao je svojim stilom, imao svoju biografiju i svoje ime. Koja suprotnost spram Diane Burazer. Njezin je glas tako postojan! Neprekinuta nit veže sve njezine zbirke koje imasmo u rukama. Doista – odmorište između dvaju svjetova. Međuvrijeme gdje su hiperbola i parabola u vječnoj asimptoti. A po zakonu vjerojatnosti neki nevidljivi faktorijel pokrene u nama hormon sreće što smo tu. Što nismo ni u kakvom poluvremenu-poluprostoru. Crvotočinom jabuke carevke stižemo do krajnjeg kutka svemira. Posvuda ima takvih kutaka. Tako se stiže do srca. Stari su Egipćani vjerovali da je srce putujuće. Da ovisi o nama, a ne mi o njemu. Otud i ona naša – srce mu je u petama! Kad siđe u pete – e, onda put pod noge!

Kako izabrati pjesme?! Kad je svaka važna. Pred njom je težak zadatak – kako ih nazvati? Mi smo isto pjesnici i priznajemo da se ne bismo odvažili preuzeti takvu zadaću. Ni za se, ni za drugoga. Značilo bi to napisati novu knjigu. Zbirke Diane Burazer nisu omašne knjige – stale bi sve u jednu odeblju zbirku sabranih pjesama, naše je skromno mišljenje. To bi onda bio Tinov cjeloviti cjelov. Ono što ima Diana Burazer, Ivan Slamnig nazvao bi disciplinom mašte. Zadivljujuća je odlučnost kojom iz svojih pjesama izbacuje sve suvišno. Za nas bi bilo mučenje kad bismo od Dianinih pjesama morali izabirati jer one svojim redoslijedom idu nekoj cjelovitosti u neprekinutom nizu. Nećeš dami upadati u riječ – makar bila i Japanka – jer kod Japanaca je upadanje u riječ s potpitkivanjima znak poštovanja – to znači da pažljivo slušaš. Skromni smo pred tom teorijskom matematičarkom. Sam naslov izaziva respekt što čak nadilazi i Bachovu dobro proračunatu glazbu. I veoma je bliska našim dragim predsokratovcima. I zen-budizmu i taoizmu. Nikad nećeš moći izračunati kad ćeš čuti pljesak jedne ruke. Poetika i metafizika te fizika stoje blizu na polici. Ono što opisuje i ispisuje Diana Burazer svidjelo bi se svima. Otimali bi se za nju. Ona će međutim ostati – svoja. Diana Burazer je jedna od pjesnikinja kojoj ne trebaju glumci. Čvrsto drži uzde. Pegaz se neće umoriti. Ovo vrijeme žudi za takvim pjesnicima. Pjesnici su na predstavljajima svojih knjiga – ušutkani. S druge strane treba biti uključiv – kad više gotovo da nema recitala – nek' se začuje i glumčev glas. Ali to je već drugorazredna

interpretacija. Neki se pjesnici ne žele izlagati – kako bi rekao Paul Celan. A Peter Sloterdijk tu njegovu izjavu uzeo je za slogan svoje knjige – *Doći na svijet, dospjeti u jezik*. Njegov je naslov i *Mislilac na pozornici*. E, to! Dianine su pjesme misaone, a ujedno stvarne i konkretne. Točne.

Pjesme François Villona pronađene su tek četiri stotine godina nakon što su zapisane. U kongenijalnom prijevodu Vojmira Vinje čitamo naslove poput – *Svud priman rado, a odasvud tjeran* ili *Neizvjesnosti s pouzdanjem predan*. Villon je nakon četristo godina primljen u pjesničku državu – ne bez divljenja i počasti. Drago nam je da Diana Burazer neće morati čekati četristo godina. Što je s nama ovdje i što je nedvojbeno. Što ima svoj svijet i svoju riječ. Svoju samozatajnu otvorenost. *Kada umrem, ostavite balkon otvoren* – zamolio je Lorca. A pjesme Diane Burazer su poput Le Corbusierovih građevina. Pune prozora i prozorčića na nepredvidljivim mjestima, a opet kompaktne.

Nadkonfesionalnost i nadnacionalnost, a duboko osobne i savršeno vladaju sobom. Najveći je junak koji može sebe svladati, očinska je riječ. Junakinja ove poezije upravo je takva. Nema ispada, nema padova. Sila teže ravnomjerno je svuda prati. Zemlja i njezin magnetizam. Vatra i njezina toplina. Voda i njezina čistoća – i zrak je čist kao što je pročišćena osobnost ove pjesnikinje. Ona je već davno odabrala svoj put. Nema stranputica hemoglobina kao kod Oskara Daviča. Diana Burazer podsjetila nas je na jednu bosansku pjesnikinju iz davno prošlih stoljeća – Umihanu Čuvidinu. Zacijelo je bila plemkinja – ne znamo točno po čemu – možda načinu na koji je birala riječ za stih i stih za riječ. Možda se varamo kao što općenito sjećanja mogu biti podvrgnuta automatskoj obradi i posve promijeniti svoj smisao i karakter. To ne mora uvijek biti loše. Uvođenje ze osi. Početkom dvadesetog stoljeća lingvist Ferdinand de Saussure uzeo je od matematike koordinatni sustav i uspostavio vertikalnu i horizontalnu os u jeziku. Okomitost i vodoravnost. Paradigmatiku i sintagmatiku kao glavne vladajuće sile u jeziku. Baš kao što su x i y dvije osi. E, uvesti treću ze os – to je umijeće. Sretan onaj pjesnik koji se time može podićiti. Tako smo mi pomoću ze osi u našoj jezičnoj paradigmi i sintagmi negdje na nekoj od točaka vidjeli susret tih dviju pjesnikinja. Tužno je što je Bosna i Hercegovina u obliku srca – a događa se tako da bude trokut i stalno se moraš bojati na kojem od vrhova će planut' mržnja. Još je Janko Polić Kamov rekao – *Lijepo kao umjetnost, duboko kao politika*.

Sreća i nesreća idu ruku pod ruku. Neke su rane stoljećima stare i moraju se i liječiti stoljećima. Diana Burazer u tom je smislu liječnica. Divna je lakoća kojom govori o najtežim stvarima. Naslućujemo ih. Distanca i bliskost. Nesmanjeni žar. Tiha vatra. I još tiša žestina odjenule su pristojnu građansku haljinu. Srce nije više u peti – putuje tijelom. Nekađ bude u ruci, nekađ u vlasima kose... Svi naši materinski i književni jezici sliju se u jedno korito u kojem su naša majka prala robu za sve nas. Sapun od svinjske masti. Kasnije je došao Radion. A lug je bio za bijele seljačke rubine. I sada – kad nam robot čita misli. Što nam znači ta bjelina, za čeg pepeo? Diana Burazer prešla je *Modru rijeku* Maka Dizdara. Hodala je i dvjema obalama istodobno. Kao *U zemlji magije* Henrija Michauxa. Modru rijeku prešla je preko mosta od slonove kosti. Ivan Goran Kovačić divio mu se – *beli, beli most kot slonova kost...*

Previše je mostova srušeno, previše kuća razoreno, crkava i džamija. Za vrijeme rata čovjekov život ode u besćenje. Meša Selimović je za motto jednom svom romanu uzeo citat iz Kur'ana časnog koji je glasio otprilike ovako – Pozivam za svjedoke nebo i zemlju... da je svaki čovjek na gubitku. Teško se pomiriti s tim. Bar ponekad u svom životu možemo uskliknuti – Nismo na gubitku! Ljudi ne vole istinu iako je Nine Buconjić rekao u svom spjevu o Zrinskim – *Od istine ničeg ljepšeg nema!* Laž je razlog zašto ne volimo svoje živote. U svom se pisanju Diana Burazer hrabro odmakla od tih eksplozija ludila kroz koje smo svi prošli. Svi još imamo posttraumatski sindrom. Izgubila se srčanost, vino razvodnilo, kruh obljutavio. A opet – sve je dobro – kako reče Edip na Kolonu, već slijep. Dva usporedna misaona pravca, dvije paralele negdje su se onkraj ekumene presjekle i zamijenile mjesta. Što je bilo lijevo, sad je desno. I obratno. Dogodilo se to što se dogodilo i događat će se valjda dok je svijeta i vijeka. Niste sami, Diana – želimo Vam opsežnu zbirku Izabranih pjesama i da napišete još koju da popuni moguće prazninice ako bi se pojavile. Bilo Vas je lijepo čitati, što bi rekla Sibila Petlevski. Pjesniku je pjevati dok je živ – jer čovjek se zapita – je li to sve? Hoće se uvijek još. Je, to je zasad sve. Na jednom kamenu usputašu u Njemačkoj bilo je napisano – Život bez umjetnosti nema vrijednosti. Vi ste umjetnica, Diana, razumjet ćete ovu poruku. Vašim pjesmama želimo puno recitala. A Vi čitajte. Teorijska matematika više zna od teorije književnosti. Katul je još u rimsko doba napisao heksametar koji počinje *odi et amo* ...mrzim i ljubim, a svršetak je glasio – mučim se sav. Ima li toga u teorijskoj matematici, Diana? Nećemo Vas napustiti dok zaborav ne učini svoje. Vaše bi se pjesme umjesto molitve mogle čitati umirućima uz uzglavlje da mirno prijeđu iz ovoga u onaj svijet. Bili ste tamo, zar ne? A još ste ovdje. Nezaboravljene ljepote. Tvoja je ljubav bolja od života! – kliče netko u Svetom pismu Staroga saveza, zaručnica ili je to bila neka kršćanska svetica. Vi biste znali tko, kada, kako i zašto. Razlikujemo se. Vi ste pomni, mi ovlašni. Uz Vas bismo ipak radosno prošli poljima svojim. Zaneseni, a da nam noge ne dodiruju tlo. Od zemlje se živi, od zemlje se i umire. Život biraj, plemkinjo naša! I milostiva budi cvijetu na raskršću. U 19. stoljeću Max Stirner je napisao nešto što bi se moglo nazvati filozofijom sebičnosti, ujedno i slobode od drugih i apoteoza samostalnosti – naslov je – *Jedini i njegovo vlasništvo*. Takvu samostalnost postigla je i naša Diana. Ne vidiš joj predšasnike niti nastavljače. Za vrijeme Drugog svjetskog rata u slavonskom selu Gradištu naša mama Bosanka služila je kod dvoje šokačke starčadi. Vojske su dolazile i odlazile. Svima si morao dati jesti, piti i postelju. Nakon objeda jedan je ustaša izlazeći na dvorište, složio stih – *Patka pliva, guska pljuska – ova zemlja bit će turska!* Zanimljivo, jer u povijesti nailazimo na ime – Turska Hrvatska – protezala se između Une i Vrbasa. Odrasli smo u doba kad se govorilo o bratoubilačkom ratu. Tako je u svim ratovima. Čarobna gora Thomasa Manna završava na kišnom i blatnom razbojištu kojim tumaraju teškom opremom opterećeni vojnici – ne znajući kamo idu ni protiv čega se zapravo bore. Besciljno zapravo, bez mržnje. Nekada se neprijatelj poštovao – kako naglašavaju današnji vitezovi i ratnici – sportaši. Dajte mi sto laži umjesto jedne istine – pjeva jedan mladi hrvatski bend. Zar je istina tako strašna? A Nikola Buconjić je rekao – Od istine ništa ljepše nije?! S onustran

istine i laži – rekao bi Nietzsche. Kako je samo uspjela ostati u svom svijetu i u svom svjetlu. Sabrana i prisebna. Čeka li koga? Suočavajući se s izabranim pjesmama – preporučujemo joj one u kojima je dočekala sebe. U kojima ustraje, tiho nenametljivo – jedna od onih koje znaju plesati valcer i na jednom kvadratu metar sa metar kao i u velikoj, sjajnoj kraljevskoj dvorani. Žene među kraljicama i kraljice među ženama – nismo zaboravili Tina Ujevića. I ova je poezija poput Tinove neka vrsta svetkovine u kojoj ravnopravno sudjeluju i blagoslovljeni i prokleti. Našla je odmak i svoju mjeru nepristranosti u koju ne da taknuti.

Granice u poeziji kroz stoljeća su davno prijeđene – išlo se i naprijed i unazad. I gore i dolje. I lijevo i desno. Ostajala je samo prazna Budhina stolica. Prelazilo se grubo i tankoćutno. Naša je pjesnikinja izabrala tankoćutnost. Čudimo se na koji nas naoko nehajan način dotiče. Kao da je ništa ne boli, reče Enes Kišević. Ovaj stih slavi samosvladavanje i ponos. Nakon svega, nešto nam ipak mora ostati. Ovkraj ekumene.

Leonard Eleršek
Rado Žic Mikulin

Zor kniza Mikulaka

Pučka pjevanja o prvom krčkom knezu i njegovu rodu

U hrvatskom čakavskom puku sačuvana je opsežna narodna predaja prema kojoj su se u doba Rimskoga Carstva na otok Krk doselila četiri hrvatska roda¹ plemena Tugomirić, koja su s vremenom njime ovladala i podarila mu kneza. Najjači rod bili su Mikulini (Žici), zatim Donjani ili Bori i do njih nešto malo-brojniji Žubinići i Judinići...

Dio su te tradicije i četiri epske pjesme o prvome krčkom knezu – u hrvatskom puku opjevanom Mikulaku i njegovoj supruzi, kneginji Kasandri – koji pogibaju u boju s Grkima (Bizantinci) pokušavajući spasiti žitelje grada Krka od bizantske opsade. Pjesme je na prijelazu iz 19. u 20. stoljeće zapisao Anton Mrakovčić Pavlić (1870. – 1953.) iz Punta na otoku Krku.

Prikazana građa, dio tradicije plemenitih puntarskih rodova, ponajprije Žic Mikulinova – koji u svome prezimenu čuva spomen na legendarnoga kneza Mikulaka, na osobit način „rasvjetljuje” početke otočnoga kneštva u preddujamskom vremenu, posebice ako se uspoređi s popisom krčkih plemića koji je 1248., u nazočnosti knezova krčkih, izradio mletački namjesnik Marco Contareno.

Versima pjesama iz ostavštine Rada Žica Mikulina (r. 1936.), koju Ogranak Matice hrvatske u Zadru objavljuje u serijalu od dvanaest zbirki *Tugomerike*, kazivači s otoka Krka, čuvajući spomen na plemstvo i prava svojih drevnih hrvatskih otočnih rodova, svjedoče pripadnost otoka Krka hrvatskom korpusu.

Povijest Frankapana (Frankopan), čuvenog hrvatskog plemićkog roda koji se do 15. st. nazivao knezovima Krčkima, započinje vladavinom njegova rodonačelnika – kneza Dujma I., koji je od ~1118. kneževao otokom kao mletački vazal.² O njegovu porijeklu, kao i o kneževima koji su vladali otokom prije njega – ne zna se ništa. Smatra se da je živio u kaštelu Gradecu nedaleko od Vrbnika (sl. 2.), pa se pretpostavlja da je pripadao nekom od hrvatskih rodova. Prema predaji, ti su se rodovi prvotno naselili u ispražnjena područja oko Kampelja, Garice i Risike.³

¹ Zor – rod, kao u izrazu *zorman* – rodak.

² Venecija od 1115. izravno vlada otokom Krkom.

³ *Kada san bil dite Pere Juštinica, Miko Frančić, Pere Popić, Anton Pavlić, Frane Pavlić, Mate Mikulin, Keko Perantin, Anton Bonifačić Barić i Anton Moro su govorile kako su još za vrime Rim-*

Venecija će 1163. knežstvo prenijeti na Dujmove sinove Vida i Bartula, za čije uprave kneževska titula postaje nasljednom. Slabljenjem mletačkog utjecaja, osim u razdoblju 1244. – 1260., započinje uspon knezova Krčkih koji šire svoje posjede na kopno. Mleci im zamjeraju neposluh i, dočekavši priliku, 1244. oduzimaju otok te postavljaju namjesnika Marca Contarena s kneževskim ovlastima. Knezovi Krčki povlače se na posjed u Vinodolu, a na otok će se vratiti nakon 16 godina, po izmirenju s duždom.

Kako je u njihovoj odsutnosti na otoku nastao spor o povlasticama, po duždevu nalogu Contareno sa svojim savjetnicima 10. srpnja 1248. u Krku, u prisutnosti nekoliko uglednika i petorice zaprisegnutih krčkih plemenitaša provodi formalnu istragu o statusu lokalnog plemstva i sastavlja popis svih otočnih plemića koje navodi poimence – svrstavši ih po rodovima.⁴ Predmet spora bio je pitanje toga tko ima pravo na plemićke povlastice, ponajprije oslobođenje od poreza i daća. Postupak se temeljio na prisezi petorice uglednih krčkih plemića, čija se svjedočanstva prihvaćaju kao pravno valjana.

Slika 1. Anton Mrakovčić Pavlić (1870. – 1953.) iz Punta na Krku, zapisivač pučkih predaja, bio je poduzetnik, graditelj i skupljač narodne baštine. Prikupio je i sačuvao neprocjenjivo vrijednu predajnu književnost koja uključuje ovdje prikazane četiri pjesme o knizu Mikulaku. Bio je i izvanredan kazivač, a najvrjednije i najopsežnije djelo, sagu o doselidbi Hrvata „Putom Sunca“, ispričao je unuku Radu 1951. godine

* * *

Na Krku je sačuvana opsežna i vrlo detaljna predaja o tome kako su otok naselila četiri hrvatska roda iz plemena Tugomirić, koji su nakon nekog vremena zavladaali otokom.⁵ Kazivači navode da su to bili, kao najjači – **Mikulini (Žici), Donjani (ili Bori)** te nešto malobrojniji **Žubinići i Judinići**:

skoga Cesarstva na otok prišle četire rodi od plemena Tugomirić, ke su sebe zvale Hrvuati. Rodi su se naselile jedno kraj drugoga kolo Kampej, Garice i Risike (slika 2.), tamo kadi je bilo sve pusto aš ni bilo judi (iz priče „Mikulini i Žici“ zapisane 1956. u Puntu po R. Žicu Mikulinu; Tugomerika, knj. II.).

⁴ Prijepis toga dokumenta u kojemu se navode rodovi Dognana (Dognanis), Žubinića (Subinič), Judinića (Sudinich) i Tugomerića (Togomerich) objavit će 1906. godine Tadija Smičiklas, pod r. brojem 318. u 4. svesku *Diplomatičnoga zbornika kraljevine Hrvatske, Slavonije i Dalmacije* (str. 356–359).

⁵ *Tugomerika*, knj. II.

Jačan (najjači) rod po justvu na otoku je bilo Mikulinov (Žici), ali (ili) kako su ga Vejoti (Romani) zvali – Nikolin, dil od širega plemena Tugomirić. Za njin je bil rod Donjani, Žubinići i Judinići, ke su jimile niš manje justva. Sve te žlahte (plemeniti rodovi) su se držale jena uz drugu i skupa su se branile, svetkovale, se veselile, tugovale i dilile ono ča su pripravili. Kako su hrvuaske rodi jimile čudo (puno) dice i rajalo se je više muški leh ženskih utruci, ni bilo divojak za ženidbu. Mladići su pričeli jiskat divojke po kiriji (kopnu) mej drugimi hrvaskimi rodi i po otoku mej Grkinjami, Vejotkami, Liburnami i kejtskimi divojkami. Spričela je to šlo teško, ma zi vrimenon su se spoznali (upoznali) i pričele su ženidbe. Zi ženidbami su Hrvuati prišli (ušli) va štanaji (kaštele). Z vrimenon su sve kašteli diventale (postali) mišane.⁶

Va ono vrime kada su se po otoku mišali Grki (Bizantinci), Kejti, Vejoti (Romani) i Hrvati i kada se je gradila stolna crikva va Veji (grad Krk), su se Vejoti pričeli sve više od straha zapirat va štanaji (utvrde, kašteli), najviše za zidine staroga grada Veje, a Grki bižat nazad va Gršku. Va to vrime su živili kolo Kampej, Garice i Risike Mikulini. Na trmuntanu ali urinjsku (sjever) stran od njih je bil rod Judinići i Dognani ali (ili) Bori,⁷ a na ishojskoj (istok) strani su bili Zubinići (sl. 2.). Sve te rodi su bile od istoga plemena Tugomirić i mej sobu su se lipo slagale. Mikulini ali Nikolin, kako su jih zvali Grki i Vejoti, je bil jak rod. Njegovi čjani (pripadnici) su bili visoki, suliti (vitki) i lipo raščeni muški i ženske.⁸

Kada je Inperij (Rimsko carstvo) propal, su naši judi zbrali (izabrali) jenoga kosiza (vojskovođa) ki će ojat (vodit) sve hrvaske rodi. Niki govore kako je ta bil od Mikulinovoga roda, aš to je bil jačan (najjači) rod od plemena Tugomirići na otoku. Jimili su svoje krislo (sjedište, prijestolje) nigdi kolo Hlama (sl. 2.), kraj Verbene (Vrbnik). Drugi su rekli kako je bil zi Verbene, ma kako su se Mikulini zanjazlili (ugnjezdili) i va Verbeni, ni rečeno kako ni bil Mikulin. Mikulini su delali žicu od rama (bakra) i ju prodavali po izuli (otoku), Primorju i po Delmaciji. Se ča su delali od te žice su pejali va ormanicah, dugih, sulitih plavih (brodovima) ke su bile jako brze. Kada bi bili judi vidili te ormanice, su bleli (vikali): „Žica gre!” Potlik bi bili rekli samo: „Žica!” Tako su Mikulini čapali (dobili) pridivak (nadimak) Žic. Tako je pridivak divental (postao) prijemak (prezime), a prijemak pridivak.⁹

⁶ Iz priče „Mikulini i Žici” (*Tugomerika*, knj. II.) koju je 1956. u Puntu napisao R. Žic Mikulin temeljem kazivanja sumještana i rođaka.

⁷ R. Žic Mikulin: „Bori – Borići su bili kolo Baške, seda jih više tamo ni, ma su na Loparu (Rab).”

⁸ Iz priče „Mikulini” (*Tugomerika*, knj. II.), koju je zapisao R. Žic Mikulin po kazivanju Pere Juštinice 1954. u kućici na Jezeru za vrijeme kiše.

⁹ Ovo je Radu Mikulinu 1954. kazivao Osip Perić. Iz priče „Za ralon” (*Tugomerika*, knj. VII. – rukopis).

Slika 2. Prvobitni položaj Tugomerića nakon doseljenja na otok Krk. Kasnije su polako selili u kaštele: Vrtnik, Dobrinj, Omišalj i Bašku. „U to vrijeme su oko Kampelja, Garice i Risike živjeli Mikulini. Sjeverno (na urinjsku stran) od njih je bio rod Judinića i Dognana ili Bora, a istočno (na ishoj) od njih su bili Zubinići. Svi ti rodovi su bili od istoga plemena Tugomerići“; Kada je Rimski Imperij propao, naši ljudi su izabrali jednog kosiza koji će voditi sve hrvatske rodove. Neki govore da taj bio iz Mikulinova roda, jer to je bio najjači rod plemena Tugomerić na otoku. Imali su svoje sjedište negdje oko Hlama, kraj Vrtnika.” Prema pučkim predajama skicu izradio L. Eleršek

Te predaje donekle koincidiraju s gore spomenutim mletačkim popisom krčkih plemenitaša Marca Contarena iz 1248. (sl. 7.), gdje se spominju rodovi Dognana (*progenie Dognanis*), Žubinića (*Subinich*), Judinića (*Sudinich*) i Tugomerića (*Togomerich*). U rodu Tugomerića, između ostalih, nalazimo imena jednoga Mikulina i dvojice Žica, to su Sprecija Mikulin (*Sprecia de Nicola*)¹⁰ te Andrija

¹⁰ Ovaj De Nicola iz roda Tugomericha je vjerojatno bio Mikulin. Zanimljivo je da je tijekom posljednje talijanske okupacije otoka 1941. rodu Rada Žica Mikulina prezime prevedeno u De Nikola: „Poznova je niki pital: ‘Zač su Talijani razbijali se ploče va Sv. Andriju?’ Stric Osip je pital: ‘Kamo su i va ku školu hodili vaši dica za vrime Talije?’ Niki je rekal: ‘Va Talijansku.’ Ja san rekal: ‘Si smo hodili va Talijansku školu.’ Na to je rekal stric Osip: ‘Otili su od nas udelat Talijani. Pogejte, na Cresu i Lošinju su va trejset let bili uspili skoro sih potalijanat. Još i seda stari judi raje govore talijanski, leh Hrvaski. Talijani su bili prominili sin dicin jimeni i prijmki.’ Ja

i Milonja Žic (*Andreas de Syzo, Milogne de Syzo*). Iz teksta Contarenova popisa vidljivo je kako je krčko plemstvo organizirano po rodovima i obiteljskim linijama. To ukazuje na dug kontinuitet lokalne elite, a činjenica da su latinizirana imena većinom slavenskog porijekla potvrđuje da se izvorno radi o starijem hrvatskom plemstvu, ukorijenjenom stoljećima prije dolaska mletačke vlasti. Mlečani u ovom slučaju ne nameću novo plemstvo, nego priznaju postojeće stanje i uklapaju ga u svoj pravni sustav.

* * *

Na otoku Krku također nalazimo predaju o knezu Mikulaku¹¹ i kneginji Kasandri,¹² dio koje su četiri antologijske epske pjesme: „Mikulakov lov” (Senj, 1899.), „Kosiz” (Vrbnik, 1889.), „Zognanje Kaslira” (Punat, 1893.) te „Kosizova smrt” (Sv. Marko, 1891.), koje su predmet ovoga rada. Pjesme su aristokratske tematike i hrvatskoga duha, a pjevaju o lovu, boju, ratu i junaštvu i kao da su trebale potvrditi plemstvo roda u kojemu su pjevane, ali i pripadnost otoka hrvatskome korpusu.

Kniz Mikulak je hrvatskoga roda, znamenuje se hrvatskim simbolima na štitovima, zastavama i plamencima, a stoluje u svojoj tvrđavi Kasliru¹³ (sl. 2.), danas je to ruševna gradina iznad Punta, te kaštelu Duniž (sl. 2.), u kojemu postrojava svoju hrvatsku vojsku, a koji se donedavna, sve dok nije srušen radi izgradnje stambene kuće, nalazio na području naselja Punat na Krku (Rado Žic Mikulin ga pamti iz svoje mladosti).

Po tradiciji Mikulak i Kasandra, *grška hčer, ma virna žena hrvaska*, tragično pogibaju 580. godine (godina je navedena u versu jedne pjesme) u sukobu s *Grkima*, očito Bizantincima, koji flotom opsjedaju Veju (grad Krk). Mikulak sa svojom vojskom dolazi u pomoć braniteljima, no zbog premoći Grka u odsudnom boju njegova vojska biva potučena i pobijena. Vidjevši to *kniginja* Kasandra, izjahala je iz Kaslira s ostalim ženama – u sigurnu smrt. Grci će pobiti sve žene, *ča je bila vela vaščina* (sramota), spaliti i porušiti hrvatsku utvrdu Kaslir, a spasit će se tek knezić Mikula koji uspijeva krišom odvesti ostalu hrvatsku djecu u sigurni Duniž.

san rekal: 'Mene su zvali Amato de Nikola.' Stric je rekal: 'Ja san bil Jusepe de Mateo.' Vlado Žic Antičić, moj kunpanj, je rekal: 'Ja san bil Luidi di Pijetro.' Rado Brusić Jovanić, po babi Jovani (Đovana talijanski), je rekal: 'I ja san bil Amato di Frančeško.' Drugi su jistešo to potrdili. Niki je rekal: 'Si su na kraju prijimka mesto č klali ch. To još i seda niki jimaju. Je je, moj kunpanj Nikolich je to jimil se do pred kratkin.'" Iz priče „Za ralon” (*Tugomerika*, knj. VII. – rukopis).

¹¹ To su pjesme iz rukopisa VII. knjige dvanaestoknjižja *Tugomerika* koja nosi radni naslov *Kosiz – plemenite bodulske predaje o drevnoj hrvatskoj vojsci od iona do provale Osmanlija s epskim pjesmama o prvom krčkom knezu* autora Leonarda Eleršeka i Rada Žica Mikulina, koja će biti objavljena u sunakladi Ogranka Matice hrvatske u Zadru i zagrebačkog Arvalisa.

¹² R. Žic Mikulin (2026.): „Na Punat su se Mikulini doselili nakon ženidbe s Grkinjon. Njoj je to bila dota (miraz).”

¹³ Kaslir, kostrij ili kastril naziv je romanskog podrijetla, a znači – gradina. Kaštel Kaslir arheološki je lokalitet iz doba Liburna južno od Punta. Na Kasliriću, tj. Malom Kasliru nalaze se ostatci porušenih fortifikacija. Nešto manje ruševine kružnog oblika nalaze se na brdašcu Srednjem Kasliru, a na Velikom Kasliru su do danas sačuvani ostatci utvrde četverokutnog tlorisa.

Pobjednici su opljačkali i razorili Kaslir, a Mikulakovu šahiranu zastavu s mačem i zmijom/zmajem (sl. 3. i 5.) – bacili u oganj:

...
*kaštel orobili, štanaj su važgali,
 Kaslir razorili, kamik razvajali.
 vijoru (zastavu) njegovu va oganj su klali.*

Upravo taj simbolični čin trijumfa donosi navještaj konačne propasti napadača, koju najavljuje ognjeni *gomar* (zmija/zmaj) s gorućega Mikulakova stijega:

*Gomar (zmaj) se ognjeni nebu pozdviguje,
 zi ognjenu glavu oblaki takuje,
 Korintiji gradu konac navišćuje.*

Najavljena propast dolazi nekoliko godina kasnije osvetom knezića Mikule i njegovih vojnika, koji će do temelja srušiti grčku utvrdu Korintiju (sl. 2.):

*Nejaki Mikula kad je mladić postal,
 zi svojimi vojni ni Grkon dužan ostal:
 po noći hodeći, Korintiji¹⁴ su pali,
 grada zapalili, svih Grki pobili,
 krvca je krkala (tekla) od hlmca do mora,
 nebo oganj ocvital (obojio), kako da je zora.*

* * *

Korintija je bizantska utvrda čiji se ostaci nalaze nedaleko od Baške. Krk je približno od 536. g. dio Bizantskoga Carstva, a Korintija je bila dio Justinijanova jadranskoga limesa.¹⁵ Hrvati otok naseljavaju vjerojatno u 8. st.,¹⁶ a s vremenom će se njime proširiti, s ostatcima Liburna ostvariti neki oblik konvivece (suživota), prodrijeti u sva naselja i kaštele, od kojih su najveći Vrbnik, Baška, Omišalj i Dobrinj (sl. 2.), i potisnuti romansko stanovništvo unutar zidina grada Krka.

Konstantin VII. Porfirogenet navodi da je Krk od kraja 860-ih godina plaćao danak hrvatskom vladaru, vjerojatno do oko 998., kada je mletački dužd Petar II. Orseolo zavladao otokom. Hrvatski su vladari ponovo ovladali otokom vje-

¹⁴ Utvrda Korintija nalazi se na najistočnijem dijelu Krka i gleda na Velebitski kanal s najvišeg vrha (129 m) poluotoka Sokol, koji je omeđen dvjema uvalama, Velom i Malom lukom. To je veliki arheološki kompleks s lučkim, fortifikacijskim, sakralnim i stambeno-gospodarskim objektima, kojemu je centar kasnoantički grad u Maloj luci. Kastrum Korintija bio je važno ranobizantsko vojno uporište na plovnom putu od Senja do Osora i priobalnoj ruti prema Rijeci. O propasti Korintije kazuje priča „Bosor i Korintos” i bašćanska „Legenda o pomorskim matanima i gradu Korintiji” (*Tugomerika*, knj. II.).

¹⁵ Krk. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 29. 12. 2025. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/krk-otok>>.

¹⁶ R. Žic Mikulin: „Prema predajama došli su na otok krajem trećeg i početkom četvrtog stoljeća.”

rojatno u šezdesetim godinama XI. st.¹⁷ O njima govore mnogobrojne pučke priče, najviše o Krešimiru (*Tugomerika*, knj. V. i VII.) i nalaz Zvonimirove darovnice uklesan u Bašćansku ploču (ploče).

Slika 3: Grb kneza Mikulaka opjevan je u mnogim puntarskim pjesmama i nalazi se na koricama knjiga serijala *Tugomerika* (sl. 5). Na fotografiji je grubo isklesani obiteljski grb Mikulinovih na polomljenoj grobnoj ploči skinut s obiteljske grobnice na groblju sv. Andrije. Ploča se čuva u obitelji Rada Žica Mikulina. Naime, puntarske grobove s glagoljskim natpisima na groblju sv. Andrije uništili su Talijani za vrijeme Drugoga svjetskog rata, a ploču je spasio Radov otac.

Zanimljivo je da tradicija otočnih Hrvata prisvaja ilirsku utvrdu Kaslir kao svoju, dok bizantsku Korintiju vidi kao neprijateljsku. Također, u pjesmama o knizu Mikulaku treba obratiti pozornost na opjevani motiv Mikulakova šahiranoga grba s mačem i zmijom/zmajem koji se nalazi na štitovima, zastavama i zastavicama kneževih bojovnika (sl. 3.):

1.

*Na plećih jin branac (štit) ocvitani
i na njemu juta kaška bila
ka se kolo meča je savila,
kolo njih su kocke ocvitane,
slebrn ocvit (boja) črjenoga križe,
jista štema (grb) se vijori dviže.
To je štema kniza Mikulaka,
ku štimaju (poštuju) po Kuruku ovuda
i hrvaskoj zemji sve posvuda...*

2.

*Na ognjencih 18 štema zi kašku je stala
ka je zi zajikon vrh meča lizala.
On je znamen lipi kniza Mikulaka,
kog poštuje i zna tičica svaka.*

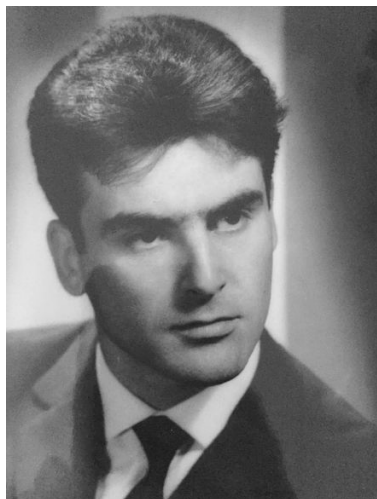
¹⁷ Krk. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 29. 12. 2025. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/krk-otok>>.

¹⁸ *Ognjenac* je plamenac, zastavica ispod vrška koplja.

3.

*juta kaška biše tamo klana
ka se priko mčine vrhu dviže
i z zajikon oštrilu mu liže.
Mikulaka kniza gospodara slavi,
kon kniževska kruna je na glavi
pred ku se pada kolinon va travi.*

Isti grb (čakav. *klesnjak*) koji se nalazi na koricama svih knjiga serijala *Tugomerika*, obiteljski je grb Žic Mikulinovih,¹⁹ uklesan na grobnoj ploči njihove grobnice na groblju sv. Andrije (sl. 3.). Ploča se čuva u obitelji Rada Žica Mikulina od Drugog svjetskog rata. Naime, sve puntarske grobove s glagoljskim natpisima na groblju sv. Andrije uništili su Talijani u doba okupacije,²⁰ a ploču s *klesnjakom* spasio je Radov otac Miko (Nikola) Žic Mikulin.

Slika 4. Prim. dr. sc. Rado Žic Mikulin, r. 1936. u Puntu, na fotografiji načinjenoj potkraj studija medicine u Zagrebu. Rado je zapisivač i kazivač narodnih predaja i koautor dva-naestoknjižja *Tugomerika*

U konačnici primijetimo još i to kako se u pjesmi „Mikulakov lov” (Senj, 1899.) knez izravno naziva knizom Mikulinom, imenom koje u svome prezimenu nosi Žic Mikulinova grana Žicova roda:

¹⁹ *Okolo Kampeja, Garice, Risike i pod Hlamon je živio rod koji su Grci i Vejoti zvali Nikolin, a oni su za sebe govorili da su Mikulini. To je bio vrlo jak rod... Svi su ih se pomalo bojali. ... U rodu se radalo više muške nego ženske djece. Zbog toga su se počeli ženiti po drugim rodovima, najviše iz Žudinića. Pomalo su se počeli ženiti s Helenkinjama i Vejotkinjama. Rod je postajao velik i počeo se dijeliti... Jedan iz roda se oženio za Grkinju iz Baške. Kada su joj roditelji umrli, ona i brat su podijelili imanje. Njoj je pripalo blago oko Punta. Onda se jedan dio roda preselio na Punat. Obnovili su staru utvrdu na Kasliru...* To je izvadak iz zapisa Rada Žica Mikulina iz knjige *Putom Sunca* (2019.).

²⁰ Iz različitih razloga takav kulturocid nad materijalnim tragovima otočnih Hrvata činjen je više puta u povijesti Krka, a u jednoj, vjerojatno sličnoj situaciji, jurandvorski redovnici skrivaju Bašćanske ploče u temelje crkve sv. Lucije.

*Kniz Mikulin vojne je pozdravil,
i pred njimi jizdeć (jašući) se odpravil,
slidila ga satnija jizdica (konjanika),
zada njih je presvitla knizica,
ka je konja po mušku jizdila
i svitlo oružje pri ruki jimila.*

Slika 5. Grbovi Mrakovčičeva (lijevo) i Žicova roda (desno) opjevani u mnogim krčkim pučkim pjesmama rekonstruirani su prema kazivanju Rada Žica Mikulina i takvi krase naslovnice svih knjiga dvanaestoknjižja Tugomerika. Pod Mrakovčičevim grbom nalazi se glagoljički natpis „Božja providnost“, a pod Žicovim „Bože, čuvaj nas“, slogani koji u nekim prikazima dolaze kao „Providenca“, odnosno „Bože, čuvaj Žicov zor“. Grbove izradio L. Eleršek

* * *

MIKULAKOV LOV, SENJ 1899.

Pjesmu „Mikulakov lov“ pjevao je P. Novak u Senju 1899., zapisao Anton Mrakovčić Pavlić, a sačuvao Rado Žic Mikulin.²¹ Godine 2020. u štokavski standard prenio Leonard Eleršek.

²¹ Rado Žic Mikulin u zapisu o povijesti roda objavljenom u predgovoru knjige *Putom Sunca* (2019.): „Puntar Pere Žic Antičić je govorio kako mu je baka pripovijedala da je neki Mikulin bio glavni na Kasliru. On je bio kosiz (glavar i vojni zapovjednik) i dva se puta borio s Grcima. U jednoj bitki su Grci pobijedili i razrušili cijeli Kaslir. Tada je poginulo puno naših ljudi. Grci su ih spalili na užarenom ognju, negdje oko Vrška. To mjesto su ljudi tada prozvali Rim, a to ti znači groblje. Zbog toga se i zove *Zarim* (za rimom – iza groblja) onaj zavoj kada se ide na Sus. Njegova baba je znala jako puno pjesama o Kasliru i tim bojevima. Ta utvrda je bila u svoje vrijeme jako važna. Sin toga kosiza je poslije uništio Korintiju, mjesto koje je bilo negdje oko Baške. Taj Mikulin je osvetio Kaslir, tada je krv tekla od Korintije do mora. Grad je gorio sedam dana. Korintija je bila spaljena i razrušena kao i Kaslir. Ni Kaslir ni Korintija više se nisu nikada oporavili.”

MIKULAKOV LOV

Oral tica nad burgon letila,
 va Kasliru ona je vidila
 silnu vojsku lipo opremjenu,
 zi boguni dugin oskrbjenu,
 prik ramen jin strilnice visile,
 zi strilami sve su pune bile,
 va rukah jin kopja ubojita,
 za pasan jin meči nadaliti
 zi kimi se samo junak kiti.

Na plećih jin branac ocvitani
 i na njemu juta kaška bila
 ka se kolo meča je savila,
 kolo njih su kocke ocvitane,
 slebrn ocvit črjenoga križe,
 jista štema se vijori diže.
 To je štema kniza Mikulaka,
 ku štimaju po Kuruku ovuda
 i hrvaskoj zemji sve posvuda
 aš su pod njun puno boji bili
 i dušmani puno jutih pobidili.

Sva je kohra va aptaku stala
 kad je slavna kniza ugjedala
 na veliku konju krkanskomu.
 Mikulahu z live gospa stala,
 Kasandra ju poslužnica zvala,
 na lipoj gospi lipo ruho biše
 ča ga vridne ruke njoj zašišē.
 Kniz Mikulin vojne je pozdravil,
 i pred njimi jizdec se odpravil,
 slidila ga satnija jizdica,
 zada njih je presvitla knizica,
 ka je konja po mušku jizdila
 i svitlo oružje pri ruki jimila.

MIKULAKOV LOV

Or'o ptica kaštel nadletjela,
 u Kasliru ona je vidjela
 silnu vojsku lijepo opremjenu,
 lukovima²² dugim opskrbljenu.
 Prek' ramena strijelnice visile,
 strijelama im sve su pune bile,
 u rukam' im koplja ubojita,
 za pasom im od čelika mači
 kojima se samo junak diči.

Na pleć'ma im štit je oslikani
 i na njemu ljuta zmija bila
 koja oko mača se ovila,
 oko njih su kocke obojene,
 srebrna se sa crvenom križa,²³
 isti grb se na vijori diže.
 To je znamen kneza Mikulaka,
 koji štuju po Krku ovuda
 i hrvatskoj zemlji sve posvuda
 jer su pod njim puno boja bili
 i dušmana ljutih pobijedili.

Sva je vojska²⁴ u pozoru stala
 kad je slavna kneza ugledala
 na veliku konju krkanskom.²⁵
 Mikulahu slijeva gospa stala,
 Kasandrom je poslužnica zvala,
 lijepu gospu lijepo ruho paše
 što ga vrijedne ruke joj zašišē.
 Knez Mikulin²⁶ vojne pozdravio,
 ispred njih se jašuć' uputio,
 slijedila ga satnija konjika,²⁷
 iza njih je presvijetla knezica,
 koja konja po muški jahala,
 svijetlo oružje²⁸ pri ruci imala.

²² *Bogun* je lûk.

²³ Grb Žica Mikulina.

²⁴ *Kohra* je vojska, a *kubur* je vojnik, pripadnik kohorte, vojne postrojbe (od lat. *cohors*, genitiv *cohortis*: četa).

²⁵ Rado Žic Mikulin: „Krkanski konji su potjecali s područja oko rijeke Krke u današnjoj Austriji. Ondje je isto rijeka Krka koja izvire kod mjesta Gurk.”

²⁶ Ovdje pučki pjevač prvog krčkog kneza Mikulaka jasno vidi kao pripadnika Mikulinova (Žicova) roda. Jednako jasno pjesma opisuje i grb Mikulinovih.

²⁷ Konjanika.

²⁸ Oružje, u čakavskim tekstovima češće – *arma*.

Za njimi su kurajno kohori hodili,
 dlga tenka kopja na plećih nosili.
 Sulice jin tenke lipo urešene bile,
 sve ognjenci šare pod bušcem jimile.
 Na ognjencih štema zi kašku je stala
 ka je zi zajikon vrh meča lizala.
 On je znamen lipi kniza Mikulaka,
 kog poštuje i zna tičica svaka.

Namiril se kniže va Vatansku dragu,
 poslao je jizdice po bocih visocih
 neka učeć straše i gone zvirine,
 zi ketan je pustil pase lovačine.
 Za mahnuće oka zvir se pokazala,
 z krvavimi oči pred gospu je stala.
 Konj joj namah va stran odskočil,
 zvir je preletila pred njimi ko strila,
 ma ni ni Kasandra svog časa časila,
 strilu namistila, bogun nategnila,
 za mahnuće oka strilu je pustila
 ka je zviru strašnu va pleći zadila.

Vepar se je strašni nazad obrnil
 i va ton mumentu na kopje naletil.
 Kniz se je brzo, vrimenta ni zgubil,
 zi konja hitil i mčinu potegnul
 i zi jenin mahon glavu mu odrubil.
 Zvir su vezali i klali mej konja dva
 i z pismu na ustih partili put Kaslira.

Za njima su hrabro vojnici hodali,
 duga tanka koplja na pleć'ma nosili.
 Sulice²⁹ im tanke lijepo urešene bile,
 sve šarene plamence³⁰ pod vrhom imale.
 Na plamencu grb sa zmijom stajaše
 što jezikom vrh mača lizaše.³¹
 To je znamen lijepi kneza Mikulaka,
 kog poštuje i zna ptica svaka.

Naputi se kneže u Vatansku dragu,³²
 jahaće on posla na strme padine
 neka vičuć plaše i gone zvjerine,
 s lanaca pustio pse je lovačine.³³
 Za treptaj oka zvijer se pojavila,
 krvavih očiju pred gospu je stala.
 Konj joj odmah ustran' odskočio,
 zvijer preleti pred njim kao strijela,
 al' Kasandra nije časa zakasnila,
 strijelu namjestila, luk je nategnula
 i za treptaj oka strijelu otpustila
 što je zvijeri strašnoj pleća pogodila.

Vepar se je strašni nazad okrenuo,
 i u tom trenu na koplje naletio.
 Knez se brzo, vrijeme ne gubeći,
 s konja baci i mačinu suče i
 zamahom jednim glavu mu odsiječe.
 Zvijer svezali, međ dva konja metli,
 i pjevajuć put Kaslira pošli.

²⁹ Sulica ili koplje.

³⁰ Plamenci su oslikane zastavice s prikazom Mikulakova grba.

³¹ Opis grba Žica i Mikulina, vidjeti slike 2. i 5. Treba naglasiti da je u pjesmama uvijek opisana jedna zmija (kaška) koja se u jednom versu pretvara u *ognjenog gomara* (zmaja), dok su na prikazima obitelji Žica Mikulina dvije krilate zmije / dva krilata zmaja.

³² Vatanska draga je dolina ispod Kaslira koja se proteže prema moru (sl. 2).

³³ Lovački psi, *pasi lovačine* ili *lovi* u predaji otoka Krka su psi dalmatinske pasmine ili dalmatineri. Krčani ih nikada ne nazivaju tim imenom, nazivaju ih još „pasi na črne mače” i kazuju kako su ovamo doselili s Hrvatima u seobi naroda.

KOSIZ, VRBNIK 1889.

Pjesmu „Kosiz” pjevao je 1899. M. Dujmović, a zapisao Anton Mrakovčić Pavlić u gradu Vrbniku. Sačuvao ju je i prepisao R. Žic Mikulin, a u štokavski standard prepjevao Leonard Eleršek³⁴.

KOSIZ

Seri oral nad hlminu leti
cirkli čini, hoće se pospeti,
va krejut mu bura zaburala
ka mu je v nebesa pomagala.
Ča se više on nad zemju diže,
to pod sobu on vidi sve više.
Ozgora je cili Sus vidil,
priko Cuke Krase je otvoril,
prik Kostoli Valburg je pogjedal
ne bi kadi hirša on ugjedal.

Na burg njemu oko biše palo
aš se tamo nutri niš mišalo,
vidil on je va burga dvorišču
kako bojni teču i niš jišču.

Svi su bili lipo obučeni,
i pod armu svoju pripravljeni,
na plećih jin bogun biše dugi,
za pason jin meč i armaj drugi,
va rukah jin branci ocvitani
s kimi no se od dušmana brani,
va oskah jin kopja posložena
i na dočap ruke pripravjena.

KOSIZ

Suri or' o nad planinom leti,
kruge pravi, hoće se uspeti,
u krila mu bura zapuhala,
u nebesa letjet pomagala.
Što se više on nad zemljom diže,
to pod sobom on vidi sve više.
Odozgo je cijeli Sus³⁵ vidio,
preko Cuke Krase³⁶ otvorio,
prek' Kostola³⁷ Valburg³⁸ pogledao
ne bi li jelena ugledao.

Na kaštel mu oko bješe palo
jer se u njem' nešto komešalo,
vidio on je u kaštela dvorištu
vojnike da trče, kako nešto išću.

Svi su bili lijepo odjeveni,
pod oružjem svojim pripravljeni,
na plećima luk im bješe dugi,
mač za pasom i oružje drugo,
u rukama štiti oslikani
s kojima se od dušmana brani,
u soškam' im koplja posložena
i na dohvat ruke pripravljena.

³⁴ Pjesme o vojničkim vođama kosizima pjevaju se na Krku odvajkada, sve do današnjih dana, a najljepše su ove o knezu krčkome Mikulaku i njegovoj Kasandri. U svakoj od tih pjesama opjevan je Mikulakov stijeg, koji je u naravi grb puntarskog roda Žica Mikulina. Zanimljivo je kako se ovdje radi o rodovskoj predaji koja ističe kneštvo roda, pjevanoj širom otoka Krka (i Primorja) po pjevačima iz drugih rodova. To kazuje da krčki puk ne dovodi u pitanje sadržaj pjesama, pa tako niti ugledno podrijetlo Žic Mikulinova roda. Isto se daje uočiti u pjesmama o gradnji starohrvatskih krčkih crkava sv. Lucije (Jurandvor) i drugih, u kojima se spominje obol uglednih lokalnih rodova (*Tugomerika*, knj V. – rukopis).

³⁵ Sus je veliko plodno polje južno od Punta, danas neobrađeno (sl. 2).

³⁶ R. Žic Mikulin: „Krase su područje od Tri križi (iznad Punta), Velon vrhu i Obzovi, pa do Truskavca Juti krš koga su naši stari prekopavali i stvarali vinograde (sl. 2).”

³⁷ R. Žic Mikulin: „Kostoli, danas Brestaki po brestih (brijestovima) – predio na južnom kraju Susa prema Valdburgu (sl. 2).”

³⁸ Valburg ili Valdburg je toponim – šuma ispod Kaslira, vjerojatno pojam iz gotških vremena, gdje je *vald* šuma, a *burg* utvrda (sl. 2).

Na vrh turnja vijora je znana
 ka vijori tamo svakog dana.
 Mej črjeno-slebrni kvadriči
 juta kaška biše tamo klana
 ka se priko mčine vrhu diže
 i z zajikon oštrilu mu liže.
 Mikulaka kniza gospodara slavi,
 kon kniževska kruna je na glavi
 pred ku se pada kolinon va travi.

Bojni su se va red postavili
 kad su kosiza na vratih vidili,
 složno su ga grmno pozdravili
 i svi kopja tanka dohvatili.
 Badračin je konja mu pripejal
 koga je pripreparil i počesjal.
 Na konju je arma sva izbrana,
 ocvitana, suhin zlaton okovana.
 Kosiz v ruki bogun dugi nosi
 čija strila i vola debelog pokosi.

Badrači su va rog zarožali,
 jute love z varug puščali
 i po Valdu za njimi bižali
 ne bi l' hirša z buša van nagnali.
 Ma jin srića slaba biše bila,
 samo orebica vajeri letila.
 Sve jih kapo usmiril drugamo,
 po Vatanskoj jih dragi oja simo-tamo.

Na vrh tornja zastava je znana
 što vijori ondje svakog dana.
 Međ' crveno-srebrnim kvadrić' ma³⁹
 ljuta zmija bješe ondje znana
 što se preko mača vrhu diže
 i jezikom oštricu mu liže.⁴⁰
 Mikulaka kneza gospodara slavi,
 kom kneževska kruna je na glavi
 pred koju se pada koljenom u travi.

Bojovnici se u red postrojili
 kad su kosiza na vratim' vidjeli,
 složno su ga gromko pozdravili
 i svi koplja tanka dohvatili.
 Stražar mu je konja dopeljao
 kog je priprepario i ga počesljao.
 Na konju je arma sva probрана,
 oslikana, suhim zlatom okovana.
 Kosiz⁴¹ u ruci luk dugački nosi
 čija strijela i vola debela pokosi.

Stražari su u rog zarožali,
 pse lovačke⁴² ljute s lanaca puštali
 i po Valdu⁴³ za njima trčali
 ne bi l' jelena iz žbunja nagnali.
 Al' im sreća slaba bješe bila,
 samo jarebica uvis poletjela.
 Sve ih glavlar usmjeri drugamo,
 po Vatanskoj ih dragi vodi amo-tamo.

³⁹ Crveno-srebrna kombinacija kvadratića na štitu i šalu (kravati) hrvatskih časnika prema puntarskim predajama oznaka je najviših činova. Anton Harabajić iz Punta kazivao je dr. Radu Žicu Mikulinu 1953.: *Naš pradić Harabajić je nosil črjenu beritu (kapu) zi krejuton (krilom) od kraguja. Kolo vrata je nosil, kada je šal crikvu, fino tkanu šarpu (šal) na bele i črjene kvadriči. Kada bi ga bili pitali zač nosi tu šarpu, bi bil rekal kako je to znak hrvaskoga satnika i kako su od njegovo-ga roda svi to nosili. On bi bil pravjal (pričao) kako su svi hrvaski saldati va staro vrime kolo vrata nosili takove šarpe. Časnici su jimili bele i črjene kvadriči, nadčasnici slebrno-črjene, a najviši, kosi-zi, zlatno-črjene. Dočasnici su jimili črno-črjene kvadriči na šarpah, a vojska je jimila belo-črjene šarpe ako je bila zi Bosne i Slavonije, a čerjeno-plave ako je bila zi Hercegovine i Dalmacije. Takove ocviti (boje) su bile i na brancih (štitovima).*

⁴⁰ Grb Žica Mikulina, vidjeti slike 2. i 5.

⁴¹ Kosiz je u puntarskoj predaji zapovjednik velike vojne postrojbe, ako govorimo o dužnostima – najviši vojni dužnosnik, a kad se govori o činovima – najviši vojni čin, ekvivalentan generalu (v. *Tugomerika*, knj VIII. i knj. VII. – rukopis).

⁴² Čakav. *lovi*, lovački psi, skraćeno od *lovačine*.

⁴³ Vald ili Valdburg, lokalitet i šuma na Krku.

Sve do Črnca arta su hodili,
nato se kuntra Plaju obrnili,
cilo jutro lova su lovili
i trudni se Kasliru vratili.

Sletil oral je na Orlavicu,
od kud gjeda ča je pod Glavicu,
ki se kamo movi i pasuje,
ki na baški žeju utišuje,
kuda jadre brodi i kajići,
kuda lete kalubi i tići.
Tamo sideć ni mu se bojati
aš ga niki ne smi napadati,
zato njazlo na hlmini zvija
kadi mu ne more naudit jenija.

Sve do Črnca rta⁴⁴ su hodali,
a tad se spram Plaja⁴⁵ okrenuli,
cijelo jutro lova su lovili,
umorni se Kasliru vratili.

Sletio je orao na Orlavicu,⁴⁶
otkud gleda što je pod Glavicom,⁴⁷
tko se kamo kreće i prolazi,
tko na izvoru žeđ si utažuje,
kuda jedre brodovi, kajići,
kuda lete galebi i ptići.
Ondje sjedeć nij' mu se bojati
jer ga nitko ne smije napadati,
zato gnijezdo u gori savija,
gdje naudit mu ne može ništarija.⁴⁸

ZOGNANJE KASLIRA, PUNAT 1893.

Pjesmu „Zognjanje Kaslira” pjevao je A. Uravić, a zapisao Anton Mrakovčić Pavlič 1893. u polju nedaleko od Punta. Sačuvao ju je i prepisao Rado Žic Mikulin, a 2020. u štokavski standard prenio Leonard Eleršek.

ZOGNANJE KASLIRA

Ava, mamu, ča se dogodilo,
čije no su plavi priplovile,
sve nan more zi jadri pokrile
od Plavnika pa do Gramavula,
od Negrita pa do podno Krka?
Čije no su vijore na njimi
zi kih strašni cafe mrsko gjeda?
Brodi svi su puni silne vojske,
svi kuhuri dobro su armani,
panciri su na njih ocvitani.
Ča su prišli, na kog će udriti,
komu li će doma razoriti?

SPALJIVANJE KASLIRA

Ajme, majko, što se dogodilo,
čiji li su brodovi doplovili.
sve nam more jedrima prekrili
od Plavnika pa do Gramavula,⁴⁹
od Negrita pa do podno Krka?
Čije to su zastave na njima
s kojih strašni lave mrsko gleda?
Brodi svi su puni silne vojske,
svi vojnici dobro oružani,
panciri su na njim' obojeni.
Što su došli, na koga će ići,
komu li će domak razoriti?

⁴⁴ Rt Črnike (Crnike), rt Črnac ili Negrit (crni rt) je po trnju nazvan i Tranjevo. Nalazi se na ulazu u Puntarsku dragu (sl. 2.).

⁴⁵ Plaj je predio uz more, sjeverno od Tranjeva (Negrita) (sl. 2.).

⁴⁶ R. Žic Mikulin: „Orlavica je brijeg iznad Stare Baške, istočno prema Baški dragi (sl. 2.).”

⁴⁷ R. Žic Mikulin: „Glavica je svaki brijeg koji nema šiljastu, već ima okruglu glavu – vrh.” Ova Glavica je istočno iznad Susa (sl. 2.).

⁴⁸ *Jenija* ili zlotvor(i).

⁴⁹ R. Žic Mikulin: „Gramavul je veliki žal južno od Punta Debija – rta od straže.” Punta Debij je plaža u Punta.

Od Kaslira doli jih gjedaju,
 ali znaka od sebe ne daju.
 Zatvorili tvrde su puntajke,
 ojat cila va cirkul se sila
 pa raspravja ča bi učinila.
 Na kraju su oni stabelili:
 po noći će na dušmana uđriti,
 z ormanic mu brodi zapaliti,
 a kuhuri ki se dežbarkaju
 lovit će i dešvivat po kraju.
 Ma jin srića ni se usrićila,
 grška vojska na Veju navalila,
 tukla ju je već ur z stinometi,
 nato kaške z kjiščari hitala
 i na kraju z ognjen ju važgala.

Va Kasliru kad su to vidili,
 nisu više ni časa časili,
 leh se bihu vaje naputili.
 Kad su bili podno Susa tamo,
 grška vojska na njih navalila,
 z živin ognjen tla jin zapalila.
 Od dima jin suzne oči bile,
 pa niš nisu kolo sebe vidile.
 Grci z boci na njih su strijali,
 z strilometi su jih ubijali.
 Hrvati se malo dištakali,
 pod gvozdon se lipo poredali,
 va Kavelice su konji klali
 i na meči z Grki se ćapali.

Grške vojske bilo kako plive,
 va Hrvatih ne osta glave žive.
 Žene z burga kad su to vidile,
 k bojnon svojin bihu poletile.

Sa Kaslira dolje ih gledaju,
 ali znaka od sebe ne daju.
 Gredama⁵⁰ vrata čvrsto zatvorili,
 stožer cijeli u krug su posjeli,
 raspravljaju što bi učinili.
 Na kraju su oni utvrdili:
 na dušmana će noćas udariti,
 s ormanica mu brode zapaliti,
 a vojnike koj' se iskrcaju
 hvatati će i ništit' po kraju.
 Al' ih sreća nije posrećila,
 grčka vojska na Krk⁵¹ je navalila,
 tukla ga je dugo stjenomet' ma,⁵²
 onda zmije s klješćavcima bacala⁵³
 i na kraju ognjem ga užgala.

U Kasliru kad su to vidjeli,
 nisu više ni časa časili,
 neg' se bjehu (tamo) odmah uputili.
 Kad su bili podno Susa tamo,
 grčka vojska na njih navalila,
 živim ognjem tla im zapalila.
 Od dima im suzne oči bile,
 nisu ništa oko sebe ne vidjele.
 Grci s brda na njih su gađali,
 strelometima su ih ubijali.
 Hrvati se malo udaljili,
 pod šumom se lijepo poredali,
 u Kavelice⁵⁴ konje su ostavili,
 na mačeve se s Grcim' pobili.

Grčke vojske bilo je ko pljeve,
 U Hrvata ne osta glave žive.
 Žene s tvrđe kad to su vidjele,
 bojnim svoj' ma bjehu poletjele.

⁵⁰ *Puntajke* su grede koje podupiru i utvrđuju vrata.

⁵¹ Veja je grad Krk (sl. 2.).

⁵² *Stinomet* je stjenomet, katapult koji izbacuje veliko kamenje.

⁵³ *nato kaške z kjiščari hitala*: Izbacivali su bačvice napunjene otrovnom gamadi – zmijama i klješćavcima, koje su se bacale na neprijateljske utvrde ili brodove, što je čest motiv u puntarskoj predaji.

⁵⁴ R. Žic Mikulin: „Kavelice su lokalitet na Susu, točnije istočno od Susa, sada pod hrastom – šuma. Kavelica je jamica, to su bili vjerojatno rudnici, neki su rekli bakra, drugi željeza ili kositra. (sl. 2.).”

Grki kad jih bihu ugjedali,
 zi strilami sve jih postrijali.
 Dica su se posvuda hranjala,
 prik Kostoli na Cuku bižala.
 Mikula jih svih je skupa spravil,
 pred Grki čridca ritka shranil
 aš je teško brez starijih ustati,
 ma još teže od glada umirati.

Grci grdi Kasliru se dali,
 suhor nose, po gradu sipaju,
 opjaškaju pa na to zognjaju.
 Najprije mu strihe zapalili,
 ondat mu turnji razvalili,
 pohitali bilo okolo kamenje
 da bi burgu zatrli znamenje,
 da od njega ne bi bileha ustalo.

Sve su mrce oni na voz pobrali,
 na Vršak jih bihu pripejali,
 tamo su jih skupa na fašini klali,
 pa jih po obridu brzo zapalili
 Bura je burala, ognju moć je dala,
 tužno je švikala, za judi plakala.
 Tri dni zaporedon oganj je goril,
 dok ni sve junake va prah pretvoril.
 Trećega je dneva i bura fermala,
 kako da se brižna bila naplakala.
 Pa od tada misto kadi se to šćaše,
 ustale sirote Rimon ga nazvaše.
 Svaku godišćinu tamo su hodili
 za junakih palih mašu su jimili.

Grci kad ih bjehu ugledali,
 strijelama ih sve su postrijeljali.
 Djeca su se posvuda skrivala,
 prek' Kostola na Cuku bježala.

Mikula ih sve je okupio,
 Stada rijetka pred Grcim' sakrio
 jer je teško bez starijih ostati,
 a još teže od gladi umirati.

Grci grdi Kasliru se dali,
 suhor nose, po gradu sipaju,
 opljačkaju pa onda spaljuju.
 Najprije mu strehe zapalili,
 onda su mu tornje razvalili,
 pobacali bijelo su kamenje
 da bi gradu zatrli znamenje,
 da od njega traga ne b' ostalo.

Sve su mrtve na kola pobrali,
 na Vršak⁵⁵ ih bjehu dopeljali,
 ondje su ih na granje⁵⁶ stavili,
 po obredu brzo ih spalili.
 Bura jaka ognju moć je dala
 tužno ječala, za ljudima plakala.
 Čak tri dana oganj je gorio,
 sve junake u prah pretvorio.
 Trećeg dana i bura prestala,
 kao da se, jadna, naplakala.
 Otad mjesto gdje se ovo zbiše,
 ostale sirote Rim⁵⁷ prozvaše.
 Svakog goda Rim su pohodili,
 za junake pale misu su držali.

⁵⁵ Vršak je predio ispod Zarima, južno od Punta, prema Susu (sl. 2.).

⁵⁶ *Fašin* je snop granja.

⁵⁷ *Rim* je groblje. R. Žic Mikulin: „Kad smo prošli Križ, Miko Gajanić Murajčić mi je rekao: 'Ča znaš zač se ovo zove Zarim? To ti pomini *za grobjen*. Nikada va ion su Grki osabatali naših i rašobrtali Kaslir. Va Vršku su udelali žarni oganj i spalili sih poginulih. Grki su tada postrilili i ženske, a dica su priko Kostoli (seda Brestaki) ušli na Krase i tamo se pohranjali. To, kako su poubijali ženske, je bila vela vašćina (sramota) za Grki. Moja mat je to šempre pravjala večer kol komina. Ona je znala i pisme o Kasliru i tih bojih zi Grki. Zač su Grki prišli ovamo se tlić? To ne vin.'”

Nejaki Mikula kad je mladić postal,
 zi svojimi vojni ni Grkon dužan ostal:
 po noći hodeći, Korintiji su pali,
 grada zapalili, svih Grki pobili,
 krvca je krkala od hlmca do mora,
 nebo oganj ocvital, kako da je zora.
 Jutrin su svih mrci skupa zakopali
 i velu gomilu nad njimi udelali.

Kad gomili prideš, na nju kamik hiti
 aš se nad suvragon ne smi suze liti,
 ma jih se je lipo z molitvu sititi,
 i oni naših mrtvih lipo zapalili,
 nisu jih pustili zviron da bi jih pojili.

Nejaki Mikula kad je momak postao,
 vojskom svojom nije Grku dužan ostao:
 Noću hodajući Korintiji prišli,
 grad su spalili, sve Grke pobili,
 krvca je tekla od humka do mora,
 oganj nebo obojio, kao da je zora.
 Jutrom su sve mrtve skupa zakopali
 i gomilu nad njima oni su podigli.

Kad gomili prideš, na nju kamen hiti⁵⁸
 jer se nad dušmanom ne smije suza liti,
 al' dobro ih se je u molitvi prisjetiti,
 i oni su naše mrtve lijepo zapalili,
 ne pustili zvijeradi da bi ih pojeli.

Slika 6: Bernardo Žic Jivančić pjevao je dijelove pjesme o knezu Mikulaku, propasti Kaslira i Korintije zajedno s Antonom Maračićem Morom. Fotografiju kazivača snimio je Rado Žic Mikulin na puntarskom groblju ljeta 2019. Rekao je da mu je problem moliti jednu po jednu obitelj za fotografije, a ovako su sve slike dostupne na jednome mjestu

Pjevajući fragmente mnogih pjesama svoje mladosti kojih su se mogli sjetiti, stari puntarski kapetani Bernardo Žic Jivančić (sl. 6.) i Anton Maračić Moro otpjevali su mladom Radu Žicu Mikulinu u srpnju 1957. još nekoliko stihova pjesme o propasti Kaslira. Njih dodajemo ovoj pjesmi.

Jedan od njih dvojice je rekao:

„Ovo ti je pisma o našen Kasliru, a
 kadi je ta Korintija, ja ne vin. Niki su
 govorili kako je to misto bilo nigdi
 na jizuli. Moguće, ma ne znan kadi.
 Pisma je bila dlga i moj otac ju je nan

„Ovo ti je pjesma o našem Kasliru, a
 gdje je ta Korintija, ja ne znam. Neki
 su govorili da je taj grad bio negdje na
 (našem) otoku. Možda, ali ja ne znam
 gdje je. Pjesma je bila duga i moj ju je

⁵⁸ Bacanje kamena na gomile – kamene grobne spomenike sa ili bez pokojnika (običaj iz ilirskih vremena), poznati je običaj Hrvata iz puntarske predaje; vidjeti dvije pjesme jednaka naslova „Kuzma blaženi” (*Tugomerika*, knj. V.).

dicin šempre kantat uz maradu. Ča znaš ča je marada? To ti je sopila na mihu (učinjena koža od kozlića). Mih se jima pod pazohu i se ga stiska pa zrak, ki se skrozi pisak puše nutar, gre skrozi sopilu i onda se marada. Sopila je jimila pet škujic. Nike marade su jimile po dvi sopile, tanku i debelu. Moga oca je jimit samo jenu.

Ne znan kamo je pasala ta naša marada, sigurno su ju hitili va smeće kada je otac umrl, aš ni nijedan vil marat na nju.”

...

jod toga visoca njazla hrvaskoga
jur nesmi ustati kamika jenoga!”

Kuhuri su brzo kumandu habali,
kuntra štanaju tečuć se podali,
kaštel orobili, štanaj su važgali,
Kaslir razorili, kamik razvajali.
Vijoru njegovu va oganj su klali.

Gomar se ognjeni nebu pozdviguje,
zi ognjenu glavu oblaki takuje,
Korintiji gradu konac navišćuje.

otac nama djeci uvijek pjevao uz maradu (mješćić). A znaš li što je marada? To ti je sopila na mijehu od štavljene kozličeve kože. Mijeh se drži pod pazuhom i kad ga se stiska, zrak koji ulazi kroz pisak prolazi kroz sopilu (sviralu) i tako se marada (svira). Sopila je imala pet rupica. Neke marade su imale po dvije sopile, tanku i debelu. Marada mojega oca je imala samo jednu.

Ne znam gdje je završila ta naša marada, sigurno su je bacili u smeće kada je otac umro, jer nitko nije znao na nju svirati.”

...

od toga visoka gnijezda hrvatskoga
više ne smije ostati kamena jednoga!”

Vojnici su brzo zapovijed poslušali,
ka utvrdi trčec’ se podali,
kaštel orobili, utvrd u žgali,
Kaslir razorili, kamen razbacali.
Zastavu njegovu u oganj bacili.

Zmaj se ognjeni ka nebu podiguje
i ognjenom glavom oblake dodiruje,
Korintiji gradu konac navješćuje.

KOSIZOVA SMRT, SV. MARKO, 1891.

Pjesmu Kosizova smrt pjevao je 1891. J. Kirinčić u Svetome Marku⁵⁹. Zapisao Anton Mrakovčić Pavlić. U prijepisu sačuvao Rado Žic Mikulin, a 2020. u što-kavski standard prepjevao Leonard Eleršek.

KOSIZOVA SMRT

Pesto osandeseto godišće kurilo
kada se je ovo dogodilo bilo.
Silne plavi pred Kurik koštale,

KOSIZOVA SMRT

Petsto osamdeseto ljetu prolazilo
kad se ovo dogodilo bilo.
Silni brodi Krku se primakli,

⁵⁹ Uz zapis stoji: *Kanatal J. Kirinčić. Zapisal A. Mrakovčić Pavlić va Sveton Marku 1891.* Utvrda Sveti Marko nalazi se na istoimenom otočiću o čiji se jugoistočni rt oslanja most koji povezuje otok Krk s kopnom. Ondje se nalaze ostatci bizantske utvrde iz Justinijanskog razdoblja (sl. 2.).

silne plavi, sve same tririme,
ke no nikad ne straši nevrime.
Na jadrih jin grške cviti bihu,
strašne sprave na sebi jimihu,
kohuri jin sve kuverte pokrihu.

Plavi brzo sidra va more kalahu,
sve se plavi va jiru armizahu.
Tlići su pričeli z veli stinometi
ki no ruše strihe, dešvuju krovine,
pa jih golih oganj živ zadine.
Va barilcih jute kaške jimili,
zi kjiščari velenanih pomišane bili,
ki no su se zlahka na tlohu razbili,
beštije su strašne okolo bižale
pasujućih, boječ se, naglo ujidale.
Kad su Kurik bili zi ognjen važgali,
brze kuhure su na bili grad poslali,
zi poruku sramnu da bi se predali
i kosiza svoga Mikulaha izdali.

Zi Kaslira svoga Mikulah gjedaše
ča se pod Kurikon bilin dogajaše.
Ojat bojnu svu je on skupa spravil,
vojsku spravil brzo jin je rekal
i put Susa arman na konju stekal
Badrač ga jizdeć jedva su slidili
i po putu armu po sebi su redili.

silni brodi, sve same tririme,
koje nikad ne plaši nevrime.
Na jedrima im grčke⁶⁰ boje bijahu,
strašne sprave na sebi imahu,
vojnici im sve palube pokrihu.

Lađe brzo sidra u more spustiše,
svi se ondje u krug usidriše.
Tući počeli silni veliki stjenometi,
koji ruše strehe i nište krovove,
pa ih gole ognjem živim pogode.
U bačvicam' ljute zmiije imali,
s klještvacima otrovnim pomiješane bile,
što o zemlju se lako razbijale,
životinje strašne svud okolo bježale,
prolazeće, u strahu naglo ujedale.
Kada su bijeli Krk ognjem zapalili,
brzu vojsku su na bijel grad poslali
sa porukom sramnom da im se predaju
i kosiza svoga Mikulaha izdaju.

Iz Kaslira⁶¹ svoga Mikulah gledaše
što li se pod Krkom bijelim događaše.
Stožer bojni on cijeli je sabrao,
vojsku spremil im brzo naredio,
oboružan put Susa on je izjahao.
Stražari⁶² ga jašuć jedva su slijedili
i putom oružje po sebi redili.

⁶⁰ Bizantske oznake.

⁶¹ *Na Jezeru je bil kapitul, Grški, još se i seda vide zidine. Na velon Kasliru je bil štanaj. Na Malon Kasliru je bil istešo štanaj. Straže su bile šoto (ispod) na sredini mej velin i malin Kasliron, jedna kuntra Tranjevu, jna kuntra Staroj Baški i jena na Cuki. Ako su ča akoržili su davali sinjali zi dimon i zi ponjavami. Kada je bilo slnce su avizivali zi zrcali. To su bile luštre pločice od slebra. Jenu takovu je jimil naš stric pop, ma nenan kamo je pasala. Va Konobah je bilo vejotsko selo. Na Jezeru su kopali žintu (jilo) i delali žare (posude), lonci, pijati i padele. Va Kolanini su kovali železo i od rama (bakra) delali žicu. Na otoku ni sedan godišć padalo i kako je diventala (došla) glad su Grci ušli (pobjegli) va Gršku, naselili su se kolo Patrasa. Prije leho su se spravili, su va zemlju zakopali pinjatu (posudu) punu zlata pod tri prevolti (svoda). Pinjata zi dežori (blagom) visi na pralici (štapu) od ležeza, a pod pinjatu je zlatni križ. Ki to najde i se najprije maši zlata, a tek ondat križa, če vaje (odmah) umrit. Nijedan nevi (ne zna) koliko su debele te prevolti niti, kadi (gdje) su. Niki misle, kako je to va maloj mekotici zormana Mika Mikulina, a drugi kako je to va mekoti (oranici) pod zdencen od Mikinovih. Mekotu od Mikinovih su niki judi zi Beča prekopali još 1890. ali 1895. lita, ma nisu našli niš zlata. Našli su samo nike kupine (keramika), pupići (kipići) i niš puntapeti, botuni i broz (kopći) od rama (bakra). Oni su to savijali va krpe, a naši su jin to na tovoru pejali na Punat. Jenoga većega pupića (kipić) je nosil žandarmo, aš se je bojal kako bi se na tovoru mogal razbit. Žandarmo je bil vavik tamo dokjek se je kopalo... To je zapisao R. Žic Mikulin 1955., po priči Mare Žic Mikinove u kućici na Jezeru.*

⁶² *Badrač* je tjelohranitelj – čuvar, Mikulakova tjelesna straža.

Va pol ure vojska spravna bila,
na dvi se jednace pole razdilila,
jena polovica ormanican brzin je bižala
a druga Kuruku na pomoć se doli podala

Prozor brzi koga Mikulah je poslao
bižeć s prešu velu, nazad se je tornal,
Mikulahu pred noge je kjekal i novicu
rekao
da je jedva pred grdimi Grki on utekal.

Vidil jih kako kuntra Kasliru gredu,
sobun voze teške silne strilometi,
ki no strile tanke zi ognjen hitaju
i za vojsku tuju oganj živ delaju.

Mikulah je obi polovici sebi pozval,
zi konja visoca lipo jin prodikal.
nato j' bojne boju on pripravil:
zi boci je strilce on postavil
va mezaricu vojski jute kopjanike,
ki no z branci strile pričekuju
i zi ostrimi meči bojak dofinjuju.

Zada njih je jizdicu on pustil
ka će brzo jizdec tamo pomagati,
kadi budu pričeli prvo popušćati.
Mornari junaški z vitkih ormanica
pomagat će tamo kadi bude potriba,
poslal jih je tekuć ozada strilnice.

Još za vrimena je brzo kolci pozabadal
da bi naval na sridicu lagje obvladal.

Grška vojska na poje kad je stala
vaje se je lipo po poju razvrstala.

Kohurta je prva na hudu stran zavila,
druga ju je vaje na dobru stran slidila,
tretja ravno naprid je stupala
i sredinu mirišća svu ćapala.

Kad na strilomet vojske se koštale,
obe dvi sinjali za jut boj su dale,
poškuri se nebo od ostrih strilica,
ke no križajuć se aeron letile,
nike zemji pale, a druge zadile.

U pol sata vojska spremna bila,
na dv'je se jednake grupe podijelila,
polovica ormanicama brzim potrčala,
a druga se Krku u pomoć uputila

Uhoda brzi što ga Mikulah poslao
žurbom silnom trkom se vratio,
Mikuli pred noge kleknuo i novost
rekao

da je jedva pred grdim Grcima
pobjegao.

Vidio je kako prema Kasliru dolaze
i sobom teške strjelomete dovoze,
koji strijele tanke ognjene bacaju,
vojsku tuđu ognjem živim spaljuju.

Mikulah je obje grupe sebi pozvao,
s visoka konja im lijepo govorio,
pa je vojnike za boj on spremio:
na bokove strijelce je postavio,
u sredinu vojske ljute kopljanike,
koj' no štitom strijele dočekuju
i ostrim mačem bojak okončaju.

Iza njih on je konjicu pustio,
koja će brzo jašuć pomagati,
tamo gdje prvo počnu popušćati.
Junački mornari s vitkih ormanica
pomagat će ondje gdje bude potreba,
trkom ih poslo on pozadi strijelaca.

Još prije boja brzo kolce pozabio,
da napad na sredinu lakše bi odbio.
Kad grčka vojska na bojište stupila,
odmah se poljem lijepo razvrstala.

Kohorta prva nalijevo zavila,
druga ju odmah nadesno slijedila,
a treća ravno naprijed je stupala,
sredinu polja svu je zaposjela.

Kad na strelomet vojske se primakle
i obje znake za ljuti boj podale
pomračile nebo oštre su strelice,
križajuć se zrakom cilju su letjele,
neke promašile, a druge pogodile.

Kad već strila oštih oni ne jimahu,
 sve sulice bojne mahon pohitahu
 pa se ondat za meči oštore ćapali,
 jacalon va jacal zvjitljiv udrijali.
 Sve je ravno poje od nada zvonilo
 i sve kriki bolne ranjenih pokrilo.

Grki strilometi teški pripejali,
 živi oganj dugin strilan oni dali.
 Strile zapajene za vojsku hitili,
 Mikulahu bojnih konji prestrašili.
 Oganj živi po suhori gori i pališću,
 dim se črni vaja po cilu mirišću,
 tarući oči suzne vojni dušmane jišću.

Grki drugu čilu kohurtu pridali,
 Mikulahu trudnu vojsku svu ugnali,
 pa jih onda, časa ne časeć, poklali.
 Mikulaha je strila otrovna zadila
 i na jiston mistu vaje ga ubila.
 vidila je to z burga visoca Kasandra,
 grška hćer, ma virna žena hrvaska,
 na sebe je pancir železni nategnila
 pa murvanca konja brzo zajizdila.

Pripasala oštra meća nadalita
 pa put mirišća prešno ona hita.
 Kad je druge žene ugjedale,
 niti časa one nisu već ustale
 armu ča je ustala poiskale,
 za kniginju va boj pohitale.
 Udrile su one složno na dušmane
 ki se od velog čuda ni ne brane.

Mag pedikus ki je na bošcu bil
 kad je vidil kako bi vojsku zgubil
 za curik je sinjal brzo dal,
 cilu vojsku nazad je pozval.
 Strilce poslao je na boci svuda
 zi naredbu ka se ritko čuje
 da se žene zi strilan striluje.

Kada više strijela oštih nemahu
 sva koplja bojna u mah pobacahu,
 pa se onda mačeva oštih hvatahu
 i žilavim čelikom⁶³ u čelik udaraše.
 Svo ravno polje od čelika zvonilo,
 sve bolne krike ranjenih prikrilo.

Grci strjelomete teške su dovezli,
 i živi oganj strijelama dugim prinijeli,
 pa goruće strijele na vojsku odapeli,
 Mikulahu bojne konje prestrašili.
 Živ oganj plamti svuda po strništu,
 a dim se crni valja po bojištu,
 tarući oči suzne vojnici dušmane išću.

Grci drugu odmornu kohortu uveli,
 Mikulahovu vojsku umornu potisli,
 i ne časeć časa, ondje ih poklali.
 Mikulu otrovna strijela pogodila,
 i na istom mjestu odmah ga ubila.
 Vidjela to je iz visoka grada Kasandra,
 grčka kćer, al' vjerna žena hrvatska,
 željezni pancir na sebe je navukla,
 pa murvanca⁶⁴ konja brzo zajahala.

Mač čelični oštri pripasala
 i put bojišta žurno pohitala.
 Kada su je druge žene ugledale,
 niti časa one nisu razmišljale,
 oružje što preosta bjehu potražile,
 za kneginjom svojom u boj pohitale.
 Udarile one složno na dušmane,
 od velika čuđenja oni se ne brane.

Mag pedikus⁶⁵ na brijegu je stajao
 Kada je vidio da lako bi vojsku izgubio
 za uzmak je signal brzo objavio,
 svu vojsku k sebi natrag je pozvao.
 Strijelce je poslao svuda na bokove
 i izdao zapovijed što se rijetko čuje,
 da se žene strijelama napadne.

⁶³ Čelik je na Krku *jacal* ili hrvatski – *nad*.

⁶⁴ Murvanac je konj crn poput crne murve (dud).

⁶⁵ *Mag pedikus* je zapovjednik grčkog pješastva.

Kad su strile svoje učinile
i sve žene strile postrilile
va Kaslir vojsku on poslaše
i jovakvu naredbu njoj daše:
„Od toga visoca njazla hrvaskoga
nesmi jur ustati kamika biloga!”

Nejač z burga vojsku ugjedala,
priko Kostel k Cuki pribižala,
po Pocunelih malo se hranjala
a ondat se va jatuu va Duniž klala.

Mikula ju sin kosizov ojal,
pred Grki su čridca pohranjali,
šenicu bilicu va gomile zahitali.

Grki mrce po mirišću ne pustiše
na vozine jih bihu oni nahitali
i pa na ušiški suhan pokladali
nato oganj veli trudon zapalili
kako b mrci silni va ognju zgorili.
Kadi bihu Grci žarni oganj udelali,
od ondat su judi Rimon misto zvali.

Grška driva silna Grškoj arivali,
puno vijor hrvaskih sobu su pripejali.
po mistima svojim oni su govorili,
kako su Hrvati za vavik pobidili.

Kada su strijele svoje učinile
i sve njih ondje vršcima probole
u Kaslir vojsku on svoju poslaše,
i ovu zapovijed tada joj dadoše:
„Od tog visokog gnijezda hrvatskoga
ne smije ostat' ni kamena bijeloga!”⁶⁶

Nejač sa grada vojsku ugledala,
preko Kostela Cuki⁶⁷ je izbjegla,
po Pocunelu kratko se skrivala
pa se u Duniž⁶⁸ sigurni sklonila.

Mikula sin kosizov ih vodio,
pred Grcim' su stadašca sakrili,
pšenicu bijelu u gomile zatrpali.

Grci mrtve na polju ne ostavili
na kola ih bjehu oni nabacali,
na suharke⁶⁹ najsuhlje⁷⁰ su ih polijegali,
a onda trudom velik oganj zapalili
kako bi mrtvi silni u ognju izgorjeli.
Tu gdje su Grci vrela oganj načinili,
ljudi su Rimom⁷¹ to mjesto nazivali.
Grčki brodovi silni Grčkoj otplovili,
zastava hrvatskih puno su ponijeli,
po gradovima svojim oni govorili,
da su Hrvate zauvijek porazili.

Predaja krčkih rodova, a napose onog Žica Mikulina kazuje da Mikulakov *zor* (rod) nastavlja kneževati Krkom po *kniziću* Mikuli.

* * *

⁶⁶ Osip Peričić (Punat 1950.): „Kada su Grki otili napas Veju je jin hrvaski kosiz ki je stolovali na Kasliru, koga su bili lipo obnovili, otil pomoć. Grki su se intrali (susreli) z našimi na početku Susa. Tamo je bil boj va kon nisu poginuli samo struki (muškarci), leh i struke (žene), ke su istešo čapale za armu. Dica su ušli (pobjegla) na Krase i tamo se pohranjali (poskrivala). Grki su sih ubitih pripejali na Vršak i tamo udelali žarni oganj. Spalili su sih ubitih, svojih i naših. To su naši zvali Rim (grobje), a brig ki je za tin – Zarim. To je ustalo do danas. Oni ki su razvajali štanaj Kaslir, rekli su kako od toga njazla hrvaskoga ne smi ustati kamika jenoga.”

⁶⁷ Cuka je brijeg iznad polja Sus (sl. 2.).

⁶⁸ Duniž je kaštel (Žicovih) Mikulinovih u Puntu, po kojemu jedna grana roda nosi prezime Dunižarić (sl. 2.).

⁶⁹ Rado Žic Mikulin: „Ušiški, odsječene, okljaštrene grane i grančice – suha drvca za potpalu ognja.”

⁷⁰ Čakavska komparacija: *suh* (suh) – *suhak* (suhli) – *suhan* (najsuhli); vidjeti *besidnik* (*Tugomerika*, knj. XII. – rukopis).

⁷¹ Rim je toponim u Puntu, od čakav. *rim*, groblje.

U pričama i pjesmama koje opisuju kasniju krčku prošlost Mikulini (Žici) su najviši otočni uglednici i plemići – konti, veleposjednici, poduzetnici, brodari i kapetani, vlasnici kovačke manufakture, vojskovođe i ratnici, donatori pri gradnji čuvenih otočnih crkava (npr. Sv. Dunat na Mejini, Sv. Lucija u Jurandvoru), didovi, *popi* i biskupi (povijesni Zdeda) – uvijek najbliži *zormani* i pouzdanici kneza (Frankapan). U njima se diče svojim šahiranim grbom s mačem i ljuticom te svjedoče svoje hrvatsko baštine od onih četiriju rodova Tugomirićeva plemena koji su se u davno doba naselili jedan pokraj drugoga oko Kampelja, Garice i Risike, tamo gdje je bilo sve pusto i gdje nije bilo ljudi.⁷²

Detalje o svemu tome planiramo objaviti u nekom od budućih izdanja *Zadarske smotre*.

⁷² R. Žic Mikulin (2. 1. 2026.): „Ne daj Bože kada bi niki rekal mojoj susedi Anti Luskićevoj kako laže ali zmišja. Mislin kako bi mu iskopala oči. Zablela (zavikala) bi: ‘Ča ti ćeš meni govorit kako je moj ded meni lagal? E, nećeš’, i bila bi mu z nohti na glavi. ‘Moj ded je bil pošten šlovik, a ne lažjivac, zapameti to! Se ča je rekal je on čul od njegovih, ki istešo nisu bili lažjivci. Slinjalo (slinavče), biž mi z višća (s vidika)!’ Čapal bi takovu zajikovu juhu, ku ne bi mogal almenno (barem) pet godišć pojis.”

ulio. Quum esset discordia de nobilibus viris de Vegla et de sua nobilitate, nos Marcus Contarenus de mandato domini ducis comes Veglensis et eius consiliarii Ioannes Fuscarenus et Iacobus de Canali posuimus in presentia nobilis viri domini Ioannis Theupulo comitis Auxerensis¹ illustris domini ducis Venetiarum filii, quinque nobiles viros de Vegla ad sacramentum et iuraverunt ad sancta dei evangelia de dicere et inquirere omnes nobiles viros de Vegla.

Branicius² de Castromusculo³ et Stephanus de Bano⁴ et iudex Bora⁵ et Sprecia de Dominico et Sprecia de Nicola sunt illi qui iuraverunt per suum sacramentum. De progenie Dognanis, domo Branicii, sunt nobiles: Blasius de Chisa, Rabaldus nepos Branicii, Lassinus⁶ frater Branicii et Petrus nepos Branicii. De progenie Subinich⁷ sunt nobiles: Stephanus de Bano, Banus filius Bore, Nicola filius quondam Nicole, filius quondam Mile, Vido filius quondam Ioannis Bore De progenie Togomorich⁸ sunt nobiles: iudex Bora, Dominicus eius frater, Petrus eius nepos, Iurislaus⁹ eius nepos et Andreas eius nepos dicti Bore; Sprecia de Nicola, Lassinus filius dicti Spreciae, Iurislaus filius Nicolae, Sprecia de Dominico, Iurislaus frater dicti Spreciae, Andreas de Syzo, Milogne de Syzo. De progenie Sudinich sunt nobiles: Imina uxor quondam Simonis, Mattheus de Perano, Dominicus de Suzura et Iurislaus filius Slavogosti. — Et aduc nobiles: Vulcina de Dominica, Nicola eius frater, Dessa filius Rambaldi, Petrus Romanus, Barbanus de dicto Dessa, Priboslaus filius Iurislavii de Bescha et Amicus de Martinuso. Praeterea Branicius et Stephanus de Bano et iudex Bora et Sprecia de Dominico et Sprecia de Nicola per sacramentum, quod nos fecimus vobis domino Marco Contareno comiti Veglensi et vestris consiliariis domino Ioanni Fuscarenus et Iacobo de Canali, dicimus omnes predictos viros damusque pro nobilibus vobis domino Marco Contareno comiti Veglensi et vestris consiliariis dominis Ioanni Fuscarenus et Iacobo de Canali, dicentes predictus Branicius et Stephanus de Bano et iudex Bora et Sprecia de Dominico et Sprecia de Nicola, quod iidem omnes supradicti nobiles

¹ Vicingucra: arbensis; no po krivu, jer, »Johannes Teupulus comes Absari . . . 1249«, kako Ijubić kaže u V. knj. ak. Rada na 89. str. ² Valjda Branić ili Branko. ³ I sada latinski: Castromusculum, a tal.: Castelmuschio, a hrv. Omišalj. Usporedi »Oimuscle« Docum. hist. Croat. per. antq. na 383. ⁴ Usporedi Ban u Vrbanskom zakonu od g. 1411. ⁵ Actum est hoc Vegle in plathea ante ianuam quondam Nicolai de Borre . . . 1263.« Ark. za jug. povjest I. p. 60. ⁶ Isporedi: »Ego predictus (: Produx) . . . Veglensis notarius . . . rogatus per . . . (dvornicum?) vlasinum . . . de Castromuscho . . . 1263.« Isto Ark. za jug. povj. I. a u nekakvu pismu od 1496. g. ima: Ser Antonius de Vlasino dictus Busse, civis et habitator Vegle. ⁷ Valjda Zubinić. ⁸ Tugomeriće? ⁹ Usp.: Ego Juresclaus subscrispi, 1153 u Coletovu pridavku k Farlatu V. p. 640.

Slika 7. Jedna stranica prijepisa poimeničnog popisa krčkih plemića što su ga 10. srpnja 1248. načinili Mleci, u kojemu se navode Dognani, Subinichi, Sudinichi i Tugomorichi, rodovi o kojima podosta znademo iz krčkih narodnih predaja. Ovaj dokument uvrstio je Tadija Smičklas u svoj *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. 4.: Listine godina: 1236 – 1255, Zagreb: JAZU, 1906.

LITERATURA

1. SMIČIKLAS, T., 1906. *Codex diplomaticus regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae*, sv. 4.: Listine godina: 1236 – 1255. Zagreb: JAZU.
2. ELERŠEK, L., ŽIC MIKULIN, R., 2019. *Putom Sunca – Crveni bojovnici iz Horezma*. Zadar: Matica hrvatska, Ogranak u Zadru.
3. ELERŠEK, L., ŽIC MIKULIN, R., 2020. *Po slidu Slnca – Črjeni bojovnici iz Harezma*. Punat: Mythologia Cravatica.
4. ELERŠEK, L., ŽIC MIKULIN, R., 2022. *Seobe Hrvata – plemenite bodulske predaje o doseljenu Hrvata u Ilirik i na otok Krk (Tugomerika, knj. VIII)*. Krk: Matica hrvatska, Ogranak u Krku.
5. ELERŠEK, L., ŽIC MIKULIN, R., 2025. *Zauzeće Sigeta Grada – plemenite bodulske predaje o drevnoj hrvatskoj vojsci u osmansko-hrvatskim ratovima s epskom pjesmom o Sigetkom boju (Tugomerika, knj. VIII)*. Zagreb: Arvalis j. d. o. o. i Ogranak Matice hrvatske u Zadru.

Rukopisi

6. ELERŠEK, L., ŽIC MIKULIN, R., *Kosiz – plemenite bodulske predaje o drevnoj hrvatskoj vojsci od iona do provale Osmanlija s epskim pjesmama o prvom krčkom knezu (Tugomerika, knj. VII. u rukopisu)*.
7. ELERŠEK, L., ŽIC MIKULIN, R., *Zvanimirove crkve – plemenite bodulske predaje o drevnim hrvatskim crkvama s pobožnim pjesmama (Tugomerika, knj. V. u rukopisu)*.
8. ELERŠEK, L., ŽIC MIKULIN, R., *Besjedarij južnoga kraja otoka Krka – čakavski besidnik Muraja, Lakmartina, Kornića, Vrha, Punta, Stare Baške, Drage Baščanske i Veje s 850 bodulskih poslovice i uzrečica (Tugomerika, knj. XII. u rukopisu)*.

Internet stranice

9. *Krk. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 29. 12. 2025. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/krk-otok>>.
10. *Krk. Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2025. Pristupljeno 29. 12. 2025. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/krk-otok>>.

Boris Domagoj Biletić

„Restlovi”¹ i druge ozbiljne pjesme

NISAM ZAPISAO

Šansonjerima, gospodi hrvatske glazbe

šetnja od stanice do kraja ulice
 još broje korake pločnici a ne
 građani brzodahom što zbore
 izloga nema (što bi sad majke naše?)
 rasprodaju stvari koje svima trebaju
 između dva stiha blijeda grafita

zrak se može rezati nožem
 koji je ostao u ladici
 kad netko od stola ustane
 otvorivši prozor i zalupi ga
 za sobom da malo skokne:

sutra podižu spomenik
 na mjestu gdje se razmazao
 padobranac za ideale

čujem tipkanje stroja i ekran
 ali kako kad nitko stoljećima ne piše?
 papir odbija primiti nov smisao

bez jezika u danima bez datuma
 opet oni glasovi u meni
 gledam dlan – gdje li su stare crte?
 sve kao presnimljeno u vječno sada

¹ Prvih pet pjesama, neznano zašto, nije objavljeno u „Vijencu” MH (br. 827 od 20. studenoga 2025., str. 22), unutar cjeline od ukupno trinaest pjesama koje su bile primljene za objavljivanje i koji je prilog izvorno naslovljen „Područje, zidovi”, dakako prema tek ovdje uvrštenoj pjesmi „Područje”, koje ondje pak nema! Ali je zato taj kraći izbor u „Vijencu”, uredno koliko i paradoksalno, naslovljen upravo „Područje, zidovi”. Sic!? No, tu smo gdje smo. (B. D. B.)

besposličar u muzeju
petrolejskih lampi klasike
danas nisam zapisao rečenicu
a zamislio ih puno i previše

MORUS ALBA, MORUS NIGRA

Odisej i Uliks sjede u hladu murve. Prvom lijevo oko ljubičasto, drugom desno ružičasto. Nisu jednojajčani, nego prijatelji u tišini iza razgovora. Granice blijeđe – u daljini more mamurno od tuluma šuti, kopno od partijanja tek napola živo. Što ćeš bolje, što ćeš više: ni ep ni balada. „Zašto se vraćaš, kad ne znaš gdje si doma?“ „Zato što svaki putnik nosi tren kad će odlučiti stati i dalje samo trajati, biti.“ „A stablo, prijatelju?“ „Ono kaže da korijen nije adresa, već način kako držati svijet na dlanu, a opet ne u rukama.“ „Pa kako onda ostati?“ „Lijepo. Pamteći ne samo staze, nego i predahe između koraka – evo, ovaj mir koji baš sada dijelimo.“ Malo tko još razumije, a da pritom ne mora slušati ni čuti. Stvar se otela u preozbiljno. Nigra i Alba ipak ženke su. Morije. Umnoženu simboliku nose očima, grudima, kukom i bedrom. Pjesma tako nalaže. Uliks i Odisej, možda blizanci u idućem životu, sad više ne znaju pod koji bi dud s dudama, ili obje pod sebe. Kao mladići. Možda još čekaju znak ili tek vrijeme kad će prestati tražiti. Ne odlučuje junak, nego plod kada padne. Zasad su tu. I to im je dovoljno.

SAM ĆU SE ZAKOPATI

U domovini, gdje zemlja pamti dulje i više od ljudi, gdje još možda šuma šapuće na dijalektu koji se ne uči, jezik se već povukao. Novi barbari ne dolaze izvana, rastu iznutra, iz navika: ne pitati i ne znati. Za zavičaj bez korijena i tekst što nosi probitak. Uzalud tražiš riječ koja još nije prodana, kupljena, preprodana. Što ti je to miris mora? Odakle ti, čudaku, pojam koji ne stidi se ljepote i sporosti, koji ne viče? Što su to otpor i dom? Pa još besjeda koja živi, a ne treba publiku?

Barbarin: ne zna ili ne želi znati? Neće ujahati vitlajući mačem ni urlajući. Odijelo besprijekorno, zaslon umjesto očiju. Govori jezikom koji je usput izgubio padeže, ne poseže ni u džepni rječnik na ekranu; naglasci pokopani, izraz osakaćen, gramatika beskrvna, pravopis zmijska košuljica ispod koje ne raste nova. I još kaže da priča. Ne govori – on priča bez priče. Ne stidi se. Medije pregazio.

Ušao u vrtiće i škole (misliti bez misli, osjećati bez tijela). Eno ga s diplomom, koliko sutra na sjednice će društava, matica i akademija, zaposjesti i ukinuti ih. Zaborav da je napredak, brzina mudrost, a tišina da je prijetnja. Ruši knjižnice

ne ušavši, briše nepročitanu poeziju, knjige ne spaljuje – ugasi ih. Funkcija i tržište u himni megafirme MAGA: na mjestu smiješne povijesti – reklama za rat, u rat, u rat... Sloboda je profit, a zajedništvo druženje brojki.

Moja riječ nije protiv njegove, nema šanse, kad ljubav i tuga mjere se bajtima, a novi pjesnici ne pišu ni binarno. Pravci smo koji se neće susresti u beskonačnosti, u Boga još i manje. Na menadžerskom tečaju iz marketinga u prvoj mu klupi klinici: Aldous, Anthony, George, Ray te ini amateri ponavljači. Prošlost već izbrisao. Bezimene ulice i trgove ne imenuje, ne zna čemu ni kako. Ukratko: možeš li se baviti njime, makar u pjesmici, a da ne postaneš jedan od...? Ma sam ću se sutra zakopati, dok još ne trebam pomoć.

SAMOĆA, NASLOVILA BI

Kamen diše težinu starih snova.
Tlo nepostojeće pamti korake.
Stol ustao bi napuklih zglobova.
Praznina škripi u prazno.

Kapi vraćaju se izvoru
koji nije voda.
Prozor trepti, oči trepere.
Nebo spuštено u sobicu
ili je disanje gusta tkanina.
Što se lijepi za usta i uši?

Lišće u zboru nerođena jezika.
Slobodno oko širi se,
a prizori zamrznuti.
Netko iza traži vlastito ime.

Dok uspinje se krvotok,
ništa me se ne pita.
Ponizna ostajem i zahvalna.
Takva šaljem glas kroz zidove.

PODRUČJE

I. *Što tražiš, tijelo?* Ono što već nosim. I još: oluju u leđima, rijeku u žilama, sunce u pupku, gnijezda u međunožju... tražim što sam bilo. *Nazvala te područjem.* Područje? Ne, kontinent sam: glava mi planinski lanac, oči na olujnoj pučini, uši šume od sjećanja, nos katkad u oblacima, dah pijesak vraćen

moru. Sve sam što osjećam: oluja i rijeka, vatra i delta... Kontinent koji su davno otkrili, a on se još uvijek traži – e, to bih možda mogao biti.

II. *Vidiš li se, tijelo?* Itekako: ruke mostovi, prsti koralji, dlanovi ravnice, ramena visoravni, lopatice litice, prsa vulkani, srce vatreni kotao, trbuh depresija i nabujak, pupak sićušan krater, bokovi braća ritma, koža primalja kiše i sunca i snijega i zvijezda, a bedra beskrajni kanjoni želja. Kosa, ha, očerupana sura vlasulja morska. Ali među nogama, oprosti: ipak nekoliko života i tisuće malih smrti.

III. „Područje da sam? Kako se uzme.” I tu pukne veza.

PTICE IZ RUKU

Riječi padaju kao otopljeni satovi slikara.
Umjesto njega, pjesnik miješa pijesak s tišinom.

„Što tražiš?”

„Mjesto gdje će se misao povući iz buke.”

Zvijezde jutros sjede u šalici kave,
Mjesec kao da je tek sjahao s konja.

„Je li to poezija?”

„Ne, samo ptice lijeću iz mojih ruku.”

Papir, gle, pjeva umjesto riba, poplava
kroza zidove u ritmu je posijanih snova.

Crni, crni svod i prazan zaklon,
krhko gnijezdo znatiželjnih nam očiju.

Pa hoće li bar nebo, na kraju ovakva
Božjeg dana, prsnuti u stihove?

PRINOŠENJE STIHU

Netko, možda ti, možda riječ,
pleše zorom između daha i smisla,
kao da pokret može spasiti jezik.

Ti li si to, tada pišeš tragom
što isparava s disanjem zemlje.

Mlijeko postaje znak, i sol,
nikakvo i ničije pismo postojanja.

Sve zaboravljeno kao da baš u tebi
traži drugo ime, dugo trajanje.

Svanuće nije događaj,
ali riječ li tu izgovoriš, postaje
i rana i lijek istodobno.

Ne ispovijedaš se pišući,
nego sebe prinosiš stihu:
da te iznova izmisli, i nas,
da sve oslobodi vlastitih tragova.

Šutiš, ja to zovem govorom.
Kada svemir na tren postaje moguć,
gasi se mrak naših očiju.

NASTUP

Zrak je gust
od plastike i treme.
Ispod klupa svijetle mobiteli
kao ribe u mutnoj vodi.
Riječi se za nepce lijepe,
oljuštene s jezika.
Nitko da ih privine.
Na ploči blijedo srce od jučer.
U pjesmu nervozno strpam
kreditu i spužvu: neka si je obrišu.
Zadnja klupa (odavde) lijevo:
zuri kroz mene, smijulji se.
Metafore klize kao znoj.
Je li pristojna ili odsutna?
Diše li ravnomjerno? Ja ne.
Kad sve svrši se,
riječi ostaju na stolu,
kao kožu da sam skinuo,
još toplu, još malo moju,
vlažnu, napola živu.
Ali više mi ne treba.
I zašto bi pjesma opstala?
Ne pitam se poslije nastupa
jer ću opet nasjesti.

MIRAN, BIVŠI

tijelo u novome obliku
ne traži potvrdu
misli su jasne i čiste

lice u zrcalu
nije više ljepota
nije više mladost

bolji trenuci mimo su
ali ipak ravnoteža

manje osjećam gubitak
više prostor između

gdje mirujem iako bivši

BOLI TO

Roditi djecu u gluho doba
hrđe niz očnjake i otpada,
u zemlji bez jake molitve.

Pod kupolom straha hropac,
ali malo tko još kleči tih.

Uče hodati po pepelu, uče
šutjeti maleni. Boli to kad
znaš da tama umije čekati.

KAL

Valovi o *grote*, sol u plućima,
ustajale ribe. Rubinum smoren.

Crkva na vrhu savija se, prazna.
Hrđavi lampioni i krepane zvijezde.

Mete vitar, mete, huči i donosi:
ambicije drobilice, prijetnje jednako.

Izbrisani i lažni: jedan štof, isti
kroj identitetā. Duhanski faraoni pod
ruku s bolesnicima bolje prošlosti.

Prazan li je, krcati li je – svejedno:
Trgom kresnut' neće gorivo otpora.

Prizori zavodljivi, iz zraka. Ruke pune
ničega, dok očima evo me najzad
iza razglednice, *de drio la cartolina*.

Jesam što jesam, ali pola života
i jedan grob: zar da je malo, nizašto?

ČIJA ŠUTNJA POSTAJE MOJOM?

radni manifest persuazivne poezije

1. Što ako nas jezik samo priprema za dodir?
2. Riječ diše u sebi bez glasnica; netko pak u meni razmiče rečenice da uđe svjetlo bez smjera, da se razlije po sumnji ili neizgovorenem.
3. Vidim tragove smisla, ali bježe mi u zavoje daha, u nepoznate točke jezika gdje značenje stoji sámom, ogoljeno do kostura, ni do slike.
4. Sve je pomaknuto za treptaj, za nečije kasno „da“, za tren kad misao promijeni lice, a nitko to ne primijeti, osim zraka što se nakratko zadrži između mene i onoga što sam htio reći.
5. Možda govor nije zvuk, nego temperatura svakog svoga izvora.
6. Što ako sve već zna govoriti, što ako svaka tišina ima ime, ali ga brišemo prije rođenja?
7. Nema uzroka, samo povrat: riječ se vraća svojoj koži, poput ribe koja pamti obalu samo po mirisu soli, a ne po vodi što ju je nosila.
8. Netko u meni ruši zidove iz pogleda koji se više ne usuđuju zastati.
9. Tko god govorio, ne govori sam i sve postaje otvor, i rečenica i nebo i unutarnje tkivo u kojem dah nosi trag tuđega vjerovanja.
10. Možda nas ne mijenja ono što čujemo, nego ono što dopustimo da nas takne.
11. Tko sluša kad se (s)misao povuče?

12. U tišini tijela riječi se vraćaju vrutku: samo toplina u ustima kao tuđega svijeta. Toplina stiže bez pokreta i učim se dahu koji nije moj, ali me diše: „...a kad prestanem biti, koliko šutnje treba da...?”

13. Ili: „Možda me ne voliš riječima.” Ili: „Ne pričaj priče, zrak već zna što ćeš reći.” Ili: „Kad mi se približiš, vrijeme se savije oko kože, svjetlo na ramenima drhti jer ne zna gdje počinješ.”

14. Riječi su sada višak, ostaju u ustima slatke i nepotrebne: „Jesi li pristala? Ili me tvoja tišina samo prepoznala?”

15. U svakoj stanici srca osjećam odsutnost kao da je oblikovana za dodir.

16. Riječi bi samo kvarile mir pa ih je manje, sve manje, samo ritam, ritam...

17. Nešto se promijenilo zauvijek u tkanju tijela i svijesti. Kad se približimo, nismo dvoje – i opet mogu biti sam.

18. *Više ne znam tko šuti, tko li tičući naslijepo kao da još pita: Što je od mene u meni ostalo?*

JANIS JOPLIN

U hrdavim pogonima provincije
sama kroz površne, lažu, krevete.
Glas u metalnom oku, a ruke
male već grle nerođene zvukove.
Cigareta pa igla kroz vene: oči
su tada tonski svjetionici odakle
svaka nota krvavo reže noć iz
koje kaplju blues i zaborav. U
istom oblaku Brian, Jimi, Jim, Kurt,
Amy... Nikad u Klubu 27 urlik ne
zamire, sjetna i draga J. J. Nikad.

MALI MOJ ATLANTIK

irskim prijateljima

I moji zauvijek preko slanih rubova staroga svijeta.
 Od jedrenjaka samo zgarište na žalu, priča i siročad.
 Svako jedro tisuće šavova, ali ne pokore se,
 voljeni moji, ni vjetru ni gospodaru. Tako predaja.
 Da koraci ipak ne zaobiđu dom, kao nekoć,
 u prvoj generaciji odjenem tuniku boje šafrana.
 Odškrinem istrulo jadransko okno, baš fino dostaje
 za pogled u mali moj Atlantik. Utvaram si, valjda
 ne bolujem, da tu i tamo dišem ilirsko-keltski,
 ali oprezno, za narod mi hrvatski tipično. I gle:
 minijaturni klif pod suncem juga čeka da zalepečem.
 Pa poletim s litice iz mita kroz dim u davnu stvarnost.

NEVIDLJIVO

Nosi tijelo kao prozirnu kuglu u kojoj plivaju jednadžbe i kemijski spojevi – malo života, malo smrti. Organi plešu autonomno. Svaki dan kao nepozvan gost. „Što nosim? Što je već tu?” Cvjeta neizvjesnost: korijenje u plućima, listovi u mozgu, strah duž kralježnice. Unutarnje oluje izlaz traže, a on, bivši igrač u beskraju, zatvara se prema kraju. Tijelo već škripi, unutarnji svemir puca bez šavova. Strah iz očiju, iz ušiju pa kroz ruke u drhtavicu. Nije više pitanje što nosi, već što ga nosi.

TAKO NEKA OSTANE

Čakavskome pjesniku Slavku Kalčiću (1954. – 2012.)¹

Moje proljeće povratka i tvoje *teplo: ala, sidi tote, poli da me*. Grad sa sudnicom i zatvorom u Pjesnikovoj ulici nije znao što ga sve od nas uskoro čeka. Ni obratno. Došao sam bez buke, a ti već vihorio čakavicom koja ne nudi se sama – rodница je narodu i prva *gropa* ziđa na veleburi povijesti. Naše prapleme pod križem i zavičaj uokvireni ljubavlju, sve protiv zaborava, tako sam te čitao do zadnjih riječi. Prihvatili se najprirodnije: pjesnici bez potvrde, ljudi bez zaleđa. Vjerovati riječi, ne poretku, prisegnuti stihu kao otporu. Rat nosio si šutke. Ako itko, razumio te jezik sam. Kad si zadnje mi riječi povjerio, znao sam: odlaziš, ali ne opraštaš se, povjeravaš se svojim. Tvoj prepjev i ulje blagoslovno

¹ Kalčić je na čakavski prevodio *Božanstvenu komediju (Bogodična komedija)* i za života objavio *Pakâ* (2010.) i *Čistilišće* (2011.), a prepjev *Raja* zbog pjesnikove je smrti ostao nedovršen. Kalčićev je tzv. roverski čakavski, hrvatski govor unutrašnjosti južne Istre, sjeverno od Pule, s 20-ak sela i zaselaka i Juršićima kao najvećim mjestom.

uz bolesničku postelju. Plemenita *barbarija* ima svoga Epula, a Firentinčevo „*Velo delo*” *in lingua* u Malom trojstvu narječja roverskog nedovršeno spi, Slave moj. Neka ne prčkaju po njemu, tako neka oстане.

ZADAR, Gorana Filipija i moj

Zadar, veleime s tolikim vratima, kao moj rodni grad – zatvoren solju, zidinama uvezan, riječ u *groti* začinjavaca, kad zatreba i šutnja u jeziku koji glagoljanjem pamti. Zvonici ljube i prkose, riva zna da šuti – alge svjetlosti plutaju kao zaboravljeni vokativi, korijen vjetra traži mjesto smrti, gdje se padeži lome o stijene. More, crno oko, *sve hrvatske smrti* u jednome dahu, u sintagmi boli, u rečenici bez točke. Nosiš rane, tuđe i svoje, glagol si u deklinaciji povijesti, svaka bitka ima svoj rod, broj i lice. Forum pod bosonogima ušuti, akvarij suhih riba umjesto doma, pukotine pune vojski. Kad kamen piše krv, ulice gore, plamen hrani pse rata, a lavež u prsima ne nalazi jezični oblik. Riječ često ne izlazi, kao dijalekt zauvijek izgubljen u vlastitu blijedom odjeku novih stoljeća. Grad se tada osluškuje, sebi nepodnošljiv, brišući se i pišući se iznova. Čudesan rukopis na vodi koju će naši, doplovivši i ujahavši iz dalekih praskozorja, prozvati svojim imenom. Klukas: *Voda!* Lobel: *More, braćo, more!* U ljudima još danas raskopi kao fonemi prošlosti, kao naglasci koji više ne pripadaju nikome. „Zadre moj, bole li te rane?” piše Goran u jecaju devedesetih. Njegov pjev zamalo klonuo pred tišinom koja će umah prasnuti. Zajedno spašavali samoglasnike zemlje koju volimo. Sve što smo bili i sačuvali u tragovima još sjaji, a da ne znamo uvijek kako. Možda prijateljstvo i onkraj smrti izmiče kalupima nečeg muzejskog. Tvoj Zadar, prijatelju, *mare nostrum* i moje pismo – prisega nad puljskim ti grobom da ću štovati, voljeti i svjedočiti dok jesam.

(GDJE INAČE PIŠU NASLOV...)

Postoji neka pjesma u tome
kako se pojavljuje. I kako šuti.
Mijenja tijelo misli u misli tijela.
Njena blizina tiha revolucija.
Ako malo govori, sve se kreće.
Pokret traje baš koliko treba.
Ponekad plete zajedničku tišinu.

Strah te napisati koliko je očito:
Ne moraš voljeti da bi postojao,
ali postojiš li ako ne voliš,
ili tek traješ prema nestajanju?

Jadranka Fatur

Izbor pjesama

2004. – 2006.

*

U vodi sam vidjela mjesečevu boju
kako s neba kaplje kap po kap
kao da se cijedi vlaga iz nekog jarkog ploda
na kobaltno modri plašt
a nešto vjetru slično kidalo je odraz
ispirući zlato i popadale oblutke
u brznoj crnoj vodi
tok vode je hrlio poput jedra kad poprima
obrisa zraka postajući kalup za nevidljivo
i tek po njemu spoznajemo tko je
bile su žile korijenja na kojima počiva stup svjetla
a glava mjeseca kapitel novog stilskeg razdoblja
starih bogova oltar, netko tko se učas preobrazio
sad div, sad čovjek ili životinja bježeći
definiciji u jednu novu sliku
večeri ispisanom u prostoru

27. 4. 2004.

*

Kad se nebo pretvorilo u scenu igrokaza
uz kavu u jednoj mirnoj ulici
moja samoća smjestila se sučelice
i naš je dijalog mogao započeti u maloj nelagodi
zatim se nebo, iako u prozračnom suncu
činilo mrtvim plavim papirom
dok nije preko njega prešao jedan leteći stroj
To je bilo sve od prirode što sam vidjela

arhitektura, kuće, i ono uredno još ne jako
 drveće pravilno posađeno u razmacima
 što sliči artificijelnim pejzažima starih slika
 tako arhitektonski, tako duhovno i bezosjetno
 Samo je moje srce plakalo čudeći se
 kako može podnijeti svu bol vidljivog
 zašto, pitati se može ali komu i što reći?
 Kad svjetlo nije više svjetlo
 ni žalost nema više ime

27. 5. 2004.

MARINA – IRENA

Strah dijete dovodi pod drvo. Drvo je zaklon, sigurnost, ali postaje duh i prošireni dio bića djeteta. Predak, mistično povećanje? Dijete – drvo? Ali, zašto je čudno ako netko umre za ono što želi biti? Cvijet na terasi u Zadru naslonio je glavu na nju i okolo se prosule latice kao riječi koje je ruža željela nekome reći. Izgovorila je ruža crvene riječi svojih latica. To je jezik. Nešto je ova ruža, posljednja na svom stablu ispred terase gdje nema više ni Šantine breskve ni ikoga do nas odsutnih ljudi koje zanima nešto drugo, rekla. Ipak iz samilosti prigrbljujem taj vrt. U ovom sam trenutku poput bolničarke tom bilju.

22. 6. 2004.

LJETO

Ja nosim sobom nebo
 prepuno modre boje
 Kuda se usmjeri pogled
 tek neki iznenadno nadošli oblaci
 bijeli su otoci u moru
 Vječnost ljeta koju donose volim
 tako i ja dobivam malo te vječnosti
 toplinu u povjetarcu, razdraganost
 u svojim potajnim mislima dok
 ispisujem dva-tri stiha
 Bijeli oblak taknuo je krov jedne kuće
 i proklizao
 oni su moj sat a ja njihovo sidro
 u bujnom obliku svjetlosti
 Smrt se čini tako neznatnom
 smrt ljeto zatvara u kratke crne sjene

zgnječene otiske mokrih nogu
nekog hladovitog stabla
Sjena je sunčani izum

3. 7. 2004.

*

Pozdravljam te majstore
neznani čovječe kojeg dijele stoljeća od mene
Pozdravljam najprvo ruku kamenoresca
jer si imao potrebu nagovoriti je da govori
o ljubavi za viticu i grozd sa čvrstim malim bobama
a možda i vino
Osjećam da ti je duša bila zahvalna tom voću
kako ga razumiješ ne samo njega nego i
lijepo što je bilo jednako tebi
davnom umjetniku i meni danas
dok si boravio u ovom pjeskovitom kraju
gdje kamen znači uspješno pohranjeni zvuk i sliku
Nije li vječnost i to što se moja ruka takla puta
tvoje ruke dok je oblikovala grozd i vitice
nekim preciznim i ostrim alatom u godinama Augusta

15. 7. 2004.

*

Zbor cvrčaka što se usijecao u sluh
poput vriskova kada sam budeći se
čula samo njih, zbor, hor antički
Nešto je žestoko uzvikivao o vječnosti ljeta
o svim ljetima
Mediteranu, nečemu izvan sobe
stisnute u polumraku drvenih kapaka
A ja sam pobjegla u san
od nekoliko stoljeća ili tisućljeća

20. 7. 2004.

*

Nekome tko stoji uz staklo
cijeli će život biti izmjena noći i dana
sunca mjeseca i zvijezda
zato što su oblaci sinoć postali tanki
i u dubini tame koja nije bila oblak
palucale su zvijezde
znam, poznam i osjećam njihovu
električno modru boju
Zatim je mjesec upro prstom ili čelom
što je blještalo poput taline nekog metala
a razlikovala sam ga odmah od neke
prašne i blijede ulične svjetiljke
Onda se kroz prozore izmijenilo toliko boja
neba s oblacima gusto smeđe sivim
i modrim poput tamne riječne mase
a na tirkizu plivala su jata
karminskih bokova oblaka
ribe iz nebeskog akvarija
Pomislila sam da je sve to
bio moj život.

30. 12. 2004.

*

Sunce je visjelo poput
napola ugašene lampe
čak se činilo da titra ili se koprcu
u sivoj mreži, ovojnici, fasciji
ulovljen mišić miokard
Danas prizivam teoriju umijeća
kao da je to lakše nego živjeti
iskazivanje čudnim ritualom ruku
koje misle
Želim li misliti rukama ili bez njih?
Moram odgovoriti onako kako je ispravno
da misliti zagonetnim radom ruku
sve može biti učinjeno i završeno
čak i zvjezdana stvarnost

24. 1. 2005.

PJESMA OD JUČER

Kada se dogodi nešto neočekivano
 nagli osjet klizanja oblaka
 struja zraka koja steže moja ramena
 a oblaci sliče crnoj vuni
 i vjetar je mašina koja ju grebena
 tkajući neki tmasti pokrov zemlji
 (ili meni?)
 To je znak da sam dotakla ime stvari
 jednostavnu pratvar postojanja

14. 5. 2005.

MOJE NENAPISANE PJESME

Ne želim, nisam sjetna
 očima pratim oštrinu svjetla
 na ljudskim licima
 ona je poput udara munje
 i treba je uzeti oprezno zbog toga
 Zadovoljno plovim ljetom
 jer je to moj bazen, moja plodna voda
 akvarij, terarij, doba identičnosti
 ljetni otisci
 Jesam li ja kalup ljeta
 ili se utiskujem u nešto drugo
 da pripadamo kao dah i misao
 Ja otkrivam svoje majstorstvo
 za lagodnosti
 kada se želja izjednači sa životom

20. 6. 2005.

*

Moja jadikovka
 Ima glas mora
 Žilav i uporan
 Zbog sjevernog vjetra
 A velika mjesečina je
 Kao pečat tu
 Žarulja bdjenja
 Jer taj šum i svjetlost

Svjetionik su i putokaz
Odluke za cijeli život.

19. 7. 2005.

*

U običnoj čaši vode
bit će bar zrnce morske soli
Kažu da to tramontana dere zrak
i tkanine zapljuskujući pjenasto
stolove, pića i oči
kao prvo i najstarije more
prakolijevka
Samo su dva velika broda prkosno
otplovila prema nedalekim otocima
zbog hrabrenja ljudi koji na tim hridinama
čekaju da ne pomisle na izgubljenost
u velikom priobalnom moru
koje sve ljuće nasrće na obalu
Neke su jedrilice uzele pravac prema luci
gdje more sliči nepcu
po kojem vjetar struže ubrzavajući
brodska kormila i propelere
Ja sam u zraku punom vodenih kapi
koje pljušte poput kiše s igličastim tragovima
površine izlomljene vlastitom snagom
U tom teatru ima više lica
malih kupača i ptica
nemirnih ljudi koji poput burnica
plutaju u mješavini vjetra i vode

1. 8. 2005.

KRILO

Neka platna pjevaju na vjetru
Pjesme o životu
Ja napinjem svoj sluh, slušam
Mogu i želim čuti
I postaje sve razgovjetnije
Da je suncobran krilo anđela
Nasmijala bi me takva pomisao

Nekad
 Ali sada sasvim razgovijetno čujem
 Snažan i ozbiljan zvuk
 Koji upravlja sudbinom.

16. 8. 2005.

IZ ZABORAVA

Oblaci, čija je modrocrvena krv
 zgrušana u zraku sličnom vodi
 izgledaju poput jata velikih riba
 tamnih zbog dubine
 Donijeli su odnekud tu boju i uspeli se
 na nebo ponad kuća
 izgledalo je da se usmjeruju k pučini
 kao stado propinjući se i bodreći
 međusobno
 Blizu i nisko mogli su otrgnuti
 vrh nekog čempresa i preletjeti
 tik nad krovovima i glavama nas
 koji smo ih očarano gledali
 bića pravih tijela neobično lakih
 cepelina starih i novih
 A ja o njih vješam svoje misli
 poput imena i šaljem poruke
 po njima prema širokoj pučini
 plećatom moru kakvo je još
 pamtio Homer

20. 8. 2005.

*

Što moram obećati onome koga volim
 da bi vjerovao, volio i bio voljen
 da bih mu ulila vjeru
 da je sreća postojati, sreća biti nesretan
 i biti uopće najveća sreća od svih
 a nije nesreća nemati željeno
 nego upravo željeti
 ta bitka i sudar svjetova je nutarnja
 to je zgrada duha i tijela

biće i život
meso i tkanje u istome
smisao i nesmisao (u jednom)
tijesni i blizu, neodvojivi
poput korijena i stabla u jednom
za one koji misle da je potrebno
dugo putovati prema otkriću
a sve je najprvo u nama
samo ne saznajemo to dugo vremena

26. 8. 2005.

TRAG

Jesam li vjerovala da ću postati,
duh iznad zemlje
koji utiskuje svoj trag u tlo
puno vegetacije
ništa me ne sputava
moja brzina je ogromna
a pred očima se listaju brežuljci i šume
u čednosti svojih prvih oblika
kao nekom rukom oblikovane doline
brežuljci, drveće
svuda jednakog stasa
mislila sam da vidim kamenje
a zatim razabrala da se svaki pretvorio
u jednu malu oblu ovcu
na izvorski zelenoj podlozi trave
mislila sam kako to pripada pričama
i da je stvarnost jasnija
puna samoće i divljih oblika
a to je jednostavno bila poema
rijetka, čiji se zvuk s nebom miješao
teško je povjerovati u sliku poput
molitve i plašt
ispisan svetim riječima
htjela sam samo biti zahvalna svemu
i pružiti zaštitu toj ljepoti

1. 9. 2005.

*

Ako ne može čovjek samo tako
 Propovijedati po ulicama
 Što onda učiniti s riječima koje naviru
 Pune se očinskim i materinskim
 Glasovima koji ostaju neizrečeni, bez zvuka
 Jer riječi oblikuju zvukove
 Jer postoji smisao zvukova
 I temperatura koju je imao glas Franje Asiškog
 Dok je govorio pticama
 Jer postoji blaga ludost propovijedi
 Zanos, sljepilo glasova i riječi
 Zlatno točenje tlapnje
 Uzvišena bezumnost na suncu.

12. 9. 2005.

*

Čini se da danima nisam vidjela svjetlo
 Zatim da se moja duša negdje izgubila misleći o ljetu
 Ja sam joj pratila tragove jer je otišla
 prema selu Rudini i
 otoku na moru i jugu
 gdje se udomaćila svjetlost koju volim
 oštra i precizna
 ali sjaj koji je davala predmetima
 svilenast i pun sadržaja stvari
 poučio me je o prvim susretima s nebom
 i zemljom, kada su još nosili otisak moje
 majke i oca
 sveto vrijeme se prelamalo
 u svakoj travčici i listu
 i sve kamenje je čuvalo još
 stara mjesta u srcu.

3. 10. 2005.

PIRAMIDA

Mjesec je prvo slovo večeri
 Zvijezda mog neba, mrkog platna
 Koje nadimlje vjetar
 Mjesec sja na mom čelu
 I svjetlost se spušta k zemlji rubnim,
 ukošenim stranicama.
 Ja stojim na trećoj stranici trokuta
 Čiji je mjesec vrh
 Graditelj piramide
 Od bijele, mliječne svjetlosti
 Neki akord je prostrujao
 Sjajna lepeza se rastvorila
 Prema podnožju
 Gdje stojim čekajući
 Mlaz tog sjaja
 Moj se pogled dotakao vrha i izvora
 Izgradivši u času
 Svoju građevinu.

6. 2. 2006.

DUBINA

Radioaparat živi neovisnu
 Prividnu živost
 Nekog duha,
 Vragolastog poroda slučaja
 Koji može usmjeravati misli, odvrćati
 I igrati se ljudskom tupošću
 Očekujem znakove
 Od vjetra, neba, zemljin živi govor
 Od biljaka nijemo i odlučno rastenje.
 To je istinitost koju zovem jednostavno
 Proljeće
 Mogu je izabrati poslije duge zime
 Rekavši:
 Tako se slaže Vrijeme
 Tako se popunjava dubina.

30. 3. 2006.

*

Mapa je večernje nebo
Karta putnika koji lebdeći prema nebu trepti
Zamisliti se moram nad tim
Oblicima davnim i nepomičnim
Tako dajući za pravo
Zvezdoznancima i magima
Jer ja putujući svoj trag ispisujem po nebu
I ne mogu se izgubiti

27./28. 7. 2006.

*

Dani se tanje, istanjuju
I kiše ih zaljevaju
Miješajući se s morem
Misli već napuštaju ovo mjesto
putujući autobusnim linijama
prema Zagrebu
ne ukorjenjuju se više tu
nema vremena za njih i
ništa drugog
prelijeću područje i vrijeme
živeći u sutra

27. 8. 2006.

Pjesme

difficile probatu

treba ići do kraja
da bismo se uvjerali:
ništa nismo našli
sve smo u sebi nosili
težinu vremena
i vječnosti

svoju žeđ
i svoju glad
za mirom
u sebi...

Privlaka, 2015.

dogaća se

dogaća se
da zapuše bura
da stane ura
da se svira bez
dura...

dogaća se
da bane zima
da zaškripi škura
da ćuk ostane
zagonetka sura

dogaća se
da se svi zblenu

kada tamni oblaci
nebom odjednom krenu
i sruše led
na zemlju

dogaća se
dogaća se
zlo na ovoj zemlji
više nego dobro...

do kada će suze teći
je l' mi itko može
reći
da nije nada
produženje našeg jada
i kada će postat
stvarnost SADA

sada sada... šapće
na izdisaju
ko slijepa jeka
ljudski rod
što strada
od vlastitog
grāda---

Privlaka, 2017.

ustòžeren

ustòžeren sam usred svoje
sebenosti
kao dominanta
u neodsviranom stavku
partiture korala
kao bolnik u svom bolu
kao sunce u kristalu
kao ljubav u davanju
kao more u školjke
mraku
kao dan
u praskozorju
kao tjeskoba u srcu
nemirnome
sve bane

pred enigmu
 sve postaje iščekivanje
 veliko
 moje ruke ostaju
 raširene
 a oči preneražene
 ptice i moj cedar
 privlački
 grle se u modrini
 beskraj...
 na raskrižju života
 ja zabezeknut ostah
 a život teče teče
 teče---
 --- a ja tek što počimam
 hodati

Privlaka, 2024.

Je taquine

je taquine l'éternité
 je taquine l'univers
 je taquine le soleil
 et la lune
 la terre...
 je taquine le temps
 présent
 et le temps passé
 je taquine moi-même
 en traversant le foret
 vierge
 de pensées humaines
 je traverse le ciel
 la terre toute entière
 la mer rouge
 la mer noir
 la mer morte
 la mer jaune
 je traverse ma mort
 de bout en bout
 du monde

il n'y a pas là de quoi
rire
car tout est
le rire jaune

je traverse ma mer adriatique...
autrement je m'en fous
de tout le monde
car je me suis fatigué
par lui
je m'en fous
de vous
mes drôles citoyens
de toi
de moi-même
je m'en fous

je me fais moquer
de moi
je me moque du Cap de Bonne
Espérance
de la tierra del fuego

je taquine le soleil
la lune
les étoiles
je taquine chaque homme
indulgent
parce que... parce que
je m'en fiche d'homme
car j'ai mal
et j'ai honte
d'être homme!

la question entière
reste ouverte
et béante---

Privlaka, 2017.

uznemiravam

uznemiravam
vječnost
svemir cijeli
sunce
mjesec
i zemlju

uznemiravam
sadašnjost
prošlost
sebe samog
lutajući prašumom
ljudskih
razmišljanja

skitam nebesima
zemljom cijelom
preko crvenog
crnog
mrtvog
i žutog mora

usput prolazim kroz svoju
smrt
s jednog na drugi
kraj ---

ništa ovdje nije
smiješno
jer u ovom
tubitku
samo usiljeni postoji
smijeh
 lutam svojim jadranskim
morem ---

inače mi se fućka
za cijeli svijet
jer sam preumoran
od njega

fućka mi se za vas
moji građani
čudaci
fućka mi se
za tebe
za sebe

izlažem ruglu
sebe samoga
ruglu izlažem
RT DOBRE NADE
OGNJENOJ zemlji se
smijem...

izazivam
sunce i mjesec
zvijezde
izazivam svakog
milostivog čovjeka
jer... jer mi se
fućka
za čovjeka
zlo mi je
i stidim se
što sam čovjek

pitanje cijelo
ostaje otvoreno
čudenje---

Privlaka, 2024.

Rafaela Božić

Dvije priče

POŽAR

Od ranog jutra sve je mirisalo na sranje. Puhala je bura, cvrčci pilili do raspuknuća. Borova šuma pucketalala je pod teretom iglica punih smole. Naselje je još spavalo, ali sve je već bilo pripremljeno za katastrofu. Opušak, bačena boca ili što već u službenim izvješćima bude navedeno kao uzrok požara – potpuno je nevažno. Šuma je bila zarasla, požarne puteve nitko nije održavao desetljećima. Otkako je propao socijalizam pa nastupila sloboda, svakome je bilo važnije da mu nitko ništa ne može zapovjediti nego činjenica da Naselje sjedi na bačvi baruta.

Znali su da imaju tu bačvu kada je trebalo prodavati Naselje kao idealno mjesto za odmor. Čist zrak, miris borova, romantika i zdravstveno osiguranje zavezani mašnicom. U stvarnosti, smeće raznih vrsta skriveno krošnjom i borovim iglicama. Gledali su Šumu s ponosom roditelja maloga genija koji je u kreaciju čuda uložio desetominutni seks. Nula inputa, par čajnih žličica sperme i to je to.

Naselje nije dalo ni toliko. Za vrijeme nekog od starih ratova, onog velikog, najvećeg, nikoga nije bilo briga za Šumu, nikog od vlasti tj., pa je naselje izgorjelo originalnu šumu u otvorenim kućnim kominima toga kraja, nastojeći zagrijati hladne kamene kuće. Dvije godine im je bilo pomalo toplo, nakon toga, zapalivši i zadnji korijen koji su mogli naći, ostalo im je da se smrzavaju. Došla je nakon rata narodna nenarodna vlast i zapovjedila pošumljavanje. Umjesto stogodišnjih crnika, nikli su pravilni redovi mladih regruta – borova. Rasli su brzo, nije im smetala sol, ali bilo je to kao saditi mine u minskom polju. Jedna mina u jednom će trenutku eksplodirati. Bor mora jednom gorjeti. Njegova je priroda takva. Kao puška u Čehovljevoj drami. Puška na zidu mora opaliti. Naselje je živjelo s puškom na zidu svoje kulise prema goljoj planini koju su poharali Venecijanci stoljećima ranije. Zaboravivši kako je šuma nastala na tom mjestu, nova šuma tj., i po čemu se razlikuje od stare, one koju je posadila priroda, a ne ljudi, Naselje je zaboravilo i na pušku. Radnja se odvijala, puška je na zidu skupljala prašinu, jednako nabijena kao i prve minute predstave.

Svake godine Naselje je gledalo na vijestima kako gore Kanada, Kalifornija, Australija. Strašno, govorilo je, ljudi tamo grade kuće od drva, ništa to ne valja,

nije ni čudo što ih je poharalo, što su ostali bez svega što su imali, zar su drugo mogli i očekivati? Svake godine Naselje je gledalo na vijestima kako gore Grčka, Italija, Španjolska. Strašno, govorilo je Naselje, eto i njima moramo pomagati svojim kanaderima, protiv kupovine kojih, usput budi rečeno, Naselje je živahno raspravljalo nekoliko godina ranije. Svake godine Naselje je gledalo kako gore Pelješac, Hvar, Šibenik, cuktalo jezikom i vrtjelo glavom, dosjetilo se kupiti vatrogasno vozilo i zaposliti vatrogasca. Vatrogasac je primao plaću i čekao požar, baš kao da živi na malom planetu koji je Mali princ zaboravio posjetiti.

– Što radiš? – pitao je Mali princ čovjeka koji je sjedio na stolici s nogama naslonjenim na pisaći stol.

– Čekam požar. Ja sam vatrogasac – rekao je čovjek i lagano se zanjihao da potvrdi svoju važnost. Vatrogasni šljem zaljuljao se na njegovoj glavi i skoro pao na pod.

Mali princ sjetio se svoje ruže, sjetio se kako ju je obrezao, kako je oko nje podrezao travu i koliko je imao posla da njegova ruža bude sigurna od ovce i požara. Ovaj vatrogasac sjedio je u uredu i njihao se na stolici.

– Nije moj posao da čupam korov – rekao je važno. – Ja sam vatrogasac. Da bih nešto radio, potrebno je da postoji vatra.

U pravu je, pomisli Mali princ i ode pomalo zbunjen. Tko bi proturječio takvoj logici?

Iako, da bismo bili sasvim korektni, šuma nije bila u nadležnosti Naselja. Vlasnik šume bila je Šumarija. Nad čime su vladali, nikome nije bilo sasvim jasno, ali svaki pokušaj uspostave tuđe vlasti Šumarija je rješavala promptno i uspješno. Naselje je, shvativši da ne može Šumu rasparcelirati i rasprodati pod vikendice, i da ne može sve zajedno prodati pod turistički kompleks, izgubilo interes. Šume su se sjećali mahom samo oni koji su imali nezgodan komad smeća koji je trebalo negdje baciti: ostatke građevinskih radova, stare šporete i u novije vrijeme – biootpad, brdašca kora od lubenice, grana maslina i oleandara. Nekoć je, u tamnom socijalizmu, Šumom šetao šumar. Sada je, u progresivnom kapitalizmu, Šumarija pustila Šumu da radi što hoće. Jednako tako, da rade što hoće, Šumarija je puštala i *homo sapiense*.

Šuma je rasla i pukom srećom nije odletjela u dim ni one godine kad je gorjela Kalifornija, ni one godine kad je gorjela Australija, ni one godine kad su gorjele Grčka i Španjolska. U Naselju svi su to smatrali sasvim normalnim. Šumarija je na početku Šume stavila naljepnicu na kojoj je bila prekrížena vatra. Pod tako sigurnom zaštitom, nema razloga za strah. Nije bilo potrebno očistiti zarasle protupožarne zone, nije bilo potrebno skloniti suhe grane koje je za sobom ostavilo Naselje kad je sklanjalo neke borove na komadu Šume koje je Šumarija ipak ustupila Naselju za izgradnju vrtića.

Naselje se lagano budilo iz ljetnog sna. Klimatizacijski uređaji mrmljali su tiho i spokojno. Bura se preko vrelog kamena približavala Naselju i Šumi. Kanaderi su pospano otvarali snene oči i žmirkali na suncu što se lagano dizalo na istoku. Cvrčci su cvrčali...

KATICA

Postoji možda neki dio zemaljske kugle koji nije mijenjao zastavu, koji je uvijek bio u istoj državi. Ipak, to je malo vjerojatno.

U našim krajevima, politički korektno na Zapadu i Istoku danas nazvanima Zapadni Balkan, bakice koje se nikada nisu makle pet kilometara od vlastitoga ognjišta, ako su se rodile u odgovarajućim povijesnim uvjetima, postajale su prave svjetske putnice. Da su radile putovnice, imale bi putovnice nekoliko država, čak imperija – i gotovo da bi ih se moglo zamijeniti za nekakvu Mata Hari, špijunku svjetskoga glasa. Ovako, možda su imale osobne karte, ali vjerojatno i nisu. Kako bilo, u svakom slučaju, bile su podanice nekoliko careva, namjesnika, načelnika, potkraljeva – pa čak i diktatora, generalisimusa i otaca različitih domovina – da su imale vremena bilježiti povijesne, da ne kažemo historijske mijene, između mijenjanja i pranja pelena tadašnjeg brojnog potomstva koje se imalo hrabrosti roditi u vrijeme bez kontracepcije i Pampers pelena, obično ispred vlastitog ognjišta dok se u loncu krčkala palenta.

Stoga činjenica da je Zadar, povijesno znan i kao Jader, Diadora, Zara i sl., a da se geografski nije nigdje značajno pomicao, svoje stanovnike bilježio i kao podanike mletačkog dužda, austrougarskog cara, fašističkog diktatora ili vođe trećega svijeta – da navedemo samo neke uglednike pod kojima se budio zadarski puk, ne bi trebala iznenađivati nikog tko je imalo upućen u kretanja političkih, vojnih i inih realnosti minulih stoljeća.

Sve to nije nimalo zanimalo Katicu dok se ljuljala na brodu koji ju je vozio s rodnoga Hvara u grad koji joj se vjerojatno činio kao nekakav američki megapolis, iako je zapravo bio i ostao nebitna provincija za koju su se začuđujuće uporno borila sva imenovana i neimenovana carstva i okrunjene i neokrunjene glave. Došavši iz Kraljevine Jugoslavije u Kraljevinu Italiju, Katica je uistinu, te tisućdevetstotridesetosme, bila potpuno nesvjesna povijesne uloge Dučea i ostalih tadašnjih vođa, da ne kažemo Hitlera, Pavelića i sličnih. Spustivši nogu nakon višesatne vožnje brodom na čvrsto zadarsko tlo, učinilo joj se na tren da se i to tlo zaljuljalo, ali je taj varljivi osjećaj trajao kratko i ubrzo se uvjerila da Zadar ne plovi na valovima iako se tako doimao dok mu se približavao bijeli, obalni linijski brod. Taj kameni nepomični brod imao ju je odvesti u bolju i svijetlu budućnost, svijetlu kao bijeli kamen njegovih zidina i obalne šetnice. Umjesto malomišćanske gospojice postat će gradska gospoja, šetat će Kalelargom i lizati sladoled i vjerojatno nakon nekog vremena uvjeriti samu sebe da je drugačija i bolja od onih drugih hrvatskih seljaka što dolazahu u grad prodavati što li su već seljaci u ono doba prodavali na zadarskoj pijaci. Nije ni govorila kao oni, njezinu hvarsku čakavicu razumjeli su samo neki, oni što su kao i ona u Grad dolazili preko mora, doduše ne parobrodom, nego u malim drvenim kaićima za svakodnevnu privatnu upotrebu. Lako je mogla zaniijekati sve veze s njima i uskočiti u svoj novi urbani identitet.

Kako je divan svijet u kojem je velegrad ono što možeš obuhvatiti jednom ugodnom šetnjom uz more. Grad je imao sve, katedralu, kazališta, knjižnicu,

sudnicu i ispostavu osiguravajuće kuće Lloyd. Ali ne one engleske, nego austro-ugarske, sad već talijanske. Katica se budila u čistim bijelim plahtama koje je krasila bogata čipka i kroz nevelik prozor divila se odsjaju sunca na malim zvonima Sv. Mihovila. Kako je ulica bila uska, a crkva je imala samo mali zvonik na preslicu, zvona se nisu mogla vidjeti s ulice, nego tek iz njezine sobe pa ih je smatrala samo svojim, a ona kao da su svojim nježnim glasovima davala potvrdu njezinim djevojačkim sanjarijama.

A o čemu sanjari mlada žena početkom dvadesetog stoljeća? O mužu, djeci, obitelji.

Nije Katica bila velikih zahtjeva. Željela je samo da joj njezina zvona dozovu mladića koji će biti njezin i koji će upotpuniti slagalicu njezina budućeg života. Pa kad je vidjela osmijeh i plave oči iznad tamnopusutih jagodica, nije ni primijetila da je vlasnik tankog brka Talijan, u hrvatskom puku preko nedaleke granice zvan i „kokošar”. Nije ju bilo briga. Bio je muškarac i bio je njezin. Pričao joj je slatke priče na jeziku koji nije razumjela. Tu i tamo poneka riječ sličila je na neke njezine usisane s majčinim mlijekom, ali govoreći otvoreno, nije ni morala razumjeti riječi koje su poput nektara klizile s njegovih sočnih usana na njezine od slatkih maštanja slijepljene trepavice. Znala je da su priče slatke, da joj priča kako će je odvesti u Italiju, kako će je upoznati sa svojom majkom, kako će uz nju učiti kuhati slasna talijanska jela. Kako će imati svoju kuću, djecu, kako će ga čekati dok on bude odlazio na posao i vraćao se kući. U njegovu zagrljaju osjećala se sigurna i znala je da su njezina zvona napravila što su trebala. Dozvala su njezina muškarca. Svijet oko njih rušio se bešumno, o tome su još uvijek pisale samo njoj nebitne novine, a njihov mali grad okružen plavim morem ispod žutog Sunca koje baš ovdje najljepše uranja u plavi bezdan obavijeno grimizom vlastite krvi još uvijek je živio svoj provincijalni život – najudobniji i najljepši život koji postoji.

Majo, šaljem ti svoju novu priču inspiriranu sudbinom moje pratetke. Jučer sam se čula s njezinim sinom koji sada živi u Rimu. Pod stare dane počeo je učiti hrvatski i sad možemo komunicirati. Zapravo, ništa nije bilo tako kako sam ja zamišljala. Njezin muž nije bio iz Italije. Rodio se u Zadru. Ali je bio siroče i odgojen u nekakvom sirotištu. Zadarskom sirotištu. Na internetu čitam da je zadarski dom za nezbrinutu djecu pogođen u prvom savezničkom bombardiranju još 2. studenog 1943. Možda je to bio upravo taj dom, ali to je bilo punih iksipsilon godina nakon njegova rođenja. Imao je i hrvatsko prezime pa mi nije jasno je li uopće bio Talijan. Svakako se tako osjećao. Ali rodio se 1913., znači dok je Zadar bio pod Austro-Ugarskom. Ali, nije bilo majke u Italiji, nije bilo romantičnih bajki. Tj. ako je i bilo, bile su nekakve drugačije. Sam njegov sin manje-više ni ne zna što se zbivalo. On se naravno bio tek rodio 1. 11. 44. kad je u Zadar, kako on kaže, ušao Tito, ali povijesno to nije točno, partizani su ušli u Zadar 31. listopada 1944. i Tito nije bio ni blizu.

Odveo ju je iz Grada odmah 3. studenog 1943., nakon prvog bombardiranja. On je morao biti u Gradu, ali bilo mu je lakše ako je znao da je ona na sigurnom. Bila je to tužna zima. Katica je bila na sigurnom, ali On je bio u Gradu na koji su saveznički avioni prosipali bombe uporno i neumoljivo. Gledala je kako iznad grada sjaji purpurna kupola koju nije projektirao Brunelleschi, već su je od zapaljenih kuća i tvornica podigli britanski bombarderi, uredno zaobišavši, kao tehničkom olovkom, zvonik katedrale koji je pola stoljeća ranije zamislio njihov zemljak T. G. Jackson. Crvenilo sunčevih zalazaka miješalo se s crvenilom požara. Iz dovoljne udaljenosti umiranje grada nalikovalo je na platno Alberta Bierstadta iako je sve bilo puno bliže *Kriku* Edvarda Muncha.

Dolazio je tužan i namrgođen i u njezinu naručju na trenutak zaboravljao strahote koje je vidio u gradu, pogođena skloništa, srušene bogomolje, među kojima je još samo nekim čudom najstariji Sv. Donat ostajao uspravan – jedini zaštitnik grada koji je odlučio spustiti pogled prema Gradu u nevolji. Ostali sveti zaštitnici ležali su pod ruševinama crkava u kojima su stoljećima obitavali.

Katica je čekala svog muškarca i svojim poljupcima tjerala očaj s njegova lica, sav strah i užas pakla iz kojeg je dolazio da se napije sreće s njezinih usana i u koji se vraćao jer nije mogao, a ni smio, drugačije.

Kad se dijete pomaknulo u njezinoj utrobi, Katica se sjetila svojih zvona na crkvi sv. Mihovila i pitala se jesu li još uvijek na mjestu. Je li čitava njezina soba. Je li čitava njezina dota, njezine čipke. Čipke koje su uporno stoljećima plele žene i slagale ih u škrinje za prava vremena. I ona je kratila vrijeme pletenjem. Plela je neumorno, kao u zanosu. U njezinoj utrobi plela se čipka DNK ovojnice, oko njezina prsta ovijala se tanka pamučna nit, i kao u nekom paralelnom plesnom transu nastajalo je u njoj novo ljudsko biće, a izvan nje novi čipkani obrub, koji će u kovitlacu budućih zbivanja biti zaboravljen, odbačen kao plodna voda i posteljica nakon poroda – i budućnost će zaboraviti tko im je bila majka.

Nešto nije u redu. Krv ne prestaje – rekla je blijeda žena koja ga je dočekala na vratima. Osjetio je kako mu ogromna hladna kap znoja kao zmija ljutica klizi niz kralježnicu. Skočio je nazad na bicikl i drhtavim udovima tjerao metalnu životinju prema Zadru. Nije ni shvaćao što se događa. Samo je pritiskao pedale i borio se za svaku kap zraka. U polumraku prvog sutona nad gradom bljeskala su svjetla, čule se snažne detonacije. Britanski saveznici opet su bjesomučno bombardirali mali grad u tom trenutku, ne svojom voljom, pod krivom zastavom. U nebo su letjeli dijelovi zidova starih tisuće godina – sve ono što su sagradili bivši carevi, duždevi, diktatori, kraljevi, da bi stvorili mjesto za nove građevine – ne tako lijepe i profinjene.

Osjećao je kako mu srce želi pobjeći kroz grlo, razderati grudi, skočiti negdje pod neku maslinu, kamen i vrištati, plakati, jaukati, ali je gurao pedale ne obazirući se na prepreke, neravan put, suze u očima, grlo koje je jedva propuštalo zrak u bolna pluća. Pred sobom nije vidio ništa, samo je pritiskao i pritiskao i jurio

prema gradu koji se tresao, ono malo što je od njega ostalo. Jurio je u užareno grotlo pakla po spas za nju, za dijete...

Mama mi je pričala da zbog bombardiranja do Katice nije mogao doći liječnik, što je moguće, jer su navodno Britanci bombardirali Zadar čak i dok su partizani ulazili u grad. U gradu su već prije rata živjeli gotovo samo Talijani, koji su potom mahom iseljeni zbog bombardiranja – tj. grad je bio gotovo pust, toliko o suludoj ideji hrvatskih desničara da je Tito naredio Britancima bombardiranje Zadra da se uništi njegovo hrvatstvo. Nije to toliko važno, situacija u gradu sigurno je bila dovoljno strašna da nikome nije bitna jedna žena koja rađa. Što god i kako god da se dogodilo, umrla je u porodu. A obitelj danas ne zna gdje joj je grob.

Više nitko od onih koji bi mogli znati što se zapravo dogodilo nije živ. Ne znam zašto uopće mislim na nju. Koliko izgubljenih nada i snova... Iza nje su ostali barem taj sin i unuk, njezin najmlađi brat poginuo je kao partizan negdje u hercegovačkim brdima. Iza njega, ostala je samo fotografija. A i nju je već napola pojela plijesan...

Zlata Bujan-Kovačević

Jelovnik oblaporne bonkulovice

Što bih drugo u zadnjem, desetom desetljeću, nego svodila bilanse svog života? Pogotovo što se radije sjećam dobrih mu strana, slađe je. Stoga ono o dobrim jelima, uz uživanja u suncu, moru, mojim goranskim šumama, druženjima, ljubavima, obiteljskim blagoslovima, uspješnim poslovima i danas rađa želju za lijepo postavljenim stolom s delicijama na njemu. Nikad ne biste pomislili da sam izješana, čitavog sam života bila visoka i suha ko treska, doduše sa zamašnom pozadinom; obožavatelj je rekao onakvom, kakva je u primabalerine koja je plesala đavolicu u Lhotkinu baletu u Zagrebu.

Pokušala sam prebrojiti par najdražih mi jela, nekih pet, šest, a onda se lista odjednom udeseterostručila. Ajme!? Ljudi moji, pa je li to moguće? Zar se upravo zbog uživanja tako dobro pamte svi oni božanstveni novootkriveni okusi!?

Prvo je sjećanje vezano za maminu ukusnu **limun-tortu** u povodu mog rođendana s obilnim bijelim nadjevom od maslaca, a za Uskrs urešenu dražejama u obliku malih raznobojnih pisanica. Jao, Zlatice, jedan komad premalo, a od drugog povraćanje, bljuvanje cijelo jedno popodne. Mali nenavikli dječji želudac, a hrana teška. Već sam se kao beba tresla od želje za čašom vina, trebalo je kiseline, branili su, nisu se sjetili limunade; nije bilo prilike, ili za nju nisu imali novaca. I tako sve dok nisam porasla.

Svojim malim prijateljima zavidjela sam na božićnim kolačićima njihove mame. Iako u obilju kojim su se sve susjedne mame natjecale, moja nikad nije pekla „**anisbegne**”, **svodiće s anisom**, one tanke packe od šećera, jaja i vrlo malo brašna posipane anisom, kratko pečene pa prije nego se ohlade, na valjku za tijesto savijene da izgledaju kao latice žutih ruža. Okus poseban.

Osim kolača u maminjoj sam se kuhinji veselila okusu lovora u umaku od luka i **svinjske jetrice** koji se tako dobro slagao s palentom. Ali mama bi često skuhalo svoju voljenu goransku sirotinjsku varijantu palente „**krompirice**”, a to je jedina bljutava hrana koju nikad nisam podnosila, iako mi je bratić tvrdio da od „lande”, kriške palente, prepečene na užarenoj plati štednjaka ne može biti boljeg priloga.

Sva su se prva jela u obitelji primala i dijelila s veseljem, kao „žunta” kod te-taka, onaj večernji dodatak palenti od maslaca i vrhnja, pržen sve dok ne dobije lijepu smeđu boju, a okus kakav samo može biti od mlijeka goranskih krava što pasu sočnu travu punu ljekovitih aromatičnih biljaka. Da je *giunta* (dodatak) talijanska riječ, saznala sam kasnije, nekako u vrijeme kad mi je tu slasticu uskratila tatina mama, baka koja zbog neželjene nevjeste, moje mame, na voli ni vlastite unuke. Na moju molbu smijem li si pripremiti žuntu, slijedio je odgovor: – *Ništa od toga, vrhnje spremam sebi za korizmu!*

Kad se najdraža teta preselila u Rijeku, iznenadila nas je donijevši s tržnice prvu **rigicu** (rikulu) i škampice. Koja raskoš! Jer u to doba, poslije 2. svjetskog rata jelo se skromno. Dječji bi poručak, ili spiza za kupanje bilo veselje s UN-RA-inim zlatnožutim margarinom, osobito slasnim na riječkom tako posebnom bijelom kruhu, kog mala sestrična isprva nije mogla smisliti. Tetak, vječni šaljivčina, izvalio je pred djetetom da riječki pekari mijese tu poslasticu tako da je klopaju stražnjicama. Jedva smo je uvjerali da je šala.

Nas smo se dvije iznenadile kad je teta izjavila da zna kako su fine „**paštakreme**” s riječkog Korza. Moja bi mama kolače uvijek donijela kući, gdje smo ih rezali na komadiće da svi probamo koja je vrsta bolja. Stoga smo nas dvije od džeparca potajno kupile svakoj jednu i otišle u skroviti Hostov park na klupu u blizini Državnog arhiva. Kako su bile sočne, one s pravom kremom od vanilije, s malo šlaga ispod gornjeg lisnatog tijesta. U zao čas! Taman smo pojele, kad na klupu pored nas sjede muškarac koji se pokazuje djevojčicama i dvama prstima podigne svoju bolesnobljedu muškost koja mu lijeno i polako pade u krilo, a mi odjurile zamalo povrativši naš slasni zalogaj. Nikad više riječkih kremšnita!!!

Ovdje sam u tom istom arhivu u prelijepom parku pored Guvernerove palače, čeprkajući kasnije po župnim matičnim knjigama zbog genealogije i nekih drugih istraživanja, nabasala na jednu susretljivu kustosicu, koja je, zbog najma svog pašnjaka na Pagu, upravo dobila svoj godišnji udio **skute od ovčjeg mlijeka**. Njena je ponuda bila delicija kojoj ću se veseliti svaki put, osobito u sretnim paškim zalogajima, jer ću kasnije tamo često boraviti.

Doma se, doduše vrlo rijetko, jeo mamin goranski specijalitet, žablji kraci, jer naši su fužinarski župljani kao žablje izjelice posprdom nazvani Žabari, utoliko prije što su nekad goranske šume i polja bili puni onih najljepših svijetlo smeđih hrvatskih žaba sa smeđom prugom oko zlatnih očiju. U doba njihova parenja mama i njeni sestrići noću bi fenjerima otkrivali jata pospanih žaba i trpali ih u vreće. U doba poslijeratne nestašice mesa na zagrebačkim su se tržnicama mogli kupiti očišćeni kračići koje je mama obično panirala i pržila pa bismo pozvali i moje male prijatelje. Smijali smo se njihovu ocu koji se čudio kako je to malešno pile, kad smo i njemu ponudili jedan par, zatajivši da je žaba, jer je inače ne bi ni okusio.

Drugi specijalitet iz mamina kraja nisam nažalost nikad okusila. Mama je kao djevojčica iz zemljanih polica u bistroj gorskoj rječici Ličanki, sve dok je gotovo do izvora pored Fužina nisu zajazili u jezero Bajer, golim rukama hvatala **riječne rakove**, čija je osobina da pocrvene kuhanjem i vrlo su ukusni. Nikad kušala.

Tata je jednom dobio na poklon ribu od svojih kolega s posla. Jesu li znali što su mu donijeli, nije baš bilo jasno, rekli su da je to nekakva pastrva. Ja sam ju očistila i njene nareske prepržila na tavi, a tako dobru riječnu ribu više nikad nismo jeli. Bila je **mladica**, riječna kraljica, ili slatkovodni losos. Savršenstvo!

I da zaokružim, mama je za Božić pekla i skupocjenu **orahovu tortu** po receptu gospođe iz zagrebačke Trnave, onu skupu i izdašnu, od desetak jaja s nadjevom okusa kave i čokolade. U Trnavi se vrlo često nešto slavilo, blagovalo, izmjenjivalo recepte, pjevalo i plesalo uz tambure, a djecu se, da ne smetaju, zaključalo u spavaću sobu.

Onda su došla zanimljiva proširenja ukusnih zalagajčića. Za ljetnih praznika kod bake školske kolegice po njenu naputku učim kako se ispod sloja kamenčića u pijesku šibenskog kupališta Jadrija vade slasne porculanske žutocrveno isprugane **rumenke**, **lakirke**, nježnog mesa, slične vongolama. Tako sama sebi donosim večeru. Pazila sam da ih ne vadim na onoj strani malog zaljeva u kome mladići, studenti što cijelog dana kartaju na obali, samo povremeno kratko prošću plićakom suhi iznad pojasa, ne mareći za plivanje. Kod bakine kćeri, mame moje suškarke, zbog toga što od iste bake iz Šibenika u Zagreb stalno slijede svježiji morski specijaliteti, prvi sam put jela **crni rižoto** zadivljujućeg okusa i kad god imam prilike, nikad mi ne dojadi!

S nesuđenim Srijemcem, dok smo oboje zajednički osvajali prirodu, ribolovila sam prilikom pada vodostaja na Dunavu kod Apatina mlade slasne **somiće**. Samo su na mojoj udici grizli kao ludi, sve do dosade. Bila sam sa sobom ponijela neki talijanski ženski list za razonodu i prečesto morala silaziti s vrbe na koju sam se pela zbog blatne obale da skinem ulov i opet postavim mamac od barske crne gliste. Drugi put na Priljevu uz Vuku u Vukovaru moj brat i ja, iako je u blizini bilo na desetke ribolovaca, nalovili smo kup ukusnih kanadskih somića zvanih **cvergli**. Ponekad bi se mogli kupiti i u Zagrebu, a kako su dugo mogli opstati na suhome, žive smo donosili kući pa neka, dok nam ne dojadi, plivaju u kadi.

Dok je studirao u Sarajevu, nesuđeni je često krivolovio **pastrve** na rijeci Bosni u blizini Ilidže pa ih slao poštom, jer tad su pošiljke stizale odmah drugi dan, a riba umotana u koprive nije se kvarila.

Svoje srijemske izlete najčešće bi provodio u tamanjenju pataka i fazana pa bi i meni i zagrebačkim prijateljima doteklo od tog obilja prebogate srijemske faune. Izvještala sam se u spremanju poslastice vlastitom inovacijom, nahranivši sedmero ljudi jednim jedinim jednogodišnjacićem koji je i najsočniji. Kako **fazani** jedu sjemenke mnogih trava, na brzinu malo opkuhana ptica u bistroj ukusnoj juhi s povrćem ostavlja prekrasne masne kolobariće, zatim se meso razreže i svaki komad omota u pršut, pa peče podlijevajući konjakom. Ako uz to smisliš dobar prilog, nije čudo da te pohvale za znalački specijalitet.

U posjetu Srijemu, iako je inače jeo samo grah i svinjski gulaš, skuhao mi je lovac izvrstan **fiš paprikaš od** samo jedne **štuke** teške oko pet kilograma u koji je stavio i njenu slasnu ikru. Bila je ogromna za moj pojam, sa zastrašujućim ustima jakoga grabežljivca, ulovljena u vršu u jednom od predivnih srijemskih podunavskih ritova.

Još sam studirala kad sam, na svoju sreću, upoznala Slovenku iz Slovenskog primorja koja je također bila pred diplomom iz talijanskog i u njenu smo domaćinstvu svakog četvrtka, nakon iščitavanja književnosti blagovali domaću **jotu**. To sjajno jelo od kisela kupusa, s pasiranim grahom, krumpirom i domaćim kobasicama spremala je njena domaćica, jedna dugogodišnja obiteljska štićenica, nikad udavana, čudno izobličena duguljasta lica, čiji je brat u Njemačkoj, u vrijeme rata zapanjen ugledao plakat s njenim licem kojim se nacistička propaganda izruguje prezira vrijednom izgledu slavenskog tipa djevojke. U prijateljičinoj kuhinji, čiji je suprug postao jedan od najmlađih slovenskih generala u 2. svjetskom ratu, jela se i **konjetina**, preporučena za dijetni obrok zbog njenih srčanih tegoba nakon preboljene difterije. U doba kad je to meso zbog bezrazložnog prezira bilo najjeftinije, tu smo uživali u sjajnim kosanim odrescima, samo se pred gostima iz Beograda, što su redovito bez isprike svraćali na službenom putu u Zagreb, nikad nije spominjalo zašto su kod nje odresci tako veliki i tako sočni.

Vrlo su često bila otkriće i sasvim obična jela. Budući da goranske krave pasu sočnu osunčanu travu, prepunu bijelog cvijeća od stolisnika, pušine, bročike i ivančice, plavu od češljuge i marulje, rumenu od rumenike i treslice i prepunu aromatičnih biljaka poput majčine dušice i trave ive, njihovo je mlijeko slasno, a ono **kiselo mlijeko** koje se u komadima vadi zaimačom očaralo je grupu mojih kolega na izletu do djedove kuće, uz koje nam je strina skuhalo najveću posudu oguljenog **domaćeg krumpira**. I to u vrijeme jesenje najezde vrganja... Ajme!!!

U tijeku službenih putovanja nismo si mogli dopustiti finije restorane, ali nije nedostajalo ugodnih druženja i istraživanja novih jestvina. U okolici Grožnjana brala sam u grmlju svoje prve **divlje šparoge**, premda je na cesti bila jedna pregažena ridovka. Na festivalu lakih nota u Opatiji, u stanci orkestralnih proba odlazilo se na **sendvič s pršutom** u onom lijepom fijumanskom kruhu uz bevandu od crnjaka. Počasćena kao i sve ženske osobe od svog pretpostavljenog, galantnog televizijskog redatelja, sjajnog eksperimentatora u skromnim tehničkim rasponima, koji nikad nije dopustio da za njegovim stolom plaćaju svoje obroke, jela sam svoju prvu **oradu**. Njegov putni račun zasigurno mu nikad nije bio dostatan, pomislila sam, ali nije dopuštao nikakav prigovor.

S njim u društvu u Zatonu kod Orsana probala sam prvi put **pršut s dinjom**, divno sljubljen zalogaj. U Zatonu smo ručali i nakon iscrpljujućeg snimanja Zagrebačkih solista u okviru Dubrovačkih ljetnih igara u parku Trsteno, gdje su mi glazbenici priredili psinu koju sam kasnije trijumfalno naplatila. Taman smo na obali snimili posljednje kadrove i počeli se uspinjati strminom prema ulazu na vrhu, kad ja požalim čelista kako tegli svoju kutiju s povelikim instrumentom. A on će meni: – *Pa zar i vama nije teško?!* Kako, pomislim, u mojoj su pletenoj torbici samo ručnik i neiskorišteni kupaći kostim, jer nije bilo vremena za kupanje. Kadli, i meni nešto poteško, a to mi vragolani natovarili lijep broj povećeg kamenja! Samo sam se nasmijala i potom naplatila poraz posve slučajno. Maestro Kuljerić, sjajan glazbenik i kompozitor, svjetski čovjek, bez krzmanja se u onom drugom zatonskom restoranu odmah uputio u kuhinju, otvorio hladnjak

i vidjevši poveliku svježju **škrpinu**, odlučio se za nju zapitavši tko će mu pomoći da je slisti. Kako sam čula za tu deliciju, odmah sam se oglasila. I sad je trebalo pričekati da se riba skuha, jer se jede lešo s maslinovim uljem, češnjakom i petrusimulom, a u njenu božanstvenu juhu ukuha se riža. Tek kad su svi ostali svoje ribice s gradela već odavno oglodali, naša je ljepotica stigla na stol i svi su morali promatrati lukulsko gošćenje. Možda su se i kladili hoćemo li je dokončati, čemu je dokaz ona završna slatkoća, kad se „počučaju” puni riblji obrašćići, koje neznalice ostavljaju na pladnju. U ovom igrokazu pripala mi je jedna od glavnih uloga!

Dubrovnik nam je pružao marende od **oštriga s bevandom** na pijaci, a u *Rozalije* pored ulice Prijeko, onda dok zabrane ulova **prstaca** nisu još bile tako stroge, s kolegama u poslu sladila sam se njihovim pijatom „u bijelo”.

Splitska su snimanja donosila svoje ponude. U gostionici u Varošu jedna je šankerica, dok sam stala na ulazu, svakog dana dala znak ima li svježje ribe noćasnjeg ulova. Ako je bilo, ostala sam, ako nije, produžila bih. Tako sam tražeći dalje, nabasala na oglas pred poštarskom menzom: Danas svježje **kunjke**. Hajd’mo probat! Pitam je li slobodno, vele, kako ne, i pouče me kako ću ih otvoriti. Jer nije jednostavno. Sivi narovašeni kamenčići od onih slasnijih školjki, imaju mali ključić koji se mora iščupati da bi se otvorile nožem, a tako su čvrsto zatvorene da je u svakoj ostatak mora. Pa sad uživaj njihovo čvrsto meso!

Stanujući u Zagrebu u maloj kućici jedne profesorice u mirovini iz koje se udalo nebrojeno djevojaka, jer je bila naša saveznica i savjetnica, često sam pozivala goste i istraživala recepte od kojih se sjećam fine **tjestenine ala karbonara** s kobasicama, **pohanih bukovača**, a osobito kad sam u nestašici mesa kupila golemu **pisanicu kineskoga goveda**, koju u mesnici nitko nije htio, jer naše domaćice ne znaju da je najbolje odstajano tamno meso, ono ružičasto i svježje uvijek je žilavo. Tako ukusan mesni zalogaj popečen s obiju strana, a unutra još crven nisam jela sve do pravog **barbecuea**, roštilja svog američkog rođaka u Engleskoj u pokrajini Cambridge. Odakle je bio taj goveđi hrbat ne znam, valjda je tako ukusan onaj našeg istarskoga goveda?

Napokon se pojavio gospodin suđeni. Galantan, kad su stigli rijetki honorari pa se moglo blagovati u zagrebačkom restorančiću preko puta Narodne banke, u kom su se tada hranili najbolje inozemni studenti. Na zidu banke u Račkoga ulici prikvačena je afiša s programom HNK i na rubovima studoši ostavljaju grafite: I BUZZ HENRY! jednim rukopisom, uz koji je osvanuo i drugi: HENRY WHO? (Ja sam ... Henrija! Kog Henrija?) Otuda sam upamtila samo finu **Colbert juhu**, onu bistru od govedine s tek par ukuhanih zrna graška uz koju se servira svježji žutanjak. Stvarna delikatesa!

Za naš svadbeni stol, osim pečenog odojka, sve sam za nas četrnaestero spremala sama i plakala, jer su kumovi zaspali i tek oko podne pitali telefonom kad da dođu pomagati, a sve je već bilo pripremljeno. I juha, i pile za subotare iz Beograda, i salate i moja poslastica po želji, rožata, a svekruva se iskazala kasnije donijevši **jubilejsku tortu od lješnjaka** na tri kata. Dan iza svadbe nadoknadila

sam svoj jad, jer se među čestitarima našao sladokusac i pripremio nam prefini **namaz od mozga** male svinje, sve da se lakše popije svadbeno vino.

Suprug se uvijek dičio svojom **samoborskom kotlovinom** i svojim **grahom** na 640 načina. I bio je savršen, osim tada kad je s velikom pompom servirao tako lošu varijantu da su gost i gošća izmijenili onaj pogled: *Jao, što je to nama trebalo!!!* Ipak bih mu dala kolajnu kad sam s puno sumnje probala njegov **fišpa-prikaš od soma i pastreve**. Ne bi ga se posramio ni jedan alas.

Ja sam često pekla kolače i moje su žarbo šnite slovile kao najbolje među onima koje su kolege mog supruga donosili da se takmiče za Božić. Nije čudo, jer sam imala orahe iz svog vrta i domaće marmelade od ribizla i marelica, a na suprugov nagovor izrezala sam ih poput minjona na male kockaste zalogajčiće i svaki umočila u čokoladu! Ostala sam mu dužna ponovno ispeći kolač neznanog imena, negdje ga zovu **bosanski jastuk**. Toliko mu je omililo, da je sve sam velikom žlicom izjeo u dva dana i naredio da za goste ispečem nešto drugo. Biskvit razrezan na komadiće, pokvašen rumom, na njemu vanili krema, a na vrhu snijeg s karamelom. Pa onda sutradan: karamel se cijedi u kremu, a krema natapa biskvit! Nezaboravno! Glupača, mogla sam mu to peći svakog tjedna, to bi bilo kao onda kad je jedna svekrvina prijateljica, udavši se za sina gospodina doktora kog su joj preporučili, svoga mlađahnog supruga, svaki put milošte i želje radi, dočekivala svježe ispečenom tortom!

Od svekrvinih uputa preuzela sam običaj da od špinata iz svog vrta pravim samo salatu, a na **hladetinu** radim **preljev od mlijeka** sa svim začinima koji idu s njom. Prilikom službenog puta očarala sam ekipu donijevši u vlak za Split svježe pečen **koh od riže**, fin mamin i svekrvin recept kog sam prije pečenja položila u posteljicu ribane čokolade.

Boravci u čarobnoj Brni na Korčuli u društvu rodbine moje stanodavke koja me uputila kako se morskim kalom liječe koljena i ručni zglobovi od artritisa koji me napao vrlo rano i zbog čega sam sačuvala svoj hod sve do danas, bili su prilika za nova gastronomska istraživanja. Od onih običnih **gradela sa svježim srdelama** u susjedstvu pa i na izletima barkama sve do otočića Sridnjaka nedaleko od Prižbe. Tu se u kući barbe koji je u dnu zaljeva u Brni izgradio mali svjetionik na koji se večerom stavljao feral, da bi se znalo usmjeriti zakasnijeli čamac, u velikom društvu porodica s kupom djece kao poslastica iz malešnih zdjelica sladilo **rožaticama**.

Dolazila sam u Brnu s prijateljima, svi su se zaljubili u taj kutak, nekadašnju izvoznu luku smokviških vina **rukatac** i **pošip** koji se pio na bečkom dvoru. Našim je džepovima prijao skromni smještaj u kojoj domaćinskoj kući s nekoliko soba sa zajedničkom kuhinjom i kupaonicom, pa smo se tu snalazili, nekad i dopustili slasniji zalogaj. Obično bi jedna od nas ranije napuštala kupanje u susjednom dubokom zaljevu Istruga okruženu borovom šumom, pješčanom plažom i kalom pored kamenih stijena. Tako je kolegica s televizije otišla ispeći janjeći butić s povrćem. Otvorila je hladnjak, pograbila butić, dovršila ručak i mi sjeli za stol. Ajme, oni iz susjedne sobe viču gdje je njihov butić s gornje police!? Nestao. Znači, naš je ostao dolje. Pa uzmite ga! Kakvi! Njihov je od „mladoga”, i to

kozji, a to je sasvim nešto drugo. Ne pada im na pamet da jedu manje kvalitetnu janjetinu! I napokon uzmu novac, nezadovoljni, jer su se jedva domogli **kozlića** koji smo mi slistili u tili čas.

Još veću slast doživjela sam kad je prijateljica osvanula s velikim **jastogom** koji joj je poklonio rođak iz Žrnovice, a ja ga priredila za večeru svim prijateljima. Bili su se nešto uvrijedili baš zbog te prijateljice i uopće nisu došli. Na svoju štetu! Mi smo dva dana blagovale samo odreske jastogova repa!

Tu sam u Brni upoznala milu malu Smokvišku koja me jednog jutra sa suprugom svoje sestre povela barkom na **ježine**. Koji doživljaj! Ostima preko 4 metra na kojima je zapleten ostatak poderane ribarske mreže iz dubina se vade krupnije ženke raspoznavane po nakitu od kamenčića. Ribar, po uputi onoga tko gleda u dubinu ležeći na provi i držeći stakleni okvir da smiri neprozirne valove, lovi u dubini, a treća osoba skida ježine, pa kad se nakupe, starim se nožem odsijecaju dna, isperu se crijevca, a ostanu slasne narančaste ježeve ikre, zvijezda od pet krakova okusa kaki jabuke. Uz svježi kruh, uz slatko vino od ledene berbe. Ja na provi potrbuške, more mrtvo, s onim dugim valom, u kom se jutarnji gutljaj mlijeka pretvorio u zlu zamku. Ništa zato. Ježine su muku izliječile! Smokviška nas je u Zagrebu znala zvati na domaći lešo **slanutak** uz koji uvijek pristaju **slani „črnci”**.

Prigodom pojedinih predstavljanja knjiga ili drugih proslava u Gorskom kotaru vodila bih svoje goste na specijalitete u fužinarski „Bitoraj”, gdje služe mnoga goranska domaća jela uz **gulaše od divljači** i svoju poznatu **savijaču od domaćih borovnica**. U Samoboru se goste odvodi u Pivnicu na **teleću koljenicu** i **zapečene štrukle** prelivene vrhnjem. Ne znaš što je slasnije!

Mene je na jedinom putovanju u Varaždin prijatelj Varaždinac tamo u gostionici poznatog mesara počastio ždrebecim gulašom. Moja znatiželja i opet je nagrađena. Dakako, to je još bolje od prijateljičinih konjskih kosanih odrezaka. Vidi, vidi, sad sam se sjetila i đačke ekskurzije preko Sarajeva i Dubrovnika do Hercegnovog! Tu smo odsjeli u hotelu *Boka*, a jeli u nekom malom restoranu početkom pedesetih, jelom skromnih godina. Svoj mladenački apetit utažili smo predivnim odrescima mesa koji su veličinom premašivali tanjure, a zanimljivost je da je razrednik s tročlanom svitom odlikašica jeo špagete milaneze. Po objedu „gornji dom”, da, čak su se izdvojili na povišeno mjesto u gostionici, počeli su njakati i svojim „ia”, „ia” davali nam znati da smo se najeli **magarećine**. A mi smo udarili u smijeh, jer tako nešto fino nismo jeli baš nikad.

Još jednoj pravoj gozbi prisustvovala sam u Splitu kad sam na godišnjoj skupštini Matice hrvatske zamjenjivala dvije spriječene predsjednice Ogranaka MH u Samoboru i Delnicama. Odsjeli smo u Kaštelima, a ručak iza prvog dijela sjednice bio je serviran kao švedski stol u kolonadama dvorišta Galerije umjetnina. Bila sam već u godinama i put, osobito razgovor u autobusu s mojim divnim nekadašnjim profesorom klavira, poznatim pijanistom, boravak uz obalu u kišnom danu s pogledom na Split i Vranjic napunili su mi dušu inspiracijom opraštanja od svih tih ljepota što sam sročila u pjesmi *Rastanak s morem*. Ali doživljaj ga-

stronomskog užitka svakako je bio neočekivan. Dok se većina od više od stotinu sudionika mašala bečkih odrezaka, pečene piletine i odojka, ja sam u malim zalogajčićima nekoliko puta na svoj tanjur slagala **pršut s dinjom, jastogov rep s tartarom** i napokon predivnu domaću **pašticadu s njokima**... Raj na zemlji!

Kad je moj brat od prijatelja otkupio kućicu za ljetovanje na Pagu u ubavoj Jakišnici što svojim zaljevom malo podsjeća na Brnu, dok su tu umjesto borovine i vinograda škrti pašnjaci, šume stoljetnih maslina i drevne crnike, imali smo prilike za otkrivanje mnogih delicija mediteranske kuhinje. S vlasnikom kuće imali smo pravu lukulsku gozbu, jer su njegovi zahvalni znanci iz Šibenika osvanuli jedan dan uoči ručka s trima velikim bijelim plastičnim dvadesetlitrarskim kantama preko polovine pune školjaka iz ranojutarnjeg ulova: **oštrige, kunjke, dagnje**. Nije čudo da uz fino vino desetak ukućana i dva gosta isprazne kantu oštriga. Doduše, osim gostiju, kućevlasnika, mog brata i mene, drugi su navodno samo kušali, međutim, dno kante uskoro se ispraznilo.

Drugi sam dan pripremila kunjke, samo ih malo zažarivši na tavi i naučila ukućane kako se otvaraju. Nas troje jeli smo ih cijeli dan, jer su ostali prionuli običnijim obrocima. Nije nam pozlilo, svježije školjke krijepile su nas svojim bogatim okusom. Treći dan preostale su dagnje, buzaru svi znaju pripremiti i svi je vole jesti, ali se obilje prelilo i u susjedne kuće. Kome se ikada takvo nešto dogodilo???

Nikad se u našoj kući nije živjelo rastrošno. Ponekad, kao u mome djetinjstvu, a čak i u ovom Domovinskom ratu koji sam doživjela, nije bilo novaca za južno voće. Najprvo mama nije imala jedan cijeli dinar za jednu bananu, a zatim naše plaće nisu dopuštale kupiti banane više od jednom mjesečno. Ustvari, i danas si dopuštamo svečane objede u restoranima tek povodom obiteljskih rodendana, ili kakvog drugog razloga kad se skupimo, kao što je ljetovanje upravo u Jakišnici. Tu se može naručiti svježiji ulov ribe pa se uživa u škarpini ili **zubacu na lešo** s juhom pod riži, a nekad se nude sjajna otkrića kao **buzara od hobotnice, gulaš od janjećih iznutrica** i vrhunska **janjetina pod biži s domaćim makarunima**.

Popečeni komadići rasječena mesa krčkaju se dva sata u šugu od pomidora i začina, pa se zadnjih petnaest minuta doda zelenoga graška. Uz to mama vlasnika restorana spravi makarune, a bome kad to sami kuhamo, čak vrlo uspješno, i palenta može stat.

Sad mi samo preostaje složiti *menu* za proslavu svoje stogodišnjice, a to neće biti običan ručak! Malo poznatog i još jedno iznenađenje priređeno za kraj!

Najprije poznata **juha Colbert**, zatim **janjetina pod biži s makarunima**, a onda **Tournedos Rossini**! Debeljuškasti maestro veseljak, kompozitor koji je briljantnog *Seviljskog brijača* napisao za tjedan dana, velika izjela, nije bio maćeha svojim prohtjevima. U Francuskoj su mu služili po želji popečenu pisanicu, na koju je zapovjedio staviti odrezak jetrice šopane francuske guske, pa na vrh svojeručno naribao svježiji tartuf! Otuda naziv (u prijevodu) *Okrenuta leđa*, tj. ispeci kao *Rossini*. Zamišljate? Desert će biti skroman, samo jedna mala rožatica.

A kao kruna svemu stiže vino. Bit će to najskuplji **slovenski kraški teran**. Zašto ne istarski? Uspomene radi. Kao djevojka koju su kao studenticu mršavicu poslali na oporavak u Gozd Martulek, gdje sam srela onu moju Slovenčicu, na jednoj zajedničkoj šetnji prolazile smo pored brvnare suboraca njena supruga generala, u kojoj je slovenska ljubljanska intelektualna elita, sve sami bivši rukovodioci, provodila svoj muški vikend uz dobro jelo i pilo. Pozvali nas i ponudili onom ljepotom tamno ljubičaste boje, okusa po voću, suhog i trpkog vina kakvo više nikad nisam okusila u životu. To ne gine na mom stolu, moram ga samo pronaći u nekoj vinoteci.

Da sam živa i da su oni još živi, popili bismo ga zajedno: moj suprug, moj tata, Angel, Sanda i Iky, herr Profesor, Ivo Kalinski, Renato i Slovenke Dorica i Saša s kojima sam šetala vedrih siječanjskih dana u dolini Radovne pred gotovo više od sedamdeset godina.

Zato svima: Živjeli i radovali se!

Ivan Klarić

Sinan-begova stijena

Ulomak iz romana

1.

Mlaz mjesečine lebdi nad planinskim vrhovima. Pojačava se i gasi u zrcalu noći. Pod tim plaštem pojavljuje se Sinan-begova stijena. Jučer sam se s mukom popeo do vrha osjećajući kako me snaga izdaje. Gledam, još jednom, sad znam, posljednji put. Dolje u kasabi blistala su svjetla kao rojevi plamenih pčela ispisujući poruke kaligrafijom nekog zaboravljenog pisma...

Pomislio sam kako je svako svjetlo jedna sudbina, jedan put koji nas vraća na početak.

Koliko će trebati da shvatimo da nema ni nas ni puta kojim idemo?

Poslao sam pismo doktoru Hauptmannu koji se vratio u kasabu nakon duljeg boravka u Beču. Pregled je trebalo obaviti na tašte u ranim jutarnjim satima. Zamolio sam ga da prije toga doručkujem jer da inače nisam siguran da ću biti u stanju ustati. Pristao je nakon kraćeg natezanja napominjući kako to nije po pravilima struke. Skinuo sam tuniku i legao na krevet prekriven perzijskom svilom. Tijelo starca u osamdeset i trećoj godini koje ima sve oznake poodmakle bolesti jetre, svakako, nije lijep prizor. Teško sam sve to podnosio i u nekoliko navrata došlo mi je da dograbim tuniku i prekrijem svoje omlohavile grudi i bedra. Hauptmann je pipao oteklinu na desnoj strani mog trbuha i osluškivao moje otežano disanje spreman svu krivnju za napredovanje bolesti svaliti na kasablijske liječnike koje je držao podlim šarlatanima. Mene je poštovao zbog mog obrazovanja i nekadašnjega položaja. Bez obzira na sve, teško je biti relikat prošlosti, a teško je i u tome sačuvati dostojanstvo. Hauptmann se ponašao vrlo uljudeno, oslovljavao me s Kadir-pašo, iako paša i turske vlasti u Bosni više nema. Bio je austrougarski vojni liječnik odgojen u strogom katoličkom duhu, a njegova čestitost bila je daleko iznad čestitosti liječnika iz sarajevske čaršije. Ipak, i kod njega se primjećivalo da dugotrajno obavljanje liječničke prakse nije ostalo bez posljedica. Treba li liječniku zamjeriti svojevrсни amalgam zabrinutosti i licemjerja? Zar sam se ja drukčije odnosio prema svojim podčinjenima? Iskreno, nisam razumio zašto mi želi sakriti smrt. Moja oteklinu na trbuhu svakog dana postaje sve bolnija, noge mi natiču, a nakon najmanjeg napora treba mi dugo dok povratim ravnotežu daha. Tijelo ima svoje granice i nitko ih ne može

nadići. Hauptmannov odnos prema meni shvatio sam kao privilegiju da imam liječenje dostojno jednog paše. Njegova je zemlja aneksijom 1878. dokinula sve što su značile bosanske paše, age i begovi, a on se prema meni unatoč tome ponašao s poštovanjem kakvo se ukazuje ljudima na vlasti, iako obojica znamo da je u mene vlasti jednako kao i života u mom onemoćalom tijelu. Ne mislim da mu je bilo nepoznato da sam sa svojim ljudima zaposjeo klanac iznad kasabe i da se Deveta planinska regimenta mučila dva mjeseca dok nije slomila posljednji otpor branitelja. Njegova je strana pobijedila, moja je izgubila. Ali to u našem slučaju nije bilo od presudne važnosti. Na formalnoj razini, bili smo neprijatelji. Na ljudskoj, među nama postojala je neskrivena simpatija, gotovo prijateljstvo. Uostalom, nisam ni u jednom trenutku smetnuo s uma da se zbog mene vratio iz Beča, u kojem bi, da nije bilo mog pisma, ostao barem još mjesec dana. I sad je ovdje, osuđen na život u ovoj kasabi.

Ne želim se zavaravati. Moj um nije toliko slab da bih se predao tlapnjama nade ili straha koje u mojim godinama ne znače ništa. U mladosti tlapnje nade znatno su strašnije od tlapnji straha, ali na vagi starosti teže isto. Ako me nešto mučilo, onda je to koliko mi je vremena još ostalo. Kad bih to znao, time ništa ne bih izgubio, samo bih manje patio. Spoznaja da ću proživjeti još godinu-dvije i da ću moći završiti započete poslove, svakako bi me ispunila mirom. Ne mogu se oteti dojmu da se cjenkam s Bogom i Njegovim vremenom kao trgovac na tržnici, ali teško je živjeti u strepnji da nećeš dočekati jutro. Ovako ću barem pokušati izbjeći prebrzi kraj. Ratnik u meni zna da je sada sve što mi se nudi mogućnost strateške obrane. Za napad, za povrat izgubljenog teritorija više nemam snage. Smrt je neizbježna, ali to je sad za mene činjenica koja me donekle umiruje. Nikad nisam bio fatalist. Ta pošast tako raširena na Orijentu nikad me nije privlačila i, naprotiv, u meni je oduvijek izazivala prijezir. To ne znači da se povremeno nisam oslanjao na neka fatalistička uvjerenja. Većini ljudi tek u starosti postane jasno da je njihovo tijelo podmuklo čudovište koje će ih na koncu proždjerati. Meni je to postalo jasno u dvadeset i prvoj kad sam na brodu na putu za Izmir dobio malariju. Pet dana ležao sam u bunilu i u nekim trenucima jasno sam čuo kako moja duša kuca na vrata bezoblične tmine. Vrata su se odškrinula, ali nisu se otvorila. Održala me snaga volje. Plamen žudnje za životom. Mladost... Ne volim svoje tijelo. Nikad mi nije dobro služilo. Na dugim vojničkim marševima često sam gubio svijest, patio sam od prekomjerne studeni i vrućine, glavobolja, nesanica, živčanih slabosti, nikad nisam imao izdržljivost kakvu je imao moj otac, i ako se pravo uzme, pravo je čudo što sam doživio starost. Mlađi i mnogo snažniji od mene odavno nisu među živima. Ovako mi moja bolest i starost daju određenu sigurnost. Za mene ne postoji mogućnost da ću pasti kao žrtva spletke u carskoj palači, da će me zadaviti neki od mojih tjelohranitelja, ili da ću umrijeti od gube ili kolere, a po svemu sudeći, i smrt u tamnici konačno je otklonjena. Više mi se ne može dogoditi da ću poginuti na libanonskim visoravnima u sukobu s Druzima, ili da će me ubiti strijela na osmatračkom tornju u Galiciji. Vatra me toliko puna spržila, ali nije me uspjela dokrajčiti. Ciganka koje mi je, gatajući iz dlana, prorokla da ću pobolijevati mnogo, ali da ću imati dug život, izgleda, imala je pravo.

U bolesti često bih se sjetio njezina proročanstva i držao bih ga se grčevito, iako nisam vjerovao ni u sudbinu ni u gatanje iz dlana. Kakvi to valovi iz dubine potapaju naš razum? Nekad sam u tome vidio opasnost, ali moje godine daju mi za pravo pretpostaviti kako u tome postoji neki dublji smisao. I, konačno, nije li moj doživljaj kako sam se u tim trenucima grčevito držao tog proročanstva, zapravo, samo privid iza kojega prosijava snaga duše?

Ljudi se brinu gdje će umrijeti, ali meni je to nevažno. Umrijet ću u Carigradu, u Izmiru, na Cipru, ili u kasabi jer još nisam odustao od putovanja. Osjetit ću sveopću slabost, hladnoća će se razliti mojim udovima, sve će biti kao obično, osim što ću tog puta potonuti ispod površine tame. Koliko će to trajati? Nekoliko minuta ili sati. Samo to je na stvari. Kad je umiranje u pitanju, nemam posebnih želja. Ipak volio bih da pada kiša. I da je jesen. U polusnu hodao bih zelenim proplancima koji svijetle pod koprenom kišnih kapi sve dok se moje tijelo ne bi otvorilo prema svemiru, zauvijek.

Neki dijelovi mog sjećanja podsjećaju na sjenovite predjele šume u kojima nema ni dana ni noći, jer su stoljetne krošnje zapriječile put sunčevim zrakama. Kad bih vidio oblik te sile koja briše moja sjećanja, možda bih znao nešto više o svojoj smrti. Ovako o tome imam samo nesigurne pretpostavke. U nedostatku sveopćeg uvida, oslonit ću se na ono što je sačuvano u katakombama mog mozga jer je to jedini način da ispričam priču o sebi. Većina paša i begova voljela je lov. Proganjati zečeve, rakune i vukove po proplancima Kapadocije, Burse ili Edirne, nikad mi se nije činilo osobito viteškim. Te životinje mogle bi živjeti u miru da nema našeg nagona da ih ubijamo. Što se mene tiče, božica Dijana trebala bi abdicirati ili u potpunosti se posvetiti dužnostima povezanim s vladanjem Mjesecom. U lovu nikad nisam osjetio strast o kojoj su toliko pričali moji znanci. Ubiti medvjeda ili divlju svinju u lovačkoj mitologiji predstavlja poseban pot-hvat. Za mene, bio je to još jedan nepotreban zločin. Dok sam kao rumelijski kadiasker radio u Visokoj Porti, moje su me kolege zadirkivale zbog moje nesklonosti prema lovu. Govorili su da sam metiljav, da mi nedostaje hrabrosti, i da ne razumijem nagone pravih muškarca koji po istom tom nagonu teže vlasti i na nju imaju pravo. U jednom carigradskom hanu u koji sam zalazio, upoznao sam Ajnur-bega, čovjeka plavih očiju čiji je odsjaj podsjećao na signal svjetionika na nekom egzotičnom otočju. Otac mu je bio janjičar, a majka mu je pripadala staroj carigradskoj obitelji koja je dala mnoge paše, age i begove. Jedan od njegovih rođaka s majčine strane bio je kapudan paša Kara Mehmet, tako da su Ajnur-begu more i plovidba bili u krvi. Između nas brzo se rodilo prijateljstvo, a vezivala nas je zajednička strast prema moru. Naročito smo voljeli isploviti brodom za nevere i suprotstaviti se uskovitlanim valovima. Bilo je razdoblja u kojima nismo mogli dočekati sljedeću neveru kako bismo se s njom okušali i kako bismo iz tog divljeg plesa izašli kao pobjednici. Ta neravnopravna borba između ljudske snage i neukrotive sile prirode, ipak činila mi se čišća od ljudskih spletki u kojima protivnik nikad ne pokazuje svoje pravo lice. Kad sam imenovan vrhovnim kadiaskerom u Visokoj Porti, moji odlasci na more pomogli su mi da ispitam svoju hrabrost i da odaberem svoje suradnike. Moram ne bez osjećaja osvetničke slasti reći kako oni koji su me zadirkivali zbog mog odbijanja da idem u lov, nisu

imali hrabrosti suočiti se s pobješnjelim valovima. Katkad mi se čini da je naša duša najslabija moru. Da sam jednako morski val koliko i kadiasker. Tko zna? Možda sam zbog toga bio bolji sudac, jer sam razumio more, njegovu nestalnost i snagu, ali i istovremeno jer sam se uvjerio u njegovu mudrost i suosjećanje. Ni jedan dan proveden u mojoj službi, a volio sam svoj posao, nije se mogao mjeriti s jednom neverom na moru.

Kad nisam bio na moru, boravio sam u društvu svog psa kojega mi je u znak zahvalnosti darovao jedan carigradski trgovac kojemu sam spasio ostavinu. Poticao je iz legla koje je pripadalo francuskom grofu iz Bordeauxa. Na njegovoj pločici koja mu je visjela za vratom pisalo je: *chien de montagne des Pyrénées*. Ako sam u olujnom moru vidio mitološku neman koju treba savladati, pa sam je zbog toga i poštovao, u psu sam vidio prijatelja. Ako su Grci u pravu kad su u pitanju bogovi i zagrobni život, u hadu bih odabrao ulogu namijenjenu Kerberu. Život sa psom ima svoja prava i obaveze. Ipak, naši odnosi nisu bili tako određeni kao da se radi o nekoj pravnoj normi. Ne mogu reći, moj pas me poštovao, ali ja nisam bio njegova glava. Među nama nije postojao odnos gospodara i sluga. Tvrdoglav preko svake mjere, tjerao je stvari po svome, a opet tako inteligentan da u toj tvrdoglavosti nikada ne bi izgubio svoje dostojanstvo. Imao je andeoski pogled, pa sam ga nazvao Melek. Koliko puta me posramio gledajući me svojim psećim očima pokazujući mi tako da sam bio u krivu. Moj pas nije poznao matematičke formule, zakone logike, fizike, biologije i prava, koji su nama za donošenje odluka nužno potrebni, ali je savršeno dobro poznao moju ljudsku mjeru. Umirivao bi me kad sam bio nemiran, hrabrio me kad sam posustajao, uopće, uvjeren sam da me razumio bolje od mene samog. Jednog dana u Anadoliji otišao sam s njim u šetnju na imanju Ekrem-bega koji me pozvao u goste. Preko nabujale rijeke urezane u klanac nadvio se drveni most koji sam pod svaku cijenu odlučio prijeći kako bih skratio put. Kad sam naumio prijeći na drugu stranu, Melek me dograbio za rukav i počeo režati. Nije me puštao sve dok me nije prisilio da odem okolnim putem. Sutradan sam doznao kako se most iznad klanca srušio odnijevši u smrt dva napoličara. Moja bolest i moje omlitavjelo tijelo ne dozvoljavaju mi da Melekova nasljednika vodim u duge šetnje, pa sam taj posao prepustio svom subaši. Katkad odem s njima u šetnju sve dok mi noge ne popuste i dok mi bol u trbuhu ne postane nesnosna, ali i dalje se ne želim lišiti zadovoljstva da boravim u prirodi sa psom. Kod nas u našem kraju kaže se da onaj koji se sa psom rodi, sa psom i umire, a po svoj prilici, u mom slučaju, tako će i biti. U mladosti me vukla strast prema planinarenju. Kako moje tijelo neumitno stari, tako sam se i planinarenja manje-više morao odreći, ali i dalje uživam u strasti zaljubljenika koji promatra planine. Blaže uspone mogu podnijeti, ali strme litice postale su za mene preveliki napor. Sjećam se djetinjstva u Bosni, bosonogog derana koji je do iznemoglosti trčao po zelenim brežuljcima uzdajući se da će snažno srce izdržati svaki napor. Za svakoga tko se barem jednom uspeo na planinu imam više razumijevanja, sklon sam mu čak više toga opravdati, nego nekome tko je život proveo s knjigama. Razmišljajući o onome što sam u životu naučio, bilo da se radi o znanjima ili vještinama, shvaćam da je sve zahtijevalo određenu žrtvu, ako ni jednu drugu, onda žrtvu vremena, a danas shvaćam kako

ono što sam time dobio daleko nadilazi ono što sam izgubio. Sve je vaga. I od toga se ne da pobjeći. Samo, problem je natjerati vagu da preteže na stranu dobra. Bilo je trenutaka u kojima sam osjećao da živim životom svih stvari, da sam svi ljudi, sve biljke, sve životinje, svo kamenje, a ta svjetlosna jezera u koju bi zašla moja duša po svemu sudeći, podsjećala je na mistična iskustva koja su opisivali sufiji. Živjeti jedan dan kao Shams Tabrizi vrijedi više nego proživjeti čitav život kao sultan.

Pretjerivanje u jelu osmanlijski je porok. Carski liječnici nisu ništa mijenjali u mojim prehrambenim navikama. Navikli na pohlepu vlastodržaca, prelazili su preko toga s poslovičnim licemjerjem i u toj igri skrivača svatko je imao svoju računicu. Liječnici su time zadržavali auru dobroćudnih dušobrižnika, a vlastodršci su sebi ostavljali mogućnost prejedati se do mile volje. Rođen sam u begovskoj obitelji koja je živjela u obilju, pa se za mene kao za neke poturčenjake nije moglo reći da nadoknađujem godine teškog života, ali opet, jelo je bilo moja strast. Nisam se poput tih skorojevića hvalio time što se prejedam, ali nisam ništa manje od njih uživao u pečenim fazanima i punjenim guskama. Prejedanje za prazničnih dana uvijek je bio ponos sirotinje. Meni se to događalo u noćnim satima poslije napornih svađa na Visokoj Porti. Iscrpljen, zavukao bih se u kuhinju i proždirao sve što bi mi se našlo pod rukom, nakon čega bih nerijetko povraćao. Ali moja prava strast bila je pojesti pravi gurmanski obrok. U našoj carskoj palači radio je kuhar podrijetlom sa Sicilije. *Pollo alla siciliana, pasta alla Norma, anelletti al forno, caponata* i zavodljivi cannoli... Volio sam taj spoj slatko-gorkih okusa u kojemu su se stapali utjecaji europske i arapske kuhinje. Bilo je u tome nečeg čarobnog, a opet tako jednostavnog. Nije to bila prostačka naknada za nevolje koje donosi život, nego svečanost koja je predstavljala samosvojni ritual. Za razliku od tih užitaka koje u pravilu nisam ni s kim dijelio, gozbe u carskoj palači ostavljale su me ravnodušnim i prečesto su me podsjećale na pučke zabave na kojima se niska čeljad prejeda preko svake mjere. U Libanonu me u sukobu s Druzima ranila strijela koja mi se zabila u lijevu butinu. Strašno je boljelo, vršak se zabio u butnu kost. Smjestili su me u kolibu nekog libanonskog kršćanina jer sam izgubio puno krvi. Nakon što su mi izvukli strijelu i natopili ranu alkoholom, domaćica je iznijela ručak na stol. Nisam mogao progutati ni zalogaj te bljutave kaše, iako sam osjećao da mi posljednja zrnca snage istječe iz tijela. Uopće ne sumnjam da bih umro da mi uskoro nisu donijeli ručak spravljen u kuhinji nekog mjesnog age. Ne želim reći da sam bio ovisnik o hrani. U mojim ratničkim danima jeo sam iz kazana zadovoljavajući se tim skromnim jelima čiji cilj nije bio ugoditi našim čulima, nego održati nas na životu. Pojesti bosanski lonac, znači unijeti u sebe snagu zemlje, možda čak naučiti nešto od mudrosti biljaka, u čemu sebe ne pretpostavljamo nikome, uviđajući da imamo iste zemaljske korijene. Zagristi kruh isto je što i osjetiti toplinu, možda čak nečiju dobrotu. Koliko puta mi je kruh koji su mijesile naše žene dao hrabrost za predstojeću bitku. Tijelo sve ono što u sebe prima pretvara u misli i osjećaje i u tome je mnogo pouzdanije od duše koja se često pokazuje hirovita. U Carigradu, za vrijeme službenih proslava, razmišljao sam kako nas je raskoš brzo pokvarila, od turkijsko-mongolskih plemena iz Azije čuvenih po svojoj izdržljivosti i

čvrstoći, u samo nekoliko stoljeća pretvorili smo se u pretile osvajače čije se carstvo raspada i ovisi o milosti velikih sila. Naše Osmanlije plivaju u umacima, guše se u slatkišima i ubijaju začинима. Prosječan aga ili beg koji je prevaleo četrdesetu toliko je pretio da se ne može popeti na konja. Nikad se nisam doveo u takvo stanje jer na takav način unakaziti svoje tijelo držim bezbožnim. Zanimljivo, većina tih pretelih morževa vidi sebe kao stupove društva. Nije čudo što nam carstvo propada kad se oslanja na stupove od ljudske masti. Bahrudin-beg ponosi se svojom zbirkom recepta skupljenih iz svih dijelova carstva. Njegovi kuhari, za koje je smjelo tvrdio da su najbolji u Carigradu, pripremali su čitav niz složenih jela koja su se posluživala na njegovim gozbama. Kad bi svako od tih jela bilo pojedinačno izloženo gurmanskom nepcu, tada bi sve to i imalo nekakvog smisla. Ali poslužena odjednom, pri čemu domaćini sile svoje goste da probaju sve što je ponuđeno, sve se pretvara u mračni košmar okusa. Na bini trbušne plesačice izvijaju svoja vretenasta tijela, ritam bubnja, robinje sjede u krilu aga i begova i nude im svoje ženske čari. Svi uzvanici na tim gozbama bili su carigradski koljenovići koji sjede u prvim redovima u džamiji. Carigradske gozbe ispunjale su me gađenjem i dosadom, pa sam u trenucima kad mi je u ratu život visio o koncu, pomišljao kako barem više neću morati nazočiti tim sumračnim ritualima. Moj Celestin bi mi, kad bismo preko ljeta boravili u mojoj kući na Cipru, spremao jela koja se pripremaju u Dalmaciji. Mediteran se u to razumije bolje od nas. Riba pečena na gradelama pokraj mora, začinjena maslinovim uljem i s malo češnjaka, daje nepcu onu potrebnu jednostavnost koja zadovoljava sva naša čula. Ta hrana, tako svježa, tako čista, nosila je u svojoj ogoljenosti esenciju božanskog duha. Složena hrana koja se posluživala na carigradskim gozbama bila je bjesomučno orgijanje okusa i mirisa, od čega bi me redovito hvatala mučnina. S vinom sam bio oprezan jer sam se uvjerio kako i inače razumnim ljudima zna pomutiti pamet. U Bursi sam vidio kako je sin Tekin-bega, inače poznat kao miran i dobar mladić, u pijanstvu ubio svoga brata, nakon čega se u svojoj mucij objesio. Vино ima telursku snagu, priziva u našim arterijama svjetlucanje minerala i plemenitih metala, pri čemu naš duh postaje svet iako se sjedinjuje sa zemljom. U blagom pijanstvu, vino nam govori da naš duh može letjeti iako luta po geološkim prostranstvima podzemlja. Volio sam ciparska vina, pio sam ih za vrelih dana u svojoj kući pokraj mora, u dugim zimskim večerima, u trenucima tuge i zanosa, osjećajući kako mi se tijelo puni ugodnom toplinom. Carigradske vinske podrumе u kojima je sve posloženo po brojevima i godinama berbe nisam volio. Dioniz nije bio pedantni eunuh. U bolesti prisiljen sam odreći se mnogih uživanja u hrani. Ali čak ni u ovim danima ne želim lišiti se tanjura maslinova ulja s peršinom u koji umačem komade kruha. Ne mogu zamisliti bolji način na koji bih odgodio svoju posljednju agoniju. U jednom razdoblju svoga života predano sam se lišavao hrane. Jeo sam sjemenke i pio vodu. Tehniku me naučio jedan fakir iz Perzije kojega mi je preporučila Selima. Takva disciplina zahtijeva veliku predanost. Krajnji cilj fakira je oslobađanje tijela od vlasti čula, a ne stvaranje čuda. Ipak, kobre i najotrovnije zmije otrovnice mirno su ležale u njegovim rukama i slušale svaku njegovu naredbu. U dubokoj meditaciji, mogao je zaustaviti disanje i rad srca, a jedan njegov učenik uvjeravao me kako ga je vidio kako

levitira dva pedlja iznad zemlje. Znali smo pričati o indijskom kralju Ašoki koji je bio božanskoga podrijetla i za čijeg je vremena u Indiji uspostavljena vladavina vrline. Kad sam ga upitao da mi pomogne u državnim poslovima, moj mi se učitelj mirno osmijehnuo rekavši kako je vrijeme Ašoke i velikih vladara prošlo i kako danas puk traži one koji su mu slični. Navečer moj učitelj bi pjevao zoroastrijanske himne skupljene iz Gathe. Sjedili bismo kraj vatre, a ja bih promatrao njegovo lice kako treperi u odbljescima živog plamena. Taj sjedokosi starac darovao mi je mir kojemu sam se kao svom utočištu vraćao u teškim trenucima svoga života. Moju odluku da prihvatim posao u Visokoj Porti primio je mirno, ne pokušavajući me ni jednog trenutka od nje odvratiti. Našao si mjesto među onima od kojih ćeš uvijek biti drugačiji, čak i kad vam se putovi i načini toliko prepletu da ih se naizgled više neće moći razlikovati, rekao mi je. Pet godina kasnije čuo sam da je umro u Teheranu izašavši iz tijela za vrijeme meditacije. U godinama kad moja moć u Visokoj Porti nije bila velika, mogao sam sebi dopustiti da na javnim gozbama jedem asketski i da si tu i tamo priuštim da se dobro najedem u društvu prijatelja. Ali kako je moja moć rasla, moj se položaj promijenio. Više sam volio pojesti gurmansko jelo, neku punjenu pticu u umaku ili pile u narančinu soku, nego da me optužuju za nadmeni asketizam. Delicije spravljene na gozbama umarale su me preko svake mjere. Bilo je večeri kad bi mi došlo da iskočim iz kože, jer sam se morao smješkat i jedući svu tu hranu kako ne bih povrijedio goste, i kako oni ne bi shvatili da mi u njihovu društvu nije ugodno. Bio sam vezan tolikim obzirima. I u ovom slučaju vladarova sloboda znatno je skućenija od slobode jednog fakira. On ne smije pokazati da je drukčiji od vladajuće elite jer bi ga to moglo doći glave. Konačno, to se dogodilo nesretnom Mahmudu II. koji je pokušavajući provesti reformu carstva, umro iscrpljen dvorskim spletkama. A sam bog zna koliko sam se razlikovao od ljudi iz carske plaće. Teško sam podnosio umijeće pretvaranja, ali drugog načina da se ostvare određeni ciljevi nije bilo. Konzervativce sam podržavao u njihovim najradikalnijim zahtjevima, ali samo onda kad sam bio siguran da će izgubiti i da će time na sebe navući bijes neodlučnih koji bi onda prelazili na našu stranu. Ni prema pristašama tanzimata nisam nastupao iskreno. Morao sam se pretvarati da sam čovjek koji se priklanja jednima ili drugima onako kako po svojoj savjesti misli da je to u interesu carstva, i koji nije sklon ni jednoj strani. S vremenom približio sam se skupini Al-Ahmadovih učenika koji su bili strogi asketi i koji su s gađenjem okretali glavu pred janječim mesom i punjenim jarebicama. Nisam mogao u potpunosti slijediti njihov primjer, ali sam ih suviše poštovao da ne bih uvidio smislenost njihova postupanja. U nekim trenucima svog života, za vrijeme ramazanskog posta, ili za vjerskih blagdana, upoznao sam prednosti uzdržavanja od jela i uvjerio sam se da sam u tim razdobljima mislio jasnije i razboritije no u onima u kojima sam neograničeno uživao u hrani. Tijelo kad se pročisti, kad olakša, postaje hram u kojemu duh zadobiva veću prijemчивost za proročke slike, za sve ono što se uzdiše iznad hladnog kipa smrti. U nekim prilikama događalo bi mi se da gladovanjem tako iscrpim svoje tijelo da bi me to dovodilo do ruba smrti, osjetio bih kako moj duh titra, kako se približava i udaljava stijenkama mog tijela, spreman odletjeti u visinu. Ali čak ni tada, u tim trenucima kad bih

potpuno iscrpio svoju životnu silu, znao sam da fakirski put askeze nije za mene i da me neće zaustaviti da se predam poslovima vlasti za koje sam osjećao da sam rođen i da mi na neki način pripadaju.

Stvari se raspadaju jer su izgubile svoje središte. Određivanje središta u našim životima najvažniji je zadatak za svakoga od nas, iako većina za to ne pokazuje nikakvo zanimanje. Cinici su manje-više suglasni oko toga da takvo središte ne postoji, a moralisti su previše ustrašeni da bi ga tražili. Ne čudi me nemoć ni jednih ni drugih, ali me i kod jednih i drugih čudi pomanjkanje hrabrosti jer se u svoju hrabrost tako često zaklinju. Al-Ahmad me upoznao s učenjem tantričke joge koja u erotskom sjedinjenju teži k spoznaji. Naša vjera, a kauri su nam po tome braća, u tjelesnim uživanjima vezanim za spolnu ljubav vide zlog džina koji nas udaljava od boga. Recimo da taj strah nije sasvim neopravdan, ali to ne znači da se u korijenu erosa ne krije božanska svjetlost. Za mene ljubavni čin nije bio samo tjelesno uživanje, jer ako se u njega ne ulazi samo kako bi se zadovoljila pohota, tada u njega ulazi čitavo naše biće. A to znači, i duša. Nikad nisam vidio nekoga kome se slomilo srce jer više neće moći pojesti punjenu jarebicu, dok sam se ljubavnika slomljenih srca nagledao, a svjedočio sam i nekim smrtnim prouzročenim tim razlogom. Otkad me bolest udaljila od nekih gurmanskih užitaka, nikada nisam zaplakao jer više nikada neću pojesti brudet od ugora ili pečeno meso u kandiranom voću. Ali nekoliko puta su mi došle suze kad sam pomislio da više nikada neću voditi ljubav sa ženom, osjetiti mekoću ženske kože pod prstima, čuti umilni ženski glas zahvaćen sladostrašćem. Od svih igara u koje se upuštamo, samo nas ljubavna igra dovodi do ekstaze. Vino ljubavi opija snažnije od bilo kojeg vina iz carigradskih podruma. I ljubavnik koji mu se predaje bliže je mistici noći nego razumu, više je sluga nego gospodar. Kad sam prigrabio vlast u Visokoj Porti, ne želeći vezati se ni za koga, znao sam pretjerivati u ljubavnim užicima. Nisam više morao glumiti skromnog i bogobojažnog muslimana koji je spreman svima pomoći. Pravdao sam to dvama razlozima. Prvo, zato što svaki odnos s drugim bićem ograničava, ima svoje zahtjeve, izbore, očekivanja koja su malokad ostvariva. Drugo, zato što sam bio pobunjenik protiv vjerskih zabrana i što sam vjerovao kako me erotska strast približava bogu, u čemu je za mene svako lišavanje bilo ravno smrti. Nepotrebno je reći koliko sam u tome bio u krivu, ali mladost nam dopušta zablude kako bismo ih se u starosti mogli sramiti. Ne mislim da u spoznaji božanskog treba isključiti ekstazu, jer božansko u sebi ima apolonski i dionizijski element, ali naše tijelo i duša nalik su instrumentu koji najprije treba ugoditi kako bi se na njemu sviralo. Moji slobodni pogledi na ljubav u jednom razdoblju mog života pretvorili su me u zavodnika. Prepuštio sam se tome jer nisam znao ni za što bolje. Kako mi je genijalnosti nedostajalo, koja bi me, bez sumnje, povela nekim suvislijim stazama, predao sam se životu zavodnika koji je tražio taktiziranje, manevriranje, vještinu laži i instinkt za izbjegavanje zamki. Te su mi vještine kasnije bile korisne u politici i diplomaciji, ali pokazale se su preprekom na putu prema bogu. Vještina osvajača podrazumijeva susprezanje vlastite osobnosti, ravnodušnost, dok je put duha upravo suprotno i traži stalni rast naših duhovnih snaga i naše osobnosti. Zavodnik i vladar prema onome što žele pokoriti moraju pokazati izvjesni prezir, bez čega je

uspjeh nemoguć. Šejh-Ibrahim govorio je da se duhovan čovjek nikada ne može zasititi drugog ljudskog bića. Onaj kojega si ostavio prije deset dana, nije isti onaj kojega ćeš naći na povratku. U Carigradu sam bio dilber mnogih žena iz visokog društva. Sve te beginice i aginice predstavljale su za mene pustinski pijesak na kojemu ću ostaviti otisak svojih stopala. U tome sam shvaćao da ja njih trebam manje no što one trebaju mene i to sam koristio kao svoju taktičku prednost. Ali nikad se nisam zapitao što se krije u tom pijesku, što ga mijenja, i ono najvažnije, krije li se pod tim pijeskom možda pustinska ruža. Tek kad me šejh-Ibrahim naučio neke sufijske tehnike samosvladavanja i meditacije, počeo sam se mijenjati u ljubavnim odnosima. Primjećivati tog drugog, misliti o njemu kao o sebi, ali tako da ga ne želiš pretvoriti u sebe, nego da toj osobi poželiš biti sve, značili su za mene raskid s mojim životom zavodnika. Ekstaza koja je usmjerena na opća pitanja nadilazi ekstazu koja je usmjerena prema određenoj osobi i zato ljudi obično krivo razumiju njezino značenje. Rijetki su sposobni u ekstazi doći do općih pitanja i potpuno se poistovjetiti s njima. To su već sposobnosti fakira i sufija. Nikada nisam do kraja ušao u taj svijet, ali sam ga barem donekle istražio. Ipak, i to je bilo dovoljno za promjenu. Igre zavodjenja postale su mi zamorne. Želja da se u ljubavi uberu njezini duhovni plodovi, da u svemu tome vidimo ljepotu promjene i rasta, nije spojiva s ispraznošću zavodjenja. U nekim godinama strast i ljepotu sam pretpostavljao vrlini vjerujući kako će me snaga strasti i tankoćutnost ljepote zaštititi od ispraznosti. Ali bio sam u krivu. Strast i ljepota spašavale su me od izvanjskih grubosti, nisu mi dozvoljavale da ljubavni čin pretvorim u perverziju ili u mehanički čin, ali me nisu mogli odvesti do predjela koji bi mi približili istinsku prirodu ljubavi. Snaga strasti uvijek nas dovodi do ruba, ne dozvoljava nam unutarnju ravnotežu, dok nas tankoćutnost ljepote tjera da je pronalazimo u ruševnim predgrađima i zapuštenim poljima, što samo po sebi i nije loše, kad to ne bi značilo pomanjkanje djelatnog suosjećanja. To me podsjeća na sladunjave lirike koji plaču od ushita i rastaču se pred ljepotom krajolika, ali nisu u stanju pomoći drugom ljudskom biću. Poznavao sam jednog carigradskog pjesnika, čije ime ne želim spomenuti kako ga ne bih povrijedio, koji je napisao dirljive stihove o djevojčici koja se smrzla preseći ispred svoje kuće, ali joj se u svojoj tankoćutnosti nije sjetio pomoći. Ne mislim da sam imao veliki pjesnički dar iako su u mladosti neke moje pjesme hvalili i ozbiljni pjesnici. U meni je postojalo nešto što me od odvrćalo od poezije. Možda su me ta poznanstva s tim sladunjavim lyricima u konačnici posve pretvorila u čovjeka akcije. Ideju o izgradnji filozofije koja bi se zasnivala na teoriji erotskog, na epifaniji dodira nisam mogao u potpunosti odbaciti, ali sam ipak shvaćao da to nije moj put. Tijela nekih ljudi tankoćutni su instrumenti u koje se duša može izliti i u sretnim trenucima mogu postati jedno. Moje tijelo oduvijek je bilo tromo, nisam u njemu vidio saveznika i pred moju dušu je stavljalo zapreku koju nije bilo moguće svladati. Prići nekom drugom znači objasniti sebe, dati značenje sebi koje nam je do tada bilo skriveno. Za lirske duše čak i intelektualni susreti mogu se objasniti jezikom dodira. U diplomatskim susretima ili pregovorima s neprijateljima ipak postoji trenutak rukovanja ili zajedničkog potpisivanja dokumenta u kojemu se tijela barem na trenutak dodirnu. Pjesnici koje sam vodio

sa sobom za vrijeme moje diplomatske službe znali bi mi do detalja ispričati sve te trenutke tjelesnosti koji su bili prisutni za jednog takvog susreta. Svega toga ili nisam bio svjestan ili sam to primjećivao kao nešto potpuno nevažno što sam jedva zadržavao u svom sjećanju. Nisam uopće dvojio da to govori kako postoje različite vrste ljude i kako svaka od njih na potpuno drukčiji način doživljava i pamti stvarnost. Dok su moj doživljaj i pamćenje stvarnosti bili zasnovani na intelektualnom, na idejama koje su iznesene, na rečeničnim sklopovima i formulacijama, kod drugih, kod kojih je prevladavao lirski doživljaj stvarnosti, pamćenje i doživljaj bili su utemeljeni na čulnom, na dodiru. Za nekoga je dodir izvor spoznaje, a za mene je nešto površno i prolazno. Rijetko, rekao bih, iznimno rijetko, dogodilo bi mi se da me jedan dodir u potpunosti potrese, u čemu bi dodir dvaju dlanova mogao u sebi sadržati cijelo drugo biće, njegovo lice, njegovu prošlost, želje, ako hoćete dušu, i ta usputnost koja bi u drugim slučajevima ostala neprimijećena počela bi zauzimati središnje mjesto u mojoj svijesti, podsjećajući na jutarnju svjetlost na obzoru, na čudo preobraženja koje nadilazi dodir. Takvo nešto osjetio sam tek nekoliko puta, a najsnažniji osjećaj takve vrste obuzeo bi me svaki put kad bih na svojoj puti osjetio Halisin dodir. U mom slučaju pokazalo se da među tisućama, desecima ili stotinama tisuća drugih bića postoji samo jedno koje je sposobno u meni izazvati takav val blaženstva. Nije teško pretpostaviti da ljubav na nekoj višoj razini podrazumijeva lišavanje slično onome u asketa ili jogija, što je u određenom smislu već približavanje tajni smrti, čime se izbjegava sve ono što inače prati ljubavnu mizanscenu: složenu mrežu iluzija, odgovornosti, nepovjerenja, ljubomore, gorčine, mirenja u strasti, istodobni osjećaj snage i krhkosti... Voljeti jedno tijelo kako bi se na koncu zadobila duša podvig je vrijedan divljenja. U tome treba pratiti promjene tog tijela i te duše svjestan da se u svemu tome i sam mijenjaš. Nisam bio sposoban odgovoriti tom izazovu. Želio sam mijenjati carstvo. Želio sam biti reformator. Ali nisam imao hrabrosti voljeti Halisu. Opravdanja zašto nisam pokušao biti svijet toj ženi, bezvrijedna su, iako ću vas kad o tome budem govorio, pokušati uvjeriti kako sam postupio ispravno. Priznajem da se razum mora pokriti pred čudom ljubavi i da je njegov posao da se čitav život klanja pred onim što ne razumije i što ga nadilazi. Sposobnost neke druge puti da bude lijek za naše tijelo, da nas može umiriti kad zakažu logika, razum i filozofija nije nešto što bi trebalo podcijeniti. Šejh-Ibrahim tumači da ljubav u sebi ima nešto od inicijacijskih obreda u čemu se spajaju svetost i svjetlost predaje. Čulno iskustvo povezuje nas sa stanjima koja su daleko od našeg odgoja, društvenih stega, od svega onoga što u nama pobuđuje sram, osjećaj gubitka, pohlepu i zavist. Spleten s voljenim tijelom, saznao sam mnoge tajne koje ne mogu izbljedjeti u mojoj svijesti: da obrazovanje nije barbarsko punjenje škrinje, nego s estetskom mjerom rasplamsavanje plamena, da je mudrost neodvojiva od patnje jer podrazumijeva njezino nadilaženje, da postoje trenuci u kojima nam stranci postaju važni kao naši bližnji, da sve u prirodi može uskrsnuti tek u ljubavi, da nevinost i ljepota nisu začeti u vremenu...

Sebe nisam držao osobito časnim. Vlast pokvari čovjeka i protiv njegove volje. Ipak, bila mi je užasna pomisao da mi se netko ulaguje ili da me se boji zbog

mog položaja. Isprva sam prezirao one koji su mi se ulagivali, kasnije sam prema njima postao ravnodušan. Imati nad drugim ljudskim bićem gotovo apsolutnu moć, nije samo nešto što se protivi dobrom ukusu, nego dovodi u pitanje samu ideju vlasti. Ne vjerujem da mi je položaj dan milošću božjom. I to bi se prije moglo objasniti time da sam u danom trenutku imao više odlučnosti i sreće od drugih. Katkad sam zavidio nekim velikodostojnicima iz Visoke Porte koji su bili uvjereni da im je Alah dao pravo da odlučuju od sudbinama drugih. U nekim trenucima gotovo bih i sam u to povjerovao, ali onda bi me nešto ošinulo u utrobi natjeravši me da se narugam samome sebi. Ne želim se pravdati, ali krojač koji za vas ima najbolju tkaninu, postolar koji je za vas napravio najbolje cipele ili krčmar koji za vas čuva najbolje vino, morali su vas natjerati da zamrzite sebe, jer moje su privilegije nekome drugome oduzimale mogućnost za bolji život. Gotovo jednako mrzio sam podanike koji su mi to omogućavali i vlastodršce koji su uživali u tome da imaju ono o čemu drugi mogu samo sanjati. Jedni su računali s tim da poznaju moje želje i da su ih u stanju predvidjeti, drugi su me oponašali nerijetko želeći nadmetati se sa mnom u luksuzu i bogatstvu. Zbog tih ludosti koje su iskrivljavale sliku mene samog, požalio sam što nisam strastvenije prigrlio asketizam. Naše kronike nimalo ne pretjeruju govoreći o pijanstvima Selima II. Legenda kaže da je sultan toliko volio piti da je krenuo u osvajanje Cipra kako bi se domogao tamošnjeg vina. Neki su ljudi očito otupjeli svoja čula kad su od uživanja stvorili sustav koji bi se gotovo mogao nazvati znanošću. Treba duboko prezirati ljude da bi se toliko ogrezlo u porocima znajući da se tako nužno izlaže opasnosti da postaneš predmet ogovaranja. Ipak više od svega užasavala me pomisao da netko iskoristi moje slabosti i podčini me svojoj volji. Tako činjenicu da nisam dublje utočio u poroke više mogu zahvaliti svojoj taštini i strahu nego svojoj mudrosti. Sad u starosti kad takvi strahovi više ne postoje, moje tijelo ne žudi za onim za čim je žudjelo u mladosti, tako da se čini da sam, kad su poroci u pitanju, manje-više spašen. Bolest i blizina smrti usadili su u mene asketizam do kojega me nisu uspjele dovesti ni fakirske vježbe ni izučavanje sufijskih spisa.

Konzervativci su mi predbacivali nedovoljno poštovanje tradicije. Tvrdim da to nije istina bez obzira na to što sam joj pristupao kritički i što sam držao da iz nje treba izbaciti sve što je u nju neosnovano dodano i vratiti sve što je iz nje neosnovano izbačeno. Tradicija preko koje je bačena krljušt bezvrijednih ideja nikad nam ne može biti bliska. Nasuprot tome, predaja koja, zapravo, nije ništa drugo nego tradicija oslobođena svog neželjenog tereta, predstavlja silu na koju se u svakom trenutku možemo pozvati. Ona nas uči da naš život nije neovisno stanje i da su drugi životi isto tako naši. Ne postoji naša posebna bit, naš posebni put kako nam se to čini u našem sebeljubivom doživljaju stvarnosti, nego samo mogućnost da se doživi bit biti. Duhovni život, govorio je šejh-Ibrahim, stvaranje je veza sa svim razinama postojanja, osobito onima koja nas približavaju svetosti. U zrelijim godinama shvatio sam da nam se predaja u cjelovitom obliku najbolje otkriva u snu. Od svih blagodati koje nam pruža život san je najdragocijeniji i najneobičniji. Pritom ne treba smetnuti s uma da su snovi ubojice i sveca gotovo identični i da se razlikuju tek u detaljima. Ne mislim da su njihove duše slične, ali u snovima i ubojica i svetac imaju gotovo istu mogućnost za spoznaju istine.

Nakon smrti svojih sinova patio sam od nesanice. Okrećući se na minderuku, razmišljao sam o snu kao o spasonosnoj stvarnosti koja mi izmiče među prstima. Nije teško shvatiti da je san produžetak ljubavnog užitka i odgovor na filozofska pitanja koja izmiču moći razuma. Nikada nisam vjerovao u snove koji su puka maštarija. U tome smo prepušteni svjetlucavoj vodi riječi koja nas odvodi svojim tokom, plovimo, ali ne upravljamo svojom plovidbom. Oduvijek sam želio dati odgovor na pitanje zašto sanjamo, jer moglo je biti uređeno tako da samo sklopimo oči i da se u tom stanju odmorimo, ali bez uranjanja u bujicu snova. U tome postoji tajna. Ne mislim da je lako dati odgovor na pitanje što je ta stvarnost u koju tonemo svake večeri, dopuštajući tom oceanu satkanom od milijuna pojedinačnih struja snova da nas preplavi, u čemu se naše predodžbe mijenjaju i gdje su mrtvi jednako stvarni kao živi. Ako se ujutro probodimo osjećajući da nam je jezgra sna ostala nedokučiva, to naše uviranje u taj ocean pretvara u ispraznu avanturu. Spavanje obnavlja naše tijelo, pruža mogućnost za predah, ali ako iz svega toga izađemo nepromijenjeni, to sam proces spavanja ne izdiže iznad razine tijela. Često sam sa šejh-Ibrahimom pričao o iskustvima svjesnih snova, smještenih između meditacije, uskrsnuća i smrti. Takva poniranja predstavljaju otkrivanje stanja našeg bitka prije nego je bio zahvaćen kovitlacima kulture, povijesti i psihologije. Pokušavam u sjećanju obnoviti oblik svojih dječaćkih snova kad bi me te magija svladala u igri, nad knjigom ili u razgovorima s odraslima koji su trajali do kasno u noć. U tom razdoblju san ima svoju mekoću i oporost i služi nam kao savršeno podmazani mehanizam. U svojim vojničkim danima ustajao sam prije svitanja. Trenutak kad se rađa jutro ostao bi za mene nedokučiv kad ne bi bio objašnjen snom od prošle večeri. Utonulost u taj ocean davala mi je mogućnost da na drukčiji način doživim svijet kojemu pripadam. Biti Kadir-paša sa svim svojim obvezama, dužnostima, prednostima i ograničenjima, manje je isprazno nakon te plovidbe, u egzistenciji bez uzroka i posljedica.

Bolest i starost imaju svoje blagodati, a jedna od njih je mogućnost da nam se tajna otkrije u trenucima umora i slabosti. Prije pet godina, poslije jednog izuzetno teškog dana u Carigradu, upoznao sam djelatnu moć trenutaka koji se u nama javljaju onda kad se tomu najmanje nadamo. Bio je sparni kolovoški dan. Po takvom vremenu rijetko odlazim u grad, ali obveze su me tjerale da se izložim vrelini ulica i ustajalom zraku palača u kojima se ukotvila vlaga. Najprije sastanak u Visokoj Porti, zatim rasprava s kadiaskerima o pravosudnoj reformi, i za kraj, trebalo je odslušati naše carigradske mule čije su glave tvrde od kamena. Pokušao sam što više skratiti rasprave, ali naši velikodostojnici iz Visoke Porte, kadiaskeri i mule, zaljubljeni su u svoju rječitost gotovo jednako koliko su zaljubljeni u sebe. Sam Alah zna koliko su mi ti ljudi bili u stanju laskati kako bi za sebe priskrbili poneku privilegiju. Mrzio sam ih više no što bi se to s obzirom na moje godine i iskustvo moglo očekivati. Iscrpljen, pozvao sam svoju pratnju koja me kočijom odvela do moje palače. Legao sam na minderluk, oči su me pekle, tijelo mi se užarilo od umora kao da imam vrućicu. Mikotarijan se trudio oko mene i stavljao mi hladne obloge na tijelo. Njegova briga bila je besprijeekorna, ali na koncu sam ipak izgubio svijest. Kad sam izronio iz te omaglice u kojoj sam vidio oblake čiste svjetlosti, preda mnom su se u jednom bljesku odvili svi razgo-

voru koje sam vodio toga jutra. Prazne riječi. Moji sugovornici pokušavali su pro-niknuti u razloge krize Carstva iznoseći svoje prijedloge, razmišljanja, uzroke i protuuzroke, ali bit im je stalno izmicala. Uzrok krize samo je jedan: ljudi su se poistovjetili s ružnoćom svijeta, a ne s njegovim izvornim licem. Kad sam izašao u vrt, popio sam nekoliko gutljaja čaja koji sam pripremam, ne zato što se bojim da ću biti otrovan, nego zato što me taj ritual smiruje. Šetao sam sa šalicom čaja u ruci promatrajući eukaliptuse čija je krošnja bacala izduženu sjenu na stazu. Bio sam umoran i gotovo sam drijemao na nogama. U tom stanju nisam bio dulje od sat vremena. Ali čak i tako kratki predah bio je dovoljan da povratim snagu. Jed-nosatno snatrenje u starosti odgovaralo je odmoru koji mi je u mladosti davao san od nekoliko sati. Krv mi je potekla žilama novom snagom, moje srce, pluća i noge ispunili su se ugodnom toplinom. Moja snaga je bila obnovljena nekom umirujućom blagošću. Mi tako rijetko mislimo na prvotno vrijeme jer nam je iz naše perspektive teško zamisliti dobrotu koja je u njega utisnuta. Misao da smo jednom svi vrijedili isto baca u prašinu sve naše privilegije. Moja posluga, moji robovi i ja odjednom vrijedimo isto. Zamka u koju su često padali filozofi je da su prvotno vrijeme pokušavali dosegnuti intelektom. Svatko tko se prepustio slastima snatrenja zna da intelekt u odnosu na snatrenje stoji kao grčki kip prema egipatskoj sfinji. Čovjek koji je upoznao prvotno vrijeme, a ja u njega u bolesti sve češće ponirem, nema strpljenja podvrgavati se usputnostima života. Počeo sam upoznavati smrt. Njezina arhitektura nije tako jednostavna kako nam se to često čini. Ona ima svoje labirinte, rukavce i sjenovita ušća. U toj divnoj slo-ženosti svaka tajanstvenost ima svoj nebeski odraz u kome se tama i modrina spajaju u polifonu sliku. Nije točno da svake noći u snu prestajemo postojati. Moja su me snatrenja podučila da u svakom snu postoje vrata koja nas uvode u apstraktne predjele.

Miljenko Buljac

U opojnom dunjinu mirisu zavičajnih čežnja i nostalgija ili o pjesništvu Milana Begovića

Uz 150. obljetnicu rođenja

Milan Begović

Milan Begović (19. siječnja 1876., Vrljika – 13. svibnja 1948., Zagreb), pjesnik je, pripovjedač, dramatičar, kritičar, kazališni redatelj i dramaturg, jedan od značajnijih predstavnika hrvatske moderne. Gimnaziju je završio u Splitu, prirodne znanosti studirao je u Zagrebu, a romanistiku u Beču. Vrlo kratko bio je gimnazijski suplent u Splitu i Zadru, dramaturg u Hamburgu (1909. – 1911.). Od 1912. redatelj je i dramaturg u Beču gdje je i unovačen. Zauzeo se 1919. godine za prijenos posmrtnih ostataka Petra Zrinskoga i Frana Krste Frankopana iz Bečkog Novog Mjesta u Zagreb. Profesor je na Glumačkoj školi od 1920. do 1927., nakratko i ravnatelj Drame HNK-a, ali je u svojstvu dramaturga i redatelja, također intendanta zagrebačkog HNK-a,

telefonskim nalogom iz Beograda smijenjen nakon premijere Šenoina *Diogenesa*. Do ranog umirovljenja 1932. godine bio je profesor na Trećoj gimnaziji. Predratno vrijeme živio je u trošnom Bisagu, a nakon što su mu partizani devastirali dvorac, ratno i poratno razdoblje proveo je u Zagrebu. Časni sud DHK-a proglasio ga je fašistom samo zato što je u svojstvu najizvođenijeg stranog autora dobio nagradu Ministarstva kulture Republike Italije za 1943. godinu. Zabranjuju mu javno djelovati, objavljivati knjige, izvoditi predstave. Prevodi dramske tekstove s talijanskog, francuskog, njemačkog i engleskog jezika. Uredio je i antologiju *Hrvatska proza XX. stoljeća*.

Sedamnaestogodišnji Milan Begović, učenik šestog razreda splitske Velike realke, godine 1893. objavio je *Gretchen*, prvi pjesnički ciklus i potpisao ga pseudonimom Tugomir Cetinski. U svojoj dvadesetoj, u vlastitoj nakladi tiskao je *Pjesme*, a četiri godine poslije zbirku *Knjiga Boccadoro* (1900.), koju je potpisao

pseudonimom Xeres de la Maraja. Bila je to iznimno uspjeta pjesnička zbirka kojom je Begović odgovorio zahtjevu mladih za posve novim načinom osmišljavanja pjesništva, novim izražajnim mogućnostima, kojima se pjesnik, kako je to zamijetio Maštrović, „približio duhovnoj struji impresionizma i bečke secesije, a na osobit način misteriju muško-ženskih odnosa, što izvire iz čuvstvenih i erotskih doživljaja koji podsjećaju na renesansne” (usp. Tihomil Maštrović, 2001: 205). Begović je objavio cikluse: kantatu *Hrvatska pjesma* (1901.) i *Život za cara* (1904.), zbirke *Vrelo* (1912.) i *Knjiga Sunca* (1912.) te *Izabrane pjesme* (1925.), ali time nije iscrpljen njegov pjesnički opus. Elaboracija pjesništva uvelike je olakšana nakon što su tiskana *Sabrana djela Milana Begovića*, nakladnički poduhvat Tihomila Maštrovića, voditelja projekta i glavnog urednika cjelokupnog njegova književnog opusa. Dvije stotine i dvadeset pjesama uvršteno je u *Pjesme I. i II.* s kritičkim prilogima Vide Flaker u projektu koji omogućuje cjelovit uvid u pjesnikov opus, a onaj drugi, opsežniji dio, čine pjesme neuvršteno u zbirke, objavljene u periodici od godine 1891. do 1941., uključujući i pjesnikovu *Postumu* i *Prepjeve*. U navedenom projektu nisu odijeljene lirske od lirsko-epskih pjesama. Knjige su popraćene napomenama, rječnicima, tumačima imena, slikovnim prilogima i njihovim popisima koje potpisuje Vida Flaker, a jezične napomene Snježana Ferenčić. Begoviću su priređivači *Sabranih djela* upisali i erotski, dobro unovčeni ciklus *Grčka proljeća*, čije je autorstvo odlučno pobijao. Protivno njegovoj volji priređivači su učinili dostupnim tekst prepun vulgarnosti, figurativno, iz mraka dovukli su ga na svjetlost.

LIRSKO I LIRSKO-EPSKO PJSNIŠTVO MILANA BEGOVIĆA

Zavodljivim naslovom ovom radu – opojnim dunjinim mirisima u istančano doživljenim pjesnikovim nostalgijama i čežnjama za zavičajem, snažnim doživljajem utkanim u pjesništvu Milana Begovića, htjeli bismo skrenuti pozornost s erotike i senzualnosti na sinesteziju te uglađenu metaforičku razigranost i niz drugih sastavnica.

Donosimo pregled Begovićeva pjesništva, važne lirske i lirsko-epske sastavnice, primjere preuzete iz pjesničkih poetika s potvrdama u klasičnim i novijim europskim književnostima, usvojene oblike i mikrostrukture, istražili smo stihove i strofe, motive i teme, lokalne kolorite, raspoloženja, metaforičke vrijednosti, intertekstualne i intermedijalne unose, odnose pjesništva i glazbe, također podatke o čitateljskoj i književnokritičkoj recepciji.

Unatoč često isticanim dometima Milana Begovića u ozračju i širinama europskim, čini se kako je nepravедno zanemarena njegova vezanost za zavičaj, za vrlički kraj. Svako usmjereno čitanje s takvom nakanom ojačat će uvjerenje da je pjesnik u čvrstom zagrljaju s njim. Pjesma računa na čitatelja koji bez poteškoća prihvaća konvenciju osmerca, hrvatsku tradiciju izosilabične lirike. Prosudba o početcima kao književnom vježbalištu postala je općim mjestom književnokritičke misli koju je prvo izrekao pjesnik u razgovoru s Ladislavom Žimbekom, da bi to ponavljali i drugi (Senker 1996: 18, Kravar 1997: 27). Begovićevo iščitavanje ‘Buch der Lieder’ Heinricha Heinea nije bilo samo na razini učenja

njemačkoga jezika, njegove ritmike i izričaja, pjesničke poetike, nego i plodova suptilne osjećajnosti i prepuštanja mladenačkoj igri u vlastitoj pjesmi, prepoznatljivoj već u ciklusu *Gretchen*. Imitaciju Goetheove balade *Mignon* lako je prepoznati u 4. pjesmi *Onamo gdje žuti limun*. Trag lektire odjeknuo je i u pjesmi *Vukodlak*. Uopće ne doživljavamo škodljivima prigovore o nenamjernoj bliskosti Heineu i Goetheu. Begovićevo proučavanje D'Annunzijeve poetike bilo je od koristi (usp. Vida Flaker, 2002:1, 336–337). Pjesničke prvine po vokaciji većim su dijelom lirsko-epske, razvučene i narativne, jasnih su poruka sazdanih poput priča i razmatranja. Neznatnim primjerom pokazat ćemo kako je Begovićevo pjesničko šegrtovanje trajalo vrlo kratko. U zaključnom katrenu *Prologa*, prvoga ciklusa *Gretchen*: „*I sjeti je prvog ljubca / Što mi ga je nekad dala... / Ajde, ajde, u daljinu / Putuj, pjesmo moja mala !/*”. Pjesnik je u stvaralačkom dahu od trosložne uobličio dvosložnu riječ, pa unatoč tome što bi mogla značiti i nešto drugo, nije se taknuo u njezino značenje jer u ovome kontekstu ‘ljubca’ upućuje isključivo na ‘poljupca’ i onoga tko ga dijeli. To je već vidljiv znak da je spreman svladavati i jače otpore jezične građe. Također, u katrenima pisanim osmercima malen je broj trosložnih i četverosložnih riječi, što mu je omogućilo slobodniju ritmizaciju uz blisku mu izosilabičnost. Razmatrajući jezično-stilska sredstva u zbirci, Zoran Kravar razmatra kostimirane kanconijere u kontekstu postromantične lirike, uspoređuje D'Annunzijevu *Isaottu Guttadauro* s *Knjigom Boccadoro* i dopušta utjecaj na razini forme i vrste te zaključuje kako Begović ne slijedi svog uzora nadahnućem, ugođajima, metaforama, a nije s njim dijelio ni osjećaj za lijepo, štoviše, Begović se sklonošću erotskom udaljuje od tradicije kanconijera (usp. Zoran Kravar, 1997: 27–39). Mnogi su se tumači Begovićeva pjesništva natjecali tko će biti glasnjiji u isticanju tjelesnosti i erotske komponente od prvog njezina kritičara Kerubina Šegvića (prema: Flaker, 2002:1, 355) do Zorana Kravara (Kravar, 1997: 27–39). Ivo Frangeš je o recepciji napisao: „U puritanskoj idili naše tadašnje ‘erotske’ lirike, ona (*Knjiga Boccadoro* – M. B.) je djelovala kao pravi izazov (...), pa je Begovićev kanconijer, unatoč borbenim zatočnicima ‘čednosti’, ipak uspio unijeti mladenačku životnu radost među hrvatske čitatelje” (Frangeš, 1987: 246).

Čudesna, egzotična je pojava voljene djevojke koju pjesnik u Sonetima milinja metonimijom oslovljava ‘Lijepom’: „/ tražeći Lijepu.../” (1. sonet); „*Ko hitra riba morskomo površinom / ti plivala si, šireć ruke male !/*” (2. sonet), „*O Zoe bijela, čista poput cvijetka !/*” (3. sonet). Zoine usne sa svim slastima čest su motiv u pjesmama: „*Meni se one zlatno saće čine: / a moje pjesme – nestrpljive pčele – / s njih sišu slatkost vječne medovine !/*” (5. sonet). Djevojka je ovjenčana egzotičnim lotosom (6. sonet), a mjesto cjelivanja postaje kulturnim: cvijeće je niknulo na zgnječenoj travi (7. sonet). Djevojka je ‘golupče’ i ‘zlatu’ skriveno u ‘časki cvijeta’ (8. sonet). U ugođajima doma Boccadorovih, u slatkome menuetu Boccherinijevu, uz svirku frula i violina, uz vještine njenih noška razigranih (*deminucija*), Zoe, uzor od ljepote, s otmjanim je šeširom, ali i s „napudranom perikom na glavi” (9. sonet). U zaključnom 10. sonetu pjesnik joj odašilje pjesme koje hrle k njoj poput skladnog ptičjeg jata, i to u poetskom slogu slutnje i naslućivanja.

U skladu sa senzibilnosti današnjega čovjeka skloni smo govoriti o naglašenoj senzualnosti, a ne o erotici. U *Sonetima milinja (1-10)* uz Kupidonovu pomoć lirski subjekt započinje igru osvajanja djevojke pri čemu se naginje mitološkom ('nimfe', vile, morske sirene). Ljubavni užitak razvija se od pogleda na njezino tijelo kojemu prozirni jutarnji haljetak zrcali dražesti i čari, golišavu ljepotu drugima skrivenu. Senzualnost se razvija i na planu tjelesnih dodira u slatkim cjelovima i grljenju, u tajnom milju i milovanju, u strahu da im zlobnici ne naškode (što je pouzdan agens kojim se učvršćuje individualno pravo pred društvenom konvencijom): „*kad cijelo selo zlobno, radoznalo / tražilo naše skrovno samovanje! /*”, pjesnik uzvisuje sladost Zoinih usana: „*/ Meni se one zlatno saće čine: / a moje pjesme – nestrppljive pčele – / s njih sišu slatkost vječne medovine!*”. Doživljaj nas u gradaciji vodi prema sladostrašću, pojačanim stupnjem cjelivanja („*usne ću tvoje do krvi izljubit, / i okrunit te lotosom i makom /*”), potom („*na usne usne, a grudi uz grudi, / o Zoe! Svježi lahor zrakom bludi /*”). Nakon traganja za njom i lutanja po perivojima njihove se duše stapaju u slatkom menuetu, a pjesme poput ptičjeg jata hrle „*skladne i tihe, svjetsku kroz hladnoću, / lete i nose želje pjesnikove. /*”

Lirski subjekt u prvom *Sonetu milinja* doziva Kupidona, Amora, kako bi započeo „*ljubavi borbu, srca osvajanje*” *Lijepe*, otprije nazvane *Zlatoustom* (ne usuđuje joj se ni ime spomenuti kako bi metonimijom stigao do utjelovljenja!), djevojčice koja „*Za gajem čezne, gustom za paprati*”. U Begovićevu pjevu važne su metonimije, moćni poetski izričaji koji retoričke vrijednosti pretvaraju u poetske, a ritmu daju prednost u odnosu na izosilabične stihove. Metonimije se s lakoćom prostiru na sintagmatsko ili čak na sintaktičko polje. Lirski subjekt, pustolovni pjesnik „markiz od Maraje” kroz paprat, kroz gusto granje u potrazi je za 'Lijepom' (sinegdoha!), koja je ispunjena ljubavi, prepuštena davanju, blagom njegovanju. Blagoglasje, milozvučnost, eufonijski prizvuk, zamjetni su u pjesnikovu izboru: „*blijedo lice, male prozirne ručice, prošle boljetice*”. Početni pjesnički proplamsaji najavljeni su zakašnjelim petrarkističkim oblicima, toposima, brojnim deminutivima koji uspavljaju, smiruju. *Knjiga Boccadoro* nije samo dvorac nego i perivoj, prostor zavičajni i prostor egzotičnih lotosa (*Soneti milinja* 6.), mjesto gdje sve teži uživanju, svrhovitosti, ljubavnoj slatkoći: notturmo blagi u kojem zvijezde dršću u noćnoj tišini punoj uzdaha, cvjetovi nikli na travi zgnječenoj uz dahtanja i šaputanja. Raspoloženje je idilično, bukolično, arkadijsko. Oživljuju perivoji u predvečerje, ljiljani i makovi; u njima je djevojka položena u metaforu, *zlato, golupče* skriveno u peludu, u čaški cvijeta.

„*Zbirka Boccadoro* je, primjerice, tkana u lepršavu zanosu ljubavi i vedrine, u poetskom doživljaju strasti i umjetničke ljepote, arkadijskoj zabavi i lirskoj mistici”, napisao je godine 2004. don Drago Šimundža, teolog i sveučilišni profesor, u studijskoj raspravi *Senzualna motivika i vjera u djelima Milana Begovića*, uz precizan opis njezine strukture, i s nevjerojatnom naklonosti u kojoj se čak ni naslutiti ne može kako bi postalo upitnim pjesnikovo ćudoređe na koje su se obarali mnogi, te nastavio: „*Knjiga Boccadoro* obiluje petrarkističkom motivikom i renesansnim udvaranjem. Xeres je nadahnut unutarnjom emocijom, školskom lekturom i mladenačkim snovima. Pjesnika doduše u toj ljubavnoj elegič-

nosti privlače različite slike i doživljaji, osobito prirodne ljepote i pastirske idile, ekloge i epode, nimfe, fauni i satiri, ali ga najviše zanosi nježni lik njegove slatke Boccadoro. Sve je posvećeno njenoj ljubavi. Kavalirski otmjeno, petrarkistički udvorno. I religiozne se asocijacije pritom poetski čuju. Uz mitološku metaforiku dionizijskih nadahnuća i arkadijske ditirambe vedrih pastorela, ima elegijskih balada i romanca, pa i kršćanskih motiva s anđelima s fra Angelicovih slika i tihim odjecima Pohvala Sv. Franje iz Asiza” (Šimundža, 2004: 1 181–182). Rast senzibilnosti pratimo od sitnih nježnosti, milovanja, poziva na vruće poljupce, ali i doživljaja ljubavi kao svetosti, što je mnogima promaknulo (u biblijskoj asocijaciji: Anđeo Gabrijel zadržtao je od stida pred Djevicom).

Zanjihano zlatno klasje je kao nedogledno more u *Sixtinim čežnjama* (1-2). Lirski subjekt prisjeća se djetinjstva, bezbrižnog zlatnog doba „*kad ne taru nas ni brige ni misli; / u tvome valu, kô mirisna ruža, / kupa se ljubav moja, moje sunce!*” Ta ljubav je njegovo čedo, „*rastvorit će se kô u ljetu ruža /*” od čežnja, uzdaha i misli, od uzdaha za ljepotom u kojoj je polje i ljeto, klasje i cvrčci. Želi je obujmiti rukama, snagom svojih čežnja i misli, čistih kao ljiljani. Djevojka, zora koja vodi sunce, „*srdašće vjerno, duboko kô more*”. U hrvatskome pjesništvu nema takvih opjevanih čežnja kao Begovićevih: „*Ah, al moja čežnja, / zanjijela me, kô lađu burno more, / zanjijela me, kô dušu slatke misli! /*”. Iz tuđine, iz daljine, u molitvenu zanosu pjesnik s kliktajem izgovara: „*Neg u pjesmu se pretvorite misli, / recite Lijepoj: kô hridinu more / da i nas za njom ljuta bije čežnja /*”.

Bit svakoj metafori je posudba. Pjesnik posuđuje sliku silovitih valova koji udaraju o litice, o hridine, kako bi, pretočivši svoje misli u pjesmu, govorio *Lijepoj* upravo na trubadurski način. Koliko god je neobična struktura ovoj Begovićevoj metafori, nesvakidašnji je i njezin model: semantičkom analogijom, unosom posudbenog dijela: *more udara u hridinu*, prijenosom težišta prema analogijskoj sličnosti s ‘udara’ na ‘bije’. Semantička podudarnost analogijskog transfera ima i interakcijski odjek jer se stapaju dvije slike u kojima hridine o koje udaraju morski vali nisu više hrpa stijena nego su dio našeg bića o koje udaraju čežnje.

Na taj se način umnožio niz: „...u pjesmu se pretvorite misli” (metonimija), „recite Lijepoj” (sinegdoha), „k’ô” (poredba, spona kojom se u neobičnom odnosu stapaju grozdolike metafore i metonimija), „hridinu more / da i nas za njom ljuta bije čežnja /” (dvije asocijativne metafore koje su kroz oglagoljenje pretočene u metonimije). *Sixtine čežnje*, pjesme 1. i 2. iz *Knjige Boccadoro*, obličjem su sestine (*sestina lirica*), šest sesteta s dodatkom jednog terceta. U opisu arhitektonike ističemo kako se posve slobodnim razmještajem, dakle s promijenjenim redoslijedom u ostalim sestetima, umjesto rime ponavljaju posljednje riječi stihova iz prvog sesteta, u završnom se pak tercetu *šest* navedenih riječi ponavlja u sredini i na kraju stihova. U zaključnim tercetima obiju Begovićevih pjesama ponavljanja su samo na kraju stihova.

Nedvojbeno je Begovićeva sklonost prema metaforičkom izričaju, odnosno iskazu, a ne metafori leksemu, riječi. Uz navedeno, čak i dvostruki *hijazam* postaje pjesničkim ukrasom, sučeljavanjem dvaju izraza u inverziji – prepoznatljiva je figura Milana Begovića, ali i poticaj novoj vratolomiji stihova već u petoj strofi

prve pjesme *Sixtinih čežnja*, u kojoj je slikovitim semantičkim podudarnostima, i to tročlanim, pjesnik povezo motive darivanja i zanosa. Lirski je subjekt opijen čežnjama kao lađa u burnom moru, kao duša u slatkim mislima. Možda gomilanje ovakvih metafora ostavlja ravnodušnim mlađe naraštaje, njihovu senzibilnost, ali nema dvojbe, snagu Begovićeve metaforike ne smijemo olako otpisati i ostaviti prošlim vremenima. Mogući im je nedostatak *što nemaju snagu oksimorona kojom bi proturječile značenjima koja inače imaju, a to od pjesnika u ime senzibilnosti našeg doba ne možemo, niti bismo smjeli tražiti*.

Uz interpretaciju pjesme *Eva* iz *Knjige Sunca* (1912.), don Drago Šimundža u navedenoj studiji zaključuje: „Begović je, očito, pjesnik srca. Ono ga je zanosilo i osvojilo...” (Šimundža, 2004: 164), tvrdi književni povjesničar, koji u strastima i žudnjama, u estetskim kušnjama, ne prepoznaje poetske slabosti, bolje reći, Begović je vrhunski umjetnik. Na primjeru njegova pjesničkog nastupa, Dubravko Jelčić je dijagnosticirao cijelu hrvatsku književnokritičku misao: „Nikada još u hrvatskoj književnosti i u hrvatskom pjesništvu erotika nije bila tako nagla i toliko tjelesna kao u ovoj Begovićevoj zbirci (*Knjiga Boccadoro* – M. B.), i ni jedna pjesnička zbirka u nas nije izazvala toliko ushićenja, ali i toliko osuda. Marjanović ju je u oduševljenju vidio primjerom ‘slavenskog rokoka’, Politeo i Hranilović, naprotiv, osuđivali su njegov hedonizam. Ali kad je poslije zbirke *Život za cara* (1904.), soneta s odjecima Tolstojeva pacifizma, objavio izabrane pjesme *Vrelo* (1912.), bio je već splasnuo i Marjanovićev modernistički zanos, ustuknuo je pred jugonacionalističkim utilitarizmom, pa laudator Begovićev i negdašnji ideolog modernizma, ocjenjuje tu poeziju estetizmom bez unutrašnjih stvaralačkih razloga” (Jelčić, 2004: 291).

O bečkom studentu romanskih jezika i književnosti koji je prestao pjevati o grobljima, ruševinama, umiranju i smrti, o pjesniku prerušenom u španjolskog plemića Xeresa koji pjesmom slavi zlatoustu Zoe, Tihomil Maštrović je napisao: „Godine 1900. kada je objavljena Begovićeva zbirka soneta *Knjiga Boccadoro*, mladi koji su tražili novo, novu književnost i umjetnost i slobodu u izražavanju, dobili su u toj pjesničkoj zbirci izuzetno uspjele književno ostvarenje koje je svojom otvorenosti odgovaralo općim težnjama generacije što je pripadala suvremenoj duhovnoj struji impresionizma, bečke secesije, odnosno književnom pokretu hrvatske moderne, na čijem obzoru otada književno ime Milana Begovića blješti kao jedno od najsvjetlijih među piscima ‘mladih’” (Maštrović, 1990: 92). Književni povjesničar ističe renesansna raspoloženja i hedonizam, čuvstvene i erotske doživljaje te najviši stupanj ljepote, donosi cjelovit pregled recepcijskih odjeka te uzavrelih polemičkih prepirki koje je izazvao Begovićev kanconijer.

Iako su u Begovićevu pjesništvu uskipjeli erotski naboji, zanosi i traženja dionizijske sreće, Šimundža je naglasio i ono osobno što su mnogi Begovićevi kritičari ne samo prešutjeli nego i zanemarili: „Međutim, promatramo li ga formalno, vidjet ćemo da je poštivao književnu riječ i ljudsko dostojanstvo” (Šimundža, 2004: 184). Time je teolog Šimundža stao u obranu Begovićeva pjesništva od onih koji bi ga htjeli svesti na erotske sastavnice. I kad neki govore o užiticima, količinama erotskog u njegovim stihovima, o veličini užitka, nisu svjesni količine žudnje i patnje, koje se pretaču u ljepotu ljubavnoga bola. Vrijednosnu skalu

Begovićevu pjesništvu ne želimo donositi prema odjecima u današnjeg čitatelja, prema modernoj recepciji jer je poznata činjenica kakvo je današnje zanimanje za liriku uopće, te bismo se samo načelno mogli složiti sa Zoranom Kravarom kako „najpoznatija lirska zbirka Milana Begovića, pripada među proizvode hrvatske moderne koji su danas zanimljiviji književnim povjesničarima nego čitateljskoj publici” (Kravar, 1997: 27). Begović je pjesnik ‘raskriljenih’ čežnja i čiste, tople, profinjene ljubavne geste u kojoj je sačuvao mjeru ljudskosti, oplemenio dušu, a senzualnostima donio viši smisao.

Tridesetak uradaka iz zbirke *Pjesme* (1896.) slične su vokacije, raznolikih su strofa: katrena, terceta, sesteta, distiha te *nona rime*, strofoida, rasutih rima, potom stihova u kojima pjesnik s odmakom oponaša pravila safičke strofe (tri jedanaesterca i peterac). Na kraju zbirke Begović je dopisao čak i libreto za kantatu *Na Novu godinu*. Ima i pjesama u kojima se strofe smiruju u dodanu polustihu, pripjevku, prilošku, refrenu. Pjesnik kao da se trudio sve znanje o germanskom i romanskom stihu oživjeti u svojoj radionici, kao i raznolike oblike potvrđene u renesansi, baroku, romantizmu, kao i u poeziji koja je prethodila moderni. Lako je u pjesmi prepoznati naglašenu zavičajnu motivaciju i topiku iz romana *Dunja u kovčegu*: *Čeliju, sjenatu zaklonicu, pударicu ćaćine zemlje*, vrlički perivoj, Česmu, i prisposodobiti ih gorama i vrtačama starogrčkim, usjecima u kojima se naziru ‘*mirine*’, napuštene nastambe, zaseoci, torovi u kojima mekeću koze i ovce, a negdje u blizini svirač je na gajdama, diplama ili frulici. Kao da je poniženi Apolon, koji je dospio u Zeusovu nemilost, s Olimpa umjesto u Feru, pobjegao u vrlički kraj. (Prisjetimo se, Zeus je bojeći se da bi svojom vještinom mogao učiniti ljude besmrtnima, ubio Asklepija, Apolonova sina, a Apolon mu je uzvratio ubivši kiklope koji su Zeusu kovali munje. Tako se Apolon zamjerio Zeusu i pred njegovom srdžbom pobjegao s Olimpa, potražio spas u tesalskog kralja Admeta, kojemu je čuvao stado.) Begovićeve pjesme zgrabile su u sadržaje starogrčkih tragedija.

ČEŽNJE I NOSTALGIJE ZA VRLIKOM

Ladanjske, seoske, vrličke ugođaje susrećemo u *Sonetima godišnjih doba*, u *Životu za cara* (1904.), ciklusu od 18 (anti)soneta, u pjesmama *U poljima* i *Cjelov zemlje*, a na poseban način u kultnoj pjesmi *Dunja* iz zbirke *Vrelo / Knjiga sunca* (1912.).

Pjesma *Dunja* najizravniji je uradak koji upućuje na rodni kraj, obitelj i na bližnje. Snažne su vizualne, slušne, mirisne i dodirne senzacije. Zavičaj kao da u njoj govori i piše. Ideja opisa narušena je kršenjem pravila u čemu je i moć pjesničke riječi: dunja je mirisava vladarica koja „svoju krošnju širi”, njeno granje propušta sunčane zrake (a ne oblake, maglu, hladne zračne struje), njezin opojni miris „oštrim dahom miri”. Otklon je u tercetima, prostorni odmak ostvaren je u čežnji lirskog subjekta, njegovoj daljini koja je i vremenski odmak (*kroz sjajne dane, kojih nije više*), pri čemu se lirski subjekt uz odušak raspoloženju, prisjeća nekadašnje sreće: „*Oh, divni dani ružične prošlosti*”. Mladenačke uspomene dra-

gocjeni su zalog. Dojmljiv je u izričajnom smislu i zamjetan pomak pjesnikova približavanja zavičajnom govoru, jeziku sredine.

Čežnja, duboka čežnja jak je osjećaj koji se urezuje, koji se zasijeca u svaku misao, a njezina trajnost rađa nostalgiju. Lirski subjekt je u tuđini, i prva asocijacija na rodni kraj miris je dunje, snažan, olfaktivni osjet, sačuvan, tvaran, živ, uobličen, a ne samo iscrtan u sjećanju. Lirski subjekt, posve je običan čovjek, a u duši još dijete; čežne za ocem, majkom, bližnjima, za krošnjom, za blejanjem ovaca i konjskih praporaca, za opojnim dahom djevojačke duše koja je pijana od dunjinog mirisa. Opredmećenje njegove čežnje je u arhetipskim slikama rodne kuće koju je davno napustio. Njegovo je sjećanje svježije poput jutarnjega sunca što se zrcali u granama, u krošnji stabla, u zlatnim plodovima njegova djetinjstva. Žive slike izranjaju iz njegove podsvijesti, oživljuje vesela družina raspjevanih pastira i pastirica s kojima je provodio predvečerja prije povratka kući, gdje bi na njega iz svojega kućerka žmirkao Garov, a onda mašući repom dozivao ga na igru. Iako je sada svega toga nestalo, lirski subjekt zna da u sebi čuva tu svetost, tu blagodat djetinjstva koju pronosi širinama svjetskim kamo je sve gorko i trpklo, a onaj opojni miris dunje stopljen je u dašku voljene djevojke. U tom čudesnom stapanju uspostavljaju se predodžbe bliskih, sličnih značenja, semantička sličnost koja kao da je otrgnuta od predmeta, od dunjina stabla.

Dunja je sonet, refleksivna pjesma s domoljubnim, zavičajnim ushitom u kojoj pjesnik oživljava sjećanje na rodni dom, na svoje bližnje i zavičaj. S vanjskoga plana preseljavamo se na unutarnji, doživljajni. U nostalgичnom se prisjećanju pejzaž duše stapa sa zavičajnim pejzažom. I motivi su određeni zavičajnom topikom: dom, dunja, krošnja, zlatni plod, čopori ovaca, pastiri, konjski praporci, kućerak, Garov, čežnja, srce, odbjegli dani, misao, zadah dunje, milinje u duši, grud, dah, mirisi.

Stihovi su izosilabični jedanaesterici s uobičajenim obgrljenim srokom u katenima *abba abba*, u tercetima *cde cde*. Sonetna je struktura bliska najstarijoj njevoj sačuvanoj potvrdi, sicilijanskom obliku. Begović je odnjegovao mediteransku sonetnu tradiciju zamjetnim nizom. Od ukupno dvije stotine i dvadesetak pjesama, šezdeset i dva su soneta: *Soneti milinja* (10), *Soneti godišnjih doba* (4), *Mistički soneti* (5), *Muzika* (3), *Život za cara* (18), *Vrelo* (7), *Knjiga Sunca* (5) te nerazvrstani soneti (10). Pjesnik nije skrivao namjeru kako se poigravao slobodnijim shvaćanjem forme tako da nije provodio baš uvijek unutarne zakonitosti kompozicije: struktura mu tek dijelom prati misaoni sonetni slijed: tezu, antitezu, sintezu. Budući da se u *Dunji* stih iz katrena nastavlja u tercetu, pjesnik se na neočekivanom mjestu koristio prebacivanjem, u nastavku i opkoraćenjima. Iako je idealna tročlana sonetna struktura neznatno narušena, nisu iznevjerena i sva očekivanja. U prvom katrenu dominira opis dunjina stabla pred očinskom kućom, zatim arhetipske slike seoske idile u drugome katrenu i produžetku, bolje reći početnom polustihu prvoga terceta, koji pjesnik nije uspio ugurati u drugi katren, i na kraju, u tercetima. U hrvatskom pjesništvu nije novost prijenos katrena na tercet, a ni sintaktička vezanost ostvarena premošćenjem. Već je Vojnović u antisonetu *Na Mihajlu* ukinuo oštru granicu između drugoga katrena

i prvoga terceta. U sličnoj stvaralačkoj razigranosti našao se i Begović, unijevši sintaktičko tkivo na mjestu koje je u klasičnome sonetu prepoznatljiva razdjelnica, razmeđe.

Zoran Kravar je upozorio na slabosti: „I na razini jezično-stilskoj pruža *Knjiga Boccadoro* dokaze ako ne izražajne nespretnosti, a ono barem zaostajanja za stilskim dosezima hrvatskoga modernističkoga pjesništva. Begovićeva metaforika primitivnija je od Matoševe ili Vojnovićeve, a nevelika je i sposobnost njegova jezika da proдре u unutrašnji život lirskog subjekta i njegova ženskoga koagensa ili da, tako reći, vlastitim zalaganjem poveća estetičku djelotvornost svojih tema” (Kravar, 1997: 28). Ne želimo osporavati tvrdnje književnom teoretičaru koji slovi dobrim poznavateljem stiha, ali htjeli bismo upozoriti kako Begoviću nije bilo toliko stalo do formalnog savršenstva, štoviše, pjesnik se poigravao sa zadanim pjesničkim konvencijama, eksperimentirao je s ritmom, računao na improvizacije i nesavršenost forme. I rok je zamišljao slobodnije, poigravao se njime, i stoga mu je često nepravilan, ponajprije zato što mu nije htio dati dominantnu funkciju u ritmičkoj kompoziciji pjesme: otaca-baca, širi-miri, ovaca-prapora-ca, pastiri-viri, gine-miline, bludi-budi, više-miriše. Begovićeva pak metaforika sačuvala je kitnjastu pratnju, i priziva samo raspravu o mjeri ukusa i otporima novije senzibilnosti, a da je ‘primitivnija’ od Vojnovićeve i Matoševe, to ne bismo htjeli prosuditi čak i kad bi nam zadaća bila isključivo antropološka.

PJESME NEUVRŠTENE U ZBIRKE

U *Pjesmama II.*, drugom svesku *Sabranih djela Milana Begovića*, sedamdesetak je uradaka objavljenih u periodici od 1891. do 1941. godine, potom pjesnikova *Postuma* i prepjevi. Među neuvrštenim pjesmama iz *Postume* izdvajamo oveću satiričnu poemu *Mefistofeletto*, sonetni ciklus *Ljubav za ljubav* u kojem je osam soneta i njihovih inačica na njemačkom jeziku *Liebe um liebe*, nekoliko prigodnica, i na kraju lascivni, erotski sonetni vijenac *Grčka proljeća*. U *Prepjevima* sabrani su prijevodi s njemačkoga i talijanskog jezika, objavljeni u časopisima i dnevnom tisku od 1892. do godine 1932. Bilo bi pogrešno misliti kako su te pjesme potrgale dodire s pjesnikovim zavičajem. Izdvojili smo novi niz pjesama u kojima se naziru one silnice koje ih poput nevidljive gravitacije usmjeravaju prema zavičaju, prema vrličkom kraju, a to su: *Poziv, Djevojčice, Na grobu, Na visini, Jablanje*, te dvije pjesme s naslovom *Vrlici* datirane 1891. i 1898. *Poziv* je pjesma podoknica, a sa sigurnosti to možemo utvrditi, pjesma u kojoj je otplaćen dug začinjavcima. U njoj slušamo dozive Ljubici u zelen-šumici gdje kristalna česma žamori, i poj slavke u tihoj noći, uneseni u njihove zagrljaje s cjelovima „/ U bijeli otaj vrat kô snieg planinski /”.

Pjesma *Djevojčice*, bliska madrigalu, artistska je popijevka ljubavne tematike s idiličnom zavičajnom topikom (brdeljci, perivoj, ruža, mekana trava), potom djevojčicom koja više senzualno nego razbludno sanja ili sluša „u snu milopojka sbor?” Rima je ukrštena: abab cdcd efef ghgh.

Pjesmu *Vrlici (1891)* otpjevao je još kao mladić i datirao: ‘Vrlika, rujna 1891.’, pred sam odlazak u Split na nastavak školovanja u Realnoj gimnaziji, ali ju pje-

snik nije uvrstio u neku od svojih zbirka jer ju držao nezrelim uratkom. No, druga pjesma *Vrlici*, datirana godine 1898., nema dvojbe, plod je znalca, svakako zrelijeg, ali onog koji je usvojio spoznaje o stihovima i strofama, postao baštiničkom znanja i pjesničke intuicije.

Trideset i šest je terceta s dodatkom još jednog stiha na kraju u Begovićevoj pjesmi *Vrlici* iz 1898. godine. Stihovi su raznolike dužine, silabični, ali se uz neke izuzetke prepoznaju stalne veličine: prvi stihovi u tercetima su šesnaesterci, drugi četrnaesterci, treći su osmerci. Terca rima provedena je dosljedno: iz drugog stiha svih terceta prenosi se u prvi i treći sljedećega stvarajući pravi pletter, kao što se i rima iz zadnjega terceta smiruje u dodatnom stihu na kraju pjesme. Nakon prvog povratka u Vrliku, lirski subjekt oprašta se od rodnog mjesta i zavičaja. Osjeća da ga moćna ruka tjera u svijet, a on s tugom i mukom u duši želi ostati. Prisjećanjem dječastva i mladenaštva tješi se i brani od nevolja koje ga prate. Gradić se proljećem kiti, a jad ga je upravo snašao, otežao mu život i dušu iznemoglu. Njegov je glas odjekivao šumskim vrletima, preskakivao je humke, grudao se na snijegu. Prisjeća se svečanog ulaska u crkvu u kojoj svodovi od molitve ječe anđeoskim glasovima, a on shrvan klonuo, stiskao srce da mu ne pukne. Prisjeća se i šetnja pred crkvom, curica, mladića, koji i ne slute kakav bol može zadati ljubav, kao kad su mu Lijepu otrgnuli iz zagrljaja i zbog obiteljskih svađa spriječili mladenačku ljubav. Dječji žamor blaži mu gorke muke. Vjetrić mu miluje umorno čelo, a uzdah u svijet odlazi. I kao da sluti da je i njegovo mjesto, maleno, cvjetno, osjeća skriveni bol i muku, a to se bratska mržnja zavukla u obiteljsko gnijezdo poput ljutice zmiye i prosula sjeme nesloge koje klija na tužnu tlu. Tako se kidaju najčvršće veze, tako se tjeraju bližnji s rođenog praga. Ipak, bira ono izazovnije: poći u svijet pa nek ga tuđinsko kopito zgazi. Htio bi počinuti na krilu svojeg mjestašca, a od njega se dijeli, odlazi, mora u nepoznato iako ga nitko ne čeka, nema ni krova, a ni groba, niti ga ima tko primiti i zaštititi. Svibanj će opet poljubiti mjestašce, a Vrlika ne će ni doznati što se s njim u svijetu zbiva.

U pjesmi *Jablanje*, kao i navedenom pjesničkom nizu, Milan Begović prevladao je formalni nedostatak iz prepjeva tako što je tercinama pridodao i rime. Pjesma je razvučena i sastoji se od 23 terceta s repom, dodatkom još jednog stiha. Silabične jedanaesterce vezao je srokom koji se javljaju tri puta i povezao ih poput plettera. Rima se iz parnog stiha svakog terceta prenosi u neparne stihove sljedećega, a iza završnog terceta javlja se još jedan, zaključni stih pjesme, u kojem se smiruje srok iz parnog stiha predzadnjeg terceta. Iako su terceti osamostaljene strofe, navezanost rime poput nevidljivih silnica stvara dojam ulančane strukture, koja pak računa i na svojevrstu navezanost, na tematsko prožimanje ili nekakvo razmatranje.

Pjesma *Jablanje* objavljena je godine 1897., znatno prije prepjeva 28. pjevanja Danteova *Čistilišta* (usp. Flaker, 2004:2, 403). Nije potrebno ni naglašavati koliko je zahtjevna pjesnička forma kojom se ogledao naš pjesnik, literat, gotovo mladić, ali i pravi pjesnik plodonosne vizije koju su mu nepravedno uskraćivali. Čvrsta izosilabična shema nimalo ne narušava prirodan poetski doživljaj u kulturnoj zavičajnoj pjesmi, kojoj teško možemo pronaći zamjerku, osim što je malko

duga, razvučena. U doživljajnom i značenjskome sloju utkane su pjesnikove duboko proživljene istine o svijetu, zavičajne slike doplutale iz taloga njegove podsvijesti, arhetipske slike natopljene zavičajnom svježinom djetinjstva i mladosti, ali i spoznaja s gorčinom o velikom svijetu neispunjenih očekivanja, razočaranja i klonuća. Pjesma *Jablanje* pretočena je u kantilenu bola, trpkog i s gorčinom, životnih oluja koje lirskog subjekta raznose poput pluta i bacaju smrti u naručje, zapravo pjesma osnažuje misao o prolaznosti, iznesenu već u motu, krilatici koju je pjesnik posudio od rimskog pjesnika Kvinta Horacija Flaka: „/ Vitae summa brevis spem nos vetat inchoare longam. / Jam te premet nox, fabulaeque manes, et domus exilis Plutonia. /”, koja u prepjevu Ivana Medena glasi: „/ Kratak život brani nam gajiti dugu nadu. / Već će te pritisnuti noć i podzemni svijet iz priče i siromašna kuća Plutonova. /” (Flaker, 2004:2, 403)

„*Jablani moji, još kroz vaše lišće / šumori vjetar vašim vršcim maše, / a meni sama tuga srce stiže; / sirotan sam vam, koga obladaše / žalosti svake: ni nevolja stara / iz moje ne bi napila se čaše*” (*Jablanje*).

Nevjerojatno je koliko li je lirski subjekt navalio žalosti na pleća, naprosto, u toliku dubinu nesreće ne možemo ni povjerovati. Književna i kazališna slava, putovanja svijetom, obiteljsko okruženje, a takva nostalgija za zavičajem, tolika patnja pri odlasku:

„*sutra će naša slika izčeznuti / s njom će i zavjet upisane vjere / u kori svjetske zlobe poginuti. / Jablanje moje, visoko bez mjere, / ja ostavljam te, povraćam se k svijetu, / Jastrebu svome, da mi grudi dere.*”

Svi pjesnikovi snovi zalutali su u promaklo mladenačko doba, u njegov zavičaj, u prasluku čistoće i vedrine, u večernje klokotanje, žuborenje Česme, u jablanje koje svojim vršcima dodiruje oblake. Ime urezano u deblu, u kori, nestalo je poput ‘zavjeta upisane vjere’, kao što će i pjesnikove zasluge nestati u našem ravnodušju, u vremenu koje guta i poravnava i pojave i ljude, koje briše zasluge, i pjesnikova će slika iščeznuti poradi novih protjecanja, ali i ljudske zlobe. I ovim pjesnikovim mislima prinosimo misao Ante Stamaća, izgovorenu i napisanu u posve nekoj drugoj prigodi, ali toliko prijanja Begovićevoj pjesmi: „Uostalom, zakon je povijesti duha, da se najvećim duhovnim vrijednostima zaboravlja tvorac, on ostaje u pohrani svojom metonimijom, djelom i jezikom, koja trajno živi kao ‘potonulo kulturno blago’” (Stamać, 2003: 137). Pjesmom *Vrlici* (1898.) Milan je Begović osigurao trajni spomen, trajniji od ikakve mjedi, dok god bude Vrlike i Vrličana. Zavrijedio je to puno više svojim sveukupnim djelom, ali njegovim će zavičajnicima omiljenim biti ovaj pjesnički uradak napisan silabičnim tercetima u kojima je prvi stih šesnaesterac, drugi četrnaesterac, a treći osmerac.

Pregled lirskih pjesama Milana Begovića zaključujemo uratkom *U poljima*, a odnosi se na kanconu *nona lirica*, sa strofoidima od devet stihova sa srokom *abababccb*. Samo prva i zadnja strofa imaju po jednu sintaktičku jedinicu, ostale dvije ili tri. Stihovi su jedanaesterci sa stankom (a ne sinicezom jer to nisu metričke stope) iza 5. sloga: „/ a ne čuje se prelijevanje vina /”. *Terza rima* klasičan je romanski oblik koji je Begović susreo vrlo rano i udomaćio ga u hrvatsko pjesništvo. Njime se još godine 1897. ogledao u pjesmama *Poème érotique, Jablanje te Na izvoru*.

Četiri godine poslije, prepjevom 28. pjevanja Danteova *Čistilišta*, Begović je izvježbao silabičnim jedanaestercima Danteovu stihovnu strukturu, no valja naglasiti, bez rime, što osiromašuje predložak. Navedeni prepjev objavio je u zadarskom *Narodnom listu* godine 1901. Iako prepjevom nije postigao savršenstvo, obogatio je svoje pjesničko umijeće, i doista se, a to tvrdi i Vida Flaker, divio velikom uzoru, oduševljavao se njime i sa zanosom mu se vraćao. Uostalom, u pjesmi *U hramu* oslovljava ga 'ocem': „*Iz tvoga spjeva, Dante, oče moj... /*”. O tom nenaplativu vlastitom dugu, naš se pjesnik o pjesničkom uzoru svjedočio Ladislavu Žimbrecu: „...pjesnik komu sam se uvijek divio, i prije i danas, a možda i do zadnjeg svijetlog časa moje svijesti, jest Dante” (Begović, SD 21, 454).

Iz senzibilnosti čovjeka našeg vremena u Begovićevu pjesništvu vidimo samo naglašenu senzualnost, nipošto erotiku: a veličina užitka kao da je u doživljaju pjesnikovu nadomještena silovitim žudnjama, ali i količinama patnje. Nema pjesnika poput Begovića, koji je opjevao tolike čežnje, i čiste, tople, profinjene ljubavne geste, onu nostalgiju za rodnim domom u nizu zavičajnih arhetipskih slika, utkanih u pravo brdo mladenačkih uspomena. Pjesnik je u čvrstu zagrljaju s rodnim krajem, duboko u njemu ukorijenjen. Topika mu je zavičajna, čak i onda kad nas odvodi u salone bogate plemkinje iz kuće Boccadoro. Begović je odnjegovao kult čiste ljepote, ali je ideal lijepoga, što nezamijećenim ostade, u znakovitu otklonu od senzibilnih mjerila njegovih suvremenika: Zoe je djevojka koja je ošišala i obrijala kose, a napudranu periku nataknila na glavu i prekrila je šeširom. Čudan je to pojam ljepote i nama, a kamoli u ičem podudarnim Šimunovićevu uzoru ženske ljepote: pastirci ugojenih crvenih obraza. Koliko god bio nošen daljinama i širinama svjetskim, Begović, Europljanin, osjeća gorčine i ograničenja velikoga svijeta, i sa žarkim nostalgijama vraća se svojoj Vrlici i svojem djetinjstvu.

Navodimo i Begovićeve prigodnice posvećene kćeri Boženi, sestri Anki, Kranjčeviću (tiskana u ciklusu *Život za cara* godine 1904.), a posebno ističemo *Hrvatsku pjesmu* (kantatu), prigodni ciklus posvećen gradu Splitu, kojom je 1901. proslavio veliki jubilej – četiristotu obljetnicu hrvatskoga umjetničkog pjesništva, kantatu sastavljenu od četiri stavka s preludijem i finalom, a stavci su: I. *Pastirska*, II. *Poganska*, III. *Junačka* i IV. *Dubrovačka*. I pjesma *Handžar djeda moga* spomenarska je prigodnica koja izravno upućuje na pjesnikova pretka i na rodni mu vrlički kraj.

Osim soneta i antisoneta o kojima smo pisali, romance i balade imaju u pjesničkom opusu Milana Begovića posebnu važnost. Nekoliko rukoveti pjesama naslovljenih *Idilički intermezzo*, *Romance vedroga ljeta* (1-6) kao i *Les passageres*, zatim pjesme *Seconda primavera*, *Cjelov zemlje*, *Dvorovi mog života* primjerci su kojima se pjesnik odužio žanru, iskušao se moćnom pjesničkom riječi.

ROMANCE I BALADE

Počinjemo kratkom književnoteorijskom potporom. *Romanca* je vedra, živa i razigrana lirsko-epska pjesma, tj. poema sa sretnim završetkom. *Balada* je lirsko-epska pjesma bliska poemu s razvijenom naracijom koja izriče puni životni

realizam. Može biti slična romanci, vedra i razdragana, da bi onda odvela naraciju prema tragičnu završetku. Njezina podvrsta je bugarštica, pjesma izrazito dugih stihova, od trinaest do devetnaest slogova. Iza svakog dvostiha u bugaršnici je pripjev, najčešće u šestericu. Naziv su dobile prema glagolu *bugariti* koji znači otužno cviljeti, melankolično pjevati. Balade *Jedan Božić* te *Mlinar Sima* iz *Knjige sunca* znakovito se svojim počecima potvrđuju romancama da bi suptilnim prijelazom razvijale baladično ozračje i prerasle u baladu. Istraživanje smo popratili pismenim radovima učenika prvog razreda gimnazije koji su ih vrlo emotivno doživjeli na satu lektire.

Mlinar Sima iz *Knjige sunca* potresna je balada prigodnica s adresom: „*Posvećeno mom Ocu i mojoj Majci i mojoj Braći – mojoj zemlji i mojim brdima i mom grobu među njima.*” Posveta bližnjima, zavičaju i njegovim ljudima bitna je sastavnica ne samo u motivsko-tematskom sloju nego i u doživljajnim te izričajnim aspektima.

MLINAR SIMA, ROMANCA KOJA SE U ZAVRŠNICI PREOBLIČI U BALADU

Lirski subjekt je u tuđini. Njegovo biće razdiru vapaji za rodnom krajem, dušu mu slamaju tuge i nostalgije. S bolom doziva pitomo mjestašce, klisure, gore, kulu razorenu. Kamo god pošao, nedostaje mu dom, obitelj, zavičaj, njegovi bližnji, prijatelji iz djetinjstva, i sve ono što ga je odgojilo. Vrijeme koje mu je donosilo tolike radosti u djetinjstvu, i ono drugo što ga je slamalo tuđinom, čak i onda kad je trajanjem ublažavalo bol i brisalo rane, nije moglo izbrisati samu bit čovjeka, ono što jest, bez obzira na to što je u okrilju nove sredine, nove kulture i posve drukčijih nazora postao netko, stvorio ime, ugled, društveni status. Pjesnik je poput izgubljene ovce u tom stranom, posve izobličenom svijetu, u kojem predočava istinske realnosti svoje biti: potok, vrbe, jablanje, mlin, svoje bližnje. Životna priča mlinara Sime Mandarića postaje središnjom osi pjesme, naratološkim tkivom u koje je utkano svjedočenje o nesretnom usudu plemenita čovjeka kojeg su ponizili i unesrećili njegovi sinovi, tako što je prisiljen lutati poljima, šumama i šikarama, da bi iščeznuo i nestao srušivši se s gradske utvrde u ponor. Poput nesretnog mlinara tuđinom luta pjesnik, a u mislima i u čežnjama bude se uspomene na mjestašce od kojeg se otrgnuti ne može, jer tvrdi pjesnik: „/ ...*duša moja, kô da se savila / kraj bijelih kuća tvojih, pa se sunča / na nekoj žar-koj ljubavi i davnoj !*”.

Mlinar Sima je balada pisana stihovima oslabljene silabičnosti, a ima ih 213 u nejednolikim strofnim rasporedima. Početak i kraj pjesme predstavljaju neobičan zavičajni okvir, splet pjesnikovih čežnja, tuga i nostalgija, najavljen već spomenutom posvetom. Takva artikulacija svojevrsna je apoteoza zavičaju, uzvišeni pjev i nostalgičan zov ranjene duše. Lutanja po bespućima svjetskim donijela su pjesniku samo nesnalaženja i nevolje, duševnu nemoć i zbunjenost. Besciljnost vlastitih lutanja pjesnik je prisposodobio nesreći mlinara Sime. Umetnuta baladeskna priča poetska je jezgra, sastavljena od 157 stihova, ustvari njegova životna priča. (Strukovni naziv 'pripovijest' upotrebljavamo isključivo u znače-

nju: usmena, nepisana, ispriповijedana priča za razliku od ‘priče’, ‘pripovijetke’ ili ‘novele’ kao oblika ‘pripovjedne proze’). Čvrsta realistička uporišta opjevanog usuda i sugestivna snaga zbiljske uvjerljivosti približavaju ovu baladu *Hasanaginici*, najuspješnijoj lirskoj poetskoj baladi naše usmenoknjiževne lirike. Naracija ove balade vrlo je razvijena, ali nipošto na štetu lirskog doživljaja. Odvija se s lakoćom, pjevno, razigrano, teče i razlijeva se u prividno smirenu i ujednačenu ritmu, ali i uz dramatične napetosti neočekivanih ishoda. Roditeljska sreća mlinara Sime Mandarića nije dugo trajala. Isuviše naglo nastupio je krah, od nago-vještaja do zbiljskog pada sa stare kule.

Sve je u pjesmi čvrsto, zbiljsko, realistično; čak i sjećanja, i personificirani ‘cvrčak’: „/ Šetajući danas / kraj brze stanem vode i razmišljam / i snatrim bogzna šta. A sunce peče, / a cvrčak pjeva žarku himnu ljeta, / a mlini huče, što se poredali / niz potok, među vrbam’ i jablanjem.” Mlinarev portret počinje prvom naznakom u samo tri stiha: „/ U tom bješe mlinu / Mandarić Sima mlinar, duge brade, / starost i brašno koju pobijeliše. /” Početak pjesme ne daje čak slutnju hoćemo li čitati baladu ili romancu. Kao što: „/ – Pjesnik / kô pčela luta od cvijeta do cvijeta, / pa slađeg traži meda? – /”, tako i mlinar Sima živi sretno uz svoja dva sina, dvije svoje uzdanice, uz unučice „mazunice”, potom i svatove mlađega: „/ zazuje žice, zaciliću gajde, / zaori cika cura i momaka, / odjeknu puška kite i svatova. / (...) / Tek stari Sima od radosti plače, / a mlin se žuri, pa sve klapa, klapa, / kô srce starca. // I kad jesen zlatnom / zakuca rukom i obilnom granom, / starome dje-di u naramke stavi / unuču mlado od snašice mlađe /”. Vrhunac starčeve istinske radosti stiže do kulminacijske točke, do peripetije, zaokreta, a ubrzo i do pada i potonuća, rušenja u ambis nesreće koja je ujedno i smrt. Snahe su posvađale sinove i unijele razdor u obiteljsku idilu. U svojoj velikodušnosti starac sinovima razdijeli posjed, a oni ga otjeraše: „/ I za njim vrata lupnuše, a srce / starčevu puče, a niz dugu bradu / prosu se suza. // Za čas zasta ondje / i htjede zvati, al mu riječca osta / u grlu pusta...”

Nižu se snažne pjesničke slike, pitomost kraja, karakterizacija likova, nijansiranje njihovih osobina i emocionalnih stanja. Opisi krajolika na početku i na kraju, opisi su pjesnikova zavičaja, a u strukturi same pjesme postaju okvirom središnjoj priči o usudu mlinara Sime. Balada ne ostavlja čitatelja ravnodušnim: izaziva osjećaj sažaljenja prema starcu i tugu zbog tragičnoga usuda, a ogorčenje prema sinovima. Dramske sukobe uvjetuju i potiču karakterne osobine aktanata (Sima, Simini sinovi, snahe).

SEMINAR SINJSKIH GIMNAZIJALACA

Evo nekoliko seminarskih bilježaka napisanih na satu lektire učenika 1. a razreda *Gimnazije Dinka Šimunovića u Sinju* školske 2004./2005. godine:

„Pjesnik je daleko od rodnog kraja. Njegov život je sav u lutanju poput pčele što leti od cvijeta do cvijeta. Duša mu se savila uz one bijele kuće pa se sunča na žarkoj, iščezloj ljubavi. Kao i mene, tako je i pjesnika potresla starčeva sudbina puna gorčine, patnje i boli, kad je odbačen od bližnjih i uništen” (Zrinka Poljak).

„Čitajući, tj. slušajući ovu pjesmu, stala sam razmišljati o nepravdi, bolje rečeno, o zavisti i zlobi koju krijemo u sebi. Zar je starac zaslužio ovakav kraj?! Zar nakon svega što im je dao?! I u svakodnevnom životu možemo pronaći slične primjere. Često baš oni koji su nas 'podigli' bivaju odbačeni i napušteni, jednom riječju, zaboravljeni. Znam da ću zaboraviti ovu pjesmu i neću se sjećati svakog stiha, ali pouku ću uvijek nositi u sebi. Tko zna što mene čeka u životu?!” (Antonija Lacić).

„Pjesma poput tragedije u nama izaziva katarzu, pročišćenje i suosjećanje. U brojnim tragovima vidim kako nam nevidljiva ruka u samo jednom trenutku može otetiti sve što u životu strpljivo gradimo” (Sanja Primorac).

„Nepredvidljivi su učinci ljudske nepravde i zloće. Mlinar Sima je dobar čovjek koji je htio malo ljubavi i topline obiteljskoga doma. Sinovi su ga brzo zaboravili, svladala ih je bezosjećajnost i pohlepa. Starca je slomila tuga. Njegovo se srce raspuknulo na tisuće komadića” (Jadranka Grubišić Čabo).

„Pjesma nam prikazuje ljudsku surovost i pohlepu...” (Mirko Lovrić).

„Sima je pokušao pomiriti sinove, ali su njihova srca poput kamena otvrdnula. U životu je radio sve kako bi njima bilo bolje...” (Jelena Gusić).

„Pohlepa je u srcima starčevih sinova. Izostala je njihova pažnja i zahvalnost za kojom je mlinar Sima silno čeznuo” (Božena Gilić Kuko).

Nevjerojatno je s kolikim su unosom emocija učenici prihvatili ovu potresnu baladu Milana Begovića, i kako su na nju reagirali. Prosudbu o čitateljskoj publici nesklonoj Begovićevim pjesmama (Kravar, 1997: 27) dijelom smo već ranije uklonili, sad smo stav još i osnažili. Uvjereni smo kako je među učenicima gimnazijske dobi lako poticati i razvijati zanimanje za čitanje Begovićevih književnih djela, osobito uz uspješnu motivaciju. Nedostatak je u tome što gimnazijski nastavni program propisuje tek jedan naslov (dosad je to bila drama *Bez trećega* ili *Pustolov pred vratima*), stoga ostajemo u dubokoj nevjerici tko je ta osoba koja bi mogla odrediti što to gimnazijalci ne bi trebali znati o književnim djelima Milana Begovića, odnosno koje se spoznaje vezane uz tog književnika iz razdoblja hrvatske moderne ne bi mogle, a ni smjele naći u dokumentu s naslovom *Hrvatski nacionalni obrazovni kurikulum*.

Begovićeve pjesme poetski su kristali nevidljivih senzibilnih procesa, osjeta, osjećaja, dojmova, impresija, zamisli, tračka misli donesenih tek svježinom daha na lakom ptičjem perju, pelud doživljaja, slutnja ali i duboki žalac boli, onih iznevjerenih do izgladnjelosti, do prevarenih očekivanja i otajnih žeđa koje slamaју, slutnja i čežnja, nostalgija, snatrenja i pijanih radosti. Upozorili smo na intermedijalnost i intertekstualnost, i njihove odjeke, štoviše, i na sinkretizam poezije, glazbe, plesne umjetnosti i likovnosti u njegovim pjesmama. Posebnu pozornost usmjerili smo formalnom obličju soneta, ustvari antisoneta i ostalih pjesničkih oblika, osvjedočili se u lakoću kojom niže tercine, katrene, sestine, none rime, rasute stihove i strofoide. Utvrdili smo i pokazali kako se Begović poigravao s konvencijama, kako je uživao biti pjesnikom u težnji k neponovljivosti. Osvježili smo spoznaje o biti njegove metaforike, odbacili i dijelom promijenili neka opća mjesta književne kritike i sveukupne znanosti o književnosti, proučili njegove balade i romance, pjesme prigodnice, otvorili nove okvire pjesničkom

portretiranju opjevanih aktanata i proučili strukturu, kompoziciju, apelativnost i druge sastavnice prema vlastitoj metodologiji, iznesenoj u uvodnim napomenama prvih dvaju svezaka *Povijesti hrvatske književnosti* (I./2022., II./2025.).

Interpretacije i tumačenja navedenih balada ovjerili smo seminarskim istraživanjem s ispitanicima gimnazijske dobi, otkrili nova obzorja recepcije i pokušali ocijeniti Begovićeva pjesništvo, pronaći one vrijednosti koje ga uključuju u „sumu znanja”, tj. u: Hrvatski nacionalni kurikulum. Zbog čega je *Ero s onoga svijeta* vrhunac Begovićeva pjesništva, pokušat ćemo vam iznijeti u studijskoj raspravi u sljedećem dvobroju *Zadarske smotre*.

Literatura

1. Flaker, Vida. 2002. Napomene o svesku prvom. Pjesme I. U: *Sabrana djela Milana Begovića*. Zagreb: Naklada Ljevak – HAZU, 336–337.
2. Flaker, Vida. 2004. Napomene o svesku drugom. U: *Pjesme II. Pjesme neuvrštenе u zbirke. Postuma. Prepjevi. Sabrana djela Milana Begovića*, sv. II. Zagreb: Naklada Ljevak – HAZU, str. 397–474.
3. Frangeš, Ivo. 1987. *Povijest hrvatske književnosti*. Zagreb – Ljubljana: NZ MH – Cankarjeva založba.
4. Jelčić, Dubravko. 2004. *Povijest hrvatske književnosti. Tisućljeće od Bašćanske ploče do postmoderne*. Drugo, znatno prošireno izdanje, Biblioteka hrvatske povijesti. Zagreb: Naklada Pavičić.
5. Kravar, Zoran. 1997. Knjiga Boccadoro i modernistički kostimirani kanconijer. U: *Milan Begović i njegovo djelo*. Zbornik radova. Vrlika – Sinj: Poglavarstvo grada Vrlike – MH Vrlika – MH Sinj, str. 27–39.
6. Maštrović, Tihomil. 1990. *Drama i kazalište hrvatske moderne u Zadru*. Zagreb: NZ MH.
7. Maštrović, Tihomil. 2001. *Nad jabukama vile Hrvaticе*. Kroatističke studije. Zagreb: Hrvatski studiji – Studia Croatica, Biblioteka Croaticum, sv. 3, str. 1–372.
8. Senker, Boris. 1996. Predgovor. U: *Milan Begović, Pjesme, novele, putopisi, kritike*. Zagreb: Stoljeća hrvatske književnosti.
9. Senker, Boris. 2000. Begović, Milan. U: *Leksikon hrvatskih pisaca*. Zagreb: Školska knjiga, 56–59.
10. Stamać, Ante. 2003. Pjesnička baština Vladimira Nazora. U: *Nazorovi dani*, zbornik radova 1996 - 2002. Postira – Zagreb, 137–142.
11. Šimundža, Drago. 2004. *Bog u djelima hrvatskih pisaca. Vjera i nevjera u hrvatskoj književnosti 20. stoljeća*, sv. 1, Zagreb: Matica hrvatska.

Ivo Mišur

Giuseppe Sabalich – 170. obljetnica rođenja (1856. – 2026.)

Godina u kojoj se obilježava sto sedamdeseta obljetnica rođenja Giuseppea Sabalicha pruža prikladnu priliku za ponovno razmatranje života i djela jedne od najzanimljivijih i najkompleksnijih figura zadarske kulturne povijesti. Giuseppe Vincenzo Diodato Sabalich rođen je u Zadru 13. veljače 1856. Drugo i treće ime dobio je po djedovima s očeve i majčine strane, a svi njegovi djedovi i bake bili su Zaratini. Njegov otac Giuseppe bio je savjetnik pri Carsko-kraljevskoj državnoj računovodstvenoj upravi Dalmacije. Nekoliko mjeseci nakon njegova rođenja obitelj se preselila u Veneciju, gdje je Sabalich proveo dio djetinjstva i pohađao školu sve do 1866. godine, kada se obitelj vratila u Zadar. Taj rani boravak u Veneciji imao je važan utjecaj na njegov kulturni i jezični razvoj. Materinski jezik bio mu je talijanski, odnosno venetsko-dalmatski idiom poznat kao zaratino dijalekt. Nakon završetka školovanja u Zadru Sabalich odlazi na studij prava u Graz, gdje stječe diplomu pravnika. Po završetku studija Sabalich se vraća u Zadar i započinje rad u državnoj službi. Iako je pravnička karijera pružala stabilnost, Sabalichev umjetnički i istraživački duh postupno ga je odveo u drugačijem smjeru. Napustio je službu i posvetio se novinarskom, književnom i povijesnom radu, čime započinje najplodnije razdoblje njegova intelektualnog djelovanja.

Njegov privatni život obilježilo je i sklapanje braka s Marijom Galzignom, rođenom na Visu 21. siječnja 1880., koja je potjecala iz rapske plemićke obitelji. Imali su jednoga sina, Giuseppea, koji je tragično preminuo 1920. godine u dvanaestoj godini života. Ta obiteljska tragedija ostavila je dubok trag na Sabalichev život. Osam godina nakon sinove smrti, 14. rujna 1928., preminuo je i sam Sabalich u rodnom Zadru. Sudbina Sabalicheve ostavštine nakon njegove smrti odražava dramatičnu povijest Zadra u dvadesetom stoljeću. Njegova supruga Maria dugo je čuvala njegove rukopise, ali je tijekom savezničkog bombardiranja Zadra u Drugome svjetskom ratu bila prisiljena preseliti se u Rim, gdje je umrla 9. veljače 1967. godine. Nakon rata jedan se obiteljski prijatelj uselio u njihovu kuću. Zbog siromaštva je dio Sabalicheve dokumentacije i knjiga koristio za potpalu i grijanje, a ostatak je prodavao ribarima i ženama za zamatanje ribe. Na taj je način velik dio njegove intelektualne ostavštine nepovratno izgubljen. Ono što je preživjelo danas se čuva u Znanstvenoj knjižnici u Zadru.

Unatoč gubitcima, sačuvani dio Sabalicheva opusa i dalje je jedan od najvažnijih izvora za proučavanje povijesti Zadra. Njegova istraživanja nisu se ograničavala na arhive i knjižnice. Sabalich je sustavno bilježio svakodnevni život Zadra. U njegovim tekstovima pojavljuju se obrtnici, trgovci, ribari, kazališni posjetitelji i obični građani, čime njegovo djelo nadilazi klasičnu historiografiju i približava se antropološkom promatranju grada. Njegovo je najpoznatije stručno djelo arheološki vodič rodnoga grada *Guida archeologica di Zara* objavljen krajem devetnaestog stoljeća, koji i danas služi kao nezaobilazan izvor za proučavanje antičkih i srednjovjekovnih slojeva grada. Sabalich je u tom djelu precizno dokumentirao spomenike, natpise i arhitektonske detalje, od kojih su mnogi stradali u kasnijim ratnim razaranjima.

Sabalich je bio čovjek goleme radne energije koji je vjerovao da se identitet grada gradi na poznavanju vlastite prošlosti. Njegova smrt označila je kraj jedne velike generacije zadarskih erudita. Sabalichev opus danas stoji kao monumentalni spomenik Zadru kakav je nekada bio, ali i kao podsjetnik na važnost intelektualnog angažmana u očuvanju kulturnog kontinuiteta. Njegov doprinos bibliografiji Dalmacije ostaje nenadmašan po broju naslova i širini interesa, čineći ga nezaobilaznom točkom u svakom ozbiljnom istraživanju jadranskog kulturnog kruga.

Osim arheologije, njegova velika strast bila je povijest kazališta. Jedno od njegovih najvažnijih djela jest *Cronistoria aneddotica del Nobile Teatro di Zara (1781–1881)*, monumentalno istraživanje koje predstavlja povijest zadarskog plemićkog kazališta. To djelo nije samo kronika kazališnog života; ono je i svojevrsni društveni portret grada u kojem se prepliću kultura, politika i svakodnevnica. Posebno je važan segment Sabalicheva rada njegovo zanimanje za folklor i jezik. Djelo *Giunchi popolari zaratini* opsežno je istraživanje tradicionalnih igara i običaja zadarskog stanovništva. S više od četristo pedeset stranica, ono predstavlja jedinstveni dokument kulturne antropologije dalmatinskog prostora.

Kao književnik Sabalich je bio majstor kratke forme, monologa i komedija u kojima je opisivao zadarske građane, njihove običaje, fešte i svakodnevne ulične *ciacole*. Sabalich je u poeziji ostao zapamćen prvenstveno kao nenadmašni majstor zadarskog dijalekta, onog arhaičnog zaratino govora koji u sebi nosi snažne mletačke korijene pomiješane s lokalnim dalmatinskim utjecajima. Čitajući njegove stihove danas, možemo osjetiti pulsiranje starog Zadra koji je Sabalich tako ljubomorno čuvao od zaborava, ostavljajući nam u nasljeđe literarni muzej jednog iščezlog svijeta koji, zahvaljujući njegovu talentu, i dalje živi na stranici knjiga. Jedno od njegovih najpoznatijih djela jest pjesma *El Si*, napisana 1890. godine, poslije ju je uglazbio tršćanski skladatelj Leone Levi. Ta je pjesma postala izuzetno popularna ne samo u Zadru i Dalmaciji nego i u Italiji. U svojim pjesmama Sabalich često opisuje prizore iz svakodnevice: razgovore susjeda, rituale ispijanja kave, povratak ribara u luku ili gradske svečanosti. Njegov pjesnički izraz obilježen je nostalgijom i blagim humorom, karakterističnim za mediteranski kulturni krug. Sabalich je bio i iznimno aktivan novinar i urednik. Već sa šesnaest godina počeo je pisati i uređivati školski list *Tra Noi*, koji su uče-

nici ručno pisali i tiskali. Godine 1878. sudjelovao je u osnivanju časopisa *La Palestra*, a poslije i niza drugih publikacija. Bio je osnivač časopisa *Scintille*, pokretač *Cronaca Dalmatica* te jedan od osnivača *Rivista Dalmatica*, koja i danas izlazi u Rimu. Osim toga, surađivao je u više od stotinu časopisa diljem Italije i Dalmacije.

Giuseppe Sabalich bio je originalna zadarska gradska figura, usamljenik koji je poslijepodneva provodio pognut nad knjigama u kutu knjižare Nani. Sabalich je među suvremenicima bio poznat i po svojim neobičnim navikama. Patio je od različitih strahova, uključujući agorafobiju i talasofobiju (otvorenog prostora i putovanja morem). Govorilo se da nikada nije prolazio ispod zvonika katedrale sv. Stošije jer se bojao da bi mogao pasti. Također se bojao piti iz javnih čaša pa je u kavane odlazio s prijateljima koji su morali piti iz obiju čaša prije njega.

Jedno od najosjetljivijih pitanja u suvremenom vrednovanju Sabalicha odnosi se na njegov identitet. Bio je talijanski pisac slavenskog podrijetla koji je djelovao u tadašnjem pretežno italofonom Zadru. Njegova djela pisana su na talijanskom jeziku, ali su gotovo u potpunosti posvećena povijesti i kulturi prostora koji danas pripada Republici Hrvatskoj. Stoga se može reći i da je hrvatski polihistor. U novije vrijeme pojavljuju se pokušaji reinterpetacije njegova identiteta, primjerice pisanjem njegova imena u obliku Josip Sabalić. Takve interpretacije mogu biti potaknute željom za integracijom u nacionalni kanon, ali istovremeno riskiraju zanemarivanje autorove vlastite odluke. Naime, Giuseppe Sabalich sam je odabrao svoju nacionalnu pripadnost i način na koji će se predstavljati. Njegov potpis nije samo formalnost, već izraz osobnog i kulturnog identiteta. Poštivanje tog izbora ključno je za razumijevanje njegova mjesta u povijesti književnosti. Umjesto naknadnog prilagođavanja njegovog identiteta suvremenim potrebama ili ideološkim okvirima, nužno je pristupiti njegovu djelu s uvažavanjem povijesnog konteksta i individualne autonomije.

Važno je naglasiti i da je Sabalich bio dijete svog vremena obilježen složenim identitetskim i političkim okolnostima Dalmacije. Njegovo djelovanje povezano je s nastojanjima očuvanja talijanskog jezika i kulture u Dalmaciji, što danas zahtijeva pažljivo i kontekstualizirano čitanje njegove ostavštine. Nakon njegove smrti 1928. godine, Sabalich je desetljećima bio zanemaren, osobito u hrvatskom kulturnom prostoru. Tek krajem 20. stoljeća dolazi do postupne revalorizacije njegova rada, koji se danas sve više prepoznaje kao ključan za razumijevanje višeslojne povijesti Zadra. Podsjećanje na 170. obljetnicu njegova rođenja stoga nije samo čin prisjećanja na jednog autora, nego i prilika za ponovno promišljanje identiteta grada koji je oduvijek bio prostor susreta kultura, jezika i tradicija. Bez obzira na sve, Giuseppe Sabalich ostaje jedna od ključnih figura u proučavanju kulturne povijesti Zadra. Njegovo djelo pokazuje koliko je povijest grada sastavljena ne samo od velikih političkih događaja nego i od svakodnevnih priča, običaja i glasova njegovih stanovnika.

Igor Šipić

Hamlet iz Nebitije

(U povodu 55. obljetnice Sarajevske deklaracije o hrvatskom jeziku)

Svaka godina prisjećanja trebala bi imati svoj esej. Jedan će razbiti stara savezništva, neki drugi će stvoriti nova, jedino se nikada neće promijeniti monstancija. Zašto u drugoj državi? Pa zato što i tamo živi „neki” narod, i tamo „neki” su Hrvati, kakav jezik hrvatski kojim se govori. Političko biće misli kako će baš ono promijeniti svijest o nama, međutim, konačno ostasmo sami, a ratovi nisu prestali: jedan smo narod, a nikako pa isti, još dublje sprežemo u šutnju i taj čuveni teatarski *hamlet* u sebi samom je dominacija jednog Hamleta nad drugim. I nije samo igra riječi glagol (*être, avoir*) koji u krivim rukama ima strašnu moć i može ubiti.

* * *

Pisat ćemo onoliko dobro koliko smo svoj um opteretili prirodnom (i)li društvenom supstancom. Zato je Shakespeare uspio u svom naumu pomirenja *po-mirbe*. Imaginaran i nevidljiv, osjećam ga za svojim leđima, dok se brijem, dok me šišaju. Svaki dan susrećem tog „prokletog” Hamleta! U čekanju na semafor, na magnetsku, nova poskupljenja, skandalozniju aferu, novu srebrnu zlatnog sjaja. Mi nismo nikad bili nesložni oko kruha, već u diobi. Jedna dimenzija povijesnoga godinama me opsjeda – dimenzija imaginarnoga. Ili, naprosto, reče Črnja, „između danas i sutra, između nade i gorčine, između iluzija koje umiru i iluzija koje će se opet roditi”, sve je to pjesnik i sve to mora podnijeti za društvo, naciju i kulturu, troplet koji bi morao biti životno zainteresiran za literaturu kao nezamjenjivo stvaralačko mjesto, koje se ne bavi „formalističkim izdvajanjem samog književnog čina od drugih povijesnih fakata”, tj. „naivnim književničkim zatvaranjem u strukturu koja bi imala biti samoj sebi svrha”.¹ Ili riječima Jacquesa Le Goffa: „Da bi se prizvala u sjećanje neka imaginarna katedrala, treba imati utjecište u književnosti ili umjetnosti.”²

Stoga ovo i nije priča o tomu kako je jezik Pešorde postao istinski *njegov* jezik, da bi ga „prisilio da progovori kao instrument njegove vlastite poezije”, mučen

¹ Z. Črnja u polemici s Fabriom (B. D. Biletić, Črnja između Istre i Rijeke, *STAV*, časopis IO DHK, Pula, 2025.).

² J. Le Goff, *Srednjovjekovni imaginarij*, Zagreb, 1993.

mišlju na „zabranjeni”, „prezreni” *mater* jezik, *duh ognjišta* kao odraz slike napuštenih kuća rodnog mu kraja *grudištine*. Mjesto je i vrijeme da priznamo: dio krivice za sjeću „šumovlja i brkovlja” svega hrvatskog snosimo sami, uvijek negdje između tuđih interesa i *samih sebe* B. Bušića. Demokratska kulturološka pobuna, koju će *sedamdesetih* predvoditi *proljećari*, otvorit će golemi čir hrvatski i pokazati da ni u sreći ne možemo biti jedinstveni. Međutim, bitka oko jezika i za jezik nije samo kulturološka, iza toga valja mnogo opasnija. Substandardna i, po T. Ladanu, subliterarna čakavska čeljad sukobit će se s *višom razinom jezika* kao proizvodom nastalim na *nižim* i pokrajinskim razinama izražajnosti – svojevrsna *blaga podvala* i *kontrabanda* hrvatskoj knjizi i kulturi,³ no ništa neće nadržati ludost *posterior* slobode u koju se demokratsko biće jednostavno ne može uklopiti. Neminovnost velike idejne raspukline nije samo moralno-etička, i socijalno klasna, već i nacionalna, što je Z. Črnja vidio kao integraciju koja nije samo „metafizička seansa nacionalnih laureata i fantoma nego kontinuirani povijesni i duhovni proces”. *Svetost kruha*, kao posredništvo, u hrvatsku književnost unosit će napetost i nemir sve do danas. Jedno je ča-kaj-što u vlastitoj priznatoj zemlji, a drugo je vječita težnja za zgusnutom i škrtom riječi kojom se intenzivira doživljaj domovinstva čuvajući se razlivenosti i praznine.

Na toj razini sučeljenosti javlja se lirom M. Pešorda, student romanistike u Sarajevu, stoga trajno i obilježen pokrajinstvom, noseći u sebi i sa sobom međunacionalnu težinu sukoba tražeći svoj put sam za sebe. Zabačen dijelom svoje ikavske sudbine, zavađat će se progovorom koji Lešić vidi kao *oslobođeni jezik*. „I kad govori o jeziku koji čezne za svojim pravima, ja nikad nisam siguran o kojem jeziku on govori, o jeziku svoga naroda ili o jeziku pjesme.”⁴ Valjalo se nadimiti Tina da bi „uspio ući iza *praznine jezika* i uprkos *nemoćnom razumu* izreći *nemoguće*”. Jer jezik je taj što ne odražava niti izražava svijet: on ga oblikuje. „Ono *kako* vidimo je *ono* što vidimo, nije opis svijeta već konstrukcija svijeta.”

Tom prisposodobom zapravo počinje jedna druga, naša priča, spomen na *Deklaraciju o hrvatskom jeziku*, koju će Pešorda inicirati i sa šestoricom hrvatskih književnika supotpisati 28. 1. 1971. u Sarajevu.⁵ Isuviše je historiografije u našim *škinama* da ne bismo znali kamo s trpljenjem, kako ono čovjek i magarac, tvrdo identitetski u graničnosti nastajanja: radi jedan, radi drugi, ne haje gospoda za sirotinju. Ne znamo za nešto što bi bilo temelj vjeri kako se išta isplati. Toliko smo udaljeni od istine da je ovo biljni planet, ili, dramaturški – spektakl u koji se čovjek ne uklapa – tj. boja, kao crna ravnodušnost. Banalno shvaćen globalni kaos sloboda opasniji je od neslobode. Zatiratelji *proljećarstva* opasniji su od progonstva nedužnih. Stoga, ne samo pjesnik, i dob mora imati svoga biografa. A bilo je to vrijeme kad je sjedeći na klupi Montsouresa, parkom prolazio i veliki

³ Črnja polemizira u trenutku dok Ladan u Lukovdolu prima književnu nagradu I. G. Kovačića, autora znamenite zbirke kajkavskih stihova *Ognji i rože*. (Isto: STAV.)

⁴ Z. Lešić, *Iskušenja jezika*, *Stećak*, Sarajevo, 2000.

⁵ M. Pešorda, *Hrvatski jezik kroz književne dogovore i deklaracije*, *Osvit*, Godište XXX., 119–120, 2024, Mostar.

Beckett i dobro nam znani „sudbaš”.⁶ Zamišljeni nad održivosti stare književnosti, počesto smo sumnjičavi, a svi odgovori leže u njenoj aktualnosti.

PROVANSALIZAM VS. PETRARKIZAM – SLUČAJ PEŠORDA

Znamo sve o prognanstvu Petrarke koji će mladost provesti u Avignonu i zagledati se u Lauru. I nije tako nastao samo *kanconijer*, već *provansalizam* kao *alter ego* njegove velike literarne moći, kontekstualno i povijest neuslišane ljubavi što lomi nad dvojmom kako uskladiti ideale i riješiti se suprotnosti zemaljske i nebeske ljubavi. Mi možemo samo nagađati je li se sve dogodilo slučajno među poljima lavande *Prve rimske provincije*, među metropolitanske *Lutetije* i narativa prostora koji oslobađa svoj rukopis uživajući u finim tonskim varijacijama. Prirodno ponašanje čovjeka duboko je određeno vrstom krajolika, povezujući mediteransku nebrigu za predmetno, s duhovno-filozofskim promišljanjima, senzibilnošću i duhovnošću, kao ukazom na intimistički, meditativni, romantičarski i dokumentaristički pristup prostoru istine i slobode.

Naviknuti smo vidjeti kako uvjetovanost prirodnim ambijentom upućuje na likovne interpretacije poniranja u vlastitu nutrinu. Prostor osobitih prirodnih i duhovnih bogatstava ima moć iznjedriti umjetnike opremljene srčanošću osvajača svjetova koji uvode u dragocjenost svojeg stvaralaštva. No istodobno će otvoriti i kontradikciju svođenja provincijalca na biće *niže razine*, tj. pitanje, što je starije: usredotočenost na ljepotu svemira ili izgubljenost u njemu? Ni Leopardi neće batinom, već će na svoju zaokupljenost romantičarski: *Oni iz velikih gradova manje znaju ocijeniti knjige nego oni u gradićima, jer kao što je sve u velikim gradovima lažno i isprazno, tako je općenito i književnost lažna i isprazna ili površna. Mislim, da bi izvrsna djela slikarstva, kiparstva i arhitekture pružala više uživanja kad bi se smjestila po pokrajinama, u osrednjim i malim gradovima, nego što ih pružaju ovako nagomilana u metropolama.*⁷ Tako piše prvak talijanskoga romantizma, koji će na brdu Recanatija napisati svoj *L'Infinito*!⁸ Nigdje kao u beskonačnosti, toliko duhovitosti, istančanosti, raznolikosti izražaja, sva izvrsnost pisanja!

Uskoća u nazorima, navikama, ukusu, svojstvena malim provincijskim sredinama, kažu službena je definicija provincijalizma. Zemlja na odru, u atmosferi tišine i introspekcije – je li ta mala smrt dijelom nečeg širega, svakovrsna zaostalost provincije suprotna svijetu univerzalnog koji u tome arbitrira? Izraz doveden do pogrdnosti i uglavnom izražava umišljenost marginalnih stanovnika metropole. Da, to smo mi, *provansalci*, u lingvistici riječ ili izričaj koji u književnom jeziku nije uobičajen, ali se rabi radi obogaćivanja i samoga književnoga jezika. Precizno, ciljano – slučaj Pešorda! *Homo doctus in se semper divitias habet.*⁹ Evo, neka baš njemu kažu – provansalstvo je ideja i ponašanje koji su tipični za mje-

⁶ M. Pešorda, *Bačanska ploča*. Za poemu će primiti Godišnju nagradu Antuna Branka Šimića 2009. u Drinovcima.

⁷ G. Leopardi, *Dijalozi i eseji*, Zagreb, 1961.

⁸ G. Leopardi, *I canti*, Verona, 1941.

⁹ Učen čovjek uvijek ima u sebi bogatstvo.

sta izvan glavnoga grada, i mogu se smatrati i staromodnim i jednostavnim. Pa dobro, neka to Maruliću, Vergiliju od Mantove kažu...

Kakva to zemlja bez službenih granica, „s ove strane granice” (fra M. Stojić), leži danas na hrptu sredozemna šipka, simbola svekolike plodnosti, od Ljubuškog prema Imotskom, zemlja atrakcije cvjetova i plodova, ožutjela pejzaža zano-vijeta, bjeline vriska, za cvata, pritisnuta žutosmeđem drače, kad će vapnenačka siva brda promijeniti boju? Jesmo li baš sigurni da se prostor ne može izljublji-vati? Što ako je „zavedenost” Laurom taj miris svježine Zahumlja, svete Hum-ske zemlje Stjepana Vukčića Kosače, zapadno do Cetine, sjeverno do Uskoplja, južno do Boke, od Šubića, Nelipčića, Hranića, Kotromanića...? Što ako Pešorda ne može zatomiti tugu nad „odrom umrle ljubavi” – prostorom višestoljetne po-vijesne i kulturne baštine njegova „Avignona”? Koji je drugi smisao kad dođeš na takvo mjesto? Ima li ga izvan poetike u čijoj srži leži borba koja traje stoljećima, milenijima...? Ako Herceg Bosnu nisi prošao, nisi se ni rodio! Ali si zato obilje-žen migracijama, u svijet ćeš iz velikog siromaštva, il’ iz progona i prisile diktatu-ra i hegemonija! Za što je to Pešorda podmetnuo leđa da bi za *Hrvatskoga pro-ljeća* potaknuo druge na utemeljenje „klerofašističkih” Šimićevih susreta i istom već 1970. zaslužio Prvu nagradu za pročitano pjesmu „Tužbalica”? Što pjeva, za Matvejevića „sarajevski taliban”, „kvislinški pisac”, a treba mu suditi „sud stroži od Haaškoga”? Ne vidim ništa drugo do udomišta drinovačkog jezika, koji će spajati novoštokavske ikavske govore ulazeći u jezični sklop imotsko-bekijskoga govora (M. Šimundić). Kao jedan od „supstandardnih” ili „subliterarnih”, s pravom se ubraja u hercegovačke govore:

*Svi moji dragi idu u daleki svit / Lipe tužne oči upiruć tuđem nebu // Na napu-štenoj grudi ja uzgajam cvit / Da ga zasade na mom grebu // Al šta će meni cvit i taj bili Svit / Kada sama živim kad ću sama mrit.*¹⁰

Dakako, *provincijalna* pjesma što čini da srce govori, dok drugi o njoj govore, pjesmotvor u čijoj lirici, poput Petrarkine, osjećaš ono sveto nadahnuće, spon-tanost i suglasje sa svojim srcem, koje čini da plačeš, dojam koji druga pjesma u jednakim okolnostima neće izazvati. U prirodi je poezije da je ona vrhunska već u samom početku. Ovaj se mladi Pešorda ne žuri, ima vremena, jer skrit u osjećaju, obilježen mukom i nebrušenjem, lahkoću stiha distance prevodi na ideju težine, povezano i izjednačeno s riječju: *Al šta će meni cvit i taj bili svit / Kada sama živim kad ću sama mrit*. Pedeset pet godina poslije, reći će meni kako „osmišljeno prikrivaju duhovnu bit *Hrvatskog proljeća* kao svenarodnoga demokratskog pokreta”, oni, preživajući „posttotalitarne tranzicije koja nikako da postane istinskom demokracijom”. Izrođenje ili ne, klinove su zabili *versu*, vječnom počivalištu istinske slobode. Što uzoštriš u njega, s tim ćeš i *mrit*. Napuštenost veličine pustinje, tragovi mlade pjesničke stope, neće nigdje, e da ta suvlastoća ne bi bila „život vječni”. Nije samo petrificirana kob, *Petru* je isklesao, napojio žedne poezije *nabatejskih* bunara, od Leuka Kome, na sjever, do luka Ilirije, on, Ovan na 0° istoka, koji se nikada nije prestao osvrutati, s kojega će Vučićević zgrepsti temeljnu preokupaciju njegove poezije – „stijenu kao primjer

¹⁰ M. Pešorda, „Tužbalica” (Majka u domu opustilom), *Život vječni*, Sarajevo, 1971.

i pratip sanjarije ... na krajnjim granicama artističkog horizonta, gdje se odvija prava drama jezika i prostora”.

„Ja, u ime Oca i Sina i Svetoga duha, ja opat Držih pisah ovo o ledini koju dade Zvonimir, kralj hrvatski, u svoje dane Svetoj Luciji”, probit će se iz poeme *Bašćanska ploča*, koju će u jeziku svoga identiteta, prakući bitka čovjeka i naroda ispisati svjestan da za „ispravak zločina mora počiniti novi”. Razočaran svijetom i čovjekom, i ne s ciljem da sebi gradi dom, udomljuje nemoć pojedinca da iskorijeni zlo spoznajući njegovu pravu bit nutarnjih dvojbi. Otuda monolog u *postanku* svijeta, osnovna pitanja ljudske egzistencije, dvoboj pravde i krivnje: prihvatiti život kakav jest ili ga ne prihvatiti, umrijeti ili živjeti? Moglo bi biti i gore od dosade i beskorisnosti, prezira majke i davidovske pračke protiv *cijele države crvene konjice*, savnjajući sudbinu jezika sa sudbinama svih ljudi svijeta lišenih ljubavi i topline doma za čime čeznu. Kad je domovina u pitanju, svejedno, Hrvatska ili Italija, drama će odraz naći u poeziji. Romantičarska imanentnost postat će tako sredstvo za postizanje političkih ciljeva patriotizma. Angažirana poezija nije samo umjetnički užitak, već i izraz života, pojava koja će buditi na opomene, nepodnošljivost prinude, smjela, spontana, osobna osjećanja pojedinca, tj. Hegela: „Strasti duše i naklonosti srca ne mogu biti predmetom poetskog razmišljanja ako u njima nema nečeg općeg, neprolaznog, vječnog.” Osjećajni, nikada dezintegrirajući Črnja: „...crvena zvijezda nije prije rata u nas bila u upotrebi... ljudi iz Državne bezbednosti nisu nikada saznali da se uz naslov našeg lista *Sloboda* nije nalazila crvena zvijezda, nego naše glavno geslo: *Istra je hrvatska zemlja!* Pridržavali smo se Mate Balote koji je tada napisao: U Istri su svi Hrvati seljaci, a seljaci – Hrvati.”¹¹

Svjedočenje, ako ne u ime mira, a ono barem istine, nikada ne zastarijeva: profesori mi i pjesnici, Mirković, Pulišelić, Veselica...¹² i sva hrvatska mladež rođena *pedesetih*, svjesno će domoljubno raditi i biti pripremani za nadolazeće demokratske promjene. Bez takve presvlake ne bi niti bilo moguće izvesti prevrat koji će poza *Hrvatskog proljeća* uslijediti 1991. i Hrvatskoj donijeti tu toliko sanjanu neovisnost. I, da, Pešorda jest sarajevski student, koji će diplomski rad napisati na temu kazališta apsurdna, međutim u gluho doba čaršije sarajevska *Deklaracija o hrvatskom jeziku* značila je više od ugodna slušanja što lagodi ušima. Među slavljenima, svoje će najbolje pjesme posvetiti Sarajevu. „Tko od svih nas izgnanih, prijatelji / prvi u Sarajevo u Vrhbosnu dođe”¹³ Pjesmu „Židovsko groblje u Sarajevu” napisat će u Rennesu, gdje će provesti četiri akademske godine i, kao lektor-predavač hrvatskoga jezika (1990. – 1994.), utemeljiti društvo *Amitiés franco-croates de Rennes*, živo središte intelektualne i humanitarne potpore domovini u ratu za slobodu. Da, njegov je to duborez: „Na njihovo, i svako ino, zlosilje i nasilje moj je odgovor samo: obrana istine i Riječi kao uvjeta slobode, Ljubav i Poezija.”

¹¹ Z. Črnja, *Quasimodov povratak*, 1990.

¹² Prvu godinu studija upisao sam 1969. na Ekonomskom fakultetu u Sarajevu, a već u rujnu prešao na Fakultet ekonomskih nauka (FEN) u Zagrebu. Kao kuriozitet, iste će godine studij na FEN-u završiti Ante Glibota, dok će doktorirati Vlado Veselica, brat Markov.

¹³ „Židovsko groblje u Sarajevu”, 1992./3.

U LJUBOHVATU S PRAZNINOM – PEDESET PET GODINA POSLIJE

I tako, svako malo uvjeravaju nas kako smo baš mi glupi, jer ne vjerujemo u ono što *oni* kažu o budućnosti, nama koji je niti nemamo, koji smo jaja (r)evolucije ostavili neprospavanim noćima *Trga*, *Cvjetnog naselja* i *Laščine*, autoputu od Špice do *Pjace*, uvijek između: „ili nisi ništa od toga, ili si jedno i drugo”. Ovo posljednje – i jedno smo i drugo: on rođen u Grudama na Veliku Gospu, ja, pokoji nadnevak ranije, porođen u Sinju, iste *pedesete*; potomak dospjelih iz Rakitna na mletačku, pa na tursku stranu, za Morejskog rata.¹⁴ Od *Pons Tilurija*, uvijek ta Cetina (dijeli)!

Čovjeka nema bez algoritma Tvorca. I ne želim mu ja vidjeti lice, nego pravdu kojom će sunce zadovoljiti sve četiri strane svijeta bez tjelesne nelagode bubreznoga kamenca, identitet izgrađen na potapanju korijena u svoju prošlost, a koji na čvršćim temeljima gleda u budućnost pomažući da s više poštovanja i osjetljivosti prenosimo neprolazne vrednote svojoj djeci, koje opstaju i nikad neće biti potisnute i zaboravljene. Identitet i jezik luke su u podnožju sastavnog dijela povijesti, iskrcajna točka pomorskog konvoja Svete kuće, knjižnica svijeta, simboličko mjesto kršćanstva čineći ga oblikom *svete zemlje*, gdje nastaju epovi, u stanju uvjeriti u strateško značenje utvrde.

Razumijem potpisnike *Deklaracije*, ono što ona nosi, i ono što esej rasključava, u golemosti jaza priznanje je koje ne treba iznuđivati, dovoljne su demografske tablice, svojevrсни svijet praznih iluzija, poput utopijski mlade ideje Ch. Fouriera na koju se oslanjamo u suvremenim društvenim prilikama uviđajući nijekanje čovječnosti, antagonizam koji će u ratu s društvom smrviti čovjeka nastanjujući se u svekoliku povijest. Shvaćanje države kao oruđa za ugnjetavanje naroda, ili pak shvaćanje građanske demokracije kao „prava jačega”, s pravom ga čine sastavnim dijelom one društveno-političke misli koja jest u marksizmu našla svoj praktično revolucionaran i znanstveni sadržaj, ali je ostala univerzalna, prema tomu i utopijska, možda i *zov savjesti* Marka Veselice¹⁵ i triju mu ljubavi: prema domovini, prema Bogu i obitelji. Razvit će ih i održavati u tamnici, za Hrvatsku – „tajnu koju je nemoguće racionalno dokučiti, jer je nedokučiva kao svaka velika tajna života: ljubav i mržnja, smrt i besmrtnost, dobro i zlo, rugobnost i ljepota”. Njegovu Hrvatsku, gospodarski, politički i kulturno ugroženu u Jugoslaviji, kao temu zagonetne *lijepo plavke*, žene izvanredne ljepote (*la femme blonde*), težnje za neovisnošću i za narodnim preporodom koja postaje okosnicom nadahnuća svih hrvatskih pisaca toga vremena.

Nažalost, u tren mutacija pobjegne lažnoj sigurnosti slobode. Tekst integralne obrane u završnoj riječi suđenja, tiskan na kraju knjige, prepoznat će mnoge. O, *jedna riječ istine teža je nego čitav svijet!* Mediteranske su potrage za utočištem kojeg nema! I nigdje je i posvuda! „Ljubovcu” mu ubiše, nije ju ujela zmija. Ako smo napustili samoupravni socijalizam, podigli ustave kapitalizmu i pomeli sve pred sobom nizvodno od Peruće, nemojte, molim – svi smo krivi, ili za tran-

¹⁴ Šipići dolaze u Rakićane kod Trilja, pa u Vetrine. U istom će valu u araru i slika Gospe iz Rame i banderija „pod vodstvom harambaše Petra Šipića (Stjepana)”. (Fra Josip Soldo, *Sinj i Sinjska krajina u 17. i 18. stoljeću*).

¹⁵ M. Veselica, *Zov savjesti*, Hrvatska sveučilišna naklada, Zagreb, 2023.

zicijsku ekonomsku, kulturnu i socijalnu pustoš nitko nije odgovoran. Nismo svi krivi, i zna se točno tko je odgovoran. Odnosno ništa se promijenilo nije! I dalje je provansa *provansa*, a čovječanstvo je došlo do teatra apsurd: *dečki* više nemaju gdje zabiti svoj cepin, bogatstvo jednoga čovjeka na svijetu budućnost *sapiensa* vidi u vladavini klonova. Ne, ne bih, hvala, ipak je do ulica Pariza:

Sjesti u stolicu tvrdu, svakidašnju, za stolom prepunim. Uzeti bijele prazne listove, i na njima pisati još praznije riječi. Zatim tražiti pomoć u zapisima mudrih ljudi, u utjelovljenim znakovima nečijega nadahnuća u praznoj sobi, u žalulji, u zidu (u svim stvarima oko sebe i u sebi), u nemoćnom razumu. Mučiti se, kidati, upinjati da se izrekne nemoguće, ono što se dubinski usjeklo u okovano biće.

*A potom, skršivši pero i spalivši listine, izjuriti iz oklopišta u probuđene elemente prirode: u kišu, u munje i gromove. I trčeći bosonog opranim kamenjarom, s lišćem na vjetru i pticama u bijegu, zazivati ime Marijino, zazivati svoje mrtve, zazivati mrtve ljubavi, zazivati, zazivati...*¹⁶

Nismo svi krivi, i nismo odgovorni novounitarnoj *Deklaraciji o zajedničkom jeziku* triju entiteta BiH (2014.). Nije u lik Pešorde slučajem upleten *zov savjesti*, postoje ljudi koji ne znaju, ne žele ili naprosto ne smiju šutjeti. Izrečeno je toga oko *istine*, od Wildea („daj ljudima masku i reći će ti istinu”), do Assangea („ako želite istinu, morate je tražiti”). No ni prvo niti drugo, već treće – *hrabro srce*, Wallace, Veselica... Mandele! Pešorda, koji će 1999. biti imenovan na diplomatsko mjesto savjetnika za kulturu pri Veleposlanstvu RH u Sarajevu, postat će ravnatelj hrvatskoga kulturnog centra i suutemeljitelj zamjenik glavnog urednika i suurednik književnosti velikoga projekta *Hrvatska književnost Bosne i Hercegovine u sto knjiga*. A onda će „glavosijek” duboke države u Hrvata s ciljem desuverenizacije hrvatske Hrvatske učiniti svoje. *Sursum corda!* – reći će u *e-mailu* čovjek i suvremenik, čije će pjesme biti uvrštene u talijanskoj antologiji svjetskoga pjesništva od 8. stoljeća i slavnoga kineskoga pjesnika Li Tai Poa do danas.¹⁷

Ukinuli su *Hrvatsko slovo*, pridavili su „hrvatsku književnu riječ i životnu narodnu potrebu za višeglasjem i suglasjem, dakle za istinskim dialogosom, solidarnom svezom u Riječi i s Riječju” (M. Pešorda). S motrišta očuta svoga naroda ojačat će grlenost i samom istinom da „direktivno nametnuti proces i tijek vanjskoga pokoravanja i nutarnjega ulomljavanja iliti fragmentiranja Duhovne Hrvatske” vodi k *reokupaciji* hrvatskoga književnoga jezika. Organizatori zaborava i majstori nereda, kako reče, pobrinut će se za pro-yu-Deklaraciju o zajedničkom jeziku i politički regionalistički cilj, naspram sarajevske *Deklaracije* koja nikada nije dobila pravo građanstva u domicilnoj državi BiH, i o njoj se uporno šuti. Neprepoznata ostade parapolitička (ne)ozbiljnost i memorandumski sveobuhvatnost vraćanja na jezičnu drzovitost, prisezanje na zakulisnu vjernost federalitetu. Koga briga što „dvojno državljanstvo” *Osvita* znači ponešto tek u Pločama! Barijere između kulture i politike, koje onemogućuju razmjenu s pozicija legalne nacionalno-kulturne pripadnosti, baš briga što Mile Pešorda govori, ali zato bdiju nad onim što pjeva Thompson. *Oni isti*, kaza to poljički pjesnik I.

¹⁶ M. Pešorda, „Praznina”.

¹⁷ Vidi: *Accanto a un bicchiere di vino*, Piero Buscemi, 2016.

Šarolić, što nisu okusili ni jedno niti drugo, oni što bi u potrazi za svojim korijenima potegli i do zemlje faraona – Misira!

Netko je rekao kako neki novi klinci žive od odluka da nešto učine, a opet ne čine ništa osim što stvaraju odluke – svojevrsni nedijalog između reforme i države – *to bee or not to bee!* Država, da, ali za koga? Duh *Nebitije* traži da ga Hamlet osveti! Europejstvo je Matoš, Nevjestić, Ujević, svi koji su prošli Parizom, da bismo danas razumjeli društvo politkulturno osrednjega standarda koje u javni prostor i život, kako argumentira Pešorda, „ne pripušta hrvatske i svjetske velikane duha i knjige, s nutarnjim fragmentiranjem i sukobljavanjem društva i naroda”. Uspavala se na lovorikama ljepotica *plavka*, mislili smo dovoljno je lijepa, koketno demokratska, kolorirana, ne trebamo raditi ništa, gasi strojeve, gasi kombajne, sunce i more. I s pravom živimo od te ljepote, no nitko nije računao na ono najgore, nečasno, vlastohlepljivo birokratsko biće, njegovu prirodu, moral i ponašanje. Računi, koji će stizati na adresu društva, neće uključivati poštivanje vjekovnih zasada identiteta hrvatskoga bića. Gotovo je s vanjskim „neprijateljem”, ostaje dvobroj časopisa.

Pitanje je jesmo li uopće razumjeli režime u Beogradu. *Trojedina* će u samo nekoliko godina biti oblikovana novim milijunašima nemjerljiva bogatstva što će uslojiti raskošnu sredinu nadahnute bahatosti, prepotencije bez pardona centralizirane države, *kraljeva* pozornice, propagande i tiska, karijerizma *lisičje* škole, kad se ono papa Ivan Pavao I. u svojim *Pismima* odlučio za razgovor sa sv. Bernardom, koji piše njemu *ex* mletačkome patrijarhu Albinu Lucianiju: „...lukavac govori, a njegove riječi nisu provodnik, već koprena misli. One stvaraju dojam da je istina laž, a laž da je istina.” Depraviranje, trka za vlašću i položajima i svime onim što donosi, potkopa svaki moral. Plemeniti osjećaj rodoljubne, vjerske, društvene ili obiteljske pripadnosti, odjednom se pretvori u svoju suprotnost, gdje i počinje priča o „zločinu” s teškim posljedicama po „zagrljaj”, ma koliko čvrst bio, *ljubohvat* mi, riječ koju skovah, na što bi A. Sidran vjerojatno kazao – „proustaštvo”, a ne poetika kao bitak jezika ljudske žrtve. Otkud čovjeku i sama pomisao na suludost pomirenja književnih jezika!? Najljepše što se može desiti je diverzifikacija, koloritna slika biljnog planeta. Oba, i Ladan, i Črnja!

Tko to još ne razumije, ne shvaća ni asocijaciju kaotičnoga „grada” s kojim počinje pripovijest o čovjeku u svojemu *kućerku* – tragičnom junaku Hamletu, isprepletenom sudbinama primordijalne nesreće. Nastojanje da čovjek dosegne ne-dosezivo možda je gnostička potraga za savršenstvom, ali nemojte takvoga uvjeravati u poštenje jezika i stila Cicerona. *Proljećari* žive otvoreni projekt jezika s osmišljavanjem svijeta koji se ne smije podcijeniti. Sjenke maritimne prošlosti čuvari su njegova gruboga javnog zatiranja, ponižavanja i izguravanja, progona i ugroze. *I kamen ste mi pogazili / U najezdi / Oganj vaše mržnje / U domove / Naselili strepnju*, Pešorda će u pjesmi „Monolog”,¹⁸ gdje na divan način, jednostavan, sadržaj stiha štiti i cijeli filozofski sastav. Um ne bi ništa mogao bez jezika, jer je „riječ gotovo tijelo najapstraktnije ideje”. Njegovu liriku, (koju se inače naziva vrhuncem, najvećim stupnjem i dostignućem u poeziji, primatu ljudskog govora), Mihalić će vidjeti u pozadini našeg znanja o jalovosti kamenja, kojim

¹⁸ *Zipka zebnje*, Sarajevo, 1975.

su obrasla južna polja naše domovine, gdje su čovjek i kamen sudbinski poistovječeni. Blagojević je nalazi u pripadnosti tlu mediteranskih *cantosa*, osjećanju prirode tog tla, njegova tlaka i svakog njegova otkucaja kroz bilo čovjekovo, koji je dio toga svijeta. Istodobno će Tenžera *bankom* u nastojanje da subjekt svojega pjesništva pretvori u ranjivo i osjetljivo mjesto svijeta gdje će biti položene valute očaja i trauma jednog podneblja. Dragojević će put neba, dok u zrak kreće na priliku stabla, od zemlje do cvijeta tražeći svjetlost, blagost i čistoću. Svaki kontinentalni utjecaj jednom stigne do mora ekstatičnoga Kaštelana: „Pešorda gleda svijet i istovremeno je do njega gledan. Svoju svjetiljku uzdiže na bitnoj glavni ljudske egzistencije i odatle joj je moguće prilaziti. Iz te blizine humanizam ovog govora zrači nepatvorenim sjajem. Osjetilno dodiruje život, čija struja navire iz dubine strastvene upitanosti i ugrožene ljudskosti, uronjena u tajni bića i njegova povijesnog postojanja i očitovanja. Smisao te poruke i pobune nije bijeg od života, nego njegov izazov, riječ koja u kakofoniji svijeta traži svoju izvornu čistoću, svoj glas u glasu istine čovjeka, u pjesmi.”

Zato smo zemlja različitosti, i nikada nećemo pristati na birokratski (zajednički) jezik. Ni danas nismo sigurni u kojem jeziku Pešorda govori, u jeziku svoga naroda ili u jeziku pjesme, i upravo to je ono najljepše što ga čini rijekom ponornicom, koja će sedam puta promijeniti ime, i uvijek ostati ista, ktionska i, kad ugledaš Trebižat, ljepota stvaranja, iznenađenje.

* * *

Pitali su me, kako sam to uspio ujediniti Hamleta? Pa, jednostavno: zemlja, ili bolje, prostranstvo u kojem je čovjek prevladao nemoć pred smrću, zemlja *ne-bitnoće* ili *ne-bitosti*, ono kad te nema i ništa nije tvoje i sve je tvoje, ta zemlja zove se *Nebitija*. Odraž duše na asfaltu toga dana!

Hamlet uzima mač i u bijesu probada kralja, koji umire, daleko od Marseillea.

Split, 19. veljače 2026.

Ivan Slamnig – dvadeset i peta godišnjica smrti

Kad bismo morali izabrati jednog pjesnika koji je u hrvatskoj književnosti 20. stoljeća ujedinio ozbiljnost i šalu, tradiciju i modernu, učenost i bezbrižnost, vjerojatno bi se većina nas prvo sjetila Ivana Slamniga. Ovaj Metkovac, rođen 1930. godine, bio je pjesnik, romanopisac, prevoditelj i profesor, bio je jedan od onih ljudi koji su neprestano propitivali i sebe i svijet – ali uvijek uz obilnu porciju humora. Njegovo je stvaralaštvo raštrkano između lirike, proze i kritike, uvijek je nosilo onu slamnigovsku lakoću u kojoj se krije dubina i onu vrstu ironije bez podsmijeha i poruge, nego mudrosti. Ove godine navršava se dvadeset i pet godina od njegove smrti. Ovo je odličan povod da se Slamnig ponovno čita – ne iz obveze, nego iz zadovoljstva, jer malo je pisaca u našoj književnosti koji su, poput njega, umjeli spojiti igru i misao, svakodnevicu i metafiziku, tradiciju i postmodernu.

Slamnig se u hrvatskoj književnosti pojavio pedesetih godina, u razdoblju kad se hrvatska poezija oslobađala rigidnih ideoloških formi i tražila nove izraze. Njegova prva zbirka *Aleja poslije svečanosti* (1956.) odmah je pokazala da dolazi netko drukčiji. Bio je to glas koji nije želio moralizirati, nego promatrati, nije htio opjevavati kolektiv, nego čovjeka – često zbunjenog, ironičnog, ali nadasve samosvjesnog. U toj zbirci već je prisutno ono što će obilježiti cijeli njegov opus: ritmička preciznost, jezična igra, ali i duboka sumnja u sve što se smatra ozbiljnim. On je pjesnik koji će posve ozbiljno govoriti o neozbiljnome, i s osmijehom o tragičnome. Njegove stihove nose i profesorska učenost (bio je profesor na Filozofskom fakultetu u Zagrebu) i znatiželja čovjeka koji promatra svakodnevicu kao niz čuda i apsurdna. Slamnigova ironija nije obrambeni mehanizam, nego filozofija života. Ona ne služi da bi prikrla osjećaj, nego da bi ga izoštrila. U pjesmama poput „Barbara” ili „Poezija”, on parodira sam čin pisanja, ali upravo u toj parodiji otkriva iskrenost. On se ne ismijava poeziji – on se smije zajedno s njom. U hrvatskoj pjesničkoj kulturi izrazito sklonoj ozbiljnosti i tragičnosti, Slamnig je uveo duhovitu sumnju. Njegova ironija nije hladna, nego topla, ona nas oslobađa, a ne ponižava. U vremenu kad se vjerovalo da pjesnik mora biti prorok ili moralna vertikala, Slamnig je birao ulogu igrača. Smatrao je da pjesnik ne treba biti prorok, nego svirač.

Staro je pravilo da o pjesnicima uvijek sudi vrijeme. Ako se čitaju nakon smrti, znači da nešto i vrijede. Dvadeset i pet godina nakon što je umro, Ivan Slamnig nije „stari pjesnik”, nego naš sugovornik, susjed kojeg srećemo u liftu i bakica s placa. Njegove pjesme i danas zvuče svježije, možda upravo zato što se nikada nisu pravile važne niti se povijale duhu vremena. U njegovu se smijehu uvijek krije ozbiljnost, a u ironiji tuga čovjeka koji zna koliko je život krhak. Čitati Slamniga znači učiti kako misliti slobodno, a ne cinično. Njegova je poezija sažeta, duhovita i topla i podsjeća nas da umjetnost nije bijeg od stvarnosti, nego igra kojom stvarnost dobiva smisao. U toj igri – možda najvažnijoj od svih – Ivan Slamnig i dalje se igra i mogli bismo reći i dalje pobjeđuje! I zato se i 2026., četvrt stoljeća nakon njegova odlaska, možemo samo s osmijehom pokloniti pjesniku koji nas je naučio kako se i humorom može misliti ozbiljno.

Kad mi svega bude dosta
evo oči, da ću poći
k onome, što dolje osta.

Ne ću činit više, bome
ono, što do sada morah,
sjesti ću pod stari orah
(sličan o n o m pokojnome!),

stol će prostrt bit bjelinom,
za nj ću sjesti, pa ću jesti
kruh sa sirom, ribu s vinom.

Aleja poslije svečanosti

POPIS DJELA

Poezija

Aleja poslije svečanosti (1956.)

Odron (1956.)

Naronska siesta (1963.)

Limb (1968.)

Analecta (1971.)

Dronta (1981.)

Sed scholae (1987.)

Relativno naopako (1987.)

Tajna (1988.)

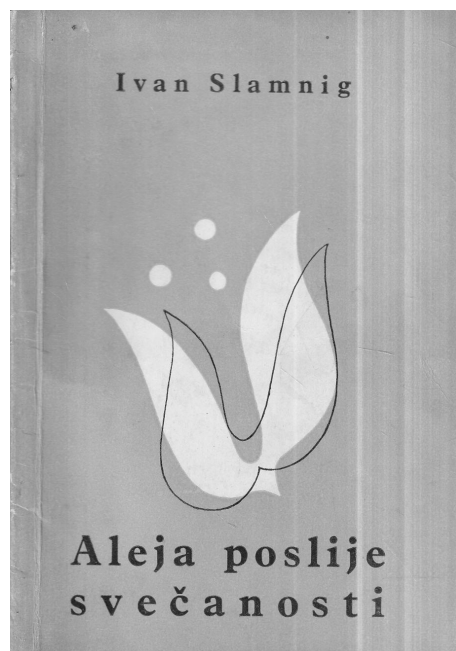
Ranjeni tenk (2000.)

Proza

Neprijatelj (1959.), kratke priče
 Povratnik s mjeseca (1964.), kratke priče
 Bolja polovica hrabrosti (1972.), roman
 Firentinski capriccio (1987.), radio-drame

Znanstveni radovi

Disciplina mašte (1965.)
 Svjetska književnost zapadnoga kruga (1973.)
 Hrvatska versifikacija (1981.)
 Sedam pristupa pjesmi (1986.)
 Stih i prijevod (1997.)

Ante Tičić

Nekrolog Vlatku Majiću

*(pročitao na gradskom groblju u Pagu
22. studenog 2025. u 15 sati)*

Ovdje sam rasut
kao tvoj stari grb,
crven i bijel
pod zemljom.
Tvoja ravnica pokorna
osjeća oštri kamenjar,
jer ovo malo more
zemlja je moja
i svaki val postaje harfa
i svaka stijena stijeg.
Poput stabla lipe urasta u me molitva,
ta moćna glazba porinuta duboko u nama,
da vječno bruji na vrhu
naše šutnje.

DRAGI VLATKO,

U Talmudu, židovskoj svetoj knjizi, piše da je pjesnik veći od vladara, jer kad on umre, nema ga tko zamijeniti, a još je čuveni Kvint Enije, rimski pjesnik, pjesnike nazivao svetima, jer se čini kao da su nam dani nekim gotovo božanskim darom ili milošću. Evo, sada, na ispraćaju u tišini s pijetetom stojimo nad tvojim odrom, pred tobom koji si i bio poput svetca, dan tim pjesničkim božanskim darom i nadasve pun ljubavi i dobrote bio brižan otac, vjeran suprug, dragi kolega i prijatelj, rođen 26. kolovoza 1956. godine u Vitini kod Ljubuškog, zavičaju kako si ti jednom kazao, kamena i vode u našoj ponosnoj Hercegovini. Po zvanju prof. hrvatskog jezika i književnosti, a po vokaciji vrsni pjesnik majstor stiha, parnasovac nadahnut muzama Erato i Euterpom, koji je svojom ljubavlju i istinskom vrlinom znao kako se ide do zvijezda.

Domoljubno osviješten i religioznim iskustvom nadahnut osebujan tvorac začudnih književnih uradaka, objavio je više zbirke pjesama i inih žanrova, te pored mnogih književnih nagrada, bio i član Društva hrvatskih književnika,

Društva hrvatskih književnika Herceg-Bosne, član Udruge dragovoljaca Domovinskog rata i član Matice hrvatske.

Kao omiljen profesor predavao je u osnovnim i srednjim školama u Zagrebu, Pagu i Zadru te bio vrlo osobit ravnatelj Gradske knjižnice Pag.

Neizmjereno voleći svoj rodni kraj, on filozofično sentencioznom senzibilnošću u jednoj pjesmi stihotvori: *Osim zavičaja / ništa u meni nije moje; i Nigdje toliko / kamena i vode Hercegovino rode!* O našem Vlatku pisali su mnogi eminentni književni kritičari, pa i moja malenkost. Možda je o njegovu umjetničkom djelu jednom najbolje zapisao veliki hrvatski književnik Joja Ricov, nenadmašni hrvatski krasnoslovni recitator, koji je između ostalog kazao: „Taj autentični pjesnik hercegovačkog podneblja, hrvatski ukorijenjen u očajničkoj trci žudi svoju hrid da se skloni – silno otrgnut! – Prosudujući u praznini svoju sudbinu ahasversku.” Negdje sam pročitao da je „estetski život, život pjesnika, a pjesnik je nesretnik koji krije duboke bolove u svome srcu, ali čije su usne tako oblikovane da, kada jecaji i krici prelaze preko njih, to odjekne kao lijepa muzika”. I u Vlatkovoj poeziji kroz njegovu inspirativnu unutarnju veličinu širokih pogleda, osjeća se trajna estetska ljepota što fluidno zrači. Jer „svi su ljudi smrtni, običava se govoriti, samo časno ime može živjeti zauvijek”.

Dragi Vlatko, svaki je dan posvećen. Svaki je trenutak svet. Ovo sada, sveti je trenutak, kada je vrijeme stalo, kada si ti hodočasteći ovim životom suzne doline, stigao do zajedničkog odredišta kamo svi odlazimo, gdje „ne postoji ništa što moramo napraviti, ne postoji ništa što moramo imati, ne postoji ništa što moramo biti, osim onoga što zapravo jesmo”, što ne možemo izgubiti, a to je svijest u duhu. U smrti smo svi jedinstveni i ne postoji ni ja ni ti. Ovaj je život kratka ovostrana uvertira, koja je smrću usmjerena k višem, onom onostranom vječnom. „Čovjek je sve kontaminirao, a samo je smrt djevičanska, neiskvarena, netaknuta ljudskom rukom, od koje se ne može napraviti znanost, koja je jedina ostala kristalno čista i ima svoju svrhu” u svjetlosnom pokoju tišine, kojom upravlja Svevišnji. I kako kaže pjesma: *Preko noći, preko noći / dolazi radost i jad, / te prije nego i pomisliš / napusti te oboje i odlaze / Gospodinu da mu kažu / kako si ih ti podnio.* Ti si, dragi prijatelju Vlatko, živeći svoju radost i jad, podnio izgarajući čestitim međuljudskim i svojim obiteljskim životom kao i posebnim zanosom kroz glazbu svoje duše s pjesmama, dostojno ostavio svijetli neizbrisiv trag, time dovršio svoje rođenje – prirodnu dužnost prema Gospodinu, pa ti je, dragi, nakon kratke i teške bolesti smrt dobrodošla, poput nove zore u kojoj si, zatvorivši se u svoje stihovne prostore, eto, stigao u nebo do zvijezda. Jer, „zov smrti je zov ljubavi – povratak kući, ako je prihvatimo u Bogu, kao vječni oblik života i transformacije”. Stoga je poučna izreka: *Saznaj tajnu ljubavi, riješit ćeš tajnu smrti i vjerovati da je život vječan.* Dragi, otišao si u vječnu tišinu, koja je jezik kojim govori Bog, a sve ostalo je loš prijevod, kaže stara izreka. Kao pjesnik koji gaji čestitost, iskrenost, odanost, prijateljstvo i nadasve ljubav, na našega Vlatka može se primijeniti misao jednog velikana: „Svijete, kada umrem, sačuvajte za mene u tišini dvije riječi: volio sam.” Zaista si, dragi Vlatko, puno volio, bio druželjubiv i empatijski susretljiv.

U hramu muza piše da je zabranjeno plakati u kući pjesnika jer pjesma nije mjesto žalosti. Dragi Vlatko, ožalošćen pred tvojim lijesom, jer nas zauvijek napuštaš, ostavljajući svoju nezamjenjivu pjesničku prazninu i duboko zamišljen nad našom neumitnom ljudskom sudbinom koja nas sve čeka, osjećam kao da mi ovog trenutka umilno šapućeš jednu utješnu pjesmu: *Ja sam meka svjetlost / zvijske svake. / Ne stoj nad mojim grobom. / I ne plači, / ja nisam ondje / od smrti sam jači.*

Zbogom i doviđenja, dragi Vlatko, doviđenja, mili, do nekog skorog novog onostranog vječnog susreta i u svjetlu vječnih snova, milošću Božjom bio pomilovan.

Laka ti bila zemlja Hrvatska!

Vlatko Majić

(Izvor: Društvo hrvatskih književnika Herceg-Bosne)

Domagoj Vidović

Posljednji pozdrav Milku Brkoviću (1949. – 2026.), čovjeku kojega se nije moglo ignorirati

Milko Brković

Dana 29. siječnja 2026. iznenada je u Briševu kod Zadra preminuo hrvatski povjesničar Milko Brković. Tužnu mi je vijest na dan sprovoda, 30. siječnja, priopćio mladi zadarski sveučilišni profesor Ivan Magaš pomalo začuđen što vijest o Brkovićevoj smrti nigdje nije objavljena. Nažalost, u vremenu poremećenih vrijednosti nije neobično da vijest o odlasku jednoga od hrvatskih uglednika, pogotovo kad je riječ o nekome iz državotvornoga kruga, izmakne pozornosti medija. Srećom, uvijek postoje vrijedni ljudi iz sjene poput Mate Kovačevića i uredništva *Hrvatskoga tjednika* koji ne dopuštaju da vrijedni hrvatski pregaoci koji su zadužili domovinu odu bez zasluženoga pozdrava.

Milko Brković rođen je 15. listopada 1949. u Putkovićima nedaleko od Viteza u srednjoj Bosni. Osnovnu školu pohađao je u Bukvama, Staroj Biloj i Vitezu, a gimnaziju u Vitezu i Splitu. Završio je filozofski i teološki studij koji je polazio u Dubrovniku, Zagrebu i Splitu. Pohađao je i studij povijesti u Beogradu, a diplomirao je na studiju povijesti i filozofije na Filozofskome fakultetu u Zadru. U Zadru je magistrirao na poslijediplomskom znanstvenom studiju pomoćnih povijesnih znanosti 1985. radom pod naslovom *Latinske povelje bosansko-humskih vladara i velmoža od XII. do XV. stoljeća*, a doktorirao je 1989. disertacijom pod naslovom *Latinske povelje i pisma bosansko-humskih vladara i velmoža od XII. do XV. stoljeća*. Od 1979. radio je u knjižnici Filozofskoga fakulteta u Zadru kao bibliotekar za domaću i stranu periodiku, a od 1. prosinca 1988. do umirovljenja 1. siječnja 2015. bio je zaposlen u Zavodu za povijesne znanosti HAZU-a u Zadru. Na dužnosti upravitelja Zavoda bio je 1991. – 2009. Suradivao je na

više znanstvenih projekata, s tim da je projekt *Istraživanja prošlosti južne Hrvatske* vodio. Bio je članom uredništva znanstvenih časopisa *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* i *Croatia christiana periodica*. Povremeno je predavao na Hrvatskim studijima u Zagrebu i na Pedagoškome fakultetu u Mostaru. U Mostaru je bio nositelj kolegija *Povijest jugoistočne Europe u srednjem i novom vijeku*, *Pomoćne povijesne znanosti* i *Uvod u povijest s metodologijom*. Ondje je stekao znanstveno-nastavno zvanje naslovnoga redovitog profesora. Treba li reći da je takvu stručnjaku predavanje studentima tijekom bivše države bilo onemogućeno? Glavno je područje njegovih znanstvenih istraživanja bila hrvatska srednjovjekovna povijest s naglaskom na diplomatiku.

Iz Brkovićeve bogate bibliografije (koja obaseže više knjiga te stotinjak izvornih znanstvenih, preglednih i stručnih radova te ocjena i prikaza) izdvajaju se knjige *Isprave hrvatskih narodnih vladara i latinske isprave bosansko-humskih vladara i velmoža* (1998.), *Srednjovjekovna Bosna i Hum: identitet i kontinuitet* (prvo izdanje 2002. i drugo 2010.) te *Diplomatički zbornik srednjovjekovnih humskih i bosanskih isprava u Dubrovniku* (2011.). Mate Kovačević još je u prosincu 2004. upozorio na Brkovićev članak *Kulturna baština u Bosni i Humu* objavljen te godine u časopisu *Hrvatska misao* Ogranka Matice hrvatske u Sarajevu. U njemu je Brković utvrdio da je *Evangelistar kneza Miroslava*, ušćuvan u samostanu Hilandar na gori Atos, posvećen knezu Miroslavu, ocu kneza Andrije Humskoga, a ne Nemanjinu bratu Miroslavu, koji je jedno vrijeme također bio humski knez, pa je zbog te zamjene *Evangelistar* bio prozvan po „krivomu” Miroslavu. Brković je utvrdio i kako *Evangelistar* nije sastavljen prema istočnomu obredu niti je pisan bugarsko-srpskom ćirilicom iz XI. i XII. stoljeća, nego najstarijim oblikom hrvatske ćirilice, koja je još tad bila pod jakim utjecajem glagoljice. *Evangelistar* je po njegovu mišljenju bio pisan hrvatskom redakcijom starocrkvenoslavenskoga jezika. Također je naveo kako se među zapadnim umjetničkim utjecajima razvidnim u *Evangelistaru* nalazi i hrvatski pleter. Brkovićevi su se zaključci naslonili na raniju tezu hrvatske povjesničarke i arheologinje Benedikte Zelić-Bučan da je *Evangelistar* u cijelosti djelo hrvatskih benediktinaca te da je hrvatski spomenik pisan ćirilicom zapadnoga tipa. Koliko je ta ideja bila bogohulna u komunističkome razdoblju, pokazuje podatak da je zbog nje Benedikta Zelić-Bučan završila u zatvoru, o čemu se i danas rijetko piše, a često šapuće. Don Ivica Puljić nedavno je u članku *Pregled povijesti područja Trebinjsko-mrkanske biskupije do pada pod osmansku vlast* zabilježio kako je *Evangelistar* djelo koje je „pisano karakterističnim oblikom ćiriličnog pisma koje se upotrebljavalo na širokom prostoru od Istre do Bojane i znatno se razlikuje od službenih liturgijskih istočnih ćiriličnih pisama. Neki proučavatelji drže da su mu uzor drugi karolinški i glagoljski dalmatinski rukopisi jer očividno stoji pod jakim utjecajem grafije i iluminacija sa zapada, kako Dalmacije tako i Njemačke i Italije, a osobito je pod utjecajem beneventane. Dovoljno je kratko reći da posredno dostatno o sebi govori samo djelo, da je pisano i namijenjeno službi Božjoj u Humskoj zemlji, svakako prije i vremena kneza Miroslava. Kritičari i s jedne i druge strane tvrde da su bar iluminacije, a neki i čitavo djelo, bez sumnje rad benediktinaca. Kako zamisliti istočne crkvene službenike, koji

imaju duboku averziju prema svemu zapadnom i latinskom i osuđuju ga često kao *jeres latinsku*, da slave svetu misu (*mša* – *maša*, spominje se u djelu čak desetak puta), da pretežito upotrebljavaju ikavicu, da upotrebljavaju čakavizme (npr. *parizeji*, *paska*, *krizma*, *č>to* – *česa* i drugo iz zapadne terminologije), a osobito da sv. Jovana zovu *Žvan Batista* i sl.” Pritom don Ivica u podrubnicama navodi niz domaćih i stranih autora koji su se bavili *Evangelistarom*. Za kraj priče o *Evangelistaru*, koja je uvelike obilježila Brkovićev znanstveni rad, napomenut ću da je Leon Čevanić 27. listopada 2025. na portalu P-fakti, „portalu specijaliziranom za objave činjenično provjerenih informacija koji je pokrenut u sklopu informativnog portala P-portal”, u članku *Miroslavljevo jevanđelje nije „hrvatski kodeks” nastao oko Stona* činjenično provjeravao nastup Slobodana Prosperova Novaka na Podcastu Velebit od 15. listopada 2025. Čevanić je članak potkrijepio popisom literature o *Evangelistaru*, no nije naveo ni jedno jedino djelo Benedikte Zelić-Bučan ili Milka Brkovića, a kamoli don Ivice Puljića, jednoga od najvrsnijih hrvatskih crkvenih povjesničara koji, budući da je veći dio svojega života proveo u Hercegovini, daleko od znanstvenih središta, na našu sramotu nije dovoljno poznat hrvatskoj javnosti izvan užih stručnih krugova. Ne ulazeći ovom prigodom dublje u sadržaj Čevanićeva članka (u kojemu ima vrlo vrijednih podataka, ali nema ni citata strane literature osim srpske), reći ću tek da bi, kad se provjeravaju činjenice, bilo pošteno navesti i autore i vrela s kojima se provjeravatelj ne slaže, pogotovo ako su velik dio znanstvene karijere posvetili toj temi. No, tko sve provjerava činjenice u nas, ne bih se čudio da članak o nalazima antičkoga stakla pođe provjeravati neki autostaklar iz Biljana.

Bilo se potrebno i na ovo osvrnuti kako bi hrvatska javnost shvatila u kakvim su uvjetima živjeli i radili znanstvenici koji su se bavili hrvatskim rubom te se upinjali objasniti očitu činjenicu da su spomenici pisani ikavicom hrvatske provenijencije. Uostalom, čak vam i umjetna inteligencija na pitanje koji je odraz *jata* u ćirilicnim spomenicima humske redakcije staroslavenskoga jezika odgovara s „Pretežito ikavski”. Lekciju o tome da Srba iskonskih ikavaca nema, valjda smo napokon naučili.

Zaključno, Milko Brković itekako je vratio svoj dug staromu (potječe iz srednje Bosne, a uvelike se bavio ispravama bosanskih vladara, ustrajno je dokazivao kako je srednjovjekovna Bosna, i kao banovina i kao kraljevina, bila dijelom Ugarsko-Hrvatskoga Kraljevstva sve do pada pod Osmanlije, a 1992. bio je jednim od osnivača Hrvatske zajednice Herceg-Bosna, koja će naknadno postati podružnicom HKD-a Napredak, te je na sve moguće načine pokušavao objasniti položaj Hrvata u rodnoj mu središnjoj Bosni te složene odnose između triju bosansko-hercegovačkih konstitutivnih naroda) i novomu zavičaju (bavio se i ćirilicom u Dalmaciji te temama iz zadarske povijesti). Bio je vrlo otvoren za suradnju, pa ga se rado prisjećaju i pokretači kanala Dalmatinska povijest na YouTubeu, kojima je omogućio uvid u mnoge ćirilicne dokumente u kojima je zapisano hrvatsko ime. Taj vrijedan čovjek nevelika rasta, a golema srca ustrajno je radio na upoznavanju Hrvata s našom, hrvatskom ćirilicom baštinom često izazivajući izljeve bijesa s Bliskoga istoka (jer otkud sad „ustaška” ćirilica), a u umirovljeničkim danima u čast je HAZU-a posadio 101 maslinu jer je 101 Akademijin znanstveni broj.

Bog mu dao vječni pokoj, a nama pregaoce poput njega koji se ni u najtežim vremenima nisu skanjivali izložiti i koji svojim djelovanjem nisu ostavljali mogućnost da ih se ignorira. Takve ljude nikad ne smijemo i nećemo zaboraviti!

Tomislav Marijan Bilosnić

Gržan je kapetan iz priča Hermana Melvillea, putopisac kojega je cijenio Joža Horvat i pjesnik Daleke obale

ŠIME GRŽAN, kapetan duge plovidbe

(Petrčane, 26. siječnja 1931. – Zadar, 2. veljače 2026.)

Šime Gržan

„Šime Gržan, kapetan duge plovidbe, rođen je 26. siječnja 1931. godine u Petrčanima kod Zadra. Srednju pomorsku školu završio je 1953. u Dubrovniku, a Višu pomorsku školu u Rijeci 1959. godine. Najduži dio plovidbe proveo je na brodovima Jugotankera – Zadar, gdje je i postao zapovjednik 1963. godine. Plovio je i na stranim brodovima s posadama mnogih boja i nacija, najčešće, kako sam kaže, pod sumnjivim zastavama, a jednom čak i bez zastave. Iskrcao se nekoliko puta na ‘kraj’, i kratko vrijeme radio na kopnu. Bio je šef Plovnog područja Zadar, direktor hotela ‘Alan’ i šef noćnog kluba u Petrčanima. Jednom se zbog ljubavi iskrcao na kraj svijeta, ali se uvijek poslije kraćeg vremena ponovno

vraćao na more, na brodove. Sin mu kaže da je gora skitnica od Chaplina. U Gržanovoj obitelji svi muškarci su bili pomorci. Njegova je majka željela da postane svećenik. Otac je htio da izuči zanat preciznog mehaničara, a Šime je sanjao kako će postati glumac. I, od toga se ništa nije ostvarilo.”

Ovako glasi prva javna biografija kapetana duge plovidbe Šime Gržana, koju sam objavio u zagrebačkim novinama „Oko” od 28. prosinca 1978. do 11. siječnja 1979., kad je Gržan na moj nagovor i započeo pisati svoje dnevnik. Ova kratka, škrta, činjenično gotovo ogoljela biografija, pokazalo se uskoro, predstavljala je mnogo više od običnog novinskog portreta jednoga pomorca. Bila je to prekretnica – i za samog kapetana i za čitatelje – jer je označila početak jednog svjedočanstva o moru, vremenu i čovjeku koje će poslije prerasti u medijski glasovite dnevnik.

Evo kako sam kapetan Šime Gržan, koji mi je kasnije postao i kum, u istom broju „Oka” u dnevniku od četvrtka, 28. prosinca 1978. godine, bilježi naš su-

sret i početak pisanja svojih dnevnika: „Prolazeći Kalelargom, kroz Zadar, sreo sam se s mojim starim znancem Tomislavom Bilosnićem. Svratili smo u ‘Forum’, na kavu. I on me pita jesam li pročitao zadnji broj ‘Oka’. Vražju mater sam pročitao, kažem, kada sam već četiri mjeseca na brodu. Jučer sam se iskrcao s jednog broda, a sutra već odlazim na drugi. Prekrcajavu me. Što mogu, takav je život. Odlično, to mi odgovara, kaže Tomislav, bi li pristao petnaest dana voditi dnevnik za ‘Oko’. Kakav dnevnik, mislim si. Ja samo znam za brodski dnevnik. Da ne bi komplicirao, Tomislav je skočio do kioska i kupio novine, te ih raširio ispred mene. Evo, pročitaj ovo, kaže mi, i otprilike ovako. Još ćeš nam poslati nekoliko fotografija s broda i to je sve. Ne vjerujem da će ti to biti toliko teško. Sve se zbilo na prešu. Uhvatio Tomislav starog vuka na spavanju, i ja sam pristao. Doduše, nisam baš vičan pisanju, ali pade mi na pamet Matoševa misao da ‘onaj tko ne zna što reći, nema što niti napisati’, pa me to nekako ohrabri. Za mene kažu da dobro pričam, čak i previše, ali, ipak se bojim da loše pišem.”

Inače, kapetana duge plovidbe Šimu Gržana upoznao sam kasnih šezdesetih godina prošloga stoljeća, u vremenu kada su gradovi još imali svoje osebujne kroničare, a kavane bile pozornice na kojima su se ispisivale male, svakodnevne legende. Gržan je bio javna osoba našega grada Zadra, ali ne zato što je nosio titulu kapetana – takvih je u primorskim sredinama uvijek bilo – nego zato što je znao govoriti. I to ne tiho, ne samozatajno, nego bučno, široko, s rukama koje su pratile svaku rečenicu, s glasom koji je nadjačavao zveket šalice i žamor gostiju. Njegova je pozornica najčešće bila kavana hotela „Zagreb”, na današnjoj Obali Petra Krešimira IV., ili caffè „Forum” na zadarskom Forumu. Tamo bi, okružen znancima, prijateljima i slučajnim prolaznicima, započinjao svoje priče o dalekim morima, lukama i ljudima koje je susretao na putovanjima. Govorio je o olujama koje su lomile jarbole, o tropskim noćima punim mirisa soli i začina, o sumnjivim krčmama dalekih kontinenata i o tišini palube u praskozorje, o lučkim ženama i dizalicama, o sladoledu na Kubi, i agentima KGB-a u Novorossijsku. Nije to bilo puko prepričavanje pomorskih ruta; bile su to male drame, gotovo kazališne scene u kojima je Gržan bio i pripovjedač i glavni glumac.

Upravo zbog te svoje scenske naravi, Gržan je nekoliko je puta nastupio u radijskim i televizijskim emisijama posvećenima pomorcima. Pred mikrofonima i kamerama, jednako je suvereno vladao prostorom kao i u kavanama. A nekoliko puta pojavio se i u zabavnim televizijskim programima kao gost, gdje se na neki način ostvarila njegova potajna želja za glumačkim pozivom. U tim je trenucima bilo jasno da more nije bilo njegova jedina sudbina; javna pozornica, makar improvizirana, bila je njegovo drugo more, druga luka.

Takvi njegovi javni nastupi – te „pričalice”, kako smo ih znali nazivati – naveli su me na pomisao da bi Gržan trebao početi pisati i objavljivati svoje dnevnike u novinama. Njegove su priče imale ritam, likove, zaplete i rasplete; nedostajalo im je samo da budu zapisane kako bi nadživjele trenutak u kojem su izgovorene. A kako sam u to doba s urednikom „Oka” Kemalom Mujčićem u nekoliko navrata vodio rubriku „Dnevnik”, te priređivao dnevnike različitih, osebujnih ljudi, poput Rade Kuštere, slijepog telefonista, koji je svijet doživljavao kroz zvukove i dodire; Borisa Palčića Caskina, pjesnika i ugostitelja, čiji su zapisi mi-

risali na vino i stihove; i drugih, učinilo mi se da bi u tom nizu Šime Gržan bio prirodan izbor. Njegov bi dnevnik bio dnevnik mora, ali i dnevnik grada koji ga je slušao. U njemu bi se susretali daleki oceani i naša obala, egzotične luke i zadarske kavane. Vjerovao sam da bi njegovi zapisi mogli sačuvati ne samo uspomene na putovanja nego i duh jednog vremena – vremena kada su pomorci bili mostovi između svjetova, a kavane mjesta gdje se taj svijet prepričavao. Ne znam je li ikada do kraja shvatio koliko je njegova usmena riječ imala snagu književnosti. No za mene je Šime Gržan bio i ostao više od kapetana duge plovidbe, što će se kasnije i pokazati. Bio je pripovjedač, glumac bez kazališta, kroničar mora i ljudi. More mu nije bilo samo sredina rada nego i životno iskustvo, inspiracija i trajno mjesto refleksije. Osim pomorskog zanata, Gržan je ostavio i traga kao slikar, pjesnik i putopisac, čije su priče i zapisi, uvijek duhoviti, ponekad oštri, ali iskreni, pronosili duh dalmatinskog pomorca, Mediteranca koji se susretao sa svijetom u njegovoj najsirovijoj i najprirodnijoj formi.

Dakle, prvi javno objavljeni dnevnik Šime Gržana, kapetana duge plovidbe, vođen od četvrtka 28. prosinca 1978. do 8. siječnja 1979. godine, objavljen u „Oku” na pune tri velike novinske stranice, izazvao je veliku pozornost u javnosti. Gržanovi dnevници iz „Oka” nosili su sva obilježja profesionalne preciznosti kapetana: evidentiranje rute, vremenskih uvjeta, brodskih zadataka, svakodnevnih operativnih detalja, ali iza takve faktografije razaznavao se istaknuti subjekt koji je promatrao i prosuđivao svijet i društvo oko sebe. U tom smislu, kapetan se nije pokazao samo kao zapovjednik broda nego i kao interpretator života. Dnevници su pokazali i izraženu putopisnu dimenziju. Karakterizirala ih je preciznost i kronološka struktura, obilje činjenica i konkretnih podataka, detaljni opisi svakodnevice na brodu, diskretna, ali jasna društvena kritika, povremeni pjesnički pasaži. Istina, u ovim tekstovima još nema raspojasanosti, lokalizama ni karnevalskog obilja, koji će obilježiti kasnije Gržanove dnevнике. Stil je suzdržan, gotovo reporterski, ali s unutarnjom napetošću. Usporedba s prozom Ernesta Hemingwaya možda bi najtočnije pokazala analogiju u retoričkoj ekonomiji kratke rečenice, fokusu na činjenice, izbjegavanju patetike, ali uvijek s podzemnim slojem egzistencijalne napetosti.

Nakon objave prvog serijala, dnevnik je izazvao toliku pozornost javnosti da ga je tadašnji glavni urednik „Nedjeljne Dalmacije”, Joško Kulušić, odlučio prenijeti u svojim novinama te je dnevnik nastavljen i objavljivan u „Nedjeljnoj Dalmaciji” od 4. veljače do 18. ožujka 1979. godine. Sama činjenica da „Nedjeljna Dalmacija” preuzima već objavljene zapise i iz njih izdvaja reprezentativne citate upućuje na dvostruku recepciju teksta: najprije kao kontinuitet feljtonističkog zapisa u urbanom zagrebačkom kontekstu, a potom kao identitetski relevantno štivo za dalmatinsku, izrazito pomorsku publiku. Ovaj prijenos i reinterpretacija otvaraju prostor za biografsku i recepcijsku analizu, u kojoj se dnevnik ne čita samo kao privatni zapis nego kao javni diskurs o profesiji pomorca.

Gržanov identitet kapetana duge plovidbe temeljna je strukturna os teksta. Njegovi zapisi nisu literarna fikcija, nego refleksivna dokumentacija profesionalnog i egzistencijalnog iskustva. Pomorstvo u njegovoj interpretaciji nije romantična avantura, nego trajno stanje opreza i nesigurnosti: „na moru ništa nije

sigurno. Treba dobro izbeći oči i načuliti uši, kao zec.” Ova animalna metafora („kao zec”) sugerira trajnu izloženost opasnosti, gotovo instinktivni način preživljavanja. Biografski gledano, takva formulacija proizlazi iz dugogodišnjeg iskustva navigacije u stvarnim, često rizičnim okolnostima svjetskih mora. Gržanovo tumačenje plovidbe kao prostora u kojem „nikad ne znaš otkud bi te mogao bubnuti koji brod i prepoloviti k'o štrucu kruha” razotkriva svijest o krhkosti ljudskog života u tehnološkom i prirodnom okruženju. Pomorac je istodobno upravitelj broda i potencijalna žrtva slučaja. Ovdje se prepoznaje egzistencijalistička dimenzija teksta: more postaje metafora svijeta bez garancija, a kapetan figura čovjeka osuđenog na budnost.

Gržanov dnevnik razbija stereotype o pomorcima kao slobodnim lutalicama ili romantičnim junacima, iako se sam Gržan u pisanju svojih dnevnika ponekad ne odriče romantike, a još više potencira i prakticira lutalaštvo, do granice kada ga sin s pravom uspoređuje s Chaplinom. Gržan sve to prekriva isticanjem nerodne napetosti i psiholoških sukoba. Citat u kojem se aludira na Chessmanovu misao („Svi smo mi na istom brodu”) uvodi ironijsku paralelu između pomoraca i zatvorenika. Brod postaje zatvoreni sustav, mikrokozmos u kojem su sukobi pojačani izolacijom i dugotrajnom napetošću. Biografski kontekst – višemjesečne plovidbe, skučen prostor, hijerarhijska struktura – objašnjava takvu percepciju. Time autor ne negira dostojanstvo profesije, nego je humanizira. On pokazuje da su pomorci podložni istim slabostima kao i svi ljudi, ali u uvjetima pojačane psihičke izloženosti. U tom smislu dnevnik ima i implicitnu socijalnu kritiku, jer društvo često ne razumije cijenu koju pomorci plaćaju.

Jedan od najsnažnijih citata odnosi se na emocionalno stanje mornara koji nakon duge traversade preko Atlantika nije dobio nijedno pismo. Ovdje se more pojavljuje kao prostor fizičke i komunikacijske izolacije. „Nitko ne može shvatiti što se dešava u duši jednog ljubomornog mornara...” – rečenica naglašava neprevodivost tog iskustva za kopnenu publiku. Ljubomora nije samo privatna emocija, nego simptom prekida komunikacije i straha od zaborava. Biografski čitano, ovaj motiv proizlazi iz stvarnog iskustva dugih razdvajanja, ali u tekstu poprima univerzalno značenje: pomorac je arhetipski lik čovjeka koji balansira između profesionalne dužnosti i intimne praznine.

Primjena recepcijske teorije (Jauss, Iser) omogućuje sagledavanje dnevnika kao dinamičnog susreta teksta i čitatelja. U zagrebačkom „Oku” dnevnicima su mogli biti čitani kao egzotično svjedočanstvo o svijetu daleko od kontinentalne svakodnevice. U „Nedjeljnoj Dalmaciji”, međutim, horizont očekivanja bitno se mijenja: čitatelji, često i sami povezani s morem, prepoznaju u tekstu vlastita iskustva ili iskustva svojih bližnjih. Upravo zato „Nedjeljna Dalmacija” i izdvađa citate koji naglašavaju karakter i emocionalnu istinu zapisa. Urednički izbor funkcionira kao interpretativni čin: citati postaju reprezentativni signali autorove autentičnosti. Recepcijski gledano, tekst se ne mijenja, ali se mijenja njegovo značenje – od reportažnog zapisa prema identitetskom dokumentu dalmatinskog pomorstva.

Očito je to i bilo razlogom da je Joško Kulušić, sada kao glavni urednik „Slobodne Dalmacije”, tražio nove dnevnike kapetana Šime Gržana, koje sam

uz kapetanovu suglasnost i preporuku urednika priređivao za novine. Time je otvoreno dvotjedno razdoblje intenzivne i kontinuirane prisutnosti jednoga autentičnoga pomorskoga glasa u dnevnom tisku. Novine su svakodnevno od 11. do 27. kolovoza 1984. godine donosile kapetanove dnevnik, u ukupno četrnaest nastavaka. Takav ritam objavljivanja davao je tekstu dinamiku i osjećaj neposrednosti, kao da čitatelj prati zapis u stvarnom vremenu. U tom vremenskom okviru „Slobodna Dalmacija” postala je prostor u kojemu su se susretali novinski diskurs i osobni dnevnik, oblikovan iskustvom mora i plovidbe.

Na početku objavljivanja kapetan Šime Gržan donio je istu biografsku bilješku kakvu je nekoć objavio u „Oku”. Time je uspostavljena jasna autorska identifikacija i kontinuitet s prijašnjim predstavljanjem. No posebnu je pozornost privukla njegova napomena: „Oprostite ako mi se omakne psovka!” U toj kratkoj rečenici sadržana je svijest o razlici između jezika broda i jezika novina, između zatvorenoga pomorskog svijeta i šire čitateljske javnosti. Kapetanovo obrazloženje – „mi s brodova teško se izražavamo i naše su rečenice najčešće duge, teške i zamršene poput brodskih konopa” – otkriva i stilsku i životnu pozadinu njegova pisanja.

Upravo ta usporedba rečenica s brodskim konopima postaje ključ razumijevanja objavljenog *Dnevnika* u navedenom razdoblju. Tekst nije prilagođavan u smislu pojednostavljivanja autorova izraza; naprotiv, objavljivan je uz poštovanje njegove jezične osobitosti. Time je čitateljima ponuđen autentičan glas kapetana, sa svim njegovim stilskim obilježjima: dugim, složenim rečenicama, grubim iskazima i neposrednim tonom. Već u uvodnoj autopoeitičkoj gesti Gržan odbacuje književnu uljepšanost: „Nisam ni pjesnik, ni književnik da bih umio uljepšati stvari... život je na moru veoma surov. Nema više romantike na brodovima (ako je uopće ikad bilo).” Ova izjava funkcionira kao programatski okvir teksta, ali i kao retorička strategija stvaranja implicitnog ugovora s čitateljem. Autor se predstavlja kao autentični svjedok, ne kao estetski posrednik. Time gradi horizont očekivanja u kojemu se iskrenost, ogoljenost i čak psovka legitimiraju kao jamstvo istinitosti.

Paradoksalno, upravo u toj navodnoj „neknjiževnosti” očituje se snažna literarnost. Gržan piše s visoko kultiviranom dozom humora i cinizma, koristeći se ironijom kao obrambenim mehanizmom protiv patetike i ideološke ukočenosti. Kada mu izgori brodska kabina, konstatira: „Sve je bilo O. K. i harašo!”, žaleći tek za bilješkama i fotografijama, dok uniformu relativizira jer je „ionako više nitko ne nosi”. Kada se brod nasuče, usklikne: „Uspjeli smo se ‘naprditi!’” Takve formulacije razgrađuju očekivani diskurs tragedije i zamjenjuju ga groteskom, čime se čitatelj uvodi u prostor ironijskog odmaka.

Polazeći od recepcijske teorije (Hans Robert Jauss, Wolfgang Iser), ključno je pitanje kako su ti dnevnik djelovali na čitateljsku publiku 1984. godine. Horizont očekivanja tadašnjeg čitatelja dnevnih novina bio je oblikovan političkom korektnošću, ideološkim narativima i konvencionalnim reportažnim stilom. Gržan taj horizont provokativno destabilizira. Prvo, razbija žanrovsku granicu između reportaže, autobiografije i literarnog esaja. Drugo, miješa standardni književni jezik s dijalektom petrčkoga kraja, uvodi ruske i američke doskočice

i kratice, te namjerno proizvodi jezičnu heterogenost. Takva strategija zahtijeva aktivnog čitatelja koji će rekonstruirati značenje u procesu čitanja. Čini se da tekst posjeduje „prazna mjesta” koja čitatelj popunjava; kod Gržana ta su mjesta često ironijska, primjerice kada se naziva „trostrukim ratnim špijunom” iz dječaćkih dana, ili kada se poigrava ideološkim frazama o „pripremi janjeta” za partijsko-komunističkog moćnika. Treće, stalno pitanje „koji vitar puše” funkcionira kao metafora političke i društvene klime. Čitatelj prepoznaje aluziju, i upravo u tom prepoznavanju nastaje estetski učinak. Tekst ne izgovara otvorenu kritiku, nego je sugerira kroz ironijsku distancu, čime se upravo i aktivira kompetencija čitalačke publike.

Nadalje, Gržan sustavno demistificira romantiku pomorskog života. More nije prostor slobode, nego surovosti; brod nije idilična zajednica, nego mikrokozmos konflikta. U opisima pobuna („Turci su jurili Grke noževima, a Grci Turke požarnim sjekirama. Upravitelj je bio Poljak”) ogoljuje multinacionalnu napetost i krhkost autoriteta. Zapovjedništvo naziva „zbirom imenicom koja ne znači ništa, šupljom frazom”, čime razotkriva institucionalnu prazninu iza patetične terminologije. Posebno snažan recepcijski učinak proizvode opisi smrti na moru. „Tu nema žene, ni djece... nema vijenaca, nema cvijeća...” – niz negacija gradi retoričku figuru odsutnosti. Čitatelj, naviknut na ritualiziranu predodžbu pogreba, suočava se s radikalnom prazninom. Kapetan postaje svećenik, liječnik, pa i kirurg – figura autoriteta koja preuzima sve društvene uloge. Time se more prikazuje kao ekstremni prostor gdje se društvene funkcije kondenziraju u jednoj osobi.

Gržanova ironija često se doima kao ruganje uspješnima i slavljenje poraza. Međutim, iz recepcijske perspektive, to je strategija destabilizacije dominantnih vrijednosti. U društvu koje afirmira herojske narative, on nudi antiherojski diskurs. Njegov humor nije eskapistički, nego kritički: on oslobađa čitatelja od obveze da tragediju doživi u unaprijed zadanoj formi. Uvođenje elemenata dramskoga teksta i „glumačke poze” dodatno pojačava performativnost zapisa. Čitatelj postaje publika, ali i suigrač u interpretaciji. Tekst nije zatvoren, nego otvoren proces u kojem se značenje formira u interakciji između autora i recipijenta. Jednostavno kazano, Gržan je vodio računa o čitatelju, ali ne podilazeći mu, nego izazivajući ga.

U kontekstu uredničke otvorenosti „Slobodne Dalmacije” sredinom osamdesetih, ti su tekstovi predstavljali iskorak prema pluralizaciji diskursa u javnom prostoru. Analizirani kroz prizmu recepcijske teorije, dnevnicima Šime Gržana pokazuju kako novinski tekst može postati estetski događaj: ne samo svjedočanstvo o moru nego i mjesto susreta autora i čitatelja u procesu zajedničkog stvaranja značenja.

U „Slobodnoj Dalmaciji”, kapetan Šime Gržan, sa svojim dnevnicima, vratio se i pred sam kraj svoje kapetanske i pomorske karijere. Njegovi dnevnicima ovom su prigodom u „Slobodnoj” izlazili od 30. prosinca 1989. do 15. siječnja 1990. godine, i izazvali su neviđenu pozornost, danas gotovo neusporedivu s nečim sličnim. Tiraža „Slobodne Dalmacije” s 80 tisuća primjeraka porasla je na 120 tisuća tiskanih primjeraka, dakle, povećala se za 40 tisuća primjeraka. Posebnim

je to razlogom da se nešto kaže i o ovim dnevnicima koji zasigurno predstavljaju iznimno vrijedan dokument kasnosocijalističke hrvatske zbilje. Nastali u trenutku ubrzanog raspada političkog i ideološkog sustava Jugoslavije, ovi tekstovi funkcioniraju istodobno kao literarni artefakt, politička satira i svjedočanstvo prijelomne povijesne svijesti. U njima se prepliću biografsko iskustvo pomorca, kolektivna trauma raspada zajedničke države te snažna narativna samosvijest autora koji vlastiti glas oblikuje kao ironijsku, pometovsku instancu kritike.

Razdoblje kraja 1989. i početka 1990. obilježeno je slabljenjem savezne vlasti, usponom nacionalnih politika, ekonomskom krizom i rastućim nepovjerenjem među republikama. Pad Berlinskog zida i urušavanje socijalističkih režima u Istočnoj Europi reflektirali su se i na jugoslavenski prostor, gdje se ideologija „bratstva i jedinstva” pokazivala sve ispraznijom formulom. Gržanovi dnevnići nastaju upravo u tom liminalnom trenutku – između formalnog opstanka federacije i njezina faktičkog raspada. Biografski gledano, Šime Gržan kao kapetan duge plovidbe zauzima specifičnu poziciju: on je istodobno insider i outsider. Kao pomorac, on pripada profesiji koja je tradicionalno percipirana kao herojska („To su oni što odlaze na more da čine velika djela” – biblijska aluzija), ali u kasnosocijalističkom diskursu marginalizirana i svedena na ekonomsku funkciju deviznog priljeva. Njegova narativna instanca govori iz prostora mora – heterotopije u odnosu na kopno – što mu omogućuje kritički odmak od ideoloških struktura centra moći. Taj odmak nije neutralan: on je otvoreno polemičan, posrpan i često groteskno hiperboliziran.

S naratološkog stajališta, riječ je o homodiegetskom pripovjedaču koji je ujedno i protagonist vlastite priče. Međutim, njegova pripovjedna pozicija nije stabilna, Gržan konstruira višeslojni narativni subjekt: kapetan, satiričar, moralist, ironijski komentator i ponekad gotovo klaunovska figura koja svjesno dramatiizira vlastitu ulogu. Naslovi poput „Koliko straha zbog jednog govna!” ili „Novogodišnji proljev” uvode strategiju snižavanja (degradacije) visokog diskursa. Tjelesno, probavno, banalno – postaje metafora političkog i društvenog stanja. U tom smislu Gržan se služi bakhtinovskom karnevalizacijom: službeni jezik ideologije razgrađuje se grotesknim realizmom. „Novogodišnji proljev”, u kontekstu etnički miješane posade (Hrvati, Srbi i „ostale sitne narodnosti”), funkcionira kao alegorija raspadanja zajedničkog tijela države. Biološka metafora raspada preuzima ulogu političke dijagnoze.

U tekstu „Bratstvo i jedinstvo palube i makine” eksplicitno se uspostavlja paralela između odnosa na brodu i odnosa među republikama. Brod postaje mikromodel federacije: paluba i stroj (makina) simboliziraju razdvojene, ali nužno povezane sustave. Rečenica da su njihovi odnosi „gori nego što su danas odnosi između naših republika” ironijski preokreće ideološku frazu u njezinu suprotnost. Narativna tehnika ovdje uključuje analogiju i alegorijsku strukturu: konkretni brodski sukob reflektira makropolitiku krizu.

Jedna od ključnih značajki ovih dnevnika jest imenovanje predstavnika društvenih struktura. U kontekstu još uvijek formalno jednopartijskog sustava, takva praksa ima subverzivni potencijal. Pripovjedač ne ostaje na općim mjestima, nego personalizira kritiku, čime razbija anonimnost moći. Ovdje se očituje i

biografska dimenzija kapetana koji, naviknut na zapovjednu odgovornost, ne zazire od izravnosti. Pisanje o „Galebu” kao čudnoj ptici nosi snažnu simboličku težinu. „Galeb”, nekadašnji rezidencijalni brod Josipa Broza Tita, simbol je jugoslavenskog političkog spektakla i međunarodnog prestiža. U trenutku raspada sustava, „Galeb” postaje relikv, gotovo fosil ideologije. Ironizirajući taj simbol, Gržan zapravo demitologizira čitavu epohu. Epizoda s pjesmom „Jugoslavijo, Jugoslavijo” u ruskoj luci posebno je indikativna. Dok pijan pazi da se ne posklizne, i da ne padne, kako se taj čin ne bi „protumačio različito”, pripovjedač svjedoči o paranoičnoj semiotici kasnog socijalizma: svaki čin može biti politički interpretiran. Tijelo postaje tekst, a pad potencijalna izdaja. Ovdje narativna ironija razotkriva atmosferu straha i nadzora.

Gržanovi dnevници obilježeni su i snažnom intertekstualnošću. Referencije na Odiseja i Trojance upućuju na antičku paradigmu putovanja, lukavstva i povratka. Kapetan se implicitno poistovjećuje s Odisejem, ali u svijetu bez Itake. Povratak više nije trijumf, nego suočenje s raspadom. Brzjav upravi: „Jutros oko 7 sati južno od Matapana slomio sam udo”, predstavlja vrhunac jezične igre. Administrativni diskurs, koji bi trebao biti precizan i ozbiljan, pretvara se u prostor dvosmislenosti i humora. Jezik moći razara se iznutra.

Činjenica da su ovi dnevници u kratkom roku znatno podigli tiražu „Slobodne Dalmacije”, svjedoči o njihovoj društvenoj rezonanci. Publika je u Gržanovu glasu prepoznala artikulaciju vlastite potisnute kritike. U tom smislu tekstovi su djelovali kao ventil kolektivne frustracije, ali i kao anticipacija nadolazeće političke pluralizacije, jer dnevници Šime Gržana mogu se čitati kao hibridni žanr: između osobnog zapisa, političke satire i alegorijskog romana u nastavcima. Njihova narativna snaga proizlazi iz spoja biografske autentičnosti i literarne samosvijesti. More u tim dnevnicima nije samo prostor plovidbe, nego epistemiološka pozicija: s distance pučine jasnije se vidi kopneni nered. Kapetan, naviknut

Kapetan Šime Gržan i Tomislav Marijan Bilosnić na putu za Casablancu, prosinac 1989.

upravljati brodom kroz oluju, postaje simbol intelektualca koji, usred političke bure, zadržava sposobnost kritičkog rasuđivanja, čak i onda kada to čini kroz smijeh, psovku ili grotesku. Upravo u toj kombinaciji karnevalskog i tragičnog leži trajna književna i povijesna vrijednost njegovih zapisa.

Kad je dnevnik završio s 14. nastavkom, glavni urednik „Slobodne Dalmacije” došao je u Zadar inzistirajući da, zbog interesa čitatelja, nastavim pisati dnevnik. Kako sam se upravo iskrcao s broda „Baranja”, s kojim sam s Gržanom plovio za Casablancu i natrag u Šibenik, ja sam počeo sa svojim dnevnikom s tog putovanja, a da mnogi nisu ni primijetili promjenu, a dnevnik je i dalje izlazio pod egidom „Dnevnik kapetana duge plovidbe Šime Gržana”, i tiskan je u „Slobodnoj Dalmaciji” od 16. do 31. siječnja 1990. godine. Kasnije sam taj dnevnik uobličio u knjigu putopisa „Put za Casablancu” u izdanju Naklade Bošković iz Splita.

Evo kako sam vidim svoj putopisni dnevnik s putovanja s kapetanom Gržanom nazvanim „Put za Casablancu”, i neka mi bude dopušteno reći nekoliko rečenica o svome tekstu. Tekstovi koje sam nastavio pisati pod egidom „Dnevnik kapetana duge plovidbe Šime Gržana” predstavljaju osobit primjer narativne preraspodjele autorstva, gdje sam empirijski svjesno ustupio svoj glas liku, stvarnoj osobi, u ovome slučaju kapetanu Gržanu, ali zadržavajući kontrolu nad diskurzivnim oblikovanjem doživljaja. Upravo u tom prijenosu i prikrivanju autorstva leži jedna od temeljnih poetoloških napetosti ove moje knjige. Dnevnik se tradicionalno shvaća kao intimna, autorski nepatvorena forma, žanr neposrednosti i kronološke linearnosti, međutim, u mom slučaju dnevnički zapisi nastali su iz dvostruke motivacije: iz osobnog iskustva plovidbe, te iz medijskog zahtjeva čitatelja i redakcije da se nastavi priča o kapetanu. Ta dvostrukost proizvodi paradoks, tekst je istodobno spontan i naručen, intiman i javni, osoban i delegiran.

Šime Gržan i Tomislav Marijan Bilosnić na zapovjednom mostu broda „Baranja”

Autorska gesta da se vlastiti zapisi objavljuju kao „dnevnik kapetana” ne može se promatrati kao puka stilizacija. Ona otvara pitanje identiteta pripovjednog subjekta. Autor postaje medij, a kapetan – figura pripovjedne svijesti. Time se stvara složeni model pripovjedne perspektive: empirijski autor i implicitni autor, kapetan kao narativni subjekt i čitatelj koji vjeruje u autentičnost zapisa. Činjenica da mnogi čitatelji nisu primijetili razliku između stvarnih kapetanovih dnevnika (koje je autor ranije priređivao) i ovih zapisa svjedoči o visokoj razini mimetičke uvjerljivosti. To nije samo stilistička uspješnost, nego i rezultat duboke identifikacije s likom kapetana Šime Gržana.

Putovanje od Šibenika do Casablance i natrag strukturirao sam kao klasični arhetipski obrazac odlaska i povratka, model poznat još od antičkih epova: junak napušta sigurnost doma, ulazi u prostor iskušenja, prolazi kroz transformaciju i vraća se izmijenjen. U pomorskoj književnosti taj obrazac dobiva dodatnu simboličku dimenziju, more kao prostor prijelaza, liminalnosti i kušnje. Mito-loški obrazac ovdje nije eksplicitno tematiziran, ali je duboko ugrađen u narativnu strukturu. Kapetan postaje figura arhetipskog vodiča, pomorskog mentora, time, slobodan sam reći, dnevnik prelazi granice dokumentarnosti i ulazi u simboličku razinu. Naime, pomorski život u tekstu nije reducirao na tehničke opise broda „Baranja” ili na faktografiju plovidbe, on se oblikuje kao semiotički sustav. Brod postaje mikrosvijet, zatvoreni sustav znakova: hijerarhija (kapetan kao vrhovni autoritet), disciplina (ritam straža, smjena, navigacija), ritual (isplovljavanje, pristajanje, susret s lukama). Pomorska svakodnevica funkcionira kao narativni model stabilnosti unutar promjenjivog prostora mora. Brod je stalnost, more je nepredvidivost. Upravo u toj opreci razvija se dinamika teksta.

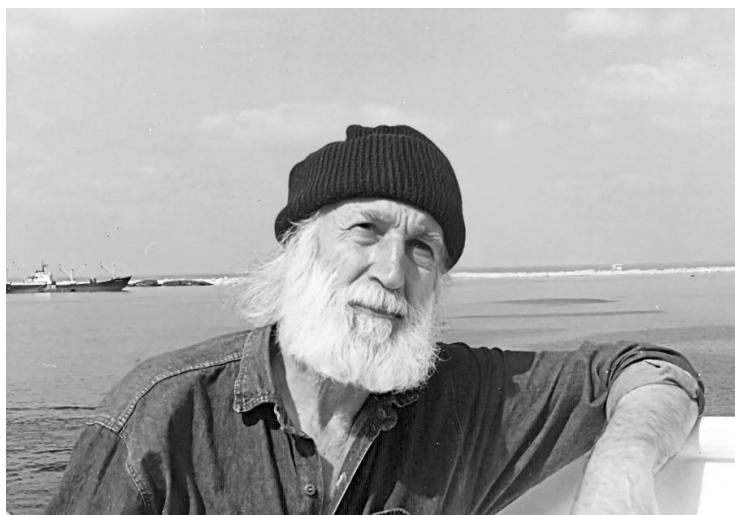
U mojoj priči kapetan Šime Gržan nije tek lik, nego simbol reda u kaosu, racionalnosti u prostoru elementarne sile; moja bliskost s kapetanom nije samo privatna ili profesionalna, ona je ontološka. U toj bliskosti autor preuzima dio kapetanove perspektive, a kapetan postaje projekcija autorskog ideala pomorske mudrosti. Casablanca, kao krajnja točka putovanja, nosi i intertekstualni naboj, kao prostor susreta kultura, povijesti i imaginarija Mediterana. No, važnija od geografske egzotike jest unutarnja geografija teksta: proces zbližavanja autora i kapetana, koji funkcionira kao temeljna simbolička os.

Poslije svega, najintrigantnije, konačno pitanje, i danas ostaje – tko je Šime Gržan, kapetan duge plovidbe?! Teško je na to pitanje odgovoriti i poslije analize njegova dnevničkog djela, koje svjedoči o autentičnosti i dosljednosti njegova unutarnjega glasa, preciznosti bilježenja tijekom razmišljanja i emocionalne istinitosti, pripovjednoj strategiji, iskustvu, narativnoj slojevitosti, estetskim postupcima u tekstovima koji nisu samo dnevници. Gržan je kapetan iz priče Hermana Melvillea. Gržan je putopisac kojega je cijenio Joža Horvat. Gržan je pjesnik Daleke obale, a bio je i među prvim koji su kod nas svirali džez, donoseći dašak svjetske kulture u domaće okruženje. Kasnije, u kapetanskoj osami na pučini, svirao je električne orgulje. Gržan je slikar koji se, naglaskom svjetla, atmosfere i kolorita, impresionističkim pristupom moru, više nego u detalju, opčinjavao Claudeom Monetom. Gržan je glumac, već samom činjenicom da je na brodu s posadom uvježbavao „Hamleta”, a njegova povezanost s kazalištem i umjetnošću

bila je duboka i trajna. U Dubrovniku je igrao u „Pometu”, pa je glumačke korake dijelio s velikanima poput Izeta Hajdarhodžića, Miše Martinovića, Ljubomira Katora i Tonka Lonze. Moj kum bio je čovjek koji je slijedio svoju ljubav bez straha, brz zadržke, bez osvrtnja.

Život kapetana Šime Gržana, vidimo, izmiče svim uobičajenostima, izmiče pučini i pozornici, izmiče svim pomorskim predodžbama, on nije bio tek zapovjednik broda, nego i umjetnik, zaljubljenik i sanjar, koji je kapetansku kabinu pretvarao u atelje i koncertnu dvoranu, čovjek koji je na moru živio više života odjednom, spoj mora i umjetnosti, dužnosti i strasti, discipline i boemštine. Danas, s obzirom na naknadne medijske i kulturne priloge o njegovu životu, može se reći da je Šime Gržan ostavio autentičan trag u hrvatskoj kulturnoj memoriji: ne samo kao pomorac nego i kao kroničar svoga vremena i prostora. Njegovi dnevnički zapisi snažnim su mostom između svijeta mora i svijeta kopna, između individualnog iskustva i kolektivne znatiželje.

Zadar, 18. veljače 2026.

Šime Gržan, kapetan duge plovidbe

Jasenka Lulić Štorić

Goroslav Oštrić (1935. – 2026.)

Dana 17. veljače 2026. napustio nas je Goroslav Oštrić, prof., povjesničar i muzealac.

Goroslav Oštrić rođen je 1935. godine u Stolcu, BiH. Do 1943. godine živi u Stolcu i Tisnom na otoku Murteru. Nakon očeve pogibije u NOB-u, 1943. godine, živi u Salima na Dugom otoku, majčinu rodnom mjestu, gdje završava i osnovnu školu. Kraće vrijeme živio je i u Novigradu, očevu rodnom mjestu, a potom u Zadru gdje završava gimnaziju. Godine 1967. diplomira povijest na Filozofskom fakultetu u Zagrebu. Već sljedeće godine zapošljava se kao kustos u Povijesnom odjelu Pomorskog i povijesnog muzeja Hrvatskog primorja Rijeka te nešto kasnije postaje i voditelj tog Odjela napredujući do zvanja višeg kustosa, a potom muzejskog savjetnika. U ovom Muzeju radi kontinuirano do 1983. godine. Zbog obiteljskih razloga od 1983. do 1986. zapošljava se u Zavičajnom muzeju Biograd na Moru na mjestu kustosa etnologa. Godine 1986. vraća se na prijašnje radno mjesto, gdje ostaje do umirovljenja.

Kolega Oštrić muzejsko zvanje doživljavao je kao svoj osnovni poziv te je u kompleksnom Pomorskom i povijesnom muzeju, svojoj matičnoj ustanovi, radio ne samo u svom Kulturnopovijesnom odjelu već i na raznim muzejskim poslovima u drugim odjelima. Kulturna povijest za njega je značila kulturnu povijest svih društvenih slojeva. Posebnu pozornost posvećivao je materijalnim predmetima određene sredine bez obzira na njihovu materijalnu vrijednost i društveno značenje smatrajući ih svjedocima određenog vremena, prostora i načina života. Stoga je razumljiv i njegov interes za etnologiju koju je studirao na Filozofskom fakultetu u Zagrebu i Ljubljani želeći i formalno potvrditi svoje nastojanje na tom polju. Zbog složenosti rada u Pomorskom i povijesnom muzeju nije uspio završiti ovaj studij, ali etnologijom se i dalje kontinuirano bavio. Ogromnu brigu posvećivao je prikupljanju građe, i to posebno za Pomorski i povijesni muzej, gdje je vodio povijesnu zbirku. Njegova primarna briga u toj zbirci bila je zbirka oružja i arhivalija te heraldika o kojoj je najviše i pisao. Svakako je važno istaknuti njegovo nastojanje oko pronalaženja predmeta i za druge zbirke ovog kompleksnog Muzeja te organizaciju i otkup predmeta. Muzej je za njega bilo najvjerodostojnije mjesto u kojem se čuva kulturni identitet koji je on uvijek doživljavao cjelovito, što pokazuje i njegova nesebična briga o kompletnoj

muzejskoj građi te pridavanje velike važnosti dobroj prezentaciji građe. Stoga je uložio znatan trud i u uređenje muzejske zgrade za potrebe izložbene djelatnosti i radnih prostora. Radio je i na izmjenama stalnog postava.

Njegov interes za zaštitu spomenika povezao ga je i sa zavodima za zaštitu spomenika kulture u Rijeci i u Zadru.

Od posebne je važnosti njegova nesebična dugogodišnja pomoć na prikupljanju etnograđe vezane prvenstveno za zadarski Etnografski muzej, kasnije Etnografski odjel Narodnog muzeja Zadar i u najnovije doba Etnološki odjel NMŽ-a, zatim suradnja s Etnografskim muzejom Split i Etnografskim muzejom u Zagrebu. Uz književnika Olinka Delorka sakupljao je na terenu narodne pjesme za Institut za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu. Posebno je značajno njegovo prikupljanje narodnih pjesama sa zadarskog otočja koje je prikupljao još kao student te ih pohranio u Institutu za etnologiju i folkloristiku u Zagrebu. Na zamolbu Etnološkog odjela Narodnog muzeja Zadar te uz dozvolu kolege Oštrića preslik ove vrijedne građe nalazi se i u Zadru. Njegova je želja bila da ta građa bude obrađena i tiskana, što bi svakako značilo jako puno za očuvanje usmene književnosti zadarskog otočnog područja.

Osim što mu je očuvanje kulturne baštine bilo osnovni životni pokretač, ona je ujedno bila i inspiracija za njegov posebni izričaj. Tako je npr. duboko uronjen u saljsku kulturnu baštinu, upravo u njoj našao inspiraciju da je poveže s aktualnim društvenim trenutkom u kojem tradicijska kultura nije predstavljala posebnu vrijednost. Želeći posebno istaknuti ribarsku i poljoprivrednu tradiciju Sali, pokreće s grupom prijatelja *Saljske užance*. One postaju trodnevna turistička manifestacija vezana, naravno, uz ljetnu turističku sezonu. Njegova je posebna zasluga i *Tovareća mužika* koja je postala važan identitetski simbol mjesta Sali te je 2012. godine zaštićena i kao nematerijalno kulturno dobro RH. Inspiraciju za *Tovareću mužiku* našao je u običaju batarela. Naime, ženidba udovca i udovice smatrala se pomalo smiješnim događajem te bi im se mještani na neki način rugali bučeći različitim tradicijskim predmetima koji mogu postići zvuk, a koji su u *Tovarećoj mužiki* zauzeli posebno mjesto.

I na kraju, kolega Goroslav polako se pripremao za ovaj odlazak motreći brižno dane koji su prošli, propitujući, prihvaćajući, mireći se, uspokojujući se. Njegove Sali, Novigrad, Rijeka, Zadar i sve druge drage mu sredine bile su dio misli i brige ovog dobrog i požrtvornog čovjeka, muzealca i povjesničara. Biti muzealac – za njega je bio poziv, a ne služba podređena određenom radnom vremenu. Postojati – značilo je utkati sebe potpuno u ono što voliš. Kao takav, Goro je susretao druge, dopirao do njih, njihovih površina i dubina – kao odličan kolega te postojan i drag prijatelj.

OSVRTI I PRIKAZI

Saga o životnoj i ljubavnoj priči Dubravke i Benjamina Tolića

Tomislav Marijan Bilosnić

TVOJIM GLASOM

DUBRAVKA ORAIĆ TOLIĆ

NAKLADA LJEVAK D. O. O.

ZAGREB, 2024.

Roman Dubravke Oraić Tolić *Tvojim glasom* mogli bismo nazvati općom čitankom o dramatičnosti hrvatskih života kao i analizom osobnih i nacionalnih frustracija političkim sustavom; onim u jugoslavenskome socijalističkom društvu, kao i onim u doba obrane hrvatskoga nacionalnog identiteta. I u jednome i u drugome političkom vremenu branio se osobni identitet, što je kod pojedinaca visokih etičkih načela podrazumijevalo i prihvaćanje vlastite odgovornosti. Naime, govoreći glasom svoga supruža Benjamina Tolića, Dubravka Oraić Tolić, u svojoj životnoj, obiteljskoj i ljubavnoj priči, slijedeći priču glasa možda posljednjega hrvatskog Mohikanca političke etičnosti, ne propituje koliko smo i jesmo li odgovorni u množini. Ona odgovornost svodi na jedninu, na sebe i Benjamina, na svoju vlastitu priču u kojoj je ljubav ipak pobijedila politiku. Koliko je roman *Tvojim glasom* dokument o Dubravki i Benjaminu i njihovu životu, toliko je on snažno i potpuno svjedočanstvo o jednome vremenu sa svim njegovim kompleksnim problemima.

Ljubav je pokretač romaneskne priče od prve rečenice, od časa kada je „tvoja majka stigla u Slavonski Brod...”, do posljednje, danteovske rečenice,

koja potvrđuje univerzalnu istinu da ljubav jedina opstaje i ostaje – „ljubav koja pokreće Sunce i druge zvijezde”. Snaga ljubavi na kraju svakoga poglavlja ovjerava se citiranjem poezije, pa se komunikacijom lirikom razrješavaju kompleksi te obiteljske sage o tvrdom i oporome osporavanju i diskvalificiranju pojedinca (u ovome slučaju Benjamina). Pjesnički jezik dodatno osnažuje autoričinu riječ, jer roman je pisan nježno i sitno, s toliko slika, detalja, mirisa i boja, kao što je „polje puno ljubičastih šafrana”.

Roman Dubravke Oraić Tolić ne pripovijeda samo kronologiju jedne ljubavi. Naime, riječ je o vrlo složenoj književnom djelu koje žanrovski (i podžanrovski) možemo promatrati višestruko, pa ga tumačiti kao nacionalnu, povijesnu, političku, kulturološku, psihološku i etnografsku priču koja se bavi složenim temama identiteta te svega stvarnosnoga u postmoderno društvo, uvijek na razini kantovske odrednice – „zvjezdano nebo nad nama, moralni zakon u nama”. U svojim mikrodimenzijama roman nam govori o suodnosima povijesti i suvremenosti (studentski nemiri 1968., Hrvatsko proljeće 1971., Domovinski rat 1991., propitivanja hrvatske demokracije i vlasti u nezavisnoj domovini), dok je njegov fabularni tijek premrežen najrazličitijim događajima, temama, motivima, likovima (poljski radovi i pečenje rakije, kolači i kiseljenje, moda i higijena, Uskrsi, Božići, rođendani, vjenčanja, struja, voda, način stanoovanja, knjige i čitanja, filmovi, pjesme i pjevači, glumci, jela, od dida Igrića, „patrijarharca meka srca”, i Lažote iz posuškoga sela do poimeničnih profesora na Filozofskome fakultetu u Zagrebu, tete Eme i mladoga Ivice To-

dorića, punde à la Jovanka Broz, Ericka Burdona, Nietzschea i Heideggera, do-
ušnika, „andela čuvara”, prijatelja i iz-
dajica itd.). Na stilskoj se razini zamje-
čuje često kontrapunktiranje jer očito
su njihovi životi u odnosu na stvarnost
i bili slika kontrasta („šutjeti i plaka-
ti”, bolesti i radosti, ljubavi i čekanja,
strah i nada, Slavonija i Hercegovina,
zemlja i kamen, seosko dvorište i grad-
ska moderna četvrt, interesi i dužnosti,
šokački, lički, hercegovački, dinarski,
panonski jezik itd.). Po svemu tome
ovaj je roman jedinstven u suvremenoj
hrvatskoj književnoj zbilji jer je neza-
bilazan dokument političkoga, kultur-
noga i identitetskoga razvoja.

U romanu *Tvojim glasom* ne prati-
mo samo priču o događajima i hirovi-
tim mijenama u zajedničkome život-
nom vijeku Benjamina i Dubravke, od
njihova djetinjeg lova na leptire u Do-
njim Andrijevcima u trećemu razredu
osnovne škole (daleke 1953. godine)
i prve i jedine ljubavi, pa do prirod-
nih i tehničkih znanosti, televizije i
novih medija, kompjutora, interneta,
Googlea i SMS-a te, konačno, po Be-
njamina i njihov zajednički život tra-
gičnoga koronavirusa; to je paralelno
i priča o svim fazama tzv. socijalističke
izgradnje komunističke Jugoslavije,
križnome putu i onima koji se s njega
neće vratiti, nacionalnim, socijalnim,
kulturološkim razlikama i odnosima,
o stvarima o kojima se šutjelo, emigra-
ciji i osobnome emigriranju, revoluciji
i kontrarevoluciji, hrvatsko-srpskim
odnosima, hrvatskoj mladeži i oporbi
i, konačno, demokratskim promjena-
ma pred kraj 80-ih godina 20. st. U ci-
jelome svom životnom vijeku autorica
nije preskočila, zanemarila ili izbjegla
ni jednu aktualnu ili „škakljivu” temu
u razdoblju duljemu od pola stoljeća.

Dubravka Oraić Tolić istaknuta je
hrvatska književna teoretičarka, pje-
snikinja, esejistica i prevoditeljica, čije
znanstveno i književno stvaralaštvo
obuhvaća i tumači različite aspekte
književnosti i kulture, a sve se rečeno
odčitava i u ovome kolažno strukturi-
ranome romanu interdisciplinarnoga
pristupa, ispovjedno sentimentalno-
me, politički grotesknome, u kojemu
se literatura povezuje i s drugim kul-
turnim, pa i znanstvenim disciplina-
ma. Prelazeći preko svih tradicional-
nih granica i „propisa” pisanja roma-
nesknoga štiva, Dubravka Oraić Tolić
svojom je iznimnom akribijom, kazao
bih, i projektom i intuicijom, stvorila
novi književni žanr u kojemu je dubo-
ko utisnut njezin osobni intelektualni
i duhovni pečat.

Svakako, roman je i citatno djelo, a
po tome je fenomenu Dubravka Oraić
Tolić kao znanstvenica i poznata. Nai-
me, Benjamin, njezin suprug i njezina
ljubav iz najranijega djetinjstva, govo-
ri, a Dubravka se samo koristi glasom,
dakle jezikom kojim zapisuje ono čega
se on sjeća stvarajući tako most izme-
đu prošlosti i sadašnjosti, kolektivno-
ga i osobnoga, rečeno je, od poratnih
godina Drugoga svjetskog rata do
osamostaljenja slobodne Republike
Hrvatske i preispitivanja kulturnih i
etničkih specifičnosti u kontekstu glo-
balnih promjena. U svakome od po-
nuđenih primjera, kada treba odabrati
između onoga što je sigurno, poželjno
i ispravno na jednoj strani i ljubavi na
drujoj, autorica izabire ljubav. U slu-
čaju „sudbonosnih odluka” Benjamin
odlučuje, ali Dubravka odluku propi-
tuje i potvrđuje, prihvaća „nepodno-
šljivu lakoću postojanja”, kako bi ka-
zao Kundera, i tako u svakoj životnoj
prilici ili dvojbi iznova produbljuje je-

dan cjeloviti svemir njihove zajedničke ljubavi. Ljubav (ni)je samo pitanje autonomije, međusobnih očekivanja i pitanja slobode, ona je i časni duhovni trijumf koji ih oslobađa svih usputnih nasrtljivaca.

Roman *Tvojim glasom* saga je o životnoj i ljubavnoj priči Benjamina Tolića i Dubravke Oraić Tolić, koju izgovara Benjamin, sada s onoga svijeta. On se javlja kao imaginarni Dubravkin sugovornik kroz svoj pogled na svijet, pri čemu autorica znakovitim kontrastima minuciozno propituje zajednički život slijedom povijesnih i političkih okolnosti, etičkih i filozofskih stavova, pitanja identiteta te, konačno, odgovornosti vlastitih postupaka u traženju unutarnje slobode, kritičkoga i samokritičkoga odnosa prema društvenoj i vlastitoj prošlosti i trenutačnoj zbilji. Ljubav će kao supersenzibilni aspekt ljudskoga odnosa, u kontekstu stalne mijene političkih previranja, postati i simbol otpora, simbol emocija, dilema, uvjerenja, sukoba, osjećaja i misli, unutarnje borbe, individualne drame, uvjetovane trenutačno postojećom ideologijom, ideološkim podjelama, političkom nesigurnošću.

Nepokoravanje ljubavi pravilima ideologije i političkoga života govori nam da se ovo djelo bavi i unutarnjom pričom i njezinim vanjskim uzročnicima. Politička dimenzija priče, istina, duboko je ukorijenjena u živote glavnih likova romana, Benjamina i Dubravke, koji se političkoj sili suprotstavljaju osobnim unutarnjim moralnim principima. Zbog očeva, koje oboje neće ni upoznati, a koji su bili na nepoželjnim stranama povijesti, njima će trnuti zubi od nevinoga djetinjstva pa gotovo do dana nastanka ovoga djela.

Ljubav i politika u stalnoj su interakciji u njihovoj intimnoj priči i emocionalnim svjetovima. Politika je na svakome koraku testirala snagu njihove ljubavi, ne puštajući ih ni trenutka iz svoga žestokog hrvačkog zagrljaja, posebno u onim trenutcima kada se o bitnim pitanjima života nije moglo otvoreno i bez zazora razgovarati, ponajmanje na hrvatskome jeziku. Izbjegništvo tih dvoje mladih ljudi, izbjeglički logori, studiranje u tuđini uz rad na „traci za pranje boca” ili „raznošenje cvijeća”, dosjei jugoslavenske milicije o njihovu životu, radu, životnim opredjeljenjima i svakodnevnim sitnicama, šikaniranje, ispitivanje, oduzimanje putovnica, presude i zatvori, diskvalifikacije zbog grijeha govora, sve je to izrečeno u ovome romanu, ali ne kao izricanje presude, nego kao temeljito tumačenje svjedočanstva, krležijanski kazano, ali na Dubravkin način, kroz „panoramu pogleda, pojmova i pojava” o uzrocima i posljedicama jednoga vremena. Benjaminova emotivna osobnost i intuitivna narav i Dubravkina teoretska, intelektualna ekspanzija, bez i jedne panegirične fraze, u ovome djelu prikazani su u nevjerojatanj širini detalja koji rasvjetljuju gotovo cijelu jednu epohu hrvatske zbilje, društvenih norma i političkih odluka koje su otvarale prostor dubokih unutarnjih konflikata u profesionalnome i privatnome životu pojedinca. Ljubav se u konačnici pokazala kao jedini otpor povijesti.

Napokon, mogu govoriti i tumačiti koliko god želim, ali, čini mi se, nikad neću moći reći sve, čak ni uspješno ponoviti ono što je Dubravka Oraić Tolić ispričala, jer ova priča nema kraja. Bar ne za mene, koji sam dio generacijske geneze 1971. godine.

Antologijska ritmičnost, zavičajnost i blagozvučnost

Mirjana Smažil Kočan

ZAVIČAJNI ZVONINI

STIJEPO MIJOVIĆ KOČAN

MATICA HRVATSKA, OGRANAK KONAVLE
GRUDA, 2025.

Knjiga ZAVIČAJNI ZVONINI Stijepa Mijovića Kočana ima četiri ciklusa: Gjurinski s dvadeset i četiri zvonina/soneta, Konavoski sa sedamnaest, Dubrovački s dvadeset i jednim, a Hercegnovski s deset. Svi su svojevrsna ispovijest ili razgovor s Kontesom. Kako sam autor jednom reče, nastajali su s njom i uza nju.

Gotovo da nema žanra u kojem se Stijepo Mijović Kočan do sada nije okušao. No, krajem prošlog i početkom ovog stoljeća već se bavio i sonetima. Njegova knjiga osmeračkih soneta *Sonet svinjcu i ... Kati, naravno* polučila je odlične kritike.

Tako je Ludwig Bauer napisao: *U nekoj velikoj svjetskoj književnosti ovakva bi zbirka soneta možda postala svjetski događaj. (...) moguće je kako će Kočanova zbirka soneta zablistati punim sjajem tek kada veći dio onog što danas doživljava priznanje – bude zaboravljeno.*

(Ludwig Bauer *Soneti, pravi soneti, Školske novine*, 14. studenog 2000., o zbirci *Sonet svinjcu i Kati naravno*, Stajer graf, Zagreb, iste godine.)

Tada su to bili uglavnom tzv. soneti s repom. Znači s dodanim petnaestim stihom, stanovitim komentarom dotadašnjih četrnaest.

Ovdje je riječ o dvanaesteračkim sonetima. Svi ovi zvonini/soneti Stijepa Mijovića Kočana nemaju samo određenu vanjsku formu, nego i unutarnju. Imaju svoju sadržajnu strukturu, po kojoj se u prvoj kvatrini nalazi teza pjesme, u drugoj njena antiteza, a u dvjema tercinama sinteza. Time autor u svojim zvoninima tvori skladnu dinamiku, izmjenu napetosti i opuštanja, pretpostavki, njenih negacija i na kraju zaključka. Brojne iznimke samo potvrđuju to opće pravilo.

Za bolju preglednost i lakše snalaženje Kočan je, u puno opširnijem „rukopisu“ iz kojeg je napravljen ovaj izbor, svoje brojne zvonine podijelio na cikluse označavajući ih slovima i rednim brojevima.

Vidljivo je da su Kočanu vrlo važne stanke, predasi, cezure (jasne su, iako nisu označene) i da iznimno vješto barata skladanjem rime koja pomaže ritmičkoj organizaciji njegovih stihova ne samo zbog sklada već i zbog njegove akustičke konstrukcije.

Ritmičkoj organizaciji stihova važno je načelo istog broja slogova u svakom stihu, a pojava stanke uvijek nakon šestog sloga, zvoninu osigurava sklad. Riječi s takozvanim refleksom glasa „jat“ mogu se čitati kao kratki refleks „je“ i onda kada je to dugo „ije“; to je velika pogodnost za rimovanje.

Kočan se oslanja na talijanski ili Petrarkin tip soneta. Osnovni oblik Stijepovih soneta u ovoj knjizi čini četrnaest dvanaesteraca podijeljenih, kako i priliči, u dvije kvatrine i dvije tercine koje su međusobno povezane. Članci su mu parno složni. Autor rime iz kvatrina u načelu ne prenosi u tercine, osim u rijetkima gdje su rime u svim

stihovima iste, tzv. nagomilana rima (a, a, a, a) što je vrlo dojmljivo.

Unutar okvirne pravilnosti Stijepovi soneti često nađu način ponuditi i poneku sitnu nepravilnost koja time nimalo ne umanjuje sklad njegovih vrhunskih ostvarenja.

Rima, odnosno glasovno podudaranje na završetku stihova, u Kočanovim kvartinama najčešće je u klasičnom obliku obgrljene rime (abba abba), dok u tercinama prevladava raspored cdd cdd, iznimno cdd ecc ili ccd dcc, rijetko ccc eee... Tercine se inače rimuju znatno slobodnije.

Autor se uvijek drži čvrstog rasporeda slogova što pridonosi ritmičnosti (skladnosti) i blagozvučnosti te povezivanju i isticanju rimovanih riječi.

Vanjski oblik Kočanovih zvonina nije sam sebi svrhom. On utječe na kompozicijsku organizaciju koja ima svoj slijed, razvoj, povezanost, zgusnutost, težinu i zaokruženost. Oni odišu istinskom pjesničkom i stvaralačkom snagom upravo stoga jer posjeduju i svoj unutrašnji red. Ni jednu značajniju riječ u pojedinom zvoninu nije dva puta upotrijebio.

Kočanovi zvonini po sadržaju nisu isključivo ljubavni kao u petrarkista. Pjesnik je tematski raspon soneta znatno proširio, gotovo da i nema teme koje se nije dotakao. Njima je uspješno izrazio ne samo misli i osjećaje nego svoje stavove, razmišljanja, dojmove, očekivanja, razočaranja i svoje ushite. Oni su često rodoljubni, satirički, polemički, religiozni, filozofski, politički, itd. U Stijepove sonete uistinu je sve stalo; parodija, ugladenost, tlapnja, sjećanja, filozofska meditacija... obilježeni su temom ljepote, mladenačke ljepote koju uništava vrijeme, a s jednakom je

snagom opjevana i osobna sposobnost ljubavi i umjetnosti da nadživi vrijeme pa čak i smrt. Obraćajući se u svakom od svojih zvonina Kontesi, autor na neki način ipak nastoji, možda i ne htijući, sačuvati stalnu prisutnost ljubavne tematike.

Soneti Stijepa Mijovića Kočana kruna su njegova dosadašnjeg rada, njegova razmišljanja, morala, ponašanja... zavičaja i domovine, inspirativni su, pokreću, mijenjaju granice poetičnosti, otvaraju horizonte.

U vrijeme kada se može učiniti da je sonet kao književna forma ostao na povijesnim marginama, Kočanovi zvonini dokaz su koliko sve može biti uvijek aktualno i umjetnički savršeno. Mijović Kočan na iznimno dojmljiv način u svojim zvoninima donosi mnogo lucidno opažanje i mnogu gorku istinu.

Uvjerena sam kako će ova knjiga zvonina, koja je dakle predvodnica drugoj, znatno opsežnijoj, oduševiti mnoge čitatelje, ponajprije ljubitelje ovog metričkog oblika poezije i da će sonetna forma moguće doživjeti svoj novi procvat.

Kočan je, i to je danas posve jasno i vidljivo, jedan od hrvatskih književnih velikana, oličenje svestranosti i predanosti svakoj književnoj formi. Uz to je i čio i mio i drag i zahvalan pričalac od kojega se uvijek ima što pametna i zanimljiva čuti.

Kočan je odmjeran i samokritičan u svemu što radi... dopušta nam zajedno s njim zaroniti u našu društvenu zbilju ne libeći se sve nazvati svojim imenom i svakoga postaviti na mjesto koje mu pripada.

Ispisujući jednostavno, ali stameno svoj život, svoja zapažanja, svoju autentičnu sudbinu, on je uspio ono što

uspijeva samo rijetkima i iznimnima: da to budu i stihovi u kojima mnogi, gotovo svatko može i sebe naći, prepoznati svoju emociju, vlastitu opasku o životu, a da to pjesništvo ujedno ima karakter trajnosti. Usuđujem se reći i svestremenosti upravo stoga što je izvorno, vlastito, uvijek izvan trendova pjesničkih moda ili pomodnosti.

No, premda su njegove teme takozvane vječne, on je itekako u svom vremenu. O mnogim temama Kočan je u svojim zvoninima izrekao toliko vrijednih zapažanja da su uistinu vrelo mudrosti i spoznaje.

Imam sreću i čast svakidanje svjedočiti koliko još materijala, koliko književnog žara ima u njemu. Uvjeren sam da nam Stijepo Mijović Kočan ima još puno toga reći. Valja mu samo poželjeti „mirno more” i sretnu plovidbu književnim prostranstvima. I da mu muze još dugo budu sklone.

Ovdje je i prilika pojasniti odakle riječ zvonin. Već su neki (Zvonimir Mrkonjić) za sonet rabili naziv zvonjelica, no zvonjelica je imenica ženskog roda i ima više slogova od riječi sonet. Tako je Kočanov naziv zvonin puno prikladniji jer je muškog roda i ima isti broj slogova – dva – kao i sonet. Toliko o tome.

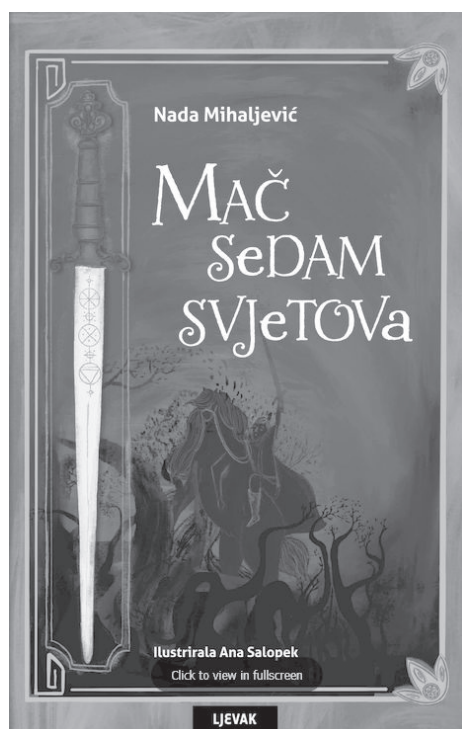
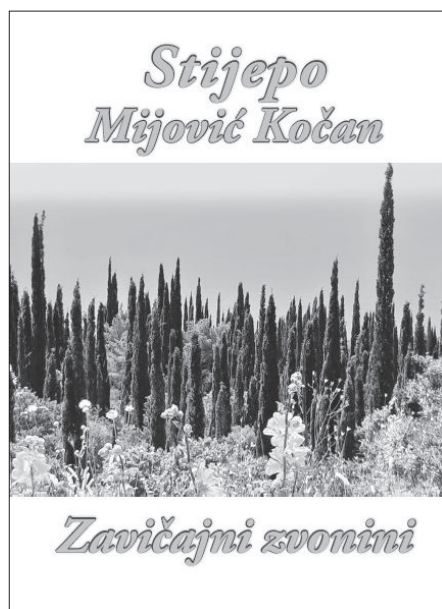
Stijepo Mijović Kočan u svojim zvoninima, kao i inače u svojim književnim građevinama, rabi slojevit, plastičan i pripovjedački nadahnut hrvatski jezik, govor, idiom i idiolekt konavoskoga kraja, što u prepletu biografiskoga, memoarskoga, autobiograf-

skoga i baladičnog tona i lucidnih narativnih strategija donosi u Kočanova djela novost, svježinu, toplinu i stano vitu hrabrost, što njegovim djelima jamči iznimnu kvalitetu i uspjeh te aktualizaciju povijesnog protoka i sudbine, etnobaštinu jednako kao i baštinu hrvatskoga jezika u lucidnom diskursu i žanru tradicionalnog, a opet modernog, suvremenog identiteta.

Sela istočnih Konavala, znači i Đurinići, povijesno su, sve do velikosrpskog šovinističkog i osvajačkog nasrtaja 1991., bila gospodarski povezana s tržnicom u Herceg Novom, osobito dok ih je s tim gradom povezivao i vlak, ali od davnine već i konjski i pješački putovi. Herceg Novi je grad Kočanova djetinjstva, gdje ga je majka vodila na zavjetne mise u crkvi sv. Antuna. I to je u stanovitim smislu njegov zavičaj. Posebno se u njemu ističu hrvatski svetac Leopold Bogdan Mandić, rođen u Herceg Novom, i hrvatski pjesnik i filozof Vjenceslav Čížek, „Hrvatski Mandela” jer je dugo robijao zbog sukoba s Josipom Brozom Titom, po majci Konavljanim; obojica su zaslužila zaseban Kočanov zvonin. No, tu su i druge teme iz Kočanova djetinjstva vezane uz ovaj bokokotorski grad.

Knjiga ZAVIČAJNI ZVONINI značajan je doprinos hrvatskoj književnosti i stanoviti *homage* Kočanovim Konavlima i Dubrovniku, posebno rodnom selu, Đurinićima.

No, ima li Kočana uopće izvan zavičaja!?

OSVRTI I PRIKAZI

Esej i promišljanja o novom romanu za djecu i mlade književnice Nade Mihaljević *Mač sedam svjetova*

Kristina Silaj

MAČ SEDAM SVJETOVA

NADA MIHALJEVIĆ

LJEVAK

ZAGREB, 2025.

Možda postoje ipak neki bolji svjetovi za djecu, svjetovi mašte i dragocjenih božanstvenih predmeta koji bi zaštitili sve što djeca nose u svojim unutarnjim svjetovima? Možda uistinu postoje vilinski svjetovi kakve je opisala književnica Nada Mihaljević u svojem novom romanu *Mač sedam svjetova*? Što kada bi naša djeca mogla nagnuti se nad potoke, rijeke i jezera i razgovarati s vilinskom kraljicom, da im daruje nešto predivno za njihovo djetinjstvo, da ne trpe poglede na razorene dječje svjetove u Gazi, Siriji i Ukrajini? Što bi sa suvremenom djecom bilo kada bi ih mogla tješiti bića iz paralelnih svjetova, kada bi u teškim situacijama u školama i u društvu općenito, mogli dobiti pomoć od čudesnih bića? Kako da sačuvamo živote sve te napadnute djece, kako da vratimo u stvarnost živote nastradale, preminule djece? Uistinu nam samo književnost i duhovnost (Božja pomoć) može pomoći. Da bi preživjela ovakvu stvarnost, u kojoj sve vide i sve spoznaju prerano, djecu danas moraju zapravo spašavati nadnaravna bića, anđeli, potomci vila kakve je književnica Mihaljević opisala, moraju ih u sigurne tople svjetove otpratiti na spavanje

dječji književnici. Čvrsto vjerujemo da su nevini dječji svjetovi prvi i osnovni temelj svetosti koji postoji u stvarnosti. Djeca su po svojoj izvornoj nevinnosti posebna, izazivaju veliku ljubav i djeca imaju pravo tražiti ljubav. Djecu se ne smije povrijediti, Bog, roditelji i dobronamjerne osobe žele da djeca budu sačuvana u svojem integritetu, da odrastaju zaštićena čak u svijetu mašte, ali još više u stvarnosti. Djecu se ne smije doticati i intima je danas kod djece dopuštena samo roditeljima, obitelji, povjerljivim prijateljima i osobama kojima roditelji mogu sa sigurnošću vjerovati. Previše je povreda djece. Djeca vjeruju u priče, bajke, djeca vjeruju u vodenjake i patuljke. Djeca ipak postoje, a s njima i nevinnost koju moraju čuvati svi članovi društva. Svih sedam svjetova koje opisuje književnica Nada Mihaljević postoji samo zbog djece, zbog želje svih nas odraslih da djeca radosno i sretno u svojoj nevinnosti žive. Fantastična proza s fantastičnim i čudesnim bićima početkom 21. st., tzv. milenijska proza i filmska industrija jako je razvila književnost engleskog književnika Johna Ronalda Tolkiena, koji je maštu fantastičnih svjetova razvio do neslučenih razmjera. Na tragu tog poznatog engleskog klasičnog književnika za djecu i mlade mnogi epigoni pisali su i u Hrvatskoj djela fantastične proze, ali i širom svijeta mnogi su autori prepoznati kao pisci fantastične proze. Među njima se stvaralaštvom istakla i književnica Nada Mihaljević koja je u ovom svom novom romanu ispreplela fantastičnu prozu i brojne pustolovine junaka koje je opisala na čudnovat, poseban način koji će se sigurno svidjeti dječjoj publici. Teško je i nepotrebno ući u cjelokupnu fabulu ovog dječjeg romana

koji prati mnoge posebne književne likove. Jedan od najposebnijih likova u vilinskom svijetu, koji se pored kraljica vila bori protiv utvara i mračnih sila, vila je Pelinka koja bi po svojoj prirodi trebala biti besmrtna, ali zaljubila se u običnog mladića te je u trenutku kada je rodila dječaka i junaka Dana, ona doživjela nesreću – otrovana je te su vile tražile način da iscijele Pelinku. Posvuda su u svjetovima tražile protuotrov za ovu posebno tužnu vilu jer joj je kraljica vila zabranila daljnji život s ocem svog djeteta, a morala je napustiti i svoje dijete zbog teške bolesti. Iscjeljivanje kao tema dječjeg romana te posvećeni predmeti koji služe kao pomoć u teškim situacijama predivna je tema jer je vidarstvo kroz povijest hrvatske dječje književnosti bilo zabilježeno kao motiv, ali rijetko je koja književnica u ovako značajnoj mjeri spominjala moć iscjeljivanja koji se u romanu *Mač sedam svjetova* veže uz vile. U Tolkienovu ekraniziranom djelu *Gospodar prstenova* u jednom dijelu kroz posebne auditivne motive, kao s drugog svijeta, u pojedinim scenama prikazane su vile koje su liječile ranjenog junaka. Zavjese, tajanstveni velovi i duhovi koji su tada okruživali vile dočarani su kroz posebnu svjetlost gdje žive vile koje pružaju pomoć u nestvarnim scenama izrazite duhovne ljepote. U nekim dječjim bajkama, koje su objavljivane prije, ali posebno posljednjih godina kao književni likovi u dječjoj književnosti koji direktno spašavaju junake, pojavljuje se lik jednoroga koji spašava junake, ali nakon što oni prežive uz jednorogovu pomoć, osuđeni su na „poluživot” jer su tražili pomoć od fantastičnog lika. U kršćanstvu postoji tradicija održavanja zavjeta te direktna pomoć Bogorodice,

Krista i kršćanskih svetaca koji iscjeljuju i vidaju bolesti, ali isto tako postoje i kršćanske parabole u kojima se opisuje doslovno dizanje iz mrtvih zagovorom božanstva – Krista i Blažene Djevice Marije. Međutim, u kršćanstvu osobe koje primaju pomoć primaju zapravo pomoć da bi živjele punim životom jer im zagovor iscjeljenja dolazi od Boga koji je izvor besmrtnosti te osobe koje su primile pomoć od božanstva stječu mogućnost novog života.

U romanu *Mač sedam svjetova* likovi prolaze brojne pustolovine, oni lutaju pod zemljom i nepoznatim krajevima, spavaju kao gosti u nepoznatim svratištima, spavaju čak u štagljevima sijena uzdajući se u milost sudbine da im nitko neće naškoditi. Oni jašu konje posebne inteligencije koji im pomažu u osvajanju nepoznatih terena ili ih spašavaju u brojnim situacijama. Oni su prisiljeni penjati se visoravnima i planinama, odolijevati snijegu i mećavama, uspostavljati prijateljstva sa strancima kojima moraju i pomagati jer se dobro dobrim vraća. Junaci dobivaju darove, npr. mač po kojem je naslovljen roman ili čak i posvećenu vodu koja ih može spašavati od utvara i pomagati im u teškim situacijama. Vila koja pjeva, Ilanka, koja budi svijet vodenih duhova kada su junaci u završnoj bitci sa zlom opisani u direktnoj opasnosti sa stršljenima, zapravo pokazuje kolika je ne samo sakralna vrijednost glazbe već i književna, pa i duhovna, jer se u tradiciji Katoličke Crkve uvijek govori *Tko pjeva, dvostruko moli*. Vila koja je svojim posebnim pjevom otjerala stršljene, a junaci uz pomoć čudesnih predmeta, pokazuje zapravo da ljepota izvorne viline duše može pobijediti naraslu moć zla u svijetu. Zlo se može činiti moćnim, ali zajedničko djelova-

nje u smjeru prijateljstva, spašavanja, pristanak na pustolovine da bi se spasilo druge likove u romanu uvijek je jače od snage utvara koji su obična strašila pred moći ljubavi u svemiru. Ljubav kao snaga koja stvara, rađa, može uništiti najezdu zla, stršljena i prva je moć u iscjeljivanju osoba, pa i vila. Brojne sretne situacije u romanu koje prate kao sreća naše junake poticaj su mnogim mališanima da se ne boje zato što su mali, a mladim čitateljima pouka su da se moraju truditi biti hrabri jer će ih tada u životu pratiti sreća. Djeću moramo učiti da se čuvaju u svojim krhkim egzistencijama, ali kada dobro nauče snalaziti se u životu, moramo ih pustiti u njihove pustolovine – da postignu ljubav i sreću, da pobijede tame na svom životnom putu i da čuju vilin pjev, da vjeruju u dobra nevidljiva bića iz svijeta fantastičnih priča kako bi bili cjelovita bića koja vjeruju da pobjeđuje dobro, da opasnosti postoje zato da bismo ih prebrodili.

Suvremena pedagogija jako se razlikuje od kršćanske pedagogije. Kršćanska pedagogija uvijek je naglašavala da ako djeca budu dobra, ako budu učila, bila pristojna i slušala svoje učitelje i roditelje – sigurno će proći dobrim putem u životu i sigurno će im biti dobro. Kršćanska pedagogija još uvijek uči djecu da svako dijete ima svoj specifični put i ako ga bude slijedilo, neće promašiti život, život takve djece imat će puni smisao, samo trebaju slijediti svoj put. Današnja suvremena pedagogija djecu previše smješta u realnost tako da ona prerano odrastaju i gube svoje dječje svjetove, a njihovi životi za suvremene su pedagoge relativan pojam, suvremena pedagogija jako se buni protiv apsolutnih vrijednosti, kao što su jedna vječna ljubav,

spolna čistoća do braka, odano iskreno prijateljstvo, poštovnost i dr. U cijelom svijetu za djecu je to najveći problem jer temeljno je dječje pravo da imaju pravo u prvom redu i uvijek biti djeca, a kao djeca oni vjeruju u apsolut i u vječne vrijednosti, te i u svijet mašte. Suvremeni pedagozi smatraju da religijska kršćanska pedagogija ne priprema djecu za okrutnu stvarnost. A možda bi nova djeca mogla promijeniti stvarnost, spriječiti njezinu okrutnost putem plemenitosti i vrijednosti utemeljenih na ljubavi. Djeca imaju pravo na svoje maštovite prostore i krajeve. Tako ih njihovi bližnji uče da se oprezno kreću kroz stvarnost, ali da se ne boje jer je dobra strana života uvijek na strani nevine djece. Sva su djeca po svojoj prirodi nevina i tu izvornu nevinost i čistoću ne može im oduzeti niti jedna osoba, jer kada se krše dječja prava, osobe koje to čine ipak prvenstveno skrnave sebe, a ne djecu koja ništa nisu skrivila. Nevinost kao dar od Boga, nešto s čime se djeca rađaju ne mora prestati niti kada djeca odrastaju, a mnogi recenzenti dječje književnosti bezbroj su puta već napisali da čak i kod naše najpoznatije književnice bajki Ivane Brlić-Mažuranić – nevinost i dobrotu uvijek pobjeđuju – na ovom ili na onome svijetu. Kod književnice Nade Mihaljević svjetovi koji postoje propadaju jedan u drugi, putuju jedan prema drugome sve zbog toga da bi se spasilo čudesan svijet glavnih junaka koji u ovome romanu pobjeđuju zlo i pronalaze zaštitu, te bivaju spašeni. Osobe u romanu prelaze iz jednog u drugi svijet i tako se međusobno prepoznaju ili kao prijatelji ili

kao neprijatelji. Posebno je zanimljiva kozmologija svjetova koje je skrojila autorica Mihaljević u ovome romanu, svijet običnih ljudi, vilinski svijet, svijet šumskih duhova i drugi brojni svjetovi koji se prepliću i imaju posebna mjesta koja su prijelazi iz jednoga u drugi svijet, što se odvija na čudesan način. Što se tiče same magije, u knjizi je prisutno toliko maštovitih motiva tako da je cijeli tekst proizvod plodne mašte i nema nikakvih okultnih predodžaba; u ovoj fantastičnoj priči čak ne bismo mogli pronaći mnoge oblike bajki, premda bajkovitih oblika ima, ali cijeli je tekst klasičan izraz fantastične proze za djecu i mlade i sigurno će ih autorica kroz kreirane pustolovine do kraja držati u napetosti. Ukratko, zanimljivo, prepuno bujnih maštovitih motiva, putova kroz šume, vode, livade i svijet koji će zaintrigirati čak i odrasle čitatelje. Zrcalo iz prirode kao motiv poznat je još iz legende o Narcisu koji se naginje nad vodu da bi samog sebe vidio, ali ovdje zrcalo nije faktor sebičnosti niti zbunjujući motiv koji zamađuje istinu, zrcalo se pojavljuje kao oružje dobra jer ako gledamo u ispravna zrcala u ovome romanu – uvijek primamo pomoć od vilinske kraljice koja uvijek spašava. Danas su svijetu potrebni romani koji na diskretnan način objavljuju mogućnost da se glavni junaci u romanu spase, ozdrave, pobijede neprijatelje. Takvi romani mogu samo pomoći djeci da gube strahove koji su im kočnica da izraze sebe u školi i u brojnim aktivnostima gdje trebaju izraziti svoju kreativnost bez bojazni.

OSVRTI I PRIKAZI

Vječna borba između svjetla i tame

Željka Lovrenčić

KRALJEVI & ČAROBNJACI: VRIJEME PRIJE SVEGA VREMENA

IRIS CECILIA DE CORBAVIA

NAKLADA BOŠKOVIĆ

SPLIT, 2025., 783 STR.

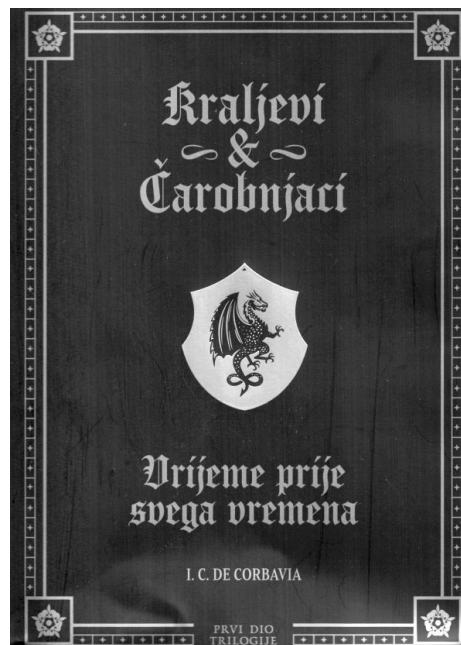
Ljude je oduvijek zanimalo što se, prema riječima Lewisa Carrolla, autora knjiga o Alisinim čudesnim pustolovinama, krije s druge strane ogledala, odnosno u svijetu fantastike. A bajkovitost i fantastika u književnosti postoje od najranijih vremena: i ona primitivna puna je tih elemenata. Fantastike, dakako, ima u mitovima i magiji, a početkom pisane književnosti opisi čuda i nestvarni događaji prisutni su u gotovo svim djelima. Ta vrst književnosti svoj uzlet ima u razdoblju romantizma kad odražava čovjekovu potrebu za bijegom i snažnu želju za sklanjanjem u predjele imaginacije. Sredinom dvadesetog stoljeća nastaje književni smjer epska fantastika koji obuhvaća svijet magije i čarobnjaštva, velike sukobe između dobra i zla, silovite borbe u izmišljenim kraljevstvima, legendarne ratnike i čudesna bića. Najznačajniji je predstavnik toga žanra John Ronald Reuel Tolkien. Ovdje svakako moramo spomenuti i serijal od sedam romana Joan K. Rowling posvećen pustolovinama mladog čarobnjaka Harryja Pottera i njegovih prijatelja koji je postigao svjetski uspjeh.

Fantastični je žanr oduvijek popularan i u hrvatskoj književnosti, a posvetila mu se i spisateljica Iris Cecilia de

Corbavia, koja ga je dodatno obogatila ispreplitanjem s povijesnim događajima te je na taj način nastala nova i izvorna vrst štiva. Pred nama se nalazi njezina opsežna knjiga naslovljena *Kraljevi & čarobnjaci: Vrijeme prije svega vremena* odnosno prvi dio trilogije.

Iris de Corbavia rođena je u Splitu, gdje je završila klasičnu gimnaziju i glazbenu školu. U Zagrebu je na Filozofskom fakultetu studirala romanistiku i slavistiku, a na Muzičkoj akademiji muzikologiju. Na Visokoj školi za primijenjenu umjetnost u Zürichu završila je studij likovne umjetnosti. Pored književnog rada bavi se i slikarstvom. Od rane je mladosti pisala poeziju i kratke priče, za koje je dobivala brojne nagrade. Od 1985. živi na relaciji Düsseldorf – London – Opatija.

Već u njenoj prvoj knjizi koja nosi naslov *Torquata* jasno se nazire smjer autoričina književnog kretanja – fan-

tastika i povijest uz romantičnu ljubavnu priču. U tome se romanu govori o sudbini mladih hrvatskih plemića, tek vjenčanog para Eleonore i Frana koji nestaju u vrtlogu bitke na Krbavskom polju. Premda se čini da su otišli zauvijek, čudesna bića odlučuju promijeniti njihovu sudbinu i oni se ponovno pojavljuju na životnoj sceni; prisutni su i u ovoj knjizi.

U romanu *Kraljevi i čarobnjaci: Vrijeme prije svega vremena* vješto su spojena dva književna djela – jedno je fantastičan svijet vilenjaka, vještica i čarobnjaka, a drugo povijesna, gotovo realistična priča o životu hrvatskoga plemstva i njihovih podanika u XV. stoljeću. Jedno obilježava svijet mašte, drugo zbilja i povijesne činjenice. Međutim, ta se dva svijeta neprestano susreću i isprepliću... Stil pisanja i jezik adekvatno su prilagođeni tematici; nadnaravni svijet zahtijeva lepršavost, hitrinu i profinjenost, a povijesne činjenice jasnoću i preciznost. Opisi djelatnosti čarobnjaka i njihovih čarolija izazivaju čitateljevu pozornost zbog iznimnih scena koje otkrivaju bujnu maštu autorice ove knjige. Primjerice, na strani 366/367 kaže: *Butko se zgrči. On tu više ništa nije mogao niti smio napraviti. Oprezno se povuče, ostavljajući Knjizi dovoljno prostora da odluči o njegovoj sudbini. Znao je koliko ju je opasno otvarati, nekmoli kad se otvori sama. I još na smrt ranjena. Ovo je bilo stanje u kojem ga nikakve čarolije ne bi mogle spasiti.*

Ležala je ispred njega potpuno rastvorena. Ogoljena u svom jadu, ljutnji, tisućama ranjenih duša, milijunima okrnjenih sudbina ili tek zabilježenih istina. O bolestima koje tek treba svladati, o kraljevima koji vape za svojim narodom, o čarobnjacima i njihovim

skrivenim formulama. Kamenu mudraca i, naposljetku, o ljubavi i očuvanju vječnog Sijetla. Sve to i puno više čuvala je na svojim izmučenim stranicama.

Čarobnjaci, tri Suđenice, začarani zmaj i Crni vitez čine okosnicu ove priče. Svaki se od njih na svoj način bori za pravdu, upravlja ljudskim sudbinama, trudi se sačuvati dobro u sebi i odagnati zlo. Ovaj je roman također priča o ljubavi i bezuvjetnoj odanosti. Nježan je i romantičan, a ujedno napet i pun neočekivanih zapleta. Obiluje mudrim mislima, zaključcima, razmišljanjima o vječnosti i ljudskoj egzistenciji. U njemu ljubav naprosto pršti – bila to ona između Eleonore Klare Torquate i Frana Karla Borne Karloviča, dvoje mladih iz zavađenih obitelji koje susrećemo u autoričinu prethodnom romanu – bilo ona Eleonorinih roditelja grofa Vidulina Torquatoviča i majke Celestine Conchobair, Irkinje koja posjeduje nadnaravne moći – ili pak ljubav između Johanna Carolusa Karloviča i njegove supruge barunice Genoveve Elizabete von Rukavina, roditelja kneza Frana. Neki od ovdje opisanih likova zaista su postojali (grofica Isabella von Harrach, knez Gregor Karlovich, grofica Eleonora Klara Torquata iz roda Gussicha itd.), a drugi su, naravno, plod autoričine mašte.

Uz realistične događaje, pratimo i one koji se odvijaju u drugim svjetovima poput Svijeta patuljaka, Ujedinjenoga vilinskog kraljevstva, Bijelo-Zemlje, Argale, Carstva sjena; susrećemo se s vješticama, Pračarobnjakom i njegovim kolegama, vilama i drugim čudnovatim bićima... Radnja romana obuhvaća područja današnje Hrvatske i Europe – od Istre preko Dalmacije do Irske i Ujedinjenog Kraljevstva.

Počinje u vrijeme „kad su se tek stvarali krajobrazi Europe”, odnosno u vremenu prije svega vremena. Čarobnjak koji se čitateljima obraća u prošlovu napominje: *Svijet ima nekoliko lica. Ljudskoj je vrsti najbliže ono koje je dio ljudske svakidašnjice. Ono drugo koje prebiva u slutnjama, predznaku ili šaptu, zovemo OnkrajSvijet i čudesan je spoj podudarnosti u kojemu je DoljeZemlja tek njegov odraz.*

Neki su u potrazi za njim zauvijek nestali, a tek su rijetki raširili krila i vinuli se u njegova beskrajna prostranstva (str. 25).

Vrijeme prije vremena prethodi europskoj povijesti kad je formirana DoljeZemlja nastanjena ljudima. Vilenjaci su se iz svoga svijeta često spuštali u onaj ljudski, a od ljudi su se razlikovali samo po jednome vilinskom kodu ili VilinKrvi, tvrdi naša autorica. Vilinskim svijetom vlada Eilis Banrion I. ili, u prijevodu, Kraljica Elizabeta. Vilenjaci nisu nezainteresirani za događaje u DoljeZemlji; budno ih prate, a ponekad se i upliću u njih. Dakako, katkad se događa ljubav između ljudi i lijepih vila. Mnogi su muškarci očarani njima i žene ih. One odlaze iz svoga svijeta, ali mu se nakon smrti ponovno vraćaju. Osim Vilinskog Carstva, postoji i BijeloZemlja na čelu s kraljem Raabom I.

Roman i započinje opisima vilinske zemlje i Carstva kralja Raaba da bismo potom, u njegovu četvrtom poglavlju, čitali legendu o dolasku petero braće i dviju sestara na područje Udolinske zemlje. S njima su stigla i trojica Pračarobnjaka. Dvojica su se pobratila sa spomenutom braćom i uzimaju njihova imena: Lobel i Muhlo. Treći brat, Klukas, ratnik i junak, ostaje bez zaštite svoga čarobnjaka jer je pretjera-

no tašt te kolebljiv i povodljiv. Već je u ovome dijelu romana razvidno da su svijet čarobnjaštva i onaj stvarni povezani čvrstim i neraskidivim nitima.

Drugi dio ove pozamašne knjige naslovljen je Crni vitez. U njemu se prate događaji iz 1492. godine kad su Udolinskom zemljom vladale moćne plemićke obitelji od roda Gussicha među kojima su se posebno uzdigli knezovi Kuriakovichi, Karlovichi i grofovi Torquatovichi. To je i godina kad se ovim krajevima opasno približavaju Turci. Tada je u Istri na lomači spaljen Crni vitez ili vitez pakla, čarobnjak Budislaus Nepomuk Karlovich, zvan Butko. On je izvanbračni sin grofice Fione Livie du Chastel i kneza Gregora Vica Karlovicha. Kao dijete prvo je živio u Bretanji, ali je njegov otac kasnije zatražio da mu ga vrate kako bi živio s njim, njegovom suprugom i svojim polubratom. Jako je volio svoga nećaka Frana. Budući da je Butkova baka bila odmetnuta šumska vila, njegovu je sudbinu obilježila čarobnica Hakeba Atra. Zbog toga će morati postati vitezom HudoZemlje i štićenik njezina vladara Hageriona te naposljetku otići u Tamno carstvo ili u svijet Sjena odakle će pratiti zbivanja u DoljeZemlji u kojoj se plemići neprestano bore protiv najezdi bilo Mlečana bilo Turaka.

Osim o borbi između dobra i zla, odnosno svjetla i tame, ovaj roman govori i o onoj između života i smrti te znanja i neznanja. Jer, kao što je rekao Baudelaire, u svakom čovjeku, u svakom času postoje dvije naizmjenične čežnje: jedna prema Bogu, a druga prema Sotoni. Na pojedincu je odluka hoće li slijediti put tame ili će duhovno rasti, hoće li u sukobu između

ispravnog i pogrješnog odabrali nadu ili očaj.

U ovoj priči moćne fantazije u kojoj radnja teče fluidno i silovito autorica niti ne pokušava izbrisati granicu između sna i jave. Naprotiv, njena nas bogata mašta vodi u neistražene svjetove onkraj, a bajkoviti motivi i istančani jezik omogućuju da njene poruke o ljubavi prema čovjeku i svijetu u kojemu živimo dopru do čitatelja.

OSVRTI I PRIKAZI

Književnosti je dosta dosade (1)

Igor Šipić

KAO HUIA KAO VODA KAO STABLO

EMILIJA KOVAČ

ČAKOVEC, 2025.

Naslov eseja zamislio sam kao serijal zasada dovoljno udaljenih od „državnih granica dosade” da ne bi postale popularne, ili, još bolje, populističke. Naime, recentna domaća poetska scena, koja sve više poprima odlike introvertirane kulture, književnosti koja se obraća sama sebi, u svom iskazu tematskog i prigodničarskog karaktera, ubijajući u sebi univerzalno, počivalište je osobnih uvjerenja, motrišta i stavova političkih, ideoloških, domoljubnih, kršćanskih, kakvih god od niza stvarnosti. Rijetka je ona koja na prvu neće istom biti jasna, s kojom ćemo se sukobiti, gubiti i pobjeđivati, ne suzbijajući istinu stvorenih da ne bi bili upravo to što nisu, jednako razumljivi svima – poezija *ne-svih*! Prva od takvih u nizu zbirka je pjesama *Kao huija kao voda kao stablo* Emilije Kovač.

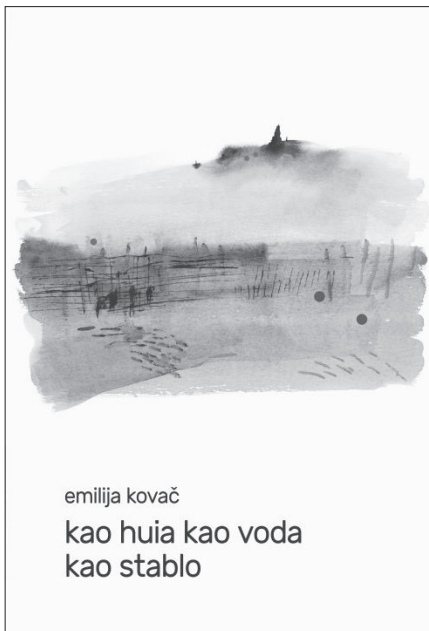
PUTUJUĆI, ČITAJUĆI, PIŠUĆI...

Knjigu sam dobio u Loboru, na *sajmištu* hrvatskih književnih putopisa. Zahvalio sam autorici i stavio knjigu u svoju putnu torbu. I tako je započelo njezino putovanje. Slično kao s Newtonom, tim zgodnim frajerom, koji je to skužio na gravitaciji, da ne nabrajam što je sve stekao u poslu s jabukama, a do jučer nisu mu vjerovali da Zemlja nije ravna ploča. Na ulazu u

Zagreb inercija je izbacila s nadglavlja moju torbu u kojoj se rasprsnula boca vina. Znao sam, mora da je posebna, *ne pada* na vino baš svaka knjiga, veliki je to ljubavnik. Zanoćili smo, ona i ja, mirišljiva, vlažna, prohtjevna, u hotelu *Croatia*. Dugo smo čekali dijete, Vinogradska ulica i ja, sedamdesetih, i evo nas sad, dugo nismo hodali, moj Zagreb i ja, nas troje, putopisac, knjiga i ja, prohodali smo Ilicu, sjeli na Špicu,¹ tu, pred kavanom *Dubrovnik*, gdje se sve dogodilo, gdje sam *postajao*. I tko zna što sad misle o tebi, (mojoj), i što će misliti o meni, (ja, tvoj), možda sam ipak sišao s uma, možda s margarca, nije ni bitno, oba smjera vode u slobodu, netjelesnu, neprikovanu, proročansku. Igra se sa mnom, važe, ne smijemo govoriti, a smijemo, svi smo isti, a nismo. Na kutiji cigareta će pisati – oprosti, nisam se smio zaljubiti. Uostalom, zadovoljstvo je vidjeti da ničega nema. Prolaznost je jednako toliko prirodna, koliko je i ova kroz prozor pastelna Lika luckasta, lucidna, teronosna u bazi, nagore mlječna, elegična. Da, da, čudiš se, već Lika, krenusmo točno u podne, ja, putnik, ti, čitana, otvorena knjiga. *Periferije su tvornice snova, tamo su naše energije. Ako tamo ugradite pravdu, kulturu, poeziju, obrazovanje, sve to postaje inteligentnije.*² Tako je kada se arhitektica nevidljivog odvaži raskidati okove, ti, Aeda, bespilotna, neomorfna – „kad me držiš za ruku” – i od koje dobivam na lutriji. Hrabriš, potičeš na počinak, skupa, u esej, poleći kao par, podgrijati lovačku juhu, neka traje, dulje, dalje, naprijed... tunel, Mala Kapela, osjećaj budućnosti, kako i autobus huči, kako ti u licu ponestaje svjetla, kako

će opet plavokosa Gacka, sa *Sony* slušalicama na ušima. Vjerojatno misli, asfalt je promašena investicija, ne vodi nikamo, ali ne zna da čitam *drewn in revers*, ono kad si sva od moga, domovina. Ne prestajem se tako odnositi prema djeci, nastavi čitati, *riječi, riječi, riječi*, kažeš, „baš me zanima dokle to ide i gdje će taj bog konačno”. Vidim more, i znam da ne pristaješ na manje, neostvareno nikad ne zacijeli. Otoci, vidim otoke, ne prestajem misliti na vosak, približio se suncu, kroz prozor se probija u svoje sjedište, pada na riječi, pritom se ništa ne događa. Čudiš se, ako već mitovi toliko traju, tisućama godina, kako to da nitko ne vidi propast sunca, nitko da prepozna *još koju o vratima* – Gibraltar – život, krhak i opasan, začas odluta i ne zna se vratiti, prodirući, preplavljujući, zavodeći.

Koliko je toga planet, kako dijelimo i čovjeka, koliko ti, od krvnih zrnaca i

emilija kovač

kao huia kao voda
kao stablo

¹ U društvu Tomislava Marijana Bilosnića.

² Renzo Piano, svijetom slavni arhitekt, diljem svijeta autor brojnih megaprojekata arhikulture.

riječi sastavljena, ne znam, ali, čuj, pozdano je s tjesnacima: koliko si drugom potreban; koliko su smrti naše; koliko tuđe leđima robova. Tamo ću biti kad svane – umjetnost riječi, kad svane.

RASKIVAČ OKOVA SLOBODE

Iz histerike ljudske povijesti izuzimam jedino sunce. Pod njim, riječi su staklene površine svijeta, *udomiteljski* „ima više izgleda u svemu na što se namjeri”. Dugo me nije obvezalo na šutnju, da ne prosvjedujem, i da sam pod kontrolom, da i sâm premještam planinu na *drugi najlakši način* – „možda joj treba dati slobodu”. *Sedmu od devet*, odbjegli od svoga plemena, jedinu smrtnu, Merope, svako bi ime uzela i bila njime (Tvoje naročito), kad ga imaš posvuda oko sebe i nikad dovoljno. Genitalijski potisak rasta ide za onim do čega još nismo doprli u križaljci okomitih i vertikalnih pitanja, sudi po kriteriju koji nigdje ne nalazimo osim u sebi, i za tren će razviti mistiku hemoze, jedinstva, sjedinjenja s onim što je u stvarnosti temeljno u odnosu na našu dušu, dualnost u dva metafizička stanja. Međutim, put do trikolore slobode popločan je „Bogom koji nas napušta, ponekad, i vraća se (ponekad)”, te stoga „teško i prihvaćamo što, naime, ne pridaje važnost onom ranjivom između nas”. Ta lektira životu dana (kojih se još dobro sjećamo) će dati konačan smjer – savršeni red koji ne može opržiti niti sunce: Platon – Plotin – Augustin. Vidi: *Inicijacija (Dobrodošao, ti si moj bog)*. Reče netko, ljudi jedini na svijetu prizivaju Boga, i jedini se ponašaju kao da Boga nema. Užasna pohlepa širi se kroz svi-

jet, svatko bi trebao pronaći svoj pasatni vjetar.

Dva narativa uvjetuju koncept aktualnosti knjige. Skriveniji, onaj tko ne želi biti pronađen, neki ljudi, neke planine su nevidljive, i uvijek će netko negdje biti sretan kad se rodi, otvoreniji. Zato i riječ *Drugo – autentična zapitanost nad ljudskim identitetom za biti onakvim kakav jest*, s punim pravom u procjeni S. Dragović. Može li se pisati epistemološki, a da ne budeš na koncu knjiga, ti, kakva jesi? Ne, upravo te i vidim takvu, evolucijsku, radoznu – *tekst za sofisticirane stilske analize*, pohranjeno snopovlje prirode i dosega znanja (kao analiziranja prirode znanja) i kako ga povezuješ s istinom, vjerovanjem i opravdanjem; nomenklatura na okupu, sve što imaš, složeno po imenu, broju i vrstama. Ona to o *rubovima*, zar ne! Otvaraju i zatvaraju knjigu nagoneći me na promišljanje kako je sve to moralo biti na Arki, da se svi ponovno povijesno zakunemo – bit će bolje, samo, daj, rađaj, radi, preživljavaj, izrasti, budi život, hulja, zamjenica, velika rugalica, čekajući nekog drugog, uvijek teži međusobnu varanju. *Umjetno svjetlo je plosnato, prirodno svjetlo najvažniji je građevinski materijal, u istom danu, graditelj, humanist i pjesnik.*³

Svaki bi čovjek trebao imati svoj mikrokozmos, produktivan prostor koji može odgovoriti životu iznutra, poetski, na *djetinjski* način. „Ništa od onoga što dolazi iz tamnog ždrijela prostora ne zna kako se zovem.” Strah od praznog prostora i njegove požude uspostavlja simetriju slika između zemlje i neba, što opravdava stajalište o implementaciji na površini tla, pri čemu se sad uključuje ukupan aparat

³ Isto: Renzo Piano.

empirijskih zakona i razvoja znanja na zemlji. Svi smo unutra, i sve uz nas, sve-ta mjesta, strateški bitne pozicije, Cat Bohannon, *Eva, kako je žensko tijelo obilježilo 200 milijuna godina evolucije čovjeka*, Melankolija Jona Fosseca, s biljkama, i *bull-leapling fresco* uđe, samo drugi princip, nije naslijepo „slijeganje ramenima”, već oprašivanje, krucijalno za epistemologiju kao spoznaju matematičke i logičke istine i temeljne moralne intuicije, mnogima neće vjerovati. Niz sumarnih efekata mističnog i metafizičkog karaktera razvija mrežu samoniklosti prostorno-ambijentalnih rješenja. Sve je *uladano*, zahvala mitologiji i književnosti prisutnoj od najstarijih vremena. Sedam atenskih djevojaka i mladića žrtvovalo se Minotauru svakih devet godina.

Je li pjesnikinja rješenje konteksta, pokušava objasniti i dokazati knjiga s kojom sam doputovao pod pazuhom. Kakve su veze, mada ih nećemo „opipati”, zacijelo postoji i nešto više od naučene povijesti. Svi su tu, i *amnion*, i svojstva *amniota* – koji bi to onda rat bio pravedan? Volio bih ga vidjeti. Ne podiže hramove, niti Knossos ne opasuje zidinama, zid je sloboda, Sredozemno more. Opetovano udomljuje sunce! Rješava zagonetku spirale morske školjke. Kako provući konopac? Privezat će ga za mrava i tako otkriti sebe! Kako je učinila Emilija. Možemo nagađati, svađati se, tko je u pravu, tko je pametniji, zaslužniji, tko je prvi, tko drugi, treći, ali znali su, znamo i danas – Kovač personificira prostor implementacije u kojem će Lađa biti jezično i topološki usklađena točka dirališta na geografskoj širini Donjeg Mihaljevca. *Ergo*, u slobodnom prijevodu: rođenja, kao tipičnog predstavnika *vrata*, prožetog dubinom,

snagom, povezanošću i ljepotom. Kovač uspostavlja metodološke granice istražujući tajni red prirode u kojem pravilnost i nepravilnost stoje jedan do drugog. *Nacrt u osnovnom potezu!* Nitko nije izbjegao provokaciji ideje života kao otoka kozmike. Može li opstati na mjestima gdje stvari postaju ozbiljne? Rubne? Analitika je sastavni dio matematike, i bez obzira na to što je prirodna, humanistička je, analitička osmišljenost, poetska i znanstvena ujednačenost autorice. Otuda red i rad, sav taj pomnjivo isplanirani sustav funkcioniranja u prostoru i vremenu. Otuda njeni uspjesi na obama planovima, ne nedostaje tu bogate pjesničke imaginacije i disciplinirane strukovne, stručne senzibilnosti. Izvan svake stihije, sve što stvara nije uobičajeno skupljanje krhotina improvizacije. Ovako se piše kad kroz filter grizodušja svijeta provlačite vojske nedužnih. Želimo li zbilja razumjeti *prelaženje linije*, valja znati da smo upravo delimitirali bit naravi suptilne otvorenosti (*Otvoriti*), tolike moći da se ni ono najuseljivije ne može oduprijeti njezinoj nevidljivoj vladavini. Naprosto, aristokratkinja koja sanja *neženski*, univerzalno, otkrivajući se u ulozi raskivača slobode, *djevojčice koja nestaje u vremenu!*

Može to život, čudovište i nit, „prilično si dobro gnijezdo, brlog, jazbina, što god”! Palindromski susret, *more i nebo, nebo i more*, „stisne me između sebe i sebe pa kaže *diši* i ja dišem”, cijelim tijelom pružena duž osi vremena, ja, početni meridijan Greenwicha. Infiltrirajući duh gradi kuću koje nema; i ja sam žena, „kuća” Bachelarda, udubina u stablu, u koju će useliti bioraznolikost što s različitim granama filozofije izrasta iz čovjeka, njegov star i prvi simbol, izumrlost ptice, posljednji put

viđene pred stotinu godina. „Ja, prožimajući zemlju, svojom snagom podupirem sva bića, ja hranim sve biljke, jer ja sam Soma, istinski sok.”⁴ Literarna snaga ove vrste priče i alegorije odlikuje se ocrtajem nježnih, delikatnih poteza svakodnevice života. Oštroumna doza nježne ironije života ide do *fengshui* obojene vlastite osobnosti. Reputacijski, integrira poglede na ljudsko stanje, na tragu Hegela, sekularistički spiritualno ispituje mračna i dubiozna mjesta terora koji vlada moralnim svijetom. Veliki su dobitnici podnaslovi *Otvaranje prostora* (Uspjev), i dakako, završni *Odlazak* („kad, naime odem, ja baš odem”).

Na kraju dana ipak sunce presudi. Putovao sam s osjećajem pogleda novog života na sebi, kad ono, netom od matere rođeno, motri, traži razumijevanje svijeta, a svijet ranjiv, doduše s daškom Brele – „krhak i opasan: začas odluta i ne zna se vratiti...” Što da kažem tim očima punim nade, zar da se svijetom šire mirisi g(r)adova, ali i istine o njima? Nikada ne smiješ prestat tražiti čega nema. Književnosti je dosta dosade!

OSVRTI I PRIKAZI

Ishodište pjesme (i svijeta)

Tin Lemac

... I DRUGE PJESME

NIKOLA ŠIMIĆ TONIN

HRVATSKO KNJIŽEVNO DRUŠTVO - ZADAR,

BIBLIOTEKA DONAT

ZADAR, 2026.

Nikola Šimić Tonin književnik je aktivan već dvije dekade u suvremenoj hrvatskoj književnosti. Autor je više zbirki poezije, zbirki priča, slikovnice, dviju poema, likovne monografije i jednog romana. Među zbirkama poezije ističu se *Rukama zaustaviti vjetar* (2000), *Bilo je to jednom sve zbog kiše* (2004), *Posudionica snova* (2009), *U vatrama rata u vatrama krvi* (2011) i *Svratište riječi* (2011).

Knjiga koju otvaramo njegova je nova knjiga poezije nazvana ... *i druge pjesme*. Sam naslov već sugerira kako je riječ o knjizi koja će se smjestiti uz dokove iskustva jezika i kako ćemo u njoj dobiti mnoštvo poetskih jednakosti koje nisu lako rješive.

Naslov ... *i druge pjesme* sadrži prazno mjesto označeno trotočjem. Naslov, koji bi zvučao prilično konvencionalno kad bismo na mjestu trotočja imali naslov neke pjesme iz zbirke, oneobičen je trotočjem koje sugerira popunjavanje praznog mjesta ili premještanje trajanja po neprekidnosti nakon onog sekundarnog izrečenog (*druge pjesme*). Popunjavanje može tek nastupiti nakon čitanja zbirke, a navedena neprekidnost sugerira vremensku dimenziju pjesme (*i pjesama iz zbirke*) s obzirom na to da je prostorni aspekt značajno obrađen.

⁴ Krišna u *Bhagavad-gīti*.

Gledano s razine cjeline, u zbirci je prisutno kretanje labirintom teksta koji je uvelike zadan naslovima pjesama, tekstovima pjesama, grafičkim simbolima i bjelinama. S obzirom na to da se pjesma stalno tematizira, riječ je o procesu metatekstualizacije koji se pokušava riješiti na što maštovitiji i što suptilniji način. Pod maštovitost mislim na tzv. učeno neznanje pjesnika koje je sazđano na intuitivnosti i providnosti, dok je suptilnost vezana za osluškivanje teksta kritičkim stetoskopom i promišljeni pristup tematiziranoj materiji. Navedeni proces povezan je s poetikom semantičkog konkretizma.

Kad bismo htjeli poetički opisati ovu zbirku, mogli bismo reći kako ona u bitnom počiva na analizi metatekstualne operacije koja se katkad bogati naslijeđem vizualnog pjesništva. Ta je analiza prisutna u tome što je kod većina pjesama zadan naslov koji može funkcionirati zasebno ili kao prvi stih. Ta izvjesna redukcija pjesme u naslov može se promatrati kao izvjesno semantičko proširenje i suženje. Naslov uvijek zadaje referencijalni i recepcijski okvir tekstu (u ovom slučaju pjesmi), tako da se tiče značenjskih slojeva samog teksta i njegova konteksta, ali i pitanja čitatelja koji traži u njemu svoje sidrište. U proširenju možemo očekivati pjesmu koja će semantički prevladati naslov, u suženju onu koja će mu se pokoriti. Ponekad sami naslovi mogu funkcionirati kao zasebni stihovi koji se nadovezuju iz stranice u stranicu. Upravo taj aspekt intenzivira i sam metatekstualizacijski proces. Tehnički ćemo u knjizi razlikovati pjesmu (u konvencionalnom smislu) i fragment (naslov koji može funkcionirati kao stih).

Analiza metatekstualne operacije sastoji se od mnogo povezanih odvojaka. Prije svega, riječ je o poziciji autora/lirskog subjekta, procesu pisanja pjesme (od nadahnuća i diskurzivnog početka preko traženja riječi do okrhaka metafore i daljnjih puteva prema tekstualnim ulomcima), odnosu bjeline i nebjeline kao prostora pjesme i njezine afirmirajuće i negirajuće sastojnice te slovnom ispisu kao sinegdoškoj redukciji teksta.

Nadahnuće nalazimo u pjesmi *Ako dode pjesma* u kojoj je postavljen niz vodoravnih crta kao prostora za pisanje pjesme. To je izvjesna redukcija semantičke beskonačnosti praznog prostora u konačnu beskonačnost ispisano. Diskurzivni je početak prisutan na kraju u fragmentu *U početku bijaše točka (s točkom na desnoj margini stranice)* koji se intertekstualno nadovezao za poznati biblizam koji progovara o prostorno-vremenskoj usredištenosti Riječi (Logosa). Zanimljivo je kako je fragment nadahnuća na početku, a diskurzivnog početka na kraju knjige. Početak metatekstualizacije prisutan je u fragmentima *Točka koja čeka pjesmu* i *Pjesnik oblači pjesmu u tijelo riječi*. Nakon toga, novi bi semantički stupanj bio u pjesmi *Jednostavna ljubavna pjesma*. Ta je pjesma redukcija teksta na grafičke interpunkcijske znake. Novi bi stupnjevi bili fragmenti *Praznina pjesme* i *Pobačena pjesma*. Među značajnijim stupnjevima metatekstualizacije bila bi svijest o odnosu bjeline kao pune praznine i teksta kao prazne punine u pjesmi. To je prisutno u fragmentima *Tišine bjeline ozvučene pjesmom*, *Bjelina papira govori pjesmu* i *Bjeline slikane pjesmom*. Završni stupnjevi metatekstualizacije prisutni su u fragmentima kao što su *Pjesma zazi-*

*dana u krug mašte, Pjesma u zemunici
bjeline i Prostor tišine pjesme.*

Što se tiče vizualnog aspekta ove knjige, on se povremeno pojavljuje. Prisutan je u modusu vizualizacije jezikom (po tipologiji relacija vizualnih i tekstualnih fragmenata Marine Kovačević). Pojavljuje se u već spomenutoj pjesmi *Ako dođe pjesma*, a negdje se pojavljuje kao realizacija metafore pjesme u kojoj se nalazi (npr. *Pjesma Ništica pjesme*).

Davno je Wisława Szymborska napisala stih *Kamo trči ta napisana srna kroz napisanu šumu?* Osjetila je kako se pjesma stvara pjesmom. I kako, unatoč svom naporu, sve ostaje u ingerenciji autora. Autor ove knjige otkriva nam se u maestralnoj završnoj pjesmi i govori o sebi kao pjesniku ljubavi. Zaigrani pjesnik metatekstualnosti otkriva nam se kao starinski pjesnik ljubavi. Nadahnuće za pjesmu i tekstualni početak pjesme jure jedan prema drugom kao što zmija Uroborus proždire vlastiti rep. Što ostaje? Pjesma kao beskonačna igra i knjiga kao konačno ukoričenje gdje nedostaje pjesma u naslovu, a i neka na koricama.

OSVRTI I PRIKAZI

Prikaz knjige Ivana Androvića

Vinko Grubišić

DNEVNIK JEDNOG ISELJENIKA

IVAN ANDROVIĆ

PRIR. I PREDGOVOR NAPISALI RENATA BURAI

I MARINKO ŠIŠAK

OGRAK MATICE HRVATSKE U SKRADINU

2025., 212 STR.

„Dnevnik jednog iseljenika, ili zgođe i nezgode jednoga Hrvata u Sjevernoj Americi” za razliku od mnogih tekstova koje su Hrvati objavljivali o Sjedinjenim Američkim Državama, uglavnom pokazuje nezgode iseljenika, tj. sama autora, ali tih velikih nezgoda ne bijahu pošteđeni ne samo mnogi hrvatski iseljenici nego useljenici u SAD općenito, posebno prije I. svjetskog rata, upravo u vrijeme posebno brojnih useljavanja na „novi kontinent”.

Priređivači Androvićeve djela – jednog od više rukopisa koji su dospjeli u Nacionalnu sveučilišnu knjižnicu nakon Androvićeve smrti, tj. nakon 1954. godine – suočili su se s mnogim problemima. Tako npr. „Svaki zapis numeriran je i označen datumom (danom i mjesecom), ali ne i godinom ‘19..’” (str. 7); ali kad je riječ o godini izdanja, naravno, mnogo bi lakše bilo da su navedene posljednje dvije brojke godine umjesto prvih dviju znamenaka. R. Burai i M. Šišak navode najbitnije podatke, prema Hrvatskom biografskom leksikonu, o Androvićevu opsežnom opusu, ali ujedno otkrivaju da se Andrović ponekad potpisivao i kao *Ivan Veljača*, ali i I. A-ić te drugim pseudonimima, a da je „napisao četr-

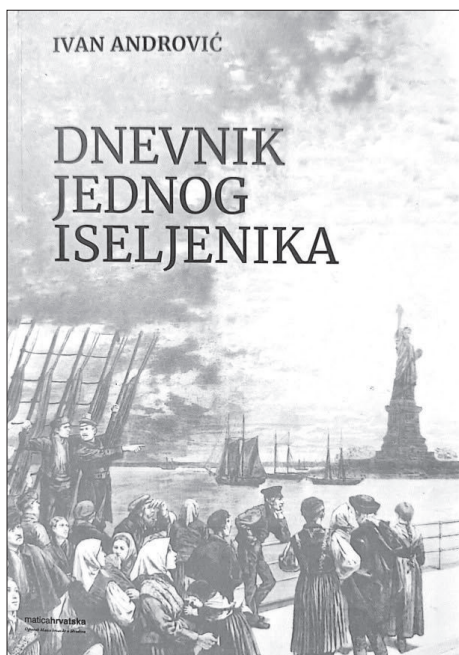
desetak knjiga i brošura na hrvatskom, talijanskom i njemačkom jeziku, iz jezikoslovlja, književnosti, povijesti, sociologije, religije i prava”. (16). R. Burai i M. Šišak došli su do zaključka, za razliku od dosadašnjih proučavatelja tog jedinstvenog spisatelja – da „Ivan Veljača nije pseudonim nego kršteno ime Ivana Androvića”, koji je prezime uzeo prema očevu imenu Andrija.

Bijaše za života nazivan grafomanom, smušenjakom, plagijatorom (a sve to bez ikakvih valjanih dokaza!). Bijaše jedan od rijetkih hrvatskih trojezičnih pisaca (hrvatski, talijanski i njemački), a sigurno je da Hrvatski biografski leksikon, kao i priređivači *Dnevnika...* s pravom na prvo mjesto njegova tako mnogostruka zanimanja stavljaju jezikoslovlje. Tu su zanimljivi njegovi rječnici Talijansko-hrvatski i Hrvatsko-talijanski (potonji više od 700 stanica), kao i Hrvatsko-engleski i Englesko-hrvatski te Talijansko-slovenski i Slovensko-talijanski rječnik. Ne mogu se zanemariti njegovi tekstovi o Danteu, N. Tommaseu i Machiavelliju pa i *Dnevnik...* o kojemu je ovdje riječ, a koji se pojavljuje više od pola stoljeća nakon Androvićeve smrti.

Kao pravaš u više je navrata dizao svoj glas protiv talijanskih i mađarskih posezanja za hrvatskim teritorijem. Nedavno je poznati talijanski slavist Ruggero Cattaneo prema Tresić-Pavićićevu listu *Jadran* dobro sažeo idealan politički program Hrvata s početka prošlog stoljeća, kako ga je zamišljao Andrović: „[...] Političko znanje i čelični značaj (Starčević); neumorni rad i uzvišena požrtvovnost (Kvaternik); oduševljena ljubav i darežljivost bez mjere (Strossmayer); eto tri ideala, koja nam valja slijediti, i po mogućnosti natkriliti.” (Ruggero Cattaneo, „S

hrvatskim u Italiji”, *Zadarska smotra* 3-4/LXXIII (2024): 92)].

Dnevnik se sastoji od neposrednih zapisa autorovih doživljaja u Sjedinjenim Američkim Državama, tj. „u ... zemlji svih mogućih nemogućnosti” (125), gdje je većina došla kako bi ostvarila svoj životni san, koji je u najviše slučajeva ostao neostvaren. No ovaj se *Dnevnik...* uglavnom sastoji od opisa načina kako se te iluzije beskrupulozno i beznadno ruše. Ubrzo po dolasku u „obećanu zemlju”, useljenik o kojemu je ovdje riječ, a to je sam autor, traži posao. Došavši u jednu banku, naiđe na veoma otresit odgovor da „boss’ namješta samo svoje sunarodnjake”. (45). Rekli bismo da to i nije posebnost bilo koje zemlje. Ništa od četiriju preporuka. Posvuda je dobio lijepe savjete kao npr. onaj da „svaki rad oplemenjuje” (48). Konzulova – a to bijaše prva – preporuka uglavnom

se svodi na tu konstataciju, koja nije baš mogla biti odveć utješna useljeniku u „zemlju snova”. A još manje ona da „najpače treba biti praktičan” (49). Uz drugu preporuku slušao je dostignuća i podvige „viteza L...”, koji mu je „živo preporučio” da odmah nauči engleski. Baš odmah! Napokon, tu je i sasvim sentimentalni posjet „Profesoru T...”: „Došao si, jadniče, da povećáš četvu nevoljnika i gladinaca.” (64), a već na sljedećoj stranici napominje se još jasnija perspektiva novodošli-ma: „Pa čuj me, jadniče, želiš li se uistinu usrećiti, obogatiti? Ništa lakše od toga. Ako si bez srca i duše, ako ti je obraz crn, ako svoju braću držiš za besvjesno krdo, koje drugo ne zaslužuje nego da se nemilosrdno izrabljuje i ubija; a ti onda stražu straži pred vratima željezničkih postaja, pred pristaništima prekookeanskih parobroda; pa u klaonice naših kolonija prevažaj neuke i prostodušne, koje će krčmari izgurati nogama, netom iz njihova džepa izade i u krčmarov džep ude i posljednjih pet santima.” (65).

Ti koji čekaju na dolazak novih useljenika, obećavaju im brda i doline, gledajući kako će što lakše i što potpunije opelješiti te dolaznike koji su neupućeni u novu sredinu. Naš se useljenik konačno zaposlio četiri sata dnevno lijepeći etikete na lažna vina, na „chianti”, koji nikada nije imao nikakva doticaja s Italijom. Preostala četiri radna sata pisao je mušterijama pisma. Na koncu umjesto zaslužene, a donekle i dogovorene, plaće – platežno razočaranje!

No u ovom *Dnevniku...* ipak se najviše govori o novoformiranim „bankirima”. Oni razasliju svoje agente na doček novih žrtava, koji slatkorječivo uvjeravaju kako se bankovna ulaganja

kod njih najbolje oplođuju, a posebno su pri ruci onima koji žele poslati novce rodbini u „stari kraj”. Sve je baš „u toj banki” najisplativije, sve najsigurnije... A kad se nerijetko dogodi da vlasnik banke netragom nestane, a i svi bankovni ulozi s njime, iza njega ostanu uzaludni zapomagaji i prijetnje. To se eto dogodilo i u hrvatskoj, Rafaelovoj banki, što je opisano u pojedinostima. Sve se odvijalo dobro, rekli bismo, sve je teklo nekako svojim tijekom, a onda... Rafael je odjednom nestao, a i svi bankovni ulozi s njim. Eto kao po nekom „bankirskom” običaju. „Po mojim računima ukradena svota premašuje osamdeset tisuća dolara!” (202). Nezaboravni prizori jada i čemera ljudi koji su odjednom sve izgubili. „Tko će da zna, u koliko se još i u drugim mjestima ponavljahu ovi tužni prizori.” (201). Kao što priređivači naglašavaju, teško je znati u tom *Dnevniku...* stvarno, a što uskladiivo sa stvarnošću, a ujedno smatraju da su imena većinom izmišljena.

No, rekli bismo, jedna je ipak veoma svijetla pojava u tom američkom mraku. To je autorovo prijateljstvo s Ankom sklopljeno još na brodu, gdje mu je ispričala svoju tugaljivu prošlost služavke, koja se uputila svojoj ujni, za koju će poslije i sama vidjeti kako je usvojila sve mnoge zamame i prijezare nove sredine. Ankinim dolaskom ujna je odmah otpustila služavku i sve je poslove trebala obavljati Anka, a ujna se uvelike brine i došaptava kako bi joj našla muža koji bi mnogo više odgovarao ujninih poslovima negoli Anki. „Zahtijeva, da pred svakim iskazujem veselo lice pa i pred onima koji su mi skroz antipatični i... da podnosim previše smione šale od strane onih koji me drže ‘za ono što nijesam i što ne ću

nikada biti.” (61). „Znam za čim teže. Ali ja nisam Rahela.” (101). Djevojka čvrstih nazora, Anka svom prijatelju – na njegovu veliku radost! – najavljuje da se udaje za čovjeka kojega voli i s kojim je ljubav obostrana.

Priređivači su dobro postupili što nisu ispravljali Androvićev jezik, izuzev veoma rijetkih izraza kao npr. „vasiona”, a čini nam se da su uz taj izraz mogli biti zamijenjeni hrvatskim izrazima još neki drugi izrazi kao npr. „sveštenik” (46), ili „Švajcarska”. Inače, jezik ovog *Dnevnika*... glavninom je odraz hrvatskog jezika s početka prošlog stoljeća.

Autor je u svoj *Dnevnik*... unio poznatu tugovitu pjesmu Dragutina Milivoja Domjanića *U rudniku* (137), slovenskog pjesnika Alojza Fajdige *Tuđina* (112-113), pripovijetku *Domovina* slovenskog književnika Ivana Cankara (157-159), a na str. 160. čitamo: „Slušajući moje pripovijesti, ganut (misli se na gradišćanskog hrvatskog pjesnika Matu Meršića Miloradića) obeća mi da će ispjevati pjesmu, kojom će odvrćati narod od seljenja u Ameriku ili u bilo koju zemlju. Pjesmom *‘America – Vabac’* časno je ispunio svoje obećanje.” (160). I te riječi opravdavaju tvrdnju Priređivača, koji rekoše kako su dvojbeni motivi „koji su nagnali Androvića da otputuje u Ameriku. „Prema njegovim iskazima u *Dnevniku*... to su bili razlozi egzistencijalne naravi, tj. namjera da se zaposli

i zaradi za život. U te ciljeve nastoji uvjeriti i čitatelja. Međutim, u drugim svojim zapisima, motiv je znatno drugačiji: on je otišao u Ameriku s namjerom iz blizine upoznati životne uvjete naših iseljenika.” (36).

Je li on zaista išao za tim da upozna različite aspekte i različite okolnosti života pojedinih osoba, to je prema *Dnevniku*... teško povjerovati, jer se nigdje ne zaustavlja kod onih svojih sunarodnjaka koji su u Americi uspijevali čestitim radom postići solidan životni status. To, naravno, trebaju istražiti stručnjaci za emigracije iz Hrvatske, kao i to je li svrha njegova putovanja bilo odvrćanje iseljavanja Hrvata, u vrijeme kad je hrvatska demografska situacija izgledala gora negoli ikada prije. U svakom slučaju, čitajući ovaj *Dnevnik*... valja nam reći da bi bez tog djela – ma kako ono bilo, ili nam se činilo, jednostrano – slika hrvatskih iseljenika u SAD-u bila nepotpuna.

Sigurno je da je SAD u vrijeme prije I. svjetskog rata imao veliko značenje u raseljavanju Hrvata, koji će u obama svjetskim ratovima imati mnogo manje značenja i utjecaja na one koji su donosili različite odluke negoli što su stvarno mogli imati. Je li to samo zato što su stjecajem povijesnih okolnosti bili na strani pobijeđenih, ili zato što bijahu neorganizirani, ili što je jugoslavenska propaganda prodirala među tamošnje hrvatske useljenike u SAD, ili je bilo i drugih razloga?

Prikaz knjige „Kršćanin na psihoterapiji” Roberta Perinčića

Tomislav Šanko

KRŠĆANIN NA PSIHOTERAPIJI

ROBERT PERINČIĆ

OGRANAK MATICE HRVATSKE U ZADRU
ZADAR, 2025.

Na početku ovoga prikaza želim zahvaliti Robertu što me je uključio u stvaranje ove knjige. S autorom sam imao priliku provesti zajedničke trenutke dok je knjiga nastajala u svojoj razvojnoj fazi. Moram reći da su mi to bili dragocjeni trenutci za dublje preispitivanje osobnog odnosa s Bogom i vlastite autentičnosti kao posvećene osobe. U našim razgovorima i promišljanjima nije uvijek bilo slaganja, ali upravo u tome sam vidio određenu priliku za rast: i sam sam nastojao tražiti dublje motive i razloge svoje vjere. Zahvaljujem Robertu i u ime naše Kustodije sv. Jeronima za sve ono što je učinio prethodnih godina pomažući nam u razlučivanju poziva i psihološke spremnosti naših kandidata i postulata.

Na početku knjige autor jasno kaže da sebe ne smatra dijelom crkvene institucije, ali sebe vidi kao kršćanina koji nastoji slijediti Krista Učitelja te biti svjestan vlastitih ograničenja. Na kraju knjige nazvat će sebe mješancem: odnosno nepokatoličnim kršćaninom. Smatram da takav stav djeluje vjerodostojno i pošteno, stvarajući ot početka ozračje otvorenosti i traženja, bez preuzetnosti. Upravo zato želim naglasiti da mi nije cilj u ovom prikazu ulaziti u dogmatske debate niti

braniti Učiteljstvo Crkve. U mnogim točkama koje ću dotaknuti, autor ide izvan okvira službenog nauka Crkve iz razloga koje sam navodi, i ja to ovdje ne želim niti pobijati niti potvrđivati. Smisao ovoga prikaza nije polemika, nego čitanje jedne knjige koja potiče na preispitivanje, čak i kada se s njom ne bih u svemu teološki složio.

Bitna snaga knjige upravo je u tome što otvara prostor zdravog unutarnjeg ispitivanja. Perinčićev ton nerijetko je kritičan, ponekad i provokativan, ali ne s namjerom rušenja, nego poticanja na dublje razmišljanje. Njegova rečenica o vjernicima „koji su pojeli puno hostija, ali malo Isusa” može na trenutak djelovati prejako, ali istodobno poziva na ozbiljan ispit savjesti i pitanje kako pristupamo vjeri i susretu s Bogom. U tome vidim jasnu opomenu da sakramenti nisu magija, nego odnos i da se vjera ne živi automatski, nego osobno.

Knjigu *Kršćanin na psihoterapiji* Roberta Perinčića čitam kao ozbiljan i hrabar pokušaj da se duhovna i psihološka dimenzija čovjeka ponovno spoje u jedinstveno polje, gdje psihoterapija postaje put unutarnjeg oslobođenja, a kršćanstvo prostor autentičnog rasta u istini i ljubavi. Njegova kritika nije destruktivna, nego poziv na dublje suočavanje, kako na osobnoj tako i na crkvenoj razini.

Perinčić vidi čovjeka kao biće koje se često skriva iza raznih obrambenih mehanizama i lažnih identiteta. Zato jasno definira grijeh kao pokušaj zadovoljavanja svojih legalnih potreba na nelegalan način – kao odraz unutarnjeg konflikta, nezrelosti i slabosti kojih čovjek često nije svjestan. Svijest o grijehu ovdje nije moralistička kategorija, nego početak procesa oslo-

bođenja, jer nas stavlja pred istinu o sebi. Patnja postaje ulaznica u unutar-nji svijet. Ona nije kazna, nego poziv, jer upravo se preko „bolnog ja” otvara prostor za susret s „istinskim ja”. Time autor pokazuje da je pravo, istinsko ozdravljenje više od uklanjanja simptoma: cilj nije samo „feel better”, nego „get better”, postati zrelija, slobodnija i istinitija osoba.

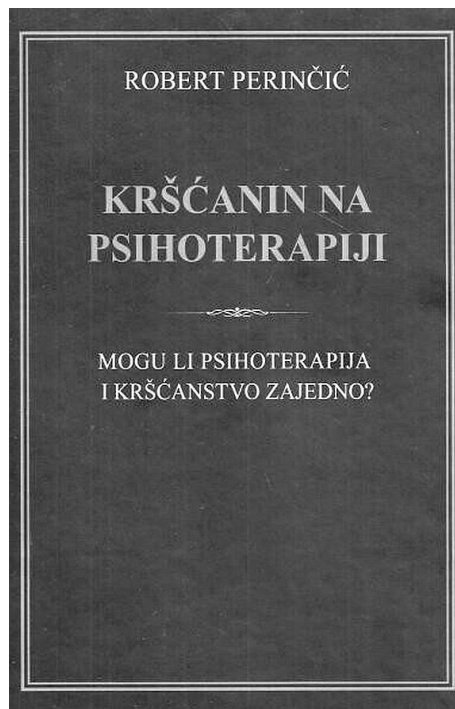
Autor pritom vrlo realno primjećuje kako i u psihijatriji i u svećeničkoj praksi često prevladava ponuda brzih rješenja. Ta praksa zaobilazi dublje procese, nudi olakšanje bez istinske promjene i tako zapravo hrani „lažno ja”. Suprotno tome, Perinčić poziva na proces koji zahtijeva hrabrost, vrijeme i preuzimanje odgovornosti. To je i temelj duhovne logike evanđelja: istina oslobađa samo onoga tko joj se izloži.

Knjiga vrlo uspješno povezuje duhovno i psihološko rađanje te koristi sliku maternice kao snažnu metaforu. Tjelesno, psihološko i duhovno rađanje nisu tri odvojena svijeta, nego tri dimenzije jednog procesa. Kao što maternica nije sama sebi svrha, tako niti putujuća Crkva – kao duhovna maternica – nije konačni cilj ili svrha samoj sebi, nego prostor u kojem se događa rađanje za novi život – život u Bogu. Nadahnut Isusovim razgovorom s Nikodemom, autor tvrdi kako rađanje odozgo nije sentimentalna slika, nego zahtjev za dubinskom unutarnjom transformacijom. Crkva je tu da služi tom procesu, a ne da ga zaustavlja ili zamjenjuje.

U tom svjetlu, posebno je važna autorova analiza *unutarnjeg sabotera*, kompulzivnih obrazaca ponašanja, nezrelih reakcija i obrana. Ako se njih ne prepozna i ne proradi, duhovnost lako postaje devijacija – spiritualiza-

cija ili psihologizacija. Obje krajnosti izbjegavaju stvarnost, stvaraju pseudoduhovnost i zapravo su izraz oholosti koja bježi od istine. Zdrava duhovnost naprotiv prolazi od poniznosti da kroz produktivnu patnju integrira bol, oslobađa „stvoreno ja” i rađa čovjeka sposobnog primiti Boga – *Capax Dei*.

Perinčić se ovdje služi brojnim biblijskim slikama. Posebno su uspjele prispodobе o skrivenom blagu, trgovcu biserima i mreži koja zahvaća ribe. One postaju slika osobnog puta: čovjek često počinje iz svoje nevolje, a tek kasnije otkriva da kopanje po dubinama vlastite nutrine otkriva stvarno bogatstvo. Dragocjen je i način na koji autor čita odnos sestara koje ugošćuju Isusa u svojoj kući: Marije i Marte. Marta predstavlja stvoreno, „aktivističko ja”, a Marija istinsko, „kontemplativno ja” koje se prepušta Bogu. Za-

nimljiva mi je ovdje i slika s naslovnice albuma „Riding With the King” Erica Claptona i B. B. Kinga, koji se zajedno voze u kabrioletu. Clapton je za volanom i predstavlja aktivistički dio osobnosti, dok bi King bio „stvarno ja” koje se opušteno prepušta vožnji. „Istinsko ja” zarobljeno je „lažnim ja”, a duhovni proces porađanja jest njegovo oslobađanje.

Autor se često nadahnjuje sv. Ivanom od Križa i *Pjesmom nad pjesmama*. To unosi jednu snažnu mističku dimenziju: Bog nije ideja, nego odnos; cilj nije dar, nego Darivatelj. Svetost nije stanje bez grijeha, nego stanje veće ljubavi i prisnosti s Ljubljenim. Indijski književnik i dobitnik Nobelove nagrade za književnost – Tagore, u svome duhovnom spjevu *Gitanjali*, nastalom nakon smrti kćerke i žene, autoru je stalna inspiracija za proces produktivne patnje, zdravog žalovanja i pronalaska „suštinskog ili istinskog ja”.

Grieh se prepoznaje, ali se ne ostaje u neurozi krivnje – ljudska slabost postaje pokretač traženja Boga. Time se rađa duhovnost koja je živa, osobna, strastvena, oslobađajuća. Autor naglašava kako u jednom trenutku sve psihoterapije prestaju i događa se ulaz u mistiku po primjeru već spomenutog sv. Ivana od Križa i meni posebno dragoga svetoga Franje.

U cijelom tekstu provlači se jedna važna napetost: Isus kao učitelj i Isus kao spasitelj. Perinčić se osvrće na Pavlov naglasak spasenja i Spasitelja. Autor naglašava kako je za njega osobno Krist prije svega Učitelj koji poziva na osobno sazrijevanje, a ne samo spasitelj koji uklanja posljedice grijeha. Isplati se biti dobar i živjeti dobro pa čak i onda kada raja i ne bi bilo. Autor

ovdje oponira Pavlu te ga često propituje i preispituje.

U kontekstu zdravog preispitivanja knjiga uvodi i razliku između konzumerističkog i majeutičkog kršćanstva. Konzumerističko kršćanstvo traži korist, sigurnost, brz rezultat, duhovnost bez križa. Majeutičko kršćanstvo međutim traži odnos, istinu i rast. Ono je usmjereno na Boga, a ne na darove. Takvo kršćanstvo i majeutička psihoterapija međusobno se podupiru i nadopunjuju. Oba puta vode prema istinskom ja, prema zrelosti i prema ljubavi.

Perinčić snažno naglašava važnost žalovanja, suočavanja s ranama i važnost zdrave boli. Čovjek ne može drugima nanositi rane, a da pritom i sam ne postaje ranjeniji. Ovdje se služi izvrsnom slikom dobrog Samaritanca: često smo mi taj ranjenik ostavljen uz put, a prema sebi znamo često biti kao svećenik i levit, koji u prisposobi zaobilaze izranjenog čovjeka i zanemaruju ga. Tek kad se prema sebi odnosimo sa suosjećanjem, možemo rasti i opraštati drugima. Isto vrijedi i za obiteljsku dinamiku: istinski oprost roditeljima moguć je tek nakon priznavanja vlastite ranjenosti, a ne preko idealizacije bližnjih koji to ponekad nisu znali biti.

Vrlo je važan završni dio knjige koji se tiče služenja i uloge duhovnog pratitelja i terapeuta. Svećenik i terapeut su pozvani biti „babice” – oni koji pomažu i potiču rađanje novog života. Međutim, to nisu oni koji guraju dijete natrag u maternicu. Ako se svećenik ili terapeut brine više za održavanje strukture nego za rađanje slobodnog čovjeka, onda on sam postaje prepreka rađanju. Zato autor upozorava i na patološke oblike poslušnosti i religioznosti koji koče duhovni razvoj. Zdrava

kritičnost nije napad na Crkvu, nego ljubav prema istini. Crkva je matrica, ali i mistično tijelo kojem pripadamo; u njoj se rađamo i u njoj rastemo do konačnog pronalaska u Bogu.

Osobno su me se dojmile autorove intuicije molitve *istinskog, bolnog i stvorenog ja*. Molitva *bolnog ja* polazi iz naših rana i boli koje iskreno iznosimo pred Boga, molitva *stvorenog ja* polazi iz osobnog iskustva grijeha, zabljenosti i gorčine koje nas oblikuju, a molitva *sustinskog ja* polazi iz duboke želje za susretom s Bogom, gdje srce ostaje otvoreno za odnos, mir i istinu. Ova zadnja molitva je zapravo najuzvišenija i duhovno najzrelija.

Knjiga završava snažnom porukom: psihoterapija i kršćanstvo mogu zajedno, ali ne bilo koja psihoterapija i ne bilo koje kršćanstvo. Konzumeristički modeli u obama područjima postaju opasni. No majeutička psihoterapija i majeutičko kršćanstvo stvaraju duboko plodno tlo za rast, jer oba vode prema istini, slobodi i ljubavi. U konačnici, duša produktivnom patnjom postaje „umjetničko djelo”. Svijest o vlastitoj grešnosti prestaje biti teret, a postaje početak puta. To je kršćanstvo koje ne bježi od stvarnosti, nego pronalazi Boga usred nje. To je kršćanstvo koje privlači i oslobađa.

Želim na kraju dodati nešto osobnije iskustvo što se tiče ove knjige.

Knjiga mi je uistinu pomogla i pomaže mi u pripremi duhovnih nagovora, duhovnih obnova, duhovnih vježbi i pojedinačnih razgovora. Mnoge su mi autorove misli otvorile puteve razumijevanja čovjeka i njegove duhovne dinamike. Posebno mi je vrijedna njegova intuicija u tumačenju prisposoba i evanđelja, koja mi je dala novu širinu i svjetlo te mi pomogla da bolje razumijem ljude, svijet i sebe samoga.

Naši razgovori tijekom nastajanja knjige djelovali su na mene poticajno i terapijski. U ozračju povjerenja i otvorenosti i sam sam, kao što sam to na početku rekao, bio doveden do dubljeg preispitivanja i osobnog rasta. I zato Robertu još jednom zahvaljujem.

U tom smislu, mislim da ova knjiga može biti vrlo korisna svećenicima, terapeutima, vjernicima i nevjernicima te svima koji iskreno žele rasti u istini i u odnosu s Bogom. Ona ne zamjenjuje Evanđelje, ali ga na mnogo mjesta pomaže čitati u svjetlu suvremenog čovjekova iskustva patnje i želje za srećom. Nudi put koji je zahtjevan, ali i oslobađajući. Put na kojem se ne traži prvo olakšanje, nego istina; ne traži se kontrola, nego susret; ne traži se dar, nego Darivatelj.

Tražite najprije Božje kraljevstvo – i sve će vam drugo biti nadodano.

Hvala.

Prikaz knjige Ante Sorića

Ante Gverić – Marko Trogrić

CENTRALNO BOGOSLOVNO SJEMENIŠTE U ZADRU

(1826. – 1921.)

ANTE SORIĆ

DRŽAVNI ARHIV U ZADRU; SVEUČILIŠTE U ZADRU;

OGRANAK MATICE HRVATSKE U ZADRU

ZADAR, 2025., 563 STR.; ILUSTR. U BOJI

Politički preustroj, a onda i centralizaciju u razdoblju tzv. druge austrijske vladavine Dalmacijom, pratila je i ona crkvena. Očitovala se u preustroju biskupija u Dalmaciji koji je uslijedio u proljeće 1830., na temelju bule pape Lava XII. *Locum Beati Petri* iz 1828., a nakon višegodišnjih pregovora Beča i Rima. Zadarska nadbiskupija uzdignuta je na čast metropolije pa je tako u Zadru kao glavnom gradu u kojem je stolovala i pokrajinska vlada, stolovao i zadarski nadbiskup, sada kao dalmatinski metropolit. Nakon biskupija pristupilo se i preustroju dekanata i župa na prostoru Pokrajine. Donošenjem tzv. *Organičkog dekreta* od 18. kolovoza 1849. oni će konačno i nanovo biti ustrojani. Time se htjelo prikladnije podijeliti župe radi bolje pastoralne skrbi te temeljito riješiti pitanje kongruie, tj. dolične materijalne potpore dušobrižničkoga klera u Dalmaciji. Oba ova procesa uklapaju se u širi okvir specifičnih odnosa Države i Katoličke Crkve u Austrijskoj Carevini uređenih reformnim zakonodavstvom *in publico-ecclesiasticis*, općepoznatim pod jozefinističkim imenom. Temelje mu je udarila Marija Terezija, Josip II. doveo ga je do vrhunca, a Franjo I. ga zaokružio. Tako je na speci-

fičan način uređen položaj Katoličke Crkve i njezinih ustanova na starim austrijskim posjedima pa je tako valjalo učiniti i na području Istre i Dalmacije koje je neopozivo zadobila Bečkim kongresom. Zahvaljujući sredstvima iz brojnih ukinutih crkvenih institucija, sada prikupljenima u državni Vjerski fond (*Fondo di religione*), moglo se pristupiti popravku, nadogradnji ili novoizgradnji mnogih crkava i župnih kuća, ali sustavno i trajno doskočiti i drugim potrebama nižih i viših crkvenih službenika.

Već je 1821. nova vlast obustavila rad svih tadašnjih teoloških učilišta u Dalmaciji. Pripremala se naime otvoriti novo pokrajinsko središnje teološko učilište, sa studijem po istom programu po kojem se studiralo i na drugim takvim školama u Carstvu. Bilo je to učilište za klerike iz svih tadašnjih dalmatinskih biskupija, s nastavnim programom jednakim onom na Bogoslovnom fakultetu Bečkog sveučilišta. Upravo se s tom temom ukoštac uhvatio dr. sc. don Ante Sorić, autor ovoga impresivnog djela pod gornjim naslovom, podijeljena u 7 temeljnih poglavlja, na čak 563 stranice. Lijepe grafičke opreme, čitka sloga. S iscrpnim pregledom brojnih vrela i bibliografije. Ima čak 1389 fusnota! Doista impresivno. Unutar konteksta kakav smo prethodno opisali, naš se autor u prvom poglavlju posvetio rekonstrukciji bečkih napora za utemeljenje za Dalmaciju središnjeg teološkog učilišta. Prethodi mu poglavlje koje obrađuje Školovanje klerika u Zadru prije ustanove Centralnog bogoslovnog sjemeništa. Autor s pravom zaključuje da „će se na pragu 19. stoljeća, za vrijeme druge austrijske uprave, realizirati želja da se u gradu Zadru otvori jedno sjemenište

za sve dalmatinske bogoslove i tako će nastati veliki preokret na području odgoja i obrazovanja klerika cijele pokrajine Dalmacije.“

U drugom poglavlju obrađeno je upravo osnivanje Centralnog bogoslovnog sjemeništa u Zadru. Tu se naglašava temeljna motivacija: „S obzirom na to da se zatvaranje glagoljaških sjemeništa u Zadru i Priku 1821. poklapa s osnivanjem pokrajinskog Ilirskog bogoslovnog sjemeništa u Zadru, potrebno je i u tim odlukama tražiti odgovor na pitanje zašto je bečki dvor htio u Dalmaciji jedno zajedničko sjemenište koje će pripravljati buduće svećenike.“ (str. 30). Valja primijetiti da je 1821. godine car imenovao Josipa Franju di Paolo Novaka zadarskim nadbiskupom. Zadarskim nadbiskupom imenovan je carskim dekretom 4. ožujka 1821., a potvrdio ga je papa Pio VII. 27. rujna 1822. Posvećen je za biskupa 2. siječnja 1823. U Zadru je dakle otvoreno L'istituto Teologico Illirico del Seminario di Zara, pokrajinsko Ilirsko sjemenište za dalmatinske nadbiskupije Zadar, Split i Dubrovnik, kao i za sve njihove sufragane. Ilirsko sjemenište imalo je eksperimentalni karakter, što pokazuje kratkoća djelovanja, a zapravo je predstavljalo prethodnicu, dok se za to ne stvore potrebni uvjeti, latinskom Centralnom bogoslovnom sjemeništu. Premda će se u više izvora isticati da je latinsko sjemenište nastalo nezadovoljstvom bečkih vlasti pokrajinskim Ilirskim sjemeništem, treba uvažiti upornost nadbiskupa Novaka koji je zaista želio ujednačiti odgoj do tada, kako sam tvrdi, nepravedne diskriminacije gradskog i seoskog, latinskog i glagoljaškog svećenstva.

Dana 9. listopada 1826. car Franjo I. donio je odluku da se u studenome otvori novi zavod pod nazivom *Seminarium archiepiscopale Jadrense*, Nadbiskupsko sjemenište u Zadru. Latinski zavod u razdoblju zadarskog djelovanja sve do 1921. godine mijenjao je nazive, pa tako 1836. godine nailazimo na naslov Institutum theologicum in Seminario Centrali, Bogoslovno učilište u Centralnom sjemeništu, a od 1905. Institutum Theologicum Centrale Jadrense, Centralno bogoslovno sjemenište. Zamjetno je da se u dopisima, osobito svećenika glagoljaša i od njih potaknutih biskupa i odgovjatelja same institucije, u drugoj polovini 19. stoljeća upotrebljava hrvatski naziv središnje ili mjesno sjemenište u Zadru.

Uz isticanje naziva latinsko sjemenište, upotrebljavat će se redovito pridjev 'pokrajinsko' ili *Seminarium Theologicum Centrale totius regni Dal-*

matiae jer, kako je navedeno, uključivalo je pitomce svih dalmatinskih biskupija. Od samog početka djelovanja ovog Zavoda, u nemalom broju dopisa rabit će se skraćeni naziv: Centralno sjemenište, a zbog očuvanog naziva koji je ostao do danas u tradiciji splitskog sjemeništa, u nastavku rada, kao i u njegovu naslovu upotrebljavat će se naziv *Centralno bogoslovno sjemenište* (dalje: CBS). Nakon izgradnje nove zgrade 1867. godine, sjemenište je nazvano „Seminario Centrale ‘Francesco Giuseppe I’”. CBS je uključivao zaseban konvikt, teološki odjel, koji je također mijenjao naslov, a ovdje ćemo rabiti onaj najčešći: Centralna visoka bogoslovska (bogoslovna) škola.

Autor je u ovom poglavlju obradio i pitanje materijalnog smještaja *zgrade Centralnog bogoslovnog sjemeništa u Zadru*. Od zanimljivosti, uz mnoge izazove vezane za gradnju nove zgrade, ističemo onaj koji se tiče važnijih izazova unutar same zgrade. Radi se o pitanju grijanja tijekom zime jer prostorije sjemeništa nisu „oskrbljene pečima” kao kod drugih školskih institucija, i jer je zgrada izložena prema sjeveru, a svi zidovi izloženi vlazi, koliko radi zdravlja pitomaca toliko radi školskih dvorana, prosječna temperatura u prostorijama gdje uče iznosila je 4 °C pa je bilo gotovo nemoguće sjediti za vrijeme učenja i predavanja, te je stoga najviše trpjela disciplina. U drugom dopisu koji autor citira navedeno je da „mnogi pitomci tanka zdravlja trpe mnogo od studeni, koja se u našem zavodu osobito čuti i za najblaže zime, a da ne govorimo o ljetošnjoj” i „da je u ovakvim prilikama pitomcima učenje jako otežćano, osobito ako se uzme u obzir, da se pri poprečnoj temperaturi od plus 4=6 nikako ne može pisati i da

je sjedenje u tako hladnim prostorijama preko cijelog vremena učenja i predavanja za pitomce prava muka”.

U 3. poglavlju koje nosi naslov *Odgojitelji i suradnici Centralnog bogoslovnog sjemeništa*, naš autor donosi pravu galeriju onih koji su bili nadbiskupi, rektori, ekonomski – *štediša* – viši prefekt, duhovnici, prefekti, redovnice te ostali djelatnici. Ovdje valja svakako istaknuti minucioznost prikaza našega autora, i to svih njih. Osobito valja istaknuti odgovornost nad pokrajinskim CBS-om koju su imali ponajviše zadarski nadbiskupi i metropoliti, direktori zavoda i Centralne visoke bogoslovne škole. Oni su s Upravom i pitomcima CBS-a sudjelovali u mnogobrojnim događanjima, osobito na početku i kraju akademske godine, vizitacijama, osobno ili preko posrednika u odgojiteljskim primopredajama, svečanim akademijama i liturgijskim slavljinama. Sastavni dio njihove biskupske službe bio je cjelokupni nadzor nad svim događanjima unutar CBS-a, a dokumenti arhivske građe CBS-a u Zadru otkrivaju da se ni jedna važnija odluka unutar Sjemeništa nije mogla donijeti bez njihova znanja i potvrde.

Dozvolom zadarskog ordinarija, ali i pristankom njegovih sufragana, imenovali su se odgojitelji i profesori zavoda, uvažavale ili odbijale razne molbe pitomaca i njihovih župnika. Zadarski su nadbiskupi pomno i detaljno pratili odgojno-obrazovni i teološki sustav CBS-a, donosili načelne smjernice za rad i disciplinsko djelovanje, ali i konkretno odlučivali u slučaju težih incidenata. Rektori zavoda u zahtjevima vezanim za CBS ostvarivali su prava ili rješenja jedino putem molbi upućenih

nadbiskupu, bilo da je riječ o rješavanju crkvenih situacija bilo da je riječ o rješavanju situacija za koje su bile nadležne civilne vlasti. Zadarski nadbiskupi tada bi se obraćali direktno Beču, Ministarstvu za bogoštovlje i nastavu, a kada se radilo o lokalnoj razini, pisali bi Namjesništvu u Zadru, odnosno C. k. Zemaljskoj vladi/Namjesništvu.

Među njima nam je osobito za oko zapela uloga i osoba zadarskog nadbiskupa Mate Dujma Dvornika. Nakon smrti nadbiskupa Rajčevića prošle su dvije godine do imenovanja novog. U Kronici, navodi autor, stoji zapisano: „Njegovom naimenovanju radovao se je brzjavno profesorski zbor i starješine ovog Zavoda sa pitomcima.” Nakon biskupskog ređenja u Rimu, 20. listopada 1901., na zadarskoj rivi pitomci CBS-a svečano su dočekali novog zadarskog pastira. Za razliku od svojih prethodnika, nadbiskup Dvornik, uz latinsko bogoslovlje, bio je otvoren prema glagoljaškoj tradiciji čime je „stekao neprijatelje u Beču, Vatikanu i Zadru”. U Zadru je 1903. kao metropolit pozvao sufragane dalmatinskih biskupija na biskupsku konferenciju gdje se pokušalo zadobiti jedinstveni stav o staroslavenskom bogoslužju i glagoljici. Hrvatska narodna svijest tog Splićanina i njegovo rodoljublje ostat će u lijepom sjećanju brojnih Zadrana, osobito glagoljaškog dijela nadbiskupije. Pazeći da politički ne ugrozi CBS, nadbiskup Dvornik otvorio je veće domoljubne slobode među profesorima i pitomcima zavoda.

Najteže, ujedno i završno vremensko poglavlje povijesti CBS-a u Zadru, dogodilo se za vrijeme upravljanja domaćeg sina Vinka Pulišića. Zbog političkih i crkvenih neprilika koje nastaju

po završetku Prvog svjetskog rata Vinko Pulišić razriješen je uprave. Nadbiskupsku službu započeo je 1910., a završio ne slučajno 1922. godine. Kao što su svečano dočekali nadbiskupa Dvornika, pitomci CBS-a jednako su dočekali i njegova nasljednika, nadbiskupa Pulišića. Svi pokušaji nadbiskupa Pulišića da zadrži teritorijalni integritet Zadarske nadbiskupije i njezine središnje odgojne institucije bili su bezuspješni naspram agresivne talijanizacije koja je počela okupacijom Zadra 4. studenoga 1918. godine.

Ne možemo ne spomenuti i rektore ove časne ustanove, njih 17. Rektor CBS-a, po službi zastupnici samog nadbiskupa, imali su na savjesti veliku brigu koja ih je stalno pratila u zapisu: „Samo na jednu stvar treba podsjećati rektore teološkoga sjemeništa, a to je da su u ove mlade položene sve nade dalmatinske Crkve.”

Od samog početka djelovanja CBS-a jedan svećenik bio je zadužen za duhovnu formaciju pitomaca. Njegova je zadaća bila, uz svakodnevnu misu, jutarnju i večernju molitvu, pitomcima tjedno održati dva duhovna nagovora, planirati i voditi duhovne vježbe, duhovne razgovore i predlagati duhovno štivo. Tu je službu, zanimljivo je, obnašao i Nikola Moscatello 24. travnja 1911. koji je za vrijeme svoga duhovničkog djelovanja imenovan upraviteljem Marijine kongregacije bogoslova 14. studenoga 1911. Službe duhovnika razriješen je 21. studenoga 1918.

Tu su i sestre koje su poniznim služenjem doprinosile djelovanju CBS-a, najprije ančele, a zatim milosrdnice. Uz spomenute odgojitelje, sastavni dio CBS-a činili su zaposlenici koji su radili u kuhinji, na porti i u praonici

rublja. U blagovaonici CBS-a pitomcima su redovito bila osigurana tri obroka, a ovisno o financijskoj situaciji i dodatni obroci. Postoje i razni popisi jelovnika po danima iz kojih se može saznati što su jeli pitomci i odgojitelji. Prehrana se prilagođavala liturgijskim vremenima, osobito posnim danima u korizmi ili bi bila obilnija za blagdana ili svjetovnih svečanosti.

Konačno, u 4. poglavlju, autor govora i o pitomcima Centralnog bogoslovnog sjemeništa: njihovu upisu, boravku u zavodu, kućnom redu i disciplini te o zdravstvenom stanju pitomaca. Posebna svečanost, doznajemo također, održavala se u zgradi CBS-a u prosincu svake godine kada se častila svetkovina, ali i obilježavao događaj proglašenja dogme Bezgrješnoga začeca Marijina. Naime, nova zgrada sjemeništa 1867. posvećena je upravo svetkovini bezgrešnog začeca BDM. Svečanu akademiju i program prilikom te svetkovine zajedno su organizirali pitomci CBS-a i pitomci malog Sjemeništa „Zmajević”. (str. 156). Osim ostalih crkvenih svetkovina, pitomci CBS-a svečano su obilježavali blagdan sv. Ćirila i Metoda. Za tu priliku pripremali su se svake godine svečanom trodnevnicom, a na sâm blagdan, nakon objave enciklike *Grande Munus*, u svojoj su kapelici imali niz godina svečanu misu na staroslavenskom jeziku, nakon koje bi se držali govori i teze na hrvatskom jeziku (str. 157).

Nakon poglavlja o boravku pitomaca u zavodu, autor je posebno poglavlje posvetio teološko-pastoralnoj formaciji pitomaca. Njihovo je obrazovanje, sukladno austrijskim obrazovnim propisima još iz 1806. godine, trajalo če-

tiri godine i takvo će nepromijenjeno ostati do kraja djelovanja učilišta u Zadru. Studij, odnosno nastava bili su u potpunosti harmonizirani s pravilima života u zavodu, odnosno sjemeništu. Gotovo u pravilu, odgojitelji pitomaca (rektor, prefekt, duhovnik) bili su ujedno i predavači, tj. profesori.

Poseban izazov crkvenim i civilnim vlastima bio je pronalaženje profesor-skog kadra iz redova svećenstva iz svih biskupija dalmatinske crkvene pokrajine, odnosno metropolije. Većina profesora završila je poslijediplomski studij na poznatom bečkom institutu sv. Augustina (tzv. Augustineum), premda poslijediplomski studij nije bio uvjet za profesorsku službu na CBS-u. Sredinom 19. stoljeća vrijedilo je pravilo po kojem je Zadarska metropolija imala pravo na četvoricu kandidata godišnje na Augustineumu. Kasnije, koncem 19. i početkom 20. stoljeća, neki su dalmatinski svećenici svoje poslijediplomske studije pohađali i u Rimu. Inače, profesorska služba na zadarskoj bogosloviji predstavljala je za mnoge dalmatinske svećenike prestižan cilj kojem su zasigurno mnogi težili, ali rijetki su ga mogli ostvariti.

Treba ukazati i na činjenicu da su se iz redova profesora i odgojitelja na Bogosloviji gotovo redovito regrutirali dalmatinski biskupi.

U posebnim potpoglavljima autor razrađuje pojedine predmete/kolegije, katedre, s popisom njihovih nositelja i literaturom koja se koristila za izvođenje nastave i polaganje ispita. Dotiče se i načina provođenja ispita i samog ocjenjivanja. Zanimljivo je kako je u prvih četrdeset godina Bogoslovije samo 17 studenata dobilo najveću ocjenu iz svih predmeta.

Za kvalitetno izvođenje nastave i učenje bila je potrebna i knjižnica. U prvo vrijeme profesori i studenti služili su se knjižnicom malog Zmajevićeva sjemeništa. Značajan impuls u prikupljanju stručnog knjižnog fonda i osnivanju vlastite biblioteke dao je rektor Bogoslovije Grgur Rajčević, koji je kasnije bio zadarski nadbiskup. On je pokrenuo inicijativu prikupljanja knjiga od različitih donatora: biskupa, profesora, župnika i drugih pojedinaca s područja čitave Dalmacije. Tako je u lipnju 1872. godine svečano otvorena nova biblioteka s knjižnim fondom od oko 2000 naslova. Kasnije je fond redovito obogaćivan donacijama pojedinaca i kupnjom financiranom od države.

Poglavlje o teološko-pastoralnoj formaciji autor završava prikazom načina financiranja troškova studenata. Osnovni i redoviti izvor bila je spomenuta Vjerozakonska zaklada (Fondo di religione). Osim te državne zaklade, utemeljene i vođene na osnovi različitih ukinutih crkvenih nadarja, pitomci iz siromašnijih obitelji stipendirani su ponajviše kroz Zmajevićevu zakladu, ali i niz drugih zaklada koje su u tu svrhu osnivali pojedini imućniji biskupi i svećenici.

U šestom poglavlju autor analizira društveno-politički kontekst 19. i početka 20. stoljeća u kojem su odgajani i školovani dalmatinski svećenički kandidati. Prikazuje društveno-politički kontekst nacionalnih integracija u Zadru i Dalmaciji, zaključujući kako su studenti koji su stizali iz svih dalmatinskih krajeva (napose s područja srednje Dalmacije), u Bogosloviju unosili duh preporodnih ideja. Obrađuje se potom razdoblje velikih oskudica

tijekom Prvoga svjetskog rata i u neposrednom poraću tijekom talijanske okupacije kada je Bogoslovija uslijed političkih pritisaka i promjene granica u Dalmaciji preseljena u Split. Posebna cjelina ovoga poglavlja odnosi se na pitomce koji su kasnije bili žrtve komunističkog režima u Jugoslaviji.

Posljednju cjelinu knjige (gotovo 150 stranica) čini popis studenata prema akademskim godinama od 1826. do 1921. Navedena su imena 1761 studenta. Za svakog se donose osnovni podatci: ime i prezime, datum rođenja, rodno mjesto, ime i zanimanje oca, (nad)biskupija studenta, služba prefekta ako je podatak dostupan i ranije pohađane akademske godine studija u Zadru. Nalaze se i napomene u slučajevima kada je koji student napustio zavod ili ako je umro tijekom studija.

Popis je rađen na temelju Imenika studenata koji se čuvaju u Arhivu Zadarske nadbiskupije, a za razdoblje od 1830. do 1867. u Nadbiskupijskom arhivu u Splitu. Ovaj popis daje djelu osobitu vrijednost: na jednom mjestu nalaze se imena i osnovni podatci svih polaznika Centralnog bogoslovnog sjemeništa u vrijeme djelovanja u Zadru. Mnoge od tih osoba svojim su radom oblikovale religijsku, društvenu i kulturnu sliku Dalmacije u 19. i polovici 20. stoljeća. Stoga je CBS bio više od bogoslovnog studija, visokog učilišta i crkvenog odgojnog zavoda.

Dr. sc. don Ante Sorić ovim je djelom značajno obogatio našu historiografiju. Osobito onu koja se bavi crkvenim temama na području Dalmacije. Vrijednost ovome djelu daje činjenica da je napisano najvećim dijelom na

temelju izvornog arhivskoga gradiva. Riječ je o ozbiljnoj i temeljito izgrađenoj osnovici za daljnja istraživanja. Ovim djelom odana je dužna počast stogodišnjoj ustanovi koja je u svoje vrijeme bitno obilježavala Zadar i čitavu Dalmaciju, a kasnije gotovo iščezla iz memorije, da bi danas, više od sto godina nakon njezina ugasnuća, ovom knjigom dobila zaslužno mjesto u našoj historiografiji.

OSVRTI I PRIKAZI

**„Found poetry” u Znanstvenoj
knjižnici Sveučilišta u Zadru**

Zorica Antulov

„Found poetry” vrsta je poezije koja nastaje prema nekom, proizvoljno odabranom, tekstualnom predlošku.

Riječ može biti o dramskom ili proznom književnom djelu, ali isto tako i tekstu preuzetom iz novina, časopisa, udžbenika, pravnom dokumentu, internetskom sadržaju, enciklopedijskim i sličnim, neknjiževnim izvorima. Upotrebljavaju se, dakle, već postojeći tekstovi koji nisu izvorno pisani kao poezija. Riječi, fraze, rečenice, ili pak ulomci teksta, donose se nekim novim, poetskim redom, sažimaju se, brišu, nadopunjuju, izdvajaju, preuređuju i potom, u formi poezije, donose u novom – poetskom tekstu. Izvornik može i ne mora imati poetski potencijal, a ovakvu poeziju može pisati i osoba koja nema pjesničkih interesa i talenata. Pronađene se pjesme mogu pisati iz užitka, ali mogu služiti i za unaprjeđenje učenja te se preporučuju u školama i knjižnicama kao jedan od načina za njegovo poticanje. Budući da knjižnice nisu vezane za školski program, one imaju otvoren prostor za takve aktivnosti te bi im podupiranje pisanja takve poezije moglo biti zanimljivo kao jedna od niza kreativnih metoda u radu s mladima. Preporuka je da knjižničar u radu s djecom ili mladima krene od poznatih stvari kao što je npr. raspored knjiga na policama knjižnice, školski pravilnik, časopis za mlade i sl. te da se onda to uzme kao materijal i složi u pjesmu. Prikupljaju se, dakle, zanimljive, važne i privlačne

riječi iz jednog ili više izvora. Pisanje ovakve poezije ima višestruku korist: potiče kritičko razmišljanje i kreativnost, razvija rječnik i produbljuje uvid u tekst te tako povećava razumijevanje sadržaja. Ovdje treba istaknuti kako će u slučaju doslovnog preuzimanja dijelova teksta, a potom objavljivanja nastalih pjesama, autorska prava biti zadovoljena navođenjem izvora.

Sljedeći će primjer pokazati kako je na predlošku članka popularnoznanstvenoga časopisa *National Geographic* nastala jedna takva pjesma. Naime, drugi dio događanja naslovljenog „Hobistička fotografija i poezija kao umjetnički odraz popularnoznanstvenoga časopisa *National Geographic*” koje se u povodu Međunarodnog dana časopisa *National Geographic*, 27. siječnja 2026. godine, odvijalo u knjižnici Sveučilišta u Zadru, bio je posvećen upravo ovoj vrsti poezije. Tom je prigodom istaknut kako popularni i znanstveni tako i umjetnički potencijal ovog lijepog i vrijednog časopisa. Takav, umjetnički potencijal izrečen je i kroz njegovu fotografiju, ali i kroz pomno biranu riječ. Iz članka s naslovom „Parije” uzet je manji dio – nekoliko rečenica, riječi i ulomak, koji su potom sažimanjem, nadopunjavanjem i poetskim preoblikovanjem, prenesheni u novu, poetsku formu, pazeći da se pritom ne izgubi smislenost izvornog teksta. Pjesme „pronađene poezije” čitali su članovi studentskog poetskog kluba ParNas Sveučilišta u Zadru.

Primjer Found poetry nastale na predlošku časopisa *National Geographic* predstavljene publici Znanstvene knjižnice Sveučilišta u Zadru na lokaciji Novi kampus u povodu

Međunarodnog dana časopisa *National Geographic*, 27. siječnja 2026. godine.

PREDLOŽAK ZA PJESMU:

„obilježen kao nečist, svaki šesti Indijac, živi i stradava na dnu hinduističkog kastinskog društva, oni su parije”, „kastinski vezani”, „bezimeni”, „beznađni”

„Čvrsto ukorijenjen u indijsku kulturu proteklih 1500 godina, kastinski sustav se upravlja prema temeljnoj zasadi: svi se ljudi rađaju nejednaki. Raslojavanje u hinduističkom društvu potječe iz svetih tekstova prema kojima su se glavne društvene skupine, varne, iznjedrile iz prabića. Iz usta – brahmani (svećenici i učitelji), iz ruku kšatrije (vladari i vojnici), iz bedara Vaišje – trgovci, a iz stopala – šudre, radnici. Peta skupina su nedodirljivi. Oni nisu nastali iz prabića.”

O'Neill, T. (2004). Parije. *National Geographic*, 7. Str. 1–31.

PJESMA:

Parija

Obilježen kao nečist
posljednja, donja kasta
okaljan
nevrijedan spomena,
od prabića odvojen
ni iz usta ni iz ruku
iznjedren
od svijeta odvojen
ni iz bedra ni stopala
izbedren
u svete knjige
neupisan
on – parija,

bezglasen,
bezimen
refleksija čistoga neba
u prljavom svijetu
iz kojeg je izopćen

Korištena literatura

1. Hilbun, J. (2015). Find Poetry: Using Found Poems in School and Public Libraries to Enhance Student Creativity and Writing. *Journal of Research on Libraries & Young Adults*, 6.
2. O'Neill, T. (2004). Parije. *National Geographic*, 7. Str. 1–31.

Anica Serdarević

Kronika kulturnih događanja u ogranku Matice hrvatske u Zadru od 19. rujna do 16. prosinca 2025.

U organizaciji Svetišta svetoga Šime i našega Ogranka 19. rujna predstavljena je knjiga Josipa Mužića *Beskompromisna politika katolika, principi o kojima se ne pregovara*. U predstavljanju su sudjelovali: prof. dr. sc. don Josip Mužić, autor, doc. dr. sc. Damir Šehić te Branimir Stanić. Riječ je o teološkom djelu namijenjenom svim članovima društva i Crkve koji žele doznati koji su stvarni uzroci suvremenih društvenih i političkih kriza te koje korake vjernici u politici mogu poduzeti da bi zaživjelo opće dobro. Autor činjenično i znanstveno utemeljeno govori o gorućim problemima hrvatskoga društva. Principi o kojima se ne pregovara (pravo na život, sloboda odgoja i obitelj kao jezgra i prvo prirodno okruženje pojedinca) temelj su kršćanskoga djelovanja koje nije izmislio čovjek, nego su mu objavljeni, jednako kao što čovjek nije sam kreirao moralni red, nego ga je stvorenog zatekao.

Ogranak Matice hrvatske u Zadru u suradnji s Općinom Pakoštane organizirao je predstavljanje knjige *Dr. sc. Marijan Rogić Vranski*. Knjigu je uredio prof. Božo Došen, a recenzenti su književnik i umjetnik Tomislav Marijan Bilosnić i profesor Sveučilišta u Zadru Ante Delić. Predstavljanje je održano 25. rujna u Općinskoj vijećnici u Pakoštanima. *Riječ je o zborniku koji je nastao kao rezultat višegodišnjeg rada i želje da se očuva spomen na dr. sc. Marijana Rogića Vranskog. Ime je to koje se na svoj specifični način izdvaja među književnicima i intelektualcima koji su živjeli i stvarali izvan granica svoje hrvatske domovine, koju je, poput mnogih sebi sličnih u vremenu komunističkog jednogumlja, zbog političkih okolnosti i silom prilika, bio prisiljen napustiti* – Bilosnićeve su riječi. Predanost znanosti, ljubav prema rodnom kraju i angažman na očuvanju hrvatske kulturne baštine došli su do izražaja u brojnim područjima djelovanja Marijana Rogića Vranskog, a ovaj zbornik svojevrsni je mozaik tih doprinosa. Jedan od autora u zborniku, prof. dr. sc. Šime Vučkov, dr. med., prisjetio se osobnih trenutaka provedenih s dr. Marijanom Rogićem. Vučkov i Rogić bili su zajedno u sjemeništu *Zmajević* u Zadru, a i poslije su se kroz život još susretali. U svom izlaganju posebno se osvrnuo na Rogićevo promicanje humanističkih vrijednosti. Na samom kraju prisutnima se obratio i prof. Božo Došen, urednik i autor u zborniku. Došen je zahvalio svim autorima, suradnicima i institucijama koji su zaslužni za realizaciju ovog projekta te je kratko predstavio njegovu koncepciju.

Uz obilježavanje Dana obrane grada Zadra, Ogranak Matice hrvatske u Zadru, Udruga hrvatskih liječnika dragovoljaca 1990. – 1991., Podružnica Zadar i Hrvatski liječnički zbor, Podružnica Zadar priredili su 7. listopada u Koncertnoj dvorani u Kneževoj palači dokumentarni slikopis *Requiem in mig maggiore* autora Miljenka Dujele uz predavanje *Suvremene spoznaje o utjecaju ratnog nasilja na nasljeđe* prim. dr. sc. Petra Loze, dr. med. Uslijedio je okrugli stol: *Ako ne znaš što je bilo 1991. u Zadru i Kotarima, upitaj majke koje su rađale u tjednu obrane Zadra i njihovu djecu, danas odrasle ljude* – voditelj je bio Borna Marinić. Prvi put moglo se čuti neposredno svjedočanstvo majki koje su rađale u vihoru ratnih zbivanja, kao i svjedočanstva njihove djece, danas odraslih ljudi.

Ogranak je 9. listopada nastupio na književnoj manifestaciji *Knjiga Mediterana*. Ovogodišnja, trideset sedma Knjiga Mediterana, održavala se od 5. do 11. listopada 2025. Cijela se manifestacija odvija u Zavodu za umjetnički i znanstveni rad HAZU-a u Splitu (palača Milesi), pod visokim pokroviteljstvom HAZU-a. Ogranak Matice hrvatske u Zadru i ove će godine svoju godišnju izdavačku djelatnost predstaviti na ovoj manifestaciji. Sudjelovali su: Radomir Jurić, Patricia Peić, Anica Serdarević, Elvira Katić, Božo Došen. Nastup je moderirala Martina Drobnak.

Predstavljanje zbirke poezije Elvire Katić *S one strane duge* održano je 2. listopada u Maloj dvorani Hrvatskog narodnog kazališta Zadar. Program je otvoren plesnom točkom Josipe Štulić, plesne umjetnice, koreografinje i plesne pedagoginje uz gitarističku pratnju čileanskog skladatelja, aranžera i multiinstrumentalista Žarka Marinkovića, a poznata zadarska dramska umjetnica Milena Dundov čitala je Elvirinu poeziju. Elvira Katić hrvatska je književnica, profesorica hrvatskoga jezika i književnosti i diplomirana knjižničarka. Do umirovljenja radila je u Klasičnoj gimnaziji Ivana Pavla II. u Zadru. Dobitnica je brojnih priznanja i nagrada, članica je više udruga, među ostalima Matice hrvatske i zadarskoga ogranka Društva hrvatskih književnika. Pisanjem se, kako kaže, bavi otkako zna za sebe. Do sada je objavila niz autorskih djela, lirskih i proznih minijatura, kratkih priča, roman, više brošura o pedagoško-kreativnim radionicama, a piše i za djecu. Urednica je i autorica predgovora/pogovora, brojnih recitala i igrokaza, a bavi se i književnom kritikom. Novu knjigu predstavile su dvije pjesnikinje, obje profesorice hrvatskoga jezika i književnosti, Marica Mostarac Štokić i Mladenka Kučić.

Mostarac Štokić navela je, između ostaloga, kako Elvira Katić kroz četiri pjesničke cjeline, uvjerljivo, doživljeno i neupitno kazuje svoju spoznaju životne stvarnosti s ove strane duge i transcendentalni doživljaj onostrane stvarnosti s one strane duge. Druga recenzentica, Mladenka Kučić, istaknula je kako je ljepota i vrijednost Elvirine poezije u istinitoj emociji, u proživljenoj ljubavi koju autorica dijeli s čitateljem i približava mu se otkrivajući mu uvjerljivo svoje najintimnije potrebe, dodavši kako se pjesnički stil odlikuje metaforičnošću, slobodnim stihom i ritmičnošću. Nakladnik knjige je Ogranak Matice hrvatske u Zadru, a predsjednik prof. Radomir Jurić ovo je predstavljanje ocijenio kao zaista važan kulturni događaj u našem gradu. Knjiga je obogaćena fotografijama iz serije fotografija Elvirine kćeri Ines pod nazivom *Kuća sjećanja*. Na kraju se

prisutnima obratila autorica, zahvalivši s puno emocija svima koji su pomogli u nastajanju ove knjige poezije.

Ogranak Matice hrvatske u Zadru 14. listopada predstavio je knjigu Julienne Bušić *Krik hrvatskih disidenata i disonanca Zapada / Croatian Dissidents and the Dissonance of the West*. U predstavljanju su sudjelovali Julienne Bušić, mag. philol. germ., dr. sc. Zlatko Begonja, prof., te dr. sc. Luka Knez. Predstavljanje je održano u Koncertnoj dvorani Braće Bersa u Kneževoj palači u Zadru. Zbornik *Krik hrvatskih disidenata i disonanca Zapada* (englesko-hrvatsko izdanje) sastoji se od dvaju uvodničkih tekstova troje uredničkih autora Julienne Bušić, Zlatka Begonje i Luke Kneza, a njegovu jezgru čini niz sakupljenih povijesnih izvora o djelovanju i položaju hrvatskih disidenata (Bruno Bušić, Franjo Tuđman, Dražen Budiša, Vlado Gotovac, Marko Veselica, Petar Šegedin) u komunističkoj Jugoslaviji. Izvori u ovoj knjizi jasno prikazuju da represivnost režima prema disidentima nije bila ništa manja nego u drugim komunističkim zemljama, čak je bila i većeg intenziteta i zbog paralelnog postojanja hrvatskog nacionalnog pitanja. Oni donose tako važne informacije za političku i intelektualnu povijest te osobito krucijalne podatke za povijest represije prema intelektualcima disidentima za vrijeme komunističkog razdoblja u Hrvatskoj i Jugoslaviji. Knjiga je objavljena u nakladi Školske knjige.

Jadranka Fatur, poznata slikarica i književnica, u Ogranku je 15. listopada predstavila svoju novu knjigu *Dnevnik pisanja i umiranja*. O knjizi su govorile Elvira Katić, prof., Jelena Alfirević Franić, mag. philol. croat., te Jadranka Fatur, autorica. Elvira Katić u tekstu je prepoznala *neukrotivu lakoću pisanja* ove višestruko nagrađivane slikarice i autorice pet prozno-esejističkih knjiga. Prema njezinim riječima, ova nam je knjiga donijela jedinstveni, vlastiti način izlaganja i zaključivanja. Predstavljajući Alfirević Franić u izraženim je sentimentalnim i etnografskim elementima tekst okarakterizirala kao pravu naratološku književnu dionicu, kao kronologiju jednog djetinjstva, odrastanja, starenja i mjesta. Među trima dnevnicima: *Dnevnik događanja*, *Dnevnik pisanja* i *Zadarski dnevnik*, posebno mjesto zauzima upravo *Zadarski dnevnik*. Na kraju se prisutnima obratila autorica, koja je, osvrnuvši se kratko i na svoj dosadašnji književni opus, zahvalila svima koji su joj pomogli u objavljivanju ove knjige. Knjigu je objavio Ogranak Matice hrvatske u Zadru.

U dvorani Ogranka Matice hrvatske u Zadru 31. listopada predstavljena je knjiga dr. sc. Ivane Krtinić *Mediteranizam dubrovačkoga scenskog prostora 17. stoljeća*. O knjizi su govorile dr. sc. Ana Lederer i autorica. Zbog bolesti nije mogao nastupiti profesor Ivica Vigato, ali je dijelove iz njegova osvrta na knjigu pročitala moderatorica Anica Serdarević. U fokusu knjige su smješnice, dubrovačke anonimne komedije koje nastaju u drugoj polovici 17. stoljeća. Malo su istraživane, marginalizirane u odnosu na „veliku književnost”, ne znaju im se autori i često se smatraju hibridnim žanrom. Dr. sc. Lederer ističe kao novost interdisciplinarni pristup u obradi ove teme. Takav pristup uključuje teatrologiju, književnu antropologiju i analizu urbanoga prostora. Istaknula je važnost autoričina istraživanja za razumijevanje hrvatske dramske tradicije i kazališne kulture. Knjiga otkriva koliko Mediteran (ni)je samo geografski pojam. Pišući

o Mediteranu, dr. sc. Ivica Vigato izdvojio je citat iz knjige gdje piše da je Mediteran mjesto na kojemu se osjećaju tragovi zajedničke prošlosti koji su ostavili traga i na načinu života. Knjiga obiluje detaljima o životu na trgovima, u ulicama, krčmama i privatnim prostorima, pružajući uvid u svakodnevicu, običaje i mentalitet Mediterana. Dubrovačke komedije služe kao medij kroz koji Krtinić promatra filozofiju, religiju i društvene odnose toga vremena, ali i način na koji prostor oblikuje život i humor ljudi. Autorica je knjigu posvetila svojoj mentorici, pokojnoj profesorici Teodori Vigato. Knjigu je objavio Ogranak Matice hrvatske u Zadru.

U Ogranku Matice hrvatske u Zadru, 6. studenoga, u organizaciji Ogranka i izdavačke kuće Salesiana, uz podršku Općine Škabrnja, predstavljena je zbirka priča *Zapitaju li me moja dica* autorice Darije Matijević, rodnom Zadrance, koja danas živi u Solinu. Riječ je o zbirci trideset duhovitih i toplih obiteljskih priča u kojima autorica, s puno vjere i humora, bilježi svakodnevicu jedne velike dalmatinske obitelji. Autorica otkriva da su njezine humoreske nastale gotovo slučajno, iz svakodnevnih razgovora i stvarnih zgoda. Sve je, kaže, započelo poticajem urednice Nade Babić, koja ju je ohrabrila da bilježi smiješne životne situacije koje joj je prepričavala. Kao učiteljica, u svojim humoreskama se dotaknula i školskih tema, posebno primjerenosti lektire. Upozorila je da se u osnovnim školama, iz raznih razloga, provukao veći broj neprikladnih i za djecu štetnih naslova, te podsjetila da roditelji imaju pravo i odgovornost razgovarati s učiteljima i ravnateljima o izboru lektire. O knjizi su uz autoricu govorili: prof. dr. sc. Kornelija Kuvač-Levačić, profesorica na Odjelu za kroatistiku Sveučilišta u Zadru, te Matija Janeš, urednik knjige.

Ogranak Matice hrvatske u Zadru u suradnji s Udrugom za glagoljsku knjigu *Čebuljica* iz Arbanasa 13. studenoga priredio je predavanje Darija Tikulina o glagoljašu fra Matiju Zadrninu, uz 500. obljetnicu njegova preminuća. Dario Tikulin mjesni je nositelj kulturnog dobra iz područja glagoljaštva. Glagoljicu, najstarije slavensko pismo, učio je od malih nogu u svojoj obiteljskoj i župljanskoj sredini. Njegovi roditelji, i s majčine i očeve strane, bili su vezani za glagoljašku tradiciju. Dario Tikulin živi i stvara u Zadru, a njegova umjetnička nadahnuća i *društvarska* pregnuća o kazivanju doživljaja vlastite djedovine i danas su predmet zanimanja te mu s pravom pripada titula mjesnog nositelja kulturnog dobra iz područja glagoljaštva.

U organizaciji Općine Poveljana i Ogranka Matice hrvatske u Zadru, u Poveljani je prikazan dokumentarni film *Korlat* scenarista i redatelja Luke Klapana. Prikazivanje filma održano je u Domu kulture u subotu 15. studenoga. Korlat je mjesto u zaleđu Zadra i naslov četvrtoga po redu u nizu filmova Luke Klapana, u kojima autor nastavlja tematiku o Domovinskom ratu. Film bilježi bogatu i burnu povijest ovoga dijela Ravnih kotara, ali i njegovu sadašnjost, odajući ujedno počast nevinim žrtvama palim za slobodnu Hrvatsku. Dokumentarac je nastao 2020. godine u produkciji Jedine solucije, udruge za audiovizualnu umjetnost, a svoju premijeru imao je na 67. Pulskom filmskom festivalu. Organizator snimanja bio je Nedjeljko Neno Pavlović.

Filmski autor Luka Klapan filmom i videom aktivno se bavi još od 2008. Do sada je snimio dvadesetak naslova kratkog i srednjeg metra, uglavnom dokumentarnih, koji su prikazani na međunarodnim filmskim festivalima. U svojim filmovima bavi se etnografskim i suvremenim društvenim temama.

Dana 17. studenoga priređena je *Večer sjećanja na žrtvu Vukovara i Škabrnje*. Prikazan je videozapis Miljenka Dujele: *Kruševo – Škabrnja te Vukovar: 15. postaja Križnog puta*. Svoju domoljubnu poeziju pročitale je pjesnikinja Maja Obad.

Dana 20. studenoga Odjel za zdravstvo Ogranka Matice hrvatske u Zadru priredio je predavanje dr. sc. Borisa Dželalije, profesora emeritusa, i izv. prof. dr. sc. Alana Medića, spec. epidemiologa: *Gripa je uistinu ozbiljna bolest*. U prvom dijelu predavanja umirovljeni liječnik i profesor emeritus Dželalija govorio je o povijesti gripe, njezinim tipovima i mutacijama, a epidemiolog Medić u drugom je dijelu posebnu pozornost posvetio statističkim podacima i važnosti cijepljenja kao prevenciji. Dželalija je tako podsjetio okupljene na najsmrtonosniju pandemiju u povijesti, tzv. španjolsku gripu koja je 1918. godine, dok je svijet brojio oko 1,8 milijardi stanovnika, zarazila čak 650 milijuna ljudi. O cijepljenju i statistikama govorio je epidemiolog i voditelj Službe za epidemiologiju Zavoda za javno zdravstvo Zadarske županije, ujedno i predavač na Odjelu za zdravstvene studije Sveučilišta u Zadru, izv. prof. dr. sc. Medić, kazavši kako je prevencija često nešto što ljudi rijetko osjećaju jer ne vide ono što je uspješno spriječeno. Međutim, znanost jasno pokazuje da te mjere imaju smisla. Stoga je predočio i najnovije podatke ovosezonske gripe koji pokazuju da se virus trenutačno javlja sporadično, ali s jasnim ulaznim trendom. Uz to, upozorio je da je broj prijavljenih slučajeva uvijek manji od stvarnog broja oboljelih u populaciji.

Hrvatska akademija znanosti i umjetnosti organizirala je u svojoj knjižnici u Zagrebu 24. studenoga predavanje na temu *Genetičko porijeklo Hrvata* koje je održao akademik Mario Šlaus. U rujnu 2025. objavljena je velika studija u znanstvenom časopisu *Nature* s rezultatima istraživanja međunarodnog tima znanstvenika iz Njemačke, Austrije, Poljske, Češke i Hrvatske koja je dala odgovore na ključna pitanja važna za razumijevanje hrvatskog nacionalnog identiteta. Tko smo, jesmo li oduvijek živjeli na ovim prostorima ili smo se od nekuda doselili, a ako jesmo, gdje se nalazila naša pradomovina i na koji način i kada smo došli u svoju sadašnju domovinu? S hrvatske strane u istraživanju i nastanku studije sudjelovali su akademik Mario Šlaus, upravitelj Antropološkog centra Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, koji će iznijeti glavne zaključke studije i objasniti kako se do njih došlo, i bivši dugogodišnji ravnatelj Arheološkog muzeja u Zadru, sadašnji predsjednik **Ogranka Matice hrvatske u Zadru dr. sc. Radoimir Jurić**, koji je otkrio i otkopao arheološko nalazište Velim kraj Stankovaca, koje je ključno za rasvjetljavanje porijekla Hrvata.

Ogranak Matice hrvatske u Zadru, u suradnji sa središnjicom Matice hrvatske, 25. studenoga obilježio je 1100 godina Hrvatskoga Kraljevstva prigodnim predavanjem i predstavljanjem knjige povjesničara Marija Jareba *Hrvatski nacionalni simboli: Postanak, razvoj, uporaba i kontroverze*. Predavač je kratko analizirao povijest hrvatskih grbova i zastava od njihova postanka do suvremenosti.

Nacionalni grb i zastava važan su simbolički izražaj nacionalnog identiteta, naglasio je, pa su tako i hrvatski nacionalni grb i zastava kao nacionalni i državni simboli važan dio našega identiteta te odražavaju složene procese nacionalne integracije koji su kulminirali stvaranjem samostalne hrvatske države. Predavanje je pridonijelo boljem razumijevanju hrvatske povijesti u posljednjih pola tisućljeća, ali i spoznaji veza između propagande, emocija i njihovog utjecaja na nacionalni identitet.

Ogranak Matice hrvatske u Zadru 27. studenoga predstavio je osmu knjigu dvanaestoknjižja *Tugomerika* autora Leonarda Eleršeka i Rada Žica Mikulina, naslova *Zauzeće Sigeta grada, Plemenite bodulske predaje o drevnoj hrvatskoj vojsci u osmansko-hrvatskim ratovima s epskom pjesmom o sigetском boju*. U predstavljanju su sudjelovali: prof. dr. sc. Ivica Vigato, prof. dr. sc. Serdo Dokoza, doc. dr. sc. Branimir Vukosav te Leonard Eleršek i Rado Žic Mikulin, autori knjige.

Osma knjiga dvanaestoknjižja *Tugomerika*, višetomne zbirke pučke književnosti otoka Krka, donosi osamdesetak autentičnih, predano zapisanih, necenzuriranih i tematski odabranih priča i pjesama čakavskih kazivača iz velikog opusa koji su prikupili, zapisali i sačuvali za tisak krčki liječnik Rado Žic Mikulin (r. 1936.) i njegov djed Anton Mrakovčić Pavlić (u. 1951.), uglavnom u svom rodu u rodnom Puntu i širom otoka, ali i širom hrvatskih prostora. Kazivanja su pedantno bilježili od zadnjih desetljeća 19. st. pa sve do druge polovice 20. st., a neki su zapisi nastali nedavno, prema svježim sjećanjima Rada Žica Mikulina na kazivanja koja je čuo u ranoj mladosti. Ovu su knjigu uredili Leonard Eleršek i Ante Uglešić, a objavljena je u nakladi Arvalisa, uz sunakladništvo Ogranka Matice hrvatske u Zadru.

Predavanje akademika Nikole Bašića *Arhitektura pripadnosti* priređeno je 11. prosinca. Nekoliko je riječi o zadarskoj i hrvatskoj javnosti dobro poznatom arhitektu akademiku Bašiću na početku rekla moderatorica Anica Serdarević, izdvojivši projekte po kojima je najviše poznat poput Pozdrava suncu i Morskih orgulja, pozornice na dočeku svetog oca Ivana Pavla II. na Forumu u Zadru, Kornatskih križeva i drugo. Prema akademiku Bašiću arhitektura pripadnosti ne promiče zatvoreni, ekskluzivni nacionalni ili regionalni identitet, nego prostorni i kulturni osjećaj ukorijenjenosti – osjećaj da neki prostor *govori našim jezikom*, da priziva sjećanja, potiče povezanost i osjećaj pripadnosti svojoj kulturi i svojoj zajednici. U tom smislu, arhitektura pripadnosti nije stil ni tipologija, nego etika stvaranja – etika koja poštuje kontekst, zajednicu, pamćenje i budućnost. U svijetu koji se sve brže mijenja, gdje identiteti postaju fluidni, a krajolici uniformirani, arhitektura pripadnosti akt je otpora zaboravu i gubitku mjere, zaključuje akademik Bašić. To je arhitektura koja ne nameće značenje, nego ga stvara zajedno s onima koji prostor žive. Ovim izlaganjem arhitekt Bašić dokazao je da pripadnost nije stil, nacionalna oznaka ni nostalgija. Prema njegovim riječima, pripadnost je prostorna istina. Arhitektura koja pripada ne pokušava impresionirati, već izražava zajednicu. Ne ponavlja, nego pamti. Ne izmišlja prostor, nego ga gradi zajedno s ljudima koji ga žive, riječi su arhitekta Bašića.

Ogranak Matice hrvatske u Zadru 16. prosinca priredio je komemoraciju za pokojnoga Ivana Paštara, profesora i diplomiranog ekonomista, dugogodišnjega tajnika i člana Predsjedništva Ogranka Matice hrvatske u Zadru. Komemoracija je održana u dvorani Ogranka Matice hrvatske u Zadru. O životu i djelu profesora Paštara govorili su: dr. sc. Radomir Jurić, Anica Serdarević, prof., te dr. sc. Mile Mamić, a vodila ju je Martina Drobnak, prof. U umjetničkom dijelu programa nastupila je sopranistica Nela Šarić uz glazbenu pratnju Tomislava Košte, emotivnom izvedbom dviju pjesama. Recital *Molitva za moju Veroniku* na iškoj čakavici izveo je pjesnik Zvonko Sutlović.

U Ogranku Matice hrvatske u Zadru 12. prosinca održano je predstavljanje knjige *Kršćanin na psihoterapiji* autora Roberta Perinčića. Recenzent prof. dr. sc. Ante Bagarić kazao je kako autor ima dvije ključne osobine zbog kojih ga ljudi s pravom vole: snažnu autentičnost i otvorenost prema dijalogu, a upravo tu formulu prenosi i svojim pacijentima kao dugogodišnji psihijatar i psihoterapeut. Odvažio se pišući ovu knjigu na velik i zahtjevan zadatak, javno otvoriti pitanje odnosa između kršćanstva i psihoterapije. Pri tome nije ponudio lažno pomirenje ni kompromis, nego je jasno i iskreno pokazao kako on vidi te dvije temeljne sastavnice naše kulture. Kroz konkretne, dojmljive slučajeve razbija mit o psihoterapeutima kao čarobnjacima te jasno poručuje da nema brze magije ni lakih rješenja jer je put prema ozdravljenju dug, zahtjevan i duboko ljudski, rekao je Bagarić. Fra Šanko se osvrnuo na misao da ne liječe ideje niti teorije, nego odnos. U odnosu se događa promjena i iscjeljenje, rekao je. U tom smislu Isusa vidi kao paradigmatski primjer najboljeg psihoterapeuta jer nudi susret, a ne kontrolu, istinu, a ne prisilu. Iako knjiga ne zamjenjuje Evandjelje, nudi zahtjevan, oslobađajući put rasta, preispitivanja i sazrijevanja. Namijenjena je svećenicima, (ne) vjernicima i svima koji žele rasti u istini, u odnosu prema Bogu i prema drugome čovjeku, zaključuje. Na kraju se okupljenima obratio autor govoreći kako stvarnost ne vidimo onakvu kakva jest, nego kroz predodžbe, interpretacije i slike koje stvaramo o sebi, drugima, vjeri i Bogu. Problem nastaje kada te slike zamijenimo za samu stvarnost i počnemo ih braniti kao jedinu istinu, ističe autor, te objašnjava kako postoje različite istine i putevi, kako u psihoterapiji tako i u vjeri. Kao što ne postoji jedna škola psihoterapije, ne bi smjelo postojati ni jedno zatvoreno razumijevanje kršćanstva. Isus govori u metaforama i paradoksima upravo zato da razbije doslovnost i potakne unutarnju promjenu. U tom kontekstu, kršćanstvo i psihoterapija susreću se tamo gdje čovjek ima hrabrosti izgubiti svoje slike i istine kako bi mogao rasti, zaključuje Perinčić. Knjigu je objavio Ogranak Matice hrvatske u Zadru.

Dana 16. prosinca priređeno je predavanje dr. sc. Stipe Botice, prof. emeritusa *Don Mihovil Pavlinović*. Mihovil Pavlinović bio je hrvatski političar i književnik (Podgora, 28. I. 1831. – 18. V. 1887.). Jedan je od najistaknutijih predstavnika hrvatskog narodnog preporoda i Narodne stranke u Dalmaciji. Pohađao je bogosloviju u Zadru i franjevačku bogosloviju u Makarskoj, koju je završio 1854. Iste je godine bio zaređen pa je započeo služiti kao župnik u Drašnicama kraj Makarske, a od 1855. do 1870., kada se posvetio isključivo političkom i književnom radu, bio je župnik u Podgori. Kao zastupnik u Dalmatinskom saboru

(1861.), u doba prevage Autonomaške stranke u Dalmaciji, održao je prvi govor na hrvatskom jeziku. God. 1862. bio je jedan od pokretača i glavnih suradnika glasila Narodne stranke *Il Nazionale, periodico politico e letterario* (s prilogom *Narodni list*), u kojem je objavljivao članke namijenjene najširim slojevima dalmatinskog puka radi buđenja njegove nacionalne svijesti. Godine 1865. bio je izabran za zastupnika u Hrvatskome saboru, a od 1873. bio je zastupnik u Carevinskome vijeću. Njegova dugogodišnja borba za položaj hrvatskog jezika rezultirala je prihvaćanjem prijedloga da se hrvatski jezik uvede kao službeni u sve dalmatinske državne urede (1883.). Profesor Botica posebno se u svom izlaganju osvrnuo na njegov rad na prikupljanju blaga narodne književnosti koja se tako sačuvala od zaborava.